MUZEUL JUDETEAN DE ISTORIE SI ARHEOLOGIE MARAMURES

MARMATIA

12

ARHEOLOGIE - ISTORIE

2015

ARCHAEOLOGY & HISTORY

BAIA MARE

https://biblioteca-digitala.ro

MUZEUL JUDEȚEAN DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE MARAMUREŞ

MARMATIA

12

Baia Mare
2015

https://biblioteca-digitala.ro

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Viorel RUSU, redactor şef
Dan POP, secretar de redacție
Marius ARDELEANU
Raul CARDOŞ
Bogdan BOBÎNĂ
Oana LEȘIU
Marius CÂMPEANU
Ioan BOTIȘ

COLEGIUL ŞTIINȚIFIC:
Academician Alexandru VULPE
Dr. Nona PALINCAŞ, Institutul de Arheologie Vasile Pârvan, Bucureşti
Dr. Ioan STANCIU, Institutul de Arheologie şi Istoria Artei, Cluj-Napoca
Dr. Ionuț Virgil COSTEA, Facultatea de Istorie şi Filosofie, Universitatea „Babeș- Bolyai", Cluj-Napoca

MARMATIA – publicație periodică a Muzeului Județean de Istorie şi Arheologie Maramureş

Lucrările şi corespondența vor fi trimise la adresa:
Muzeul Județean de Istorie şi Arheologie Maramureş
Baia Mare, str. Monetăriei, nr.1-3
cod: 430406; jud. Maramureş
Telefon / Fax: 0040-262-211924; 0040-262-211927
e-mail: maramuresmuzeu@gmail.com
www.maramuresmuzeu.ro

Răspunderea pentru conținutul ştiințific al lucrărilor şi calitatea rezumatelor în limbi străine revine, în exclusivitate, autorilor

Tehnoredactarea: Tünde PÉCSI
Coperta: Emanuel LUCA, Zamfir ȘOMCUTEAN
Pe coperta I: *sigiliu în ceară, breasla croitorilor din Baia Mare, 1545*

Editor: Muzeul Județean de Istorie şi Arheologie Maramureş
© Muzeul Județean de Istorie şi Arheologie Maramureş 2015

ISSN - 1582-9979

https://biblioteca-digitala.ro

CUPRINS – CONTENTS – SOMMAIRE – INHALT

ARHEOLOGIE

Dan POP	Contribuții la repertoriul arheologic al județului Maramureș (I) / Contributions to the Archaeological Repertoire of the Maramureș County (I).	**5**
Marius ARDELEANU	Gropile patrulatere cu pereții lutuiți şi arşi de la Bozânta Mică – Grind (jud. Maramureş). Cercetare şi experiment arheologic / Rectangular pits with clay-coated and burnt walls from Bozânta Mică - Grind (Maramures County). Research and archaeological experiment.	**59**
Ioan STANCIU	Cei mai vechi slavi în spațiul intracarpatic al României. O scurtă examinare şi contribuții la dosarul arheologic al problemei / The earliest Slavs in the intra-Carpathian region of Romania. A brief assessment and contributions to the body of archaeological evidence.	**97**
Marius ARDELEANU Raul CARDOȘ	Raport privind cercetările de suprafață şi sondajele efectuate pe Culmea Breaza / județul Maramureş (I) - Report on field surveys and trial excavations on the Culmea Breaza - Maramures County (I).	**163**
Dan BĂCUEȚ-CRIŞAN	Două brățări de la începutul perioadei medievale timpurii. Reinterpretări tipologice și cronologice / Two bracelets from the beginning of the Early Medieval period. Typological and Chronological reinterpretation.	**189**
Radu-Alexandru DRAGOMAN, Dan POP, Bogdan BOBÎNĂ, Marius ARDELEANU, Călin ŞUTEU, Ciprian ASTALOŞ, Vlad SĂSĂRAN	O arheologie a munților din Maramureş, România: cercetările din 2014 şi 2015 / An archaeology of the Maramureş Mountains, Romania: the research from 2014 and 2015.	**197**
Radu-Alexandru DRAGOMAN	Epilog arheologic la jurnalul doctorului Jivago.	**235**

ISTORIE

Dan Constantin IFTIMI	Protopopiatul greco-catolic Vişeu: arondare, protopopi, competențe şi realizări 1850-1905 / Greek Catholic Deanery Vișeu: Assignation, Archpriests, Skills and Achievements 1850-1905.	**253**

https://biblioteca-digitala.ro

Marius CÂMPEANU	Vicarii greco-catolici ai Maramureşului între anii 1860 şi 1917 / The Greek Catholic Vicars of Maramureş between the years 1860 and 1917.	**269**
Viorel RUSU	De la un regim la altul. Episcopia Greco-Catolică a Maramureşului în perioada 1944-1945 / From one regime to the next. The Greek-Catholic Bishopric of Maramureş in the period 1944-1945.	**289**
Lucia POP	Cartea de aur a Afinăriei din Baia Mare / The Golden Book of the Baia Mare Refinery.	**311**

RECENZII ȘI PREZENTĂRI DE CĂRȚI

Ancuța BOBÎNĂ	**Cristian VIRAG**, *Situl neolitic Halmeu-Vamă*, 301 p. (151 p. text și 149 fig.), Editura Muzeului Sătmărean, 2015.	**325**

Prescurtări bibliografice / Bibliographische Abkürzungen / Bibliographical abbreviations **327**

https://biblioteca-digitala.ro

Contribuții la repertoriul arheologic al județului Maramureş (I)

DAN POP

Cuvinte cheie: *sit arheologic, preistorie, piese litice preistorice, epoca bronzului, cultura Coțofeni, cultura Suciu de Sus, grupul Lăpuş, aşezare, ceramică din epoca bronzului; ceramică din epoca romană şi medievală timpurie.*
Keywords: *Archaeological site, prehistory, prehistoric lithic artifacts, Bronze Age, Coțofeni culture, Suciu de Sus culture, Lăpuş group, settlement, Bronze Age pottery, Roman Age, Early Medieval Age.*

În studiul de față prezentăm câteva din descoperirile arheologice recente, rezultate în urma cercetărilor de teren determinate de implementarea proiectului *Redescoperirea siturilor arheologice din județul Maramureş*[1], de cele desfăşurate pe traseul Drumului Expres Baia Mare – Vaja (Ungaria) şi, nu în ultimul rând, de investigațiile sistematice de teren întreprinse de colectivul secției de arheologie în diferite zone ale județului începând din anul 2007. Chiar dacă sunt menționate descoperiri din diferite epoci, vom ilustra[2] şi ne vom referi doar la cele ce privesc epoca bronzului. Acestora li se adaugă şi câteva artefacte descoperite în situri arheologice aparținând acestei epoci cunoscute deja în literatură. Nădăjduim ca totalitatea informațiilor să contribuie la întregirea imaginii oferite de recentul repertoriu arheologic al județului[3].

Pentru identificarea lor cu uşurință pe teren am optat pentru descărcarea punctelor ridicate cu stații GPS de mână, atât pe hărți topografice, cât şi pe ortofotoplanuri recente[4]. De asemenea am ales prezentarea descoperirilor pe localități, în ordine alfabetică pentru regăsirea lor cu uşurință în lucrare[5].

Arduzel, oraş Ulmeni, jud. Maramureş. În punctul *Hurubai-Olátelek* situat la cca. 2 km sud-est de centrul localității, spre satul Țicău, pe panta lină, vestică a dealului Bertarit, la interescția cu drumul de pământ ce duce la locul numit *Hurubai*, a fost descoperit un fragment ceramic atipic care după pastă eventual ar putea aparține epocii medieval timpurii (sec VII –IX d. Chr.)[6]. Stațiunea a fost identificată cu prilejul verificării punctului *Hurubai*

[1] Proiectul s-a derulat în perioada 2007-2010 în colaborare cu Direcția județeană pentru Cultură Maramureş şi S.C. Vanderlay S.A. şi a fost susținut financiar de Ministerul Culturii şi Muzeul Județean de Istorie şi Arheologie Maramureş (în continuare MJIA). Obiectivul principal al proiectului a fost acela de a identifica pe teren şi de a înregistra în sistemul de coordonate STEREO 70, în vederea protejării lor, toate siturile arheologice cunoscute, fie din arhiva Muzeului, fie din literatura de specialitate, de pe cuprinsul județului Maramureş, atât cele care sunt în LMI 2010, cât şi cele care, din diferite motive, nu au fost încă incluse în această listă.

[2] Desenele în creion ale materialelor din prezenta lucrare au fost realizate de Zamfir Şomcutean, conservator la MJIA.

[3] Kacsó 2011; lucrarea recenzată de Vulpe 2012a, 394-397; Vulpe 2012b, 197- 200; Bader 2013, 357-362.

[4] Am utilizat hărțile (ortofotoplanurile) de pe site-ul Agenției de Cadastru şi Publicitate Imobiliară, de unde, cu excepția celor din 2005 folosite în cazul stațiunilor de la Câmpulung la Tisa şi Sarasău, pentru a se observa cu mai mare acuratețe traseul şanțului pentru pozarea conductei de gaz, am ales ortofoplanurile din anul 2012. http://geoportal.ancpi.ro/geoportal/viewer/index.html.

[5] Vezi Kacsó 2011, 91 unde ar fi fost poate mai aproape de adevăr titlul *Repertoriul arheologic pe comune şi localitățile aparținătoare* decât cel folosit de autor. Ar fi prea mult în rândurile de față să ne referim la această lucrare de anvergură, totuşi remarcăm cu acest prilej doar inutilitatea hărților comunelor pe care sunt cartate siturile arheologice în vederea regăsirii lor pe teren de cei interesați, a hărților pe care nu este cartat nimic (ex. Băiuț, Botiza, Coroieni, Deseşti, Dragomireşti, Leordina, Poienile Izei, Remeți, Repedea, Ruscova, Săcel, Săliştea de Sus, Sălsig, Strâmtura, Vişeu de Sus), a greşelilor de cartare (ex. Bogdan Vodă *Grădina lui Cârlig* este situată în stânga Izei) sau absența unor situri de pe hărți (Călineşti *Grajdurile CAP*, Seini *Moşia Brazilor*) în raport cu unul din țelurile declarate ale lucrării: "El [n.a. repertoriul arheologic] este însă destinat şi autorităților județene, municipale, orăşeneşti şi comunale, care au la dispoziție un nou instrument de percepție a patrimoniului local, ce trebuie protejat" Kacsó 2011, 7.

[6] Dan Pop, Raul Cardoş, Bogdan Bobînă, Dorian Ghiman 10 noiembrie 2010.

https://biblioteca-digitala.ro

unde a fost descoperită, în 1986, o locuire datând din Paleolitic[7]. Materialele în colecția MJIA (**Fig. 1; 23**).

Arieşu de Câmp, com. Ardusat, jud. Maramureş. În grădina familiei Gîrdălean, la nr.81, situată la 73 m în dreapta drumului spre Ardusat şi la 240 m est de malul Someşului, cu prilejul săpăturilor pentru construirea unei fântâni, pe o suprafață de circa 2 x 2 m, la adâncimea de 2 m față de nivelul de călcare, au fost descoperite în vara anului 2012 mai multe fragmente ceramice (peste 100) din epoca târzie a bronzului, foarte probabil apartinând grupului Lăpuş. Locul descoperirii a fost verificat şi documentat de Marius Ardeleanu[8] în acelaşi an, iar apoi, în iunie 2014 de un colectiv format din D. Pop, M. Ardeleanu, B. Bobînă, D. Ghiman de la MJIA şi Florin Pop de la Direcția județeană pentru Cultură Maramureş. Cu ocazia ceretărilor de suprafață nu au fost descoperite alte vestigii arheologice. Cea mai mare parte a fragmentelor ceramice predate de descoperitor sunt puternic arse secundar având culoarea crem - cărămizie atât la exterior şi interior cât şi în ruptură. Sunt realizate fie din pastă intermediară de culoare crem - cărămizie sau neagră cenuşie bine arse, iar în situațiile în care s-a păstrat, angoba este de culoare neagră sau brună, fie din pastă grosieră de culoare crem-cărămizie acoperită cu angobă de aceeaşi culoare. Fragmentele ceramice provin de la diferite tipuri de oale, unele de mari dimensiuni cu marginea îngroşată la exterior şi teşită oblic sau rotunjită la interior, corpul mai mult sau mai puțin bombat (Fig. 35/1; 37/4); oale cu marginea uniform îngroşată şi gâtul arcuit spre exterior (Fig. 35/2; 37/7), oale cu marginea răsfrântă la exterior şi partea interioară fațetată (Fig. 35/3); fragmente de la trei oale cu margine uşor îngroşată la exterior, rotunjite şi teşite oblic la interior, corpul arcuit având forma de sac, toate corodate, unul dintre fragmente decorat cu o mică proeminență alveolată în relief (Fig.35/4-6); două fragmente de la oale din pastă intermediară neagră - cenuşie acoperită cu angobă de culoare neagră, cu margine răsfrântă spre exterior, gâtul uşor conic, ambele nedecorate (Fig. 36/1,3); trei fragmente din corpul unor ceşti bitronconice din care unul decorat cu un motiv în relief în formă de potcoavă, iar altul canelat (Fig. 36/4-5, 7); patru fragmente ceramice aparțin unor castroane semisferice cu marginea fie rotunjită la interior, fie îngroşată la exterior dintre care unul decorat cu striuri (Fig. 37/1-3, 5); fragmente din corpul unui vas vatră cu margine râsfrântă la exterior şi corpul tronconic, puternic ars secundar (Fig. 36/2) şi trei fragmente din picioarele unor vase vatră, unul decorat cu striuri (Fig. 37/6, 8-9); un fragment dintr-o toartă probabil de la o oală (Fig. 36/6); trei fragmente din partea inferioară a unor vase, posibil oale, realizate din pastă intermediară (Fig. 38/1-2). Alături de cele menționate mai sus s-au mai descoperit numeroase fragmente ceramice decorate cu striuri, câteva bucăți de chirpici şi o piatră fragmentară, probabil de la o râşniță. Materialele în colecția MJIA (**Fig. 2; 23; 35-37; 38/1-2**).

Arieşu de Câmp, com. Ardusat, jud. Maramureş. În grădina familiei Iluț, la nr. 17, situată peste drum de proprietatea familiei Gîrdălean, din relatările lui Mădălin Iluț, fiul proprietarului, angajat pe şantierul arheologic de la Bozânta Mică *Grind*, campania 2012, au fost descoperite, cu prilejul săpăturilor pentru fundația unei anexe gospodăreşti, fragmente ceramice asemănătoare cu cele amintite mai sus. Locul descoperirii nu a fost documentat pe teren, iar materielele găsite întâmplător nu s-au păstrat[9].

Cele două puncte învecinate unde au fost descoperite vestigiile amintite mai sus aparțin probabil aceleiaşi aşezări din epoca târzie a bronzului.

---

[7] Cercetări de suprafață Ioan Stanciu 1986; după Kacsó 2011, 556 cercetări de suprafață C. Kacsó, Ioan Stanciu, Maria Bitiri, Roxana Dobrescu în toamna anului 1990, iar după informațiile păstrate în arhiva MJIA, cercetările s-au desfăşurat în 11 august 1992, din colectiv făcând parte doar Ioan Stanciu, Maria Bitiri, Roxana Dobrescu. Detalii privind descoperirile de la *Hurubai* am primit în anul 2010 de la dr. Ioan Stanciu şi dr. Roxana Dobrescu.

[8] La cercetări au participat şi dr. Ioan Stanciu (Institutul de Arheologie şi Istoria Artei Cluj-Napoca) şi D. Ghiman (MJIA).

[9] Informații M. Ardeleanu.

https://biblioteca-digitala.ro

Babța, com. Bogdand, jud. Satu Mare. Cu prilejul cercetărilor de teren din septembrie 2007 în localitățile din zona Codrului[10], la intersecția drumului spre Babța cu cel care duce spre Ciuta, vizavi de Troița din dreapta drumului Bicaz-Babța, în dreapta văii Cerna. Au fost descoperite câteva bucăți mici de chirpici şi fragmente ceramice preistorice, atipice datând foarte probabil din epoca bronzului. Materialele în colecția MJIA (**Fig. 3; 24**).

Bârsana, com. Bârsana, jud. Maramureş. În punctul *Podurile Humeni*, situat pe terasa înaltă din stânga râului Iza, la 530 m sud-sud-vest de podul de la intrarea în localitate dinspre Sighetu Marmației, a fost identificată în 1998 o aşezare aparținând epocii bronzului, cultura Suciu de Sus sau grupul Lăpuş[11]. Cu ocazia cercetărilor de teren din 2010[12] au fost descoperite în arătură mai multe fragmente ceramice, patru piese litice şi bucăți de chirpici. Framentele ceramice recuperate sunt realizate în cea mai mare parte din pastă grosieră de culoare neagră – cenuşie acoperită cu angobă de culoare crem sau crem - cărămizie; două fragmente provin de la oale cu marginea răsfrântă la exterior (Fig. 38/4) sau cu gâtul arcuit şi marginea subțiată în partea superioară, decorată sub margine cu brâu alveolat în relief şi striuri sub acesta (Fig. 38/3). Alte cinci fragmente sunt decorate cu striuri, iar altul realizat din pastă intermediară, de culoare neagră – cenuşie are culoarea neagră la exterior şi crem la interior. Materialele în colecția MJIA şi în colecția Teofil Ivnaciuc (**Fig. 4; 24; 38/3-4**).

Berchez, com. Remetea Chioarului, jud. Maramureş; în locul numit *Corobana*, situat în partea estică a localității, înainte de intrarea în localitate, la 60 m în stânga drumului spre centrul localității şi la 1.5 km est de biserica reformată, pe panta lină cu orientare vestică a unui deal, cu prilejul cercetărilor de suprafață pe valea Satului[13], au fost culese de la suprafață două fragmente ceramice atipice preistorice care ar putea aparține epocii bronzului. Materialele în colecția MJIA (**Fig. 5; 25**).

Berchezoaia, com. Remetea Chioarului, jud. Maramureş. În locul numit la *La Vale*, situat la circa 650 vest de centrul localității, în dreapta văii Satului, vizavi de casa numită de localnici *la Vida*, cu prilejul cercetărilor de teren din 2010[14] au fost descoperite pe panta lină, vestică a unui deal, câteva bucăți de chirpici şi mai multe fragmente ceramice de epoca bronzului, cultura Suciu de Sus sau grupul Lăpuş. Cu excepția unui singur fragment, realizat din pastă intermediară, toate celelate sunt făcute din pastă grosieră crem-cărămizie acoperite cu angobă cărămizie păstrat doar parțial pe unele fragmente, cele mai multe fiind corodate sau arse secundar. O singură formă a fost reconstituită grafic şi aparține probabil unui vas vatră sau castron, cu marginea îngroşată la exterior şi teşită oblic sper interior, corpul semisferic (Fig. 38/5); un fragment este decorat cu striuri, iar alte două sunt decorate cu mici proeminențe în relief (Fig. 38/6-7). Materialele în colecția MJIA (**Fig. 6; 25; 38/5-7**).

Bicaz, com. Bicaz, jud. Maramureş. În două puncte limitrofe, numite de localnici *Oarză Față* şi *Oarză Dos*, au fost descoperite la suprafață mai multe fragmente ceramice aparținând epocii târzii a bronzului, cultura Suciu de Sus sau grupul Lăpuş şi epocii romane. Situl se găseşte la 3 km sud de centrul localității, de o parte şi de alta a unui alfluent din dreapta văii Ciuta, în vecinătatea unei fântâni. Cea mai mare parte a vestigiilor arheologice au fost culese de pe panta lină, sudică a dealului numit Togul Nemților sau Dealul Holmuri. Ceramica descoperită aici este realizată din pastă intermediară, bine arsă de culoare neagră – cenuşie acoperită cu angobă crem sau cărămizie doar în parte păstrată, ori din pastă grosieră de culoare crem – cărămizie. Formele, dintre care unele au fost reconstituite grafic, aparțin unor oale, nedecorate în partea păstrată, cu marginea răsfrântă spre exterior (Fig. 39/1-4, 6, 11); ceşti cu marginea uniform îngroşată şi rotunjită la interior (Fig. 39/5) sau cu marginea

[10] D. Pop, R. Cardoş, D. Ghiman, Z. Şomcutean 17 septembrie 2007.
[11] Ivanciuc 2005, 277 nr. 1, 283; Kacsó 2011, 220-211 şi nota 99.
[12] D. Pop, R. Cardoş, B. Bobînă, Teofil Ivanciuc 22 noiembrie 2010.
[13] D. Pop, R. Cardoş, B. Bobînă, D. Ghiman, Z. Şomcutean 03 mai 2010.
[14] D. Pop, R. Cardoş, B. Bobînă, D. Ghiman, Z. Şomcutean 03 mai 2010.

https://biblioteca-digitala.ro

răsfrântă spre exterior şi teşită oblic spre interior (Fig. 39/7), ambele decorate sub margine cu linii orizontale incizate; probabil tot unei ceşti îi aparţine şi fragmentul decorat cu linii orizontale, paralele pe corp (Fig. 39/8); vasele vatră sunt reprezentate prin două fragmente din picioarele unor pyraunoi din care unul puternic ars secundar, nedecorat (Fig. 39/9), iar celălalt decorat cu striuri (Fig. 39/10). Materialele în colecţia MJIA (**Fig. 7; 26; 39**).

Câmpulung la Tisa, com. Câmpulung la Tisa, jud. Maramureş. În locul numit *Mociarfi*, *Valea Cozului* sau *Sacada*, situat la 2 km sud – est de sediul Primăriei, la intrarea în localitate dinspre Sarasău, la cca. 800 sud de malul stâng al Tisei, de o parte şi de alta a văii Cozului, la circa 130 m sud-vest de trecerea peste calea ferată. În anul 2005, în pământul scos din şanţul săpat pentru conducta magistrală de gaz ce leagă Sighetu Marmaţiei de Medieşu Aurit, au fost descoperite, probabil în gropi menajere, fragmente ceramice din epoca bronzului, cultura Suciu de Sus şi un fragment decorat cu caneluri atribuit culturii Gáva[15]. În anul 2009[16] cu ocazia verificării mai multor puncte cu descoperiri arheologice din această localitate am găsit mai multe fragmente ceramice, o piesă litică şi chirpici pe locul unde urma să se edifice o pescărie sau ştrand chiar pe valea Cozului[17]. Artefactele au fost recuperate atât din groapa deja săpată cât şi din pământul scos din ea şi aparţin epocii târzii a bronzului, cultura Suciu de Sus sau grupului Lăpuş. Ceramica este realizată din pastă fină de culoare neagră-cenuşie, bine arsă, acoperită cu angobă de culoare neagră păstrată doar pe alocuri, de asemenea din pastă intermediară de culoare crem–cenuşie acoperită cu angobă neagră-cenuşie sau din pastă grosieră de culoare crem–cărămizie sau neagră–cenuşie acoperită cu angobă brun–cărămizie. Formele aparţin unor oale cu margine uniform îngroşată, arcuită spre exterior din care una decorată pe margine cu motive specifice culturii Suciu de Sus/grupului Lăpuş (Fig. 40/1-2, 4); un fragment de la un castron, corodat în interior, cu marginea răsfrântă spre exterior şi corpul semisferic (Fig. 40/5) şi un fragment de la o strachină cu marginea teşită oblic spre interior (Fig. 40/6). Între fragmentele descoperite sunt şi mai multe din corpul unor vase decorate cu striuri (Fig. 40/7), alături de chirpici şi un obiect de piatră cu urme de prelucrare (Fig. 40/8). Materialele în colecţia MJIA şi colecţia Teofil Ivanciuc (**Fig. 8; 26; 40**).

Chechiş, com. Dumbrăviţa, jud. Maramureş. În punctul *Valea lui Mihai*, situat la 1.9 km est de centrul localităţii, în capătul nordic al terasei din stânga văii lui Mihai, la 530 m sud de confluenţa acesteia cu pârâul Chechişel, au fost decoperite la suprafaţă mai multe fragmente de carneol din care unul prelucrat şi o piesă de obsidiană[18]. Materialele în colecţia MJIA (**Fig. 9; 27**).

Chechiş, com. Dumbrăviţa, jud. Maramureş. În punctul *deasupra Ciurgăului*, situat în partea vestică a localităţii, pe terasa înaltă din dreapta râului Lăpuş, la 200 m est de acesta, mărginită pe latura nordică de pârâul Chechişel (Chechiş), iar pe cea sudică de o pantă abruptă, au fost descoperite, în mai 1992, materiale medieval timpurii[19], iar în 2009[20] fragmente ceramice atipice aparţinând epocii bronzului. Materialele în colecţia MJIA. (**Fig. 10; 27**)

Cicârlău, com. Cicârlău, jud. Maramureş. La circa 2.2 km est-sud-est de centrul localităţii, spre Tăuţii Măgherăuş, pe panta sudică a dealului de la nord-vest de fosta crescătorie de iepuri, pe drumul de pământ ce urcă spre casele şi viile din această zonă, au

[15] Ivanciuc 2005, 278 nr. 5 – aici punctul este numit *Valea Cozului*.
[16] D. Pop, B. Bobînă, Z. Şomcutean, D. Ghiman şi T. Ivanciuc 10 septembrie 2009.
[17] Din relatările proprietarului locul se numeşte *Mocirfi* sau *Sacada*. Eforturile depuse de MJIA şi Direcţia Judeţeană pentru Cultură Maramureş în vederea stopării lucrărilor de construire şi descărcarea terenului de sarcină arheologică nu s-au concretizat.
[18] D. Pop, Z. Şomcutean, D. Ghiman 12 mai 2010.
[19] Cercetări de suprafaţă Ioan Stanciu; Stanciu 2003, 257, 279 nr. 20, pl. 20/5.
[20] D. Pop, R. Cardoş, M. Ardeleanu, B. Bobînă şi D. Ghiman 24 aprilie 2009.

https://biblioteca-digitala.ro

fost descoperite, cu prilejul cercetărilor de teren din 2010[21], două piese litice din odsidiană. Materialele în colecția MJIA (**Fig. 11**).

Coaş, com. Coaş, jud. Maramureş. În locul numit *Valea Cosmoaiei I*, situat la circa 1.8 km sud-vest de centrul localității, pe terasa înaltă, orientată sud-vest – nord-est, din imediata vecinătate a malului drept a râului Lăpuş, la confluența cu valea Cosmoaiei, în partea nord-estică a terasei, au fost descoperite, cu prilejul cercetărilor de suprafață din 2009[22], câteva fragmente ceramice aparținând epocii bronzului, cultura Suciu de Sus sau grupul Lăpuş şi epocii medieval timpurii (sec.VIII-IX d.Chr.). Cea mai mare parte a cioburilor de epoca bronzului sunt fie corodate, fie lipsite de decor; două dintre ele sunt însă striate; un fragment provine de la o oală cu marginea uniform îngroşată, corpul arcuit, nedecorat (Fig. 41/6), o fusaiolă bitronconică rulată şi corodată (Fig. 41/7)[23] şi o piesă litică (Fig. 41/8). Materialele în colecția MJIA (**Fig. 12; 29; 41/6-8**).

Coaş, com. Coaş, jud. Maramureş. În locul numit *Valea Cosmoaiei II* sau *Coasta Voinii*, situat la circa 2.1 km sud-vest de centrul localității, în partea sud-vestică a terasei înalte din imediata vecinătate a malului drept a râului Lăpuş, în stânga văii Cosmoaiei, în partea sudică a terasei, la 250 m sud de punctul precedent, au fost descoperite, în urma cercetărilorde suprafață din 2009[24], mai multe fragmente ceramice ce aparțin culturii Suciu de Sus sau grupului Lăpuş, precum şi un nucleu de carneol (Fig. 41/5). Fragmentele ceramice sunt realizate din pastă grosieră acoperite cu angobă cărămizie, unul este decorat cu striuri; fragmente de la oale cu marginea răsfrântă spre exterior (Fig. 41/4) şi teşită oblic spre interior cu corpul bombat (Fig. 41/2); un fragment de la o oală miniaturală cu marginea uniform îngroşată şi arcuită spre exterior, corpul bombat (Fig. 41/3); de asemenea două fragmente din corpul unor vase decorate cu incizii adânci. Materialele în colecția MJIA (**Fig. 12; 29; 41/2-5**).

Descoperirile de epoca bronzului de la *Valea Cosmoaiei I* şi *Valea Cosmoaiei II* aparțin, foarte probabil, unei singure aşezări de mai mare întindere.

Coaş, com. Coaş, jud. Maramureş. În locul numit *Pe Iepurească*, situat la circa 800 m nord de centrul localității, pe terasa înaltă din dreapta râului Lăpuş, delimitată la nord de valea Tinoasa şi Gura Tinoasei, iar la sud de un canal, deasupra grajdurilor CAP, cu prilejul perieghezei din 2009[25] au fost descoperite în arătură, în partea nord-vestică a terasei (*Pe Iepurească II*) şi în partea sud-vestică a ei (*Pe Iepurească I*), mai multe fragmente ceramice aparținând epocii târzii a bronzului - grupul Lăpuş şi epocii medievale timpurii. Unul din fragmentele din epoca bronzului este realizat din pastă fină cenuşie acoperită cu angobă neagră, decorat cu caneluri orizontale înguste şi ar putea aparține unui castron (?) sau capac (?) (Fig. 41/1). Materialul în colecția MJIA (**Fig. 12; 28; 41/1**).

Coaş, com. Coaş, jud. Maramureş. În locul numit de localnici *Coasta Lupului*, situat la circa 1 km nord de centrul localității, pe terasa înaltă din dreapta râului Lăpuş, între valea Tinoasa şi Gura Tinoasei la sud şi valea Curtuiuşului la nord, vizavi de punctul *Pe Iepurească*, deasupra unei pescării recent construite, cu prilejul cercetărilor de suprafață din 2009 au fost culese din arătură mai multe fragmente ceramice atipice care, după pasta din care au fost lucrate, aparțin epocii bronzului. Materialul în colecția MJIA (**Fig. 12; 28**).

Coaş, com. Coaş, jud. Maramureş. În locul numit *pe Poduri* sau *Podurile Coaşului*, în punctul *Valea Bârlogului*, situat la 2.2 km sud-vest de centrul localității, spre Remecioara, la 930 m sud-vest de biserica monument istoric din această localitate, pe terasa înaltă din dreapta râului Lăpuş, la 200 m est de aceasta, au fost culese de la suprafață trei fragmente

[21] D. Pop, B. Bobînă, D. Ghiman MJIA şi Dumitru Iuga 16 iulie 2010.
[22] D. Pop, M. Ardeleanu, B. Bobînă, Z. Şomcutean 07 mai 2009.
[23] Piesa ar putea fi medieval timpurie.
[24] D. Pop, M. Ardeleanu, B. Bobînă, Z. Şomcutean 07 mai 2009; M. Ardeleanu, R. Cardoş, Z. Şomcutean, D. Ghiman, mai 2011.
[25] D. Pop, M. Ardeleanu, Z. Şomcutean 13 mai 2009.

https://biblioteca-digitala.ro

ceramice atipice care după pastă aparţin epocii târzii a bronzului[26]. Materialele în colecţia MJIA (**Fig. 13; 29**).

Copalnic, com. Copalnic Mănăştur, jud. Maramureş. În punctul *Pe Şes*, situat la 250 m sud-est de biserica Penticostală, situată în vecinătatea drumului Baia Mare - Copalnic-Mănăştur şi la 290 m nord de malul drept al râului Lăpuş, cu prilejul unei cercetări de suprafaţă întreprinsă de Florin Pop de la Direcţia Judeţeană pentru Cultură Maramureş[27] au fost descoperite la suprafaţă mai multe fragmente ceramice moderne şi unul ce ar putea aparţine epocii medievale timpurii. Cu ocazia verificării locului[28] unde au fost făcute descoperirile nu s-au mai găsit la suprafaţă decât fragmente ceramice moderne. Materialele la MJIA (**Fig. 14; 30**).

Corni, com. Bicaz, jud. Maramureş. În locul numit *Valea Luncii*, situat la 1 km est-nord-est de intersecţia drumului Bicaz – Babţa cu cel ce duce spre centrul localităţii şi la 900 m sud-est de biserica ortodoxă din localitate, pe panta lină a unui deal cu expunere sudică, în dreapta văii Luncii, au fost descoperite cu prilejul cercetărilor de suprafaţă[29] fragmente ceramice preistorice, corodate, ce ar putea aparţine epocii timpurii a bronzului, cultura Coţofeni, fragmente ceramice de culoare cenuşiu deschis lucrate la roată din epocă romană şi câteva fragmente atipice care după pastă ar putea aparţine epocii medievale timpurii (sec. VII-IX d.Chr). Materialele în colecţia MJIA (**Fig. 15; 30**).

Lăpuşel, com. Recea, jud. Maramureş. În punctul *Hodiştău* a fost descoperită în 1992[30] o aşezare aparţinând epocii bronzului, cultura Suciu de Sus. Situl arheologic este situat la circa 1.3 km nord-vest de cantonul CFR de la ieşirea din localitatea Lăpuşel spre Bozânta Mică, la 1 km vest de malul stâng al râului Lăpuş, la circa 390 m vest de drumul ce leagă cele două localităţi; mărginită pe latura nord-estică de un canal pentru drenarea apei, de un mic pârău (afluent din stânga a văii Arişel) pe laturile sudică şi sud-estică şi de drumul de pământ pe laturile nord-vestică şi vestică. Cu prilejul verificării sitului, în 2010[31], au fost culese de la suprafaţă mai multe fragmente ceramice specifice epocii bronzului aparţinând culturii Suciu de Sus sau grupului Lăpuş. Un fragment de la o ceaşcă din pastă intermediară de culoare neagră-cenuşie, decorată cu linii incizate sub margine (Fig. 42/1), o toartă fragmentară cu secţiunea ovală realizată din pastă intermediară (Fig. 42/3), un fragment mic de la o oală decorată cu brâu alveolat în relief sub margine (Fig. 42/2), trei fragmente din corpul unor vase decorate cu striuri (Fig. 42/5) şi un picior fragmentar de la un vas vatră (Fig. 42/4). Materialele în colecţia MJIA (**Fig. 16; 31; 42/1-5**).

Mogoşeşti, com Recea, jud. Maramureş. În punctul *Pe Lab*, situat la 600 m sud-est de biserica ortodoxă din localitate, au fost descoperite, cu prilejul săpării gropilor pentru o plantaţie de nuci, în partea nord-estică a proprietăţii într-un sol negricios, la adâncimea de 0.60- 0.70 m, mai multe fragmente ceramice lucrate la roată şi cu mâna aparţinând epocii romane[32]. În data de 19 martie 2014 am verificat, împreună cu descoperitorul, locul unde au ieşit la iveală artefactele fără să mai găsim şi alte obiecte la suprafaţă. Materialele în colecţia MJIA (**Fig. 17; 31**).

Remecioara, com. Remetea Chioarului, jud. Maramureş. În punctul *Pe Poduri*, situat la 600 m nord de biserica monument din localitate şi la 250 est de malul râului Lăpuş, au fost

[26] Cercetări de teren: M. Ardeleanu, R. Cardoş, Z. Şomcutean şi D. Ghiman 24 mai 2011.
[27] În luna mai 2013.
[28] D. Pop, M. Ardeleanu, B. Bobînă, D. Ghiman (MJIA) şi Florin Pop (Direcţia Judeţeană pentru Cultură Maramureş) 25 iulie 2014.
[29] D. Pop 10 mai 2010.
[30] Aşezarea a fost identificată de Ioan Stanciu în 26 martie 1992; Kacsó 2003, 114 nr.15 b, 137 nr. 93; Kacsó 2004, 75; Pop 2009, 119 nr. 89; Kacsó 2011, 430.
[31] D. Pop, R. Cardoş, Z. Şomcutean, D. Ghiman 29 aprilie 2010.
[32] Descoperirea mi-a fost făcută cunoscută de dr. Ioan Stanciu. Fragmentele ceramice au fost descoperite de Sergiu Groşan în primăvara anului 2014.

https://biblioteca-digitala.ro

culese, cu prilejul cercetărilor de teren din 2011, cinci obiecte de piatră prelucrate, preistorice[33]. Materialele în colecția MJIA (**Fig. 13; 32**).

Remecioara, com. Remetea Chioarului, jud. Maramureş. În locul numit *Pe Poduri*, în punctul *Bârlog* situat, la circa 800 m sud-est de biserica monument din localitate şi la 150 m est de malul stâng al Lăpuşului, au fost descoperite la suprafață două fragmente ceramice lucrate la roată, probabil de epocă romană[34]. Materialele în colecția MJIA (**Fig. 13**).

Sarasău, com. Sarasău, jud. Maramureş. În punctul numit *Vâlceluşă*, situat la circa 350 m sud-vest de sediul Primăriei, pe terasa din stânga Tisei, sub dealul Secătura (sau Vâlceluşa), în dreapta văii Sarasău şi a uliții Pădurii, din şanțul săpat pentru pozarea conductei magistrale de Gaz, în anul 2005, au fost culese mai multe fragmente ceramice aparținând epocii târzii a bronzului, cultura Suciu de Sus, precum şi ceramică neagră-roşie[35]. Materialele în colecția Teofil Ivanciuc (**Fig. 18; 32**).

Seini, oraş, jud. Maramureş. În locul numit *Beila*, situat la 3 km vest de primăria oraşului, pe o mică înălțare de teren poziționată între siturile de la Seini *Dagas*[36] şi Seini *Moşia Brazilor*[37], într-o zonă mlăştinoasă drenată de numeroase canale, au fost culese de la suprafață, cu prilejul cercetărilor de suprafață întreprinse pe traseul viitorului drum rapid Baia Mare - Vaja, în anul 2007[38], o lamă de obsidiană, chirpici şi mai multe fragmente ceramice din epoca târzie a bronzului, cultura Suciu de Sus. Unul din fragmentele culese, realizat din pastă intermediară cu angoba de culoare crem – cărămizie este decorat prin excizie (Fig. 42/8), iar un alt fragment este decorat cu striuri. De asemenea un fragment provine de la o oală din pastă intermediară cu marginea îngroşată la exterior şi rotunjită la interior (Fig. 42/6) şi unul de mici dimensiuni ar putea aparține unei ceşti (fig. 42/7). Materialele în colecția MJIA (**Fig. 19; 33; 42/6-9**).

Târgu Lăpuş, oraş, jud. Maramureş. În punctul *Sub Dâmb*, situat la 1.5 km sud-est de centrul localității, în stânga văii Nireş, la 200 m nord-vest de lacul de agrement (Lighet), la est de drumul spre stația meteo, în apropiere de antena de telefonie mobilă, pe terenul lui Fliț Karoly, cu prilejul verificării locației aşezărilor de la *Întorsura*, *Eghereş* şi proprietatea fam. *Augustin Farcaş*[39] au fost descoperite câteva fragmente ceramice dintre care unul preistoric ce ar putea aparține epocii târzii a bronzului[40]. Ținând seama de faptul că punctul *sub Dâmb* se găseşte la 370 m nord-est de terenul fam. *Farcaş*, unde în 1973 au fost găsite de asemenea artefacte de la finele epocii bronzului[41], cele două puncte ar putea aparține unei singure aşezări. Materialele în colecția MJIA (**Fig. 20; 33**).

Vadu Izei, com. Vadu Izei, jud. Maramureş. În punctul *deaspura lui Bârsa*[42], situat pe terasa din dreapta văii Şugău şi dreapta văii Stejarului, la 150 m sud-est de drumul spre locul numit Şugău, în imediata vecinătate a drumului ce care ce trece printre terasă şi valea Stejarului, la 1 km sud-vest de podul peste râul Iza, în urma cercetărilor de teren din 1996[43] şi

[33] M. Ardeleanu, R. Cardoş, D. Ghiman 15 iunie 2011.
[34] Cercetări de teren: M. Ardeleanu, R. Cardoş, Z. Şomcutean şi D. Ghiman 24 mai 2011.
[35] Informații şi cercetări de suprafață T. Ivanciuc; D. Pop, B. Bobînă, Z. Şomcutean, D. Ghiman (MJIA) şi T. Ivanciuc 10 septembrie 2009.
[36] Kacsó 2011, 448-449 cu literatura mai veche.
[37] Situl greşit localizat în hotarul localității Apa din jud. Satu Mare la: Marta, Gindele 1999, 267-276; Matei, Stanciu 2000, 27-28 nr. 6/8 ; Gindele 2010, 14 şi urm.; corect Seini *Moşia Brazilor*, jud. Maramureş la Bobînă 2009, 13-14 nr. 39, nota 5, 15; Kacsó 2011, 487 şi nota 221.
[38] Cercetări de teren: 26 martie 2007, D. Pop, R. Cardoş, Z. Şomcutean, D. Ghiman, Gavril Moldovan 26 martie 2007 şi 23 octombrie 2007, D. Pop, R. Cardoş, Z. Şomcutean, D. Ghiman.
[39] Kacsó 2011, 550-551 cu literatura mai veche.
[40] R. Cardoş, B. Bobînă, Z. Şomcutean, D. Ghiman 3 noiembrie 2010.
[41] Kacsó 2011, 551.
[42] Menționat de Ivanciuc 2005, 283 ca Şugău punctul *sub Ciocază*.
[43] T. Ivanciuc.

https://biblioteca-digitala.ro

2010[44] au fost culese, mai cu seamă de pe marginea vestică a terasei, câteva fragmente ceramice între care şi un fragment din piciorul unui vas vatră decorat cu striuri (Fig. 38/8), aparţinând epocii târzii a bronzului, cultura Suciu de Sus sau grupul Lăpuş. Materialele în colecţia MJIA şi colecţia Teofil Ivanciuc (**Fig. 21; 34; 38/8**).

Vălenii Şomcutei, oraş Şomcuta Mare, jud. Maramureş. Cu ocazia verificării locaţiei aşezării din mileniul I d.Chr. din punctul *Tog*[45], la 270 m sud-vest de acesta, în locul numit *Pe Vale*, situat la 1 km nord de biserica monument din localitate, pe terasa din stânga văii Rea sau valea Caicana (Căicana), au fost descoperite, în arătură, materiale similare cu cele de pe *Tog*[46]. Foarte probabil cele două puncte ţin de aceeaşi aşezare întinsă de o parte şi de alta a văii Caicana. Materialele în colecţia MJIA (**Fig. 22; 34**).

Având în vedere tipul cercetărilor întreprinse (cercetări de suprafaţă, descoperiri întâmplătoare) este dificil de precizat cu exactitate caracterul descoperirilor de epoca bronzului. Atribuim, cu probabilitate, categoriei aşezărilor siturile identificate pe terasele sau pantele line ale dealurilor, poziţionate în vecinătatea imediată a văilor cum sunt cele de la: Babţa, Bârsana, Berchez *Corobana* (?), Berchezoaia, Chechiş *Deasupra Ciurgăului*, Coaş *Valea Cosmoaiei I* şi *Valea Cosmoaiei II*, Coaş *Pe Iepurească*, Coaş *Valea Bârlogului*, Corni, Lăpuşel, Sarasău, Seini, Târgu Lăpuş şi Vadu Izei.

Problematică rămâne şi atribuirea sitului de epoca bronzului de la Bicaz *Oarză Faţă* şi *Oarză Dos* deoarece acesta se află în imediata vecinătate a necropolei tumulare de la Bicaz *Togul Nemţilor*[47] şi nu poate fi exclusă nici posibilitatea ca vestigiile culese de la suprafaţă să provină de la una sau mai multe movile aplatizate de lucrările agricole sau ca descoperirile de aici să ţină de diferite practici ceremoniale funerare, contemporane sau posterioare înmormântărilor. Tot în apropierea necropolei tumulare, în punctul *Togul Nemţilor II*, în partea sud-estică a ei, este amintită o aşezare sau eventual morminte plane contemporane cu aceasta[48].

Cu certitudine în categoria aşezărilor pot fi incluse siturile de la Arieşu de Câmp *grădina fam. Gîrdălean* şi cel de la Câmpulung la Tisa *Mociarfi*. În primul caz fragmentele ceramice au fost descoperite la adâncimea de 2 m, iar în cel de-al doilea s-a observat, în groapa mare săpată pentru ştrand sau pescărie, stratul de cultură cu o grosime de 0.30 - 0.40 m la adâncimea 1.20 m faţă de nivelul de călcare. După observaţiile lui Teofil Ivanciuc vestigiile au apărut la adâncimea de 1.5 m şi „par a fi câteva gropi menajere" în care s-au găsit fragmentele ceramice[49]. De remarcat în cazul celor două aşezări este adâncimea mare la care se găsesc depunerile antropice, fapt ce credem că ar putea fi explicat prin depunerile peste locuirile de epoca bronzului ale aluviunilor Someşului, în cazul aşezării de la Arieşu de Câmp şi ale Tisei în cazul celei de la Câmpulung la Tisa.

Întinderea aşezărilor din epoca bronzului este, de asemenea, greu de stabilit pornind doar de la vestigiile descoperite la suprafaţă, după limitele diferitelor forme de relief sau pornind de la toponimia locală. Denumiri diferite folosite de localnici pot reprezenta o singură aşezare aşa cum este cazul, în opinia noastră, la Ariniş *Dealul Baronului* şi *Mocira*[50], Lăpuş *Răstoci* şi *La Arini*[51], Oarţa de Sus *Oul Făgetului* şi *Făget*[52] etc. Având în vedere materialul ilustrat (Suciu de Sus I) şi relativa apropiere (800 m) dintre aşezările de la Sarasău

[44] D. Pop, R. Cardoş, B. Bobână şi T. Ivanciuc, 23 noiembrie 2010.
[45] Săpături arheologice Georgeta Maria Iuga în 1980 şi 1989; Kacsó 2011, 536-537.
[46] D. Pop, M. Ardeleanu, B. Bobînă, Z. Şomcutean 6 mai 2009.
[47] Kacsó 2011, 228-229, fig. 88 (foto) cu literatura mai veche.
[48] Kacsó 2011, 230.
[49] Ivanciuc 2005, 278 nr.5.
[50] Kacsó 2003, 108 nr.1a şi b, 134 nr.8 şi 9; Pop 2009, 105.
[51] Pop 2009, 105.
[52] Kacsó 2011, 415-417.

https://biblioteca-digitala.ro

după Ştrec[53] şi *Moară*[54] considerăm că acestea ar putea aparține unei singure aşezări. Este posibil ca tot acestei aşezări să i se adauge şi stațiunea de la Sarasău *Vâlceluşă*, situată la 600 nord-vest de cea de la *Moară*.

Atribuirea culturală este de asemenea greu de stabilit din pricina puținelor artefacte descoperite la suprafață, precum şi a lipsei elementelor definitorii. Foarte probabil bronzului timpuriu[55], culturii Coțofeni, îi aparțin vestigiile de la Corni *Valea Luncii*. Situri aparținând acestei culturi sunt cunoscute în zona Codrului la Oarța de Sus *Măgura*[56], Oarța de Sus *Ghiile Botii*[57], Oarța de Sus *Oul Făgetului*[58], Bicaz *Igoaie*[59] şi Orțâța *Pe Lab*[60]. Având în vedere diversitatea descoperirilor de epoca mijlocie şi târzie a bronzului din această regiune - culturile Wietenberg, Suciu de Sus, grupurile Cehăluț şi Lăpuş - este imposibil de stabilit căreia dintre ele îi aparțin artefactele de la Babța.

Culturii Suciu de Sus sau grupului Lăpuş îi pot fi atribuite siturile de la Bârsana, Berchezoaia, Bicaz *Oarză Față şi Oarză Dos*, Câmpulung la Tisa, Coaş *Valea Cosmoaiei I şi II*, Lăpuşel *Hodiştău*, Sarasău *Vâlceluşă*, Vadu Izei *deasupra lui Bârsa*, culturii Suciu de Sus vestigiile de la Seini *Beila*, iar grupului Lăpuş cele de la Arieşu de Câmp şi Coaş *Pe Iepurească*. Foarte probabil celelalte descoperiri de epoca bronzului de la Babța, Berchez, Chechiş *deasupra Ciurgăului*, Coaş *Coasta Lupului*, Coaş *Valea Bârlogului* şi Târgu Lăpuş *Sub Dâmb* ar trebui puse în legătură cu civilizațiile Suciu de Sus sau Lăpuş.

La cele menționate mai sus[61] se adaugă şi artefactele care au ieşit la iveală în cursul unor săpături arheologice preventive la biserica din Tăuții de Sus *Biserica romano-catolică Tăierea Capului Sf. Ioan Botezătorul*, oraş Baia Sprie, jud. Maramureş[62], unde în umplutura mormântului 21 din suprafața SI/2008, la adâncimea de 1.25 m, a fost descoperit un fragment ceramic decorat cu striuri, iar în S II/2008 un fragment ceramic decorat cu spirale incizate aparținând culturii Suciu de Sus. De asemenea, în cursul săpăturilor de la biserica din Tăuții Măgherăuş *Biserica Reformată*, oraş, jud. Maramureş[63], în suprafața SI, în pământul din umplutura unuia dintre morminte, au fost descoperite două fragmente ceramice preistorice din care unul decorat cu striuri aparținând epocii bronzului.

Alături de siturile arheologice amintite mai sus, în ultimii ani, pe cuprinsul județului Maramureş au fost descoperite şi câteva obiecte bronz care vor face obiectul unui studiu separat.

[53] Kacsó 2009, 59-100.
[54] Kacsó 2011, 462 cu literatura mai veche.
[55] Vulpe 1996, 33-47; Vulpe 1997, 37-49; Vulpe 2001, 221-225, fig.30; Vulpe 2010, 217-220, fig. 30.
[56] Pop 2000, 73-84.
[57] Kacsó 2011, 412.
[58] Kacsó 2004, 29-37.
[59] Kacsó 2005, 51.
[60] Kacsó 2011, 420.
[61] Vezi şi situl preistoric de la Rohia *Turtele / Pe turtele*, jud. Maramureş în Ardeleanu, Cardoş 2015, 164.
[62] Situl este situat în centrul localității, vizavi de şcoala din localitate, pe terasa înaltă din dreapta râului Săsar, la circa 50 m sud de acesta; colectiv: D. Pop, R. Cardoş, B. Bobînă (MJIA) şi Pétér Levente Szőcs Muzeul județean Satu Mare.
[63] Biserica este amplasată în zona centrală a oraşului. Clădirea şi incinta bisericii din piatră este înconjurată de bifurcația drumului național DN 1C Baia Mare – Satu Mare; colectiv: R. Cardoş, M. Ardeleanu 2009. Petru detalii privind descoperirile medievale vezi Demjén, Ardeleanu 2014, 63-86.

https://biblioteca-digitala.ro

Literatura

Ardeleanu, Cardoş 2015 — M. Ardeleanu, R. Cardoş, *Raport privind cercetările de suprafață şi sondajele efectuate pe Culmea Breaza – județul Maramureş* - [Report on field and trial excavations on the Culmea Breaza - Maramures County (I)], Marmatia 12, 2015, 163-188.

Bader 2013 — T. Bader, recenzie la C. Kacsó, *Repertoriul arheologic al județului Maramureş*, Baia Mare, 2011, în: JAMÉvk 55, 2013, 357-362. (în limba maghiară).

Demjén, Ardeleanu 2014 — A. Demjén, M. Ardeleanu, *Săpături arheologice la biserica reformată din Tăuții Măgheruş (jud. Maramureş)* - [Archaeological Excavations at the Reformed Church in Tăuții Măgherăuş, Maramureş District / Régészeti kutatások Miszmogyorós református templománál (Máramaros megye)], Marmatia 11, 2014, 63-86.

Gindele 2010 — R. Gindele, *Die entwicklung der keiserzeitlichen Siedlungen im Barbaricum im nordwestlichen Gebiet Rümaniens*, Satu Mare, 2010.

Ivanciuc 2005 — T. Ivanciuc, *Descoperiri arheologice inedite în Țara Maramureşului*, ActaMuseiMaram 3, 2005, 277 nr.1.

Kacsó 2003 — C. Kacsó, *Noi descoperiri Suciu de Sus şi Lăpuş în nordul Transilvaniei* [Neue Suciu de Sus und Lăpuş – Funde im norden Siebenbürgens], Marmatia 7-1, 2003, 105-181.

Kacsó 2004 — C. Kacsó, *Descoperiri Coțofeni la Oarța de Sus* [Oul Făgetului – Coțofeni - Funde in Oarța de Sus – Oul Făgetului], RevBistriței 18, 2004, 29-37.

Kacsó 2005 — C. Kacsó, *Contribuții la cunoaşterea bronzului târziu din nordul Transilvaniei. Cercetările de la Bicaz – Igoaie* [Beiträge zur Kenntnis der Spätbronzezeit im Norden Transsivaniens. Die Ausgrabungen in Bicaz-Igoaie], RevBistriței 19, 2005, 51-70.

Kacsó 2009 — C. Kacsó, *Descoperirile din epoca bronzului de la Sarasău* [Bronzezeitliche Funde in Sarasău], Marmatia 9-1, 2009, 59-100.

Kacsó 2011 — C. Kacsó, *Repertoriul arheologic al județului Maramureş* [The Archaeological Repertory of Maramureş county], vol I şi II, Baia Mare, 2011.

Marta, Gindele 1999 — L. Marta, R. Gindele, *Săpăturile de salvare de la Apa - (jud. Satu Mare) Moşia Brazilor. Raport preliminar* [The Saving Excavation from Apa], StCom Satu Mare 15-16, 1998-1999, 267-276.

Matei, Stanciu 2000 — A. Matei, I. Stanciu, *Vestigii din epoca romană (sec. II-IV p. Chr.) în spațiul nord-vestic al României* [Funde der römischen Kaiserzeit (2. – 4. n. Chr.) im Nordwestgebiet Rumäniens], Zalău – Cluj Napoca, 2000.

Pop 2000 — D. Pop, *Die Coțofeni Siedlung von Oarța de Sus „Măgura"*, Angustia 5, 2000, 73–84.

Pop 2009 — D. Pop, *Comments on the Stage of Research of Suciu de Sus culture and Lăpuş group*, Marmatia 9-1, 2009, 101-145.

https://biblioteca-digitala.ro

Stanciu 2003 — I. Stanciu, *Descoperiri medievale timpurii din județele Satu Mare şi Maramureş. Date noi, observații şi opinii referitoare la ceramica medievală timpurie din nord-vestul României* [Frühmittelalterliche Funde und Befunde aus den Kreisen Satu Mare und Maramureş. Neue Angaben, Bemerkungen und Ansichten zur frühmittelalterlichen Keramik im Nordwesten Rumäniens], Marmatia 7-1, 2003, 249-316.

Vulpe 1996 — A. Vulpe, *Spațiul egeo-anatolian şi Europa sud-estică în lumina unei revizuiri a cronologiei epocii bronzului*. Memoriile Secției de Ştiințe Istorice şi Arheologie, seria 4, tom 21, 1996, 33-47.

Vulpe 1997 — Al. Vulpe, *Considerații privind începutul şi definirea perioadei timpurii a epocii bronzului în România*, în: In honorem emeritae Ligiae Bârzu. Timpul istoriei I, Memorie şi patrimoniu. Universitatea Bucureşti – Facultatea de Istorie (1997), 37-50.

Vulpe 2001 — A. Vulpe, *Epoca metalelor*, în: Mircea Petrescu-Dîmbovița, Alexandru Vulpe (coord.) Istoria românilor, vol. I, Bucureşti, 2001.

Vulpe 2010 — A. Vulpe, *Epoca metalelor*, în: Mircea Petrescu-Dîmbovița, Alexandru Vulpe (coord.) *Istoria românilor*, vol. I, Bucureşti, 2010.

Vuple 2012a — A. Vulpe, recenzie la C. Kacsó, *Repertoriul arheologic al județului Maramureş*, Baia Mare, 2011, în: RevBistriței 26, 2012, 394-397 (în limba română).

Vulpe 2012b — A. Vulpe, recenzie la Carol Kacsó, *Repertoriul arheologic al județului Maramureş*, Baia Mare, 2011, în: Dacia N.X. 56, 2012, 197-200 (în limba engleză).

https://biblioteca-digitala.ro

Contributions to the Archaeological Repertoire of the Maramureş County (I)

(Abstract)

This article presents some recent archaeological discoveries made during field research carried out in the frame of the project *Rediscovering Archaeological Sites in the County of Maramures*; The project covers the route of the Baia Mare expressway to Vaja (Hungary); and a series of discoveries stemming from the systematic research undertaken by Deparment of Archaeology in various areas of the county since 2007. Although on these occasions discoveries from different eras have been made, this article is confined to those related to the Bronze Age. In addition, it includes some Late Bronze Age artifacts found in archaeological sites that are already known in the specialist literature.

The Bronze Age sites identified on the terraces and mild slopes of hills can be assigned to the category of settlements only with probability. They are positioned in the immediate vicinity of valleys. Such settlements are: Babța, Bârsana, Berchez *Corobana* (?), Berchezoaia, Chechiş - *Deasupra Ciurgăului*, Coaş - *Valea Cosmoaiei I* and *Valea Cosmoaiei II*, Coaş - *Pe Iepurească*, Coaş - *Valea Bârlogului*, Corni, Lăpuşel, Sarasău, Seini, Târgu Lăpuş and Vadu Izei.

Problematic as well remains the assigning of the Bronze Age sites from Bicaz – *Oarză Față* and *Oarză Dos* as they are situated in the near vicinity of the tumular cemetery from Bicaz – *Togul Nemților*; it is possible that the finds discovered on the surface originate from one or several mounds flattened by farm works; or that they stemm from ceremonial practices carried out before or after burial. Nearby the tumular cemetery, on the spot called *Togul Nemților II*, to the south-east of it, the specialist literature mentions a settlement as well as possible flat graves contemporary with the settlement.

To the category of settlements belong with certainty the sites from Arieşu de Câmp *grădina fam. Gîrdălean* and Câmpulung la Tisa *Mociarfi*. In the first case, the pottery fragments were discovered at a depth of 2 m. In the second, the 0.30 - 0.40 m thick cultural layer, discovered during digs for a swimming pool or a fish farm, was lying at a depth of 1.20 m below surface. According to Teofil Ivanciuc's observations, the finds were discovered at a depth of 1.5 m and "they seem to be refuse pits" with pottery fragments. These two settlements are remarkable through their very deep anthropogenic deposits. This could be explained by the deposition of sediments of the Someş River in Arieşu de Câmp and the Tisza River in Câmpulung la Tisa over the Bronze Age habitation remains.

Difficult is also the derermining of the extent of the Bronze Age settlements only by surface finds, the limits of different landforms or local toponimy. The locals could be using different names for one and the same settlement as it is the case – in our opinion – with riniş *Dealul Baronului* and *Mocira*, Lăpuş *Răstoci* and *La Arini*, Oarța de Sus *Oul Făgetului* and *Făget* etc. Given the illustrated material (Suciu de Sus I) and their relative proximity (800 m) we consider that the settlements from Sarasău *după Ştrec* and *Moară* belong to the same settlement. It is possible that this settlement also includes the site from Sarasău *Vâlceluşă*, located 600 m northwest of the one from *Moară*.

It is very likely that the finds from Corni – *Valea Luncii* belong to the Early Bronze Age Cotofeni culture.

Given the diversity of discoveries of the Middle- and Late Bronze Ages in the region - Wietenberg and Suciu de Sus cultures, Cehăluț and Lăpuş groups – it is impossible to determine to which of them the artifacts from Babța belong.

https://biblioteca-digitala.ro

To the Suciu de Sus culture or Lăpuş group may be assigned the sites from Bârsana, Berchezoaia, Bicaz *Oază Față şi Oarză Dos*, Câmpulung la Tisa, Coaş *Valea Cosmoaiei I şi II*, Lăpuşel *Hodiştău*, Sarasău *Vâlceluşă*, Vadu Izei *deasupra lui Bârsa.*

The Suciu de Sus culture includes the vestiges from Seini *Beila* and the Lăpuş group the vestiges from Arieşu de Câmp and Coaş *Pe Iepurească.*

We think the other discoveries of the Bronze Age from Babța, Berchez, Chechiş *deasupra Ciurgăului*, Coaş *Coasta Lupului*, Coaş *Valea Bârlogului* and Târgu Lăpuş *Sub Dâmb* should be referred to as connected with the civilizations of Suciu de Sus or Lăpuş.

To the above we add the artifacts from the preventive excavations at the church from Tăuții de Sus *The Beheading of Saint John the Baptist* Roman Catholic Church in Baia Sprie (Co. Maramureş). There we found, in surface SI/2008, in the filling of the medieval grave no. 21, at the depth of 1.25 m, a ceramic fragment decorated with grooves, and in surface SII/2008a ceramic fragment of the Suciu de Sus culture, decorated with incised spirals.

Also, the excavations at Tăuții Măgherăuş *The Protestant Church* (Co. Maramureş), surface S1, the filling of one of the medieval graves yielded two fragments of prehistoric ceramics, one of which was decorated with grooves characteristic of the Late Bronze Age.

Besides the finds from above, in the recent years in the county of Maramureş were found several bronze objects, which will be subject of another study.

Dan POP
Muzeul Județean de Istorie şi Arheologie Maramureş
dannpopp@gmail.com

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1. Siturile de la Arduzel: *Hurubai* şi *Hurubai-Olátelek*.
Fig. 1. Archaeological sites from *Hurubai* and *Hurubai-Olátelek*.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 2. Situl de la Arieşu de Câmp *grădina fam. Gîrdălean*.
Fig. 2. Archaeological site from Arieşu de Câmp *grădina fam.Gîrdălean*.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 3. Situl de la Babța, jud. Satu Mare, punctul *Troiță*.
Fig. 3. Archaeological site from Babța, Satu Mare county, *Troiță*.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 4. Așezarea de la Bârsana *Podurile Humeni*.
Fig. 4. Settlement from Bârsana *Podurile Humeni*.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 5. Situl de la Berchez *Corobana*.
Fig. 5. Archaeological site from Berchez *Corobana*.

https://biblioteca-digitala.ro

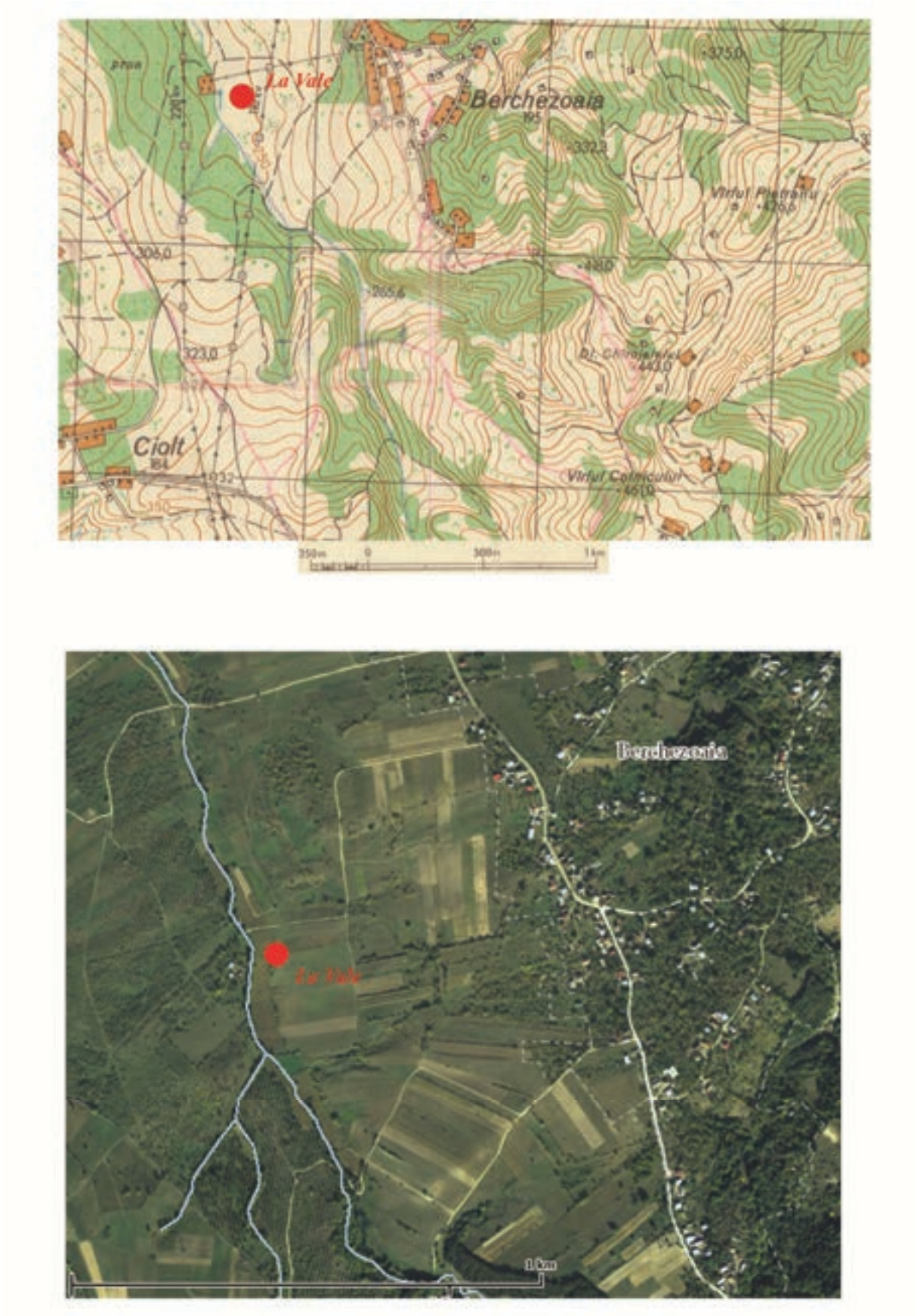

Fig. 6. Aşezarea de la Berchezoaia *La Vale*.
Fig. 6. Settlement from Berchezoia *La Vale*.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 7. Situl de la Bicaz *Oarză Față*.
Fig. 7. Archaeological site from Bicaz *Oarză Față*.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 8. Situl de la Câmpulung la Tisa *Mociarfi* sau *Valea Cozului*.
Fig. 8. Archaeological site from Câmpulung la *Tisa Mociarfi* or *Valea Cozului*.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 9. Situl de la Chechiş *Valea lui Mihai*.
Fig. 9. Archaeological site from Chechiş *Valea lui Mihai*.

https://biblioteca-digitala.ro

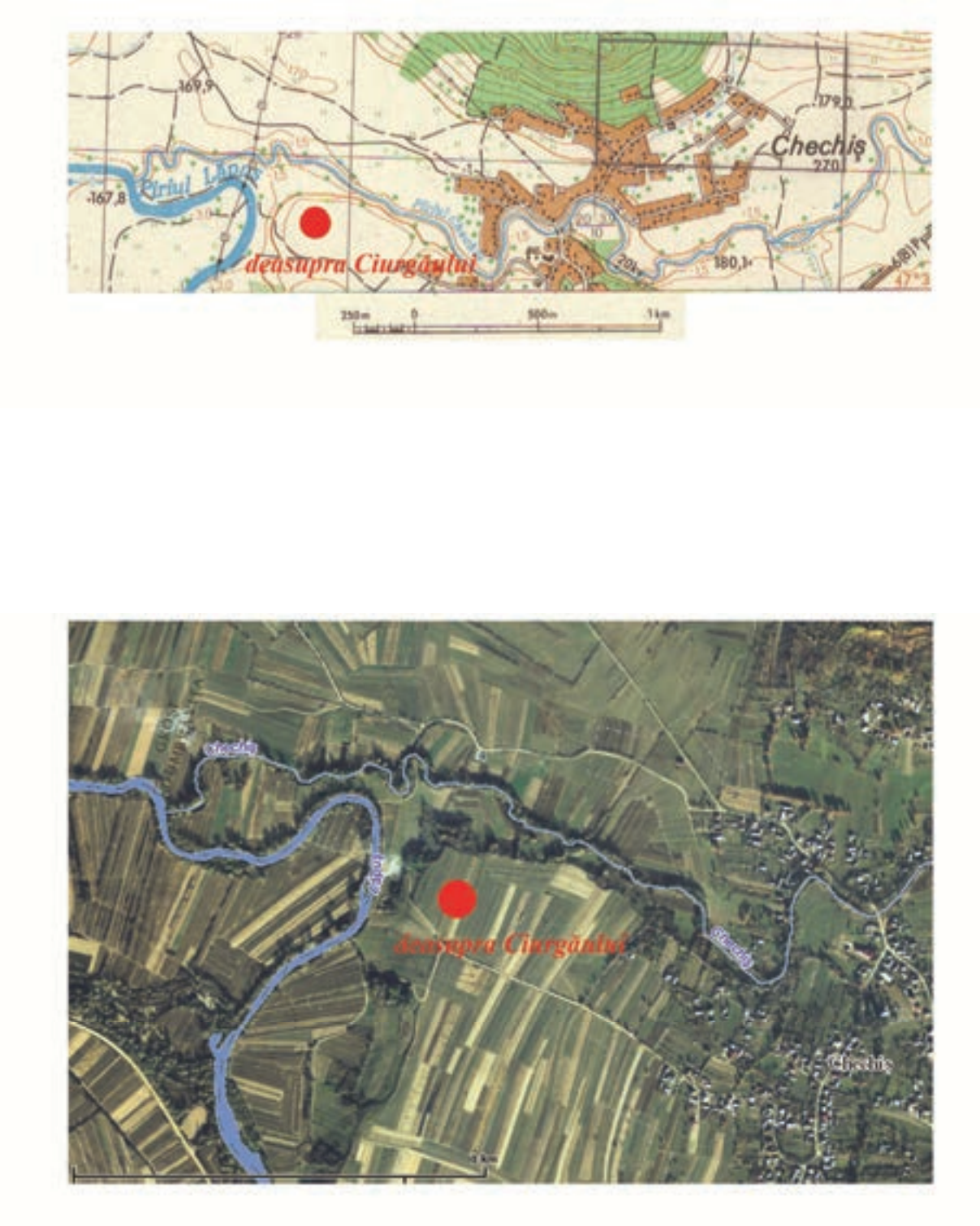

Fig. 10. Situl de la Chechiş *deasupra Ciurgăului*.
Fig. 10. Archaeological site from Checiş *deasupra Ciurgăului*.

https://biblioteca-digitala.ro

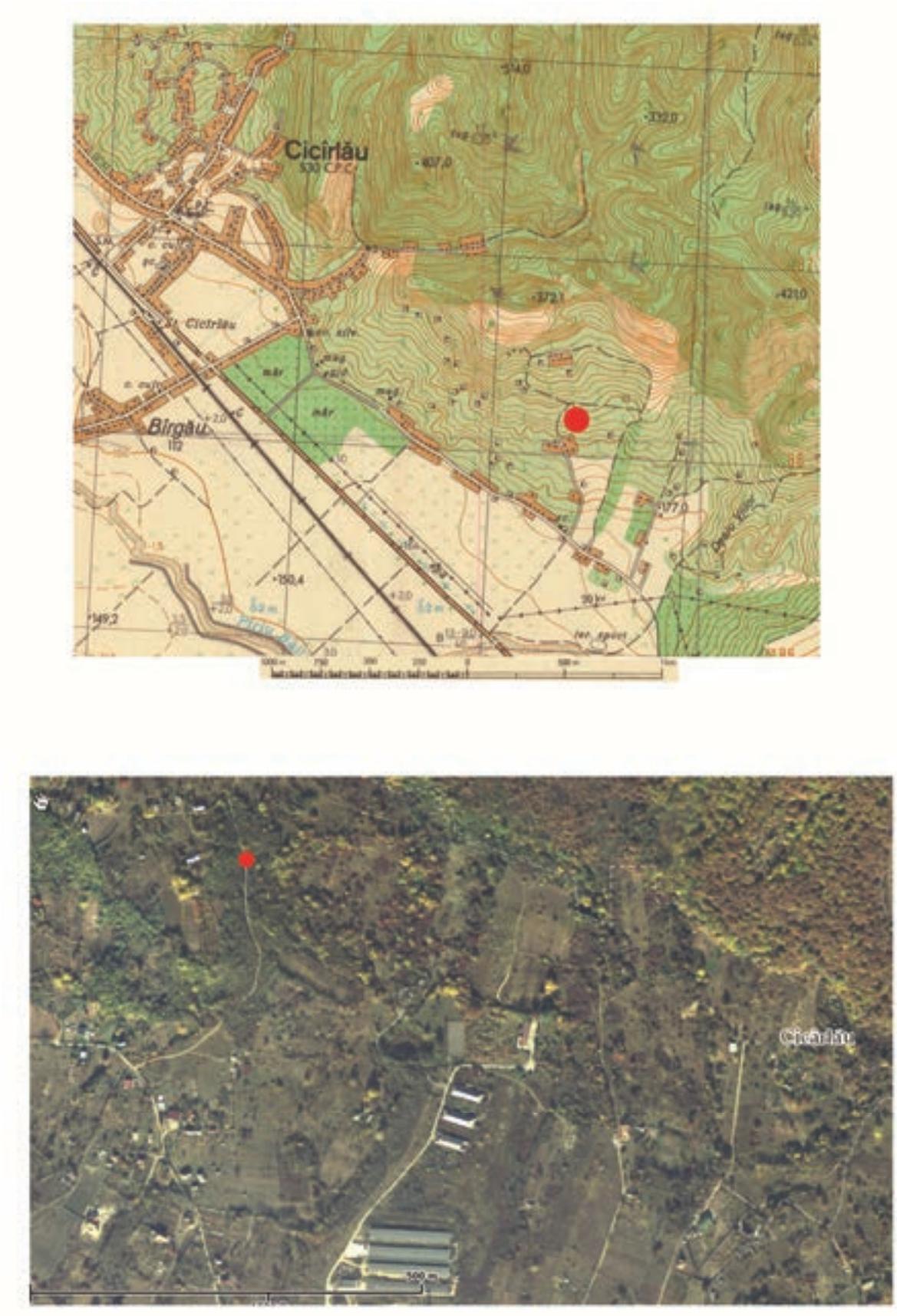

Fig. 11. Situl de la Cicârlău.
Fig. 11. Archaeological site from Cicârlău.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 12. Aşezările de la Coaş: *Coasta Lupului, Pe Iepurească* şi *Valea Cosmoaiei*.
Fig. 12. Settlements from Coaş: *Coasta Lupului, Pe Iepurească* and *Valea Cosmoaiei*.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 13. Siturile de la Coaş *Valea Bârlogului* şi Remecioara: *Bârlog* şi *Pe Poduri*.
Fig. 13. Archaeological sites from Coaş *Valea Bârlogului* and Remecioara: *Bârlog* and *Pe Poduri*.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 14. Situl de la Copalnic *Pe Şes*.
Fig. 14. Archaeological site from Copalnic *Pe Şes*.

https://biblioteca-digitala.ro

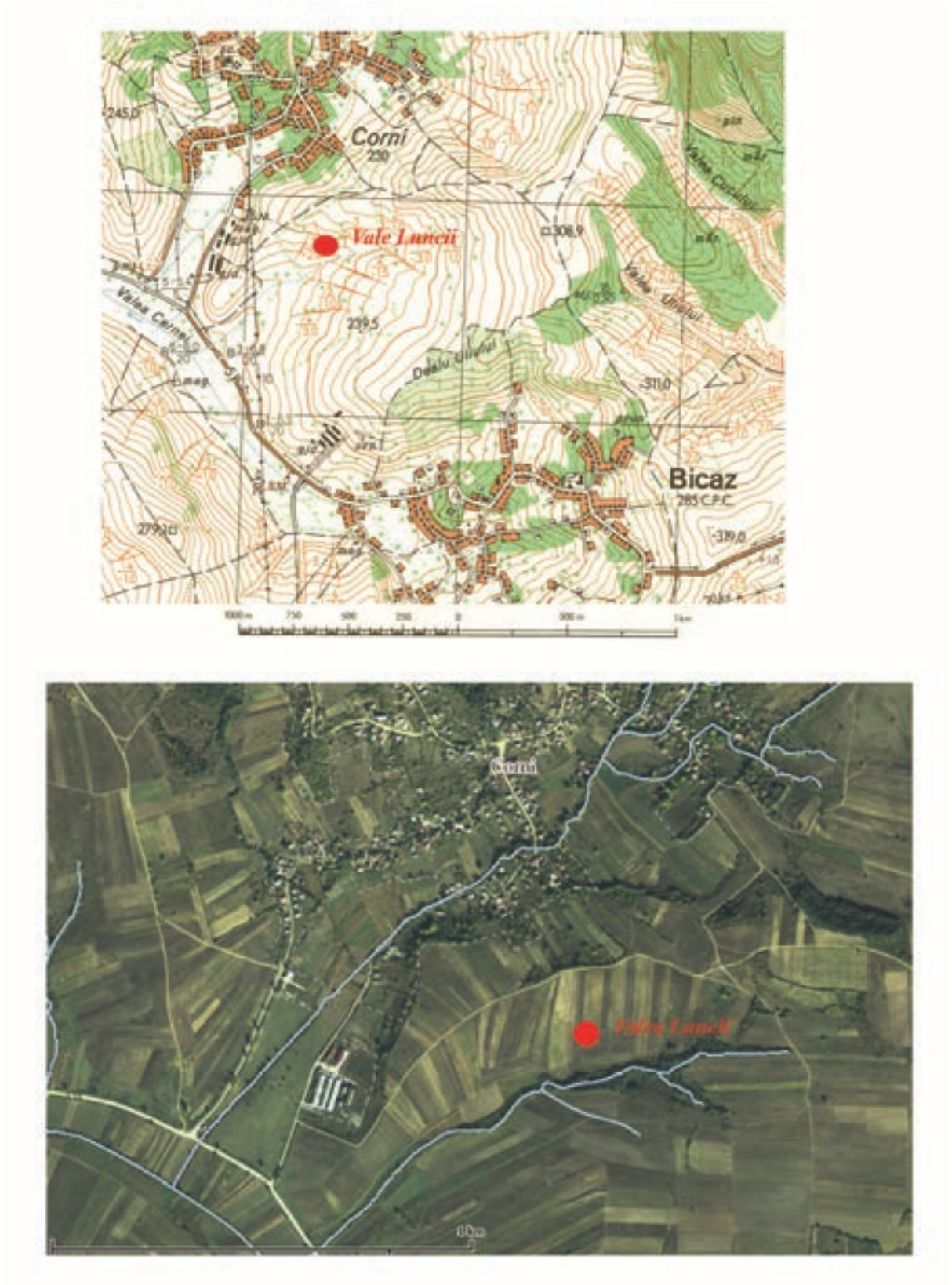

Fig. 15. Situl de la Corni *Valea Luncii*.
Fig. 15. Archaeological site from Corni *Valea Luncii*.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 16. Situl de la Lăpuşel *Hodiştău*.
Fig. 16. Archaeological site from Lăpuşel *Hodiştău*.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 17. Situl de la Mogoşeşti *Pe Lab*.
Fig. 17. Archaeological site from Mogoşeşti *Pe Lab*.

https://biblioteca-digitala.ro

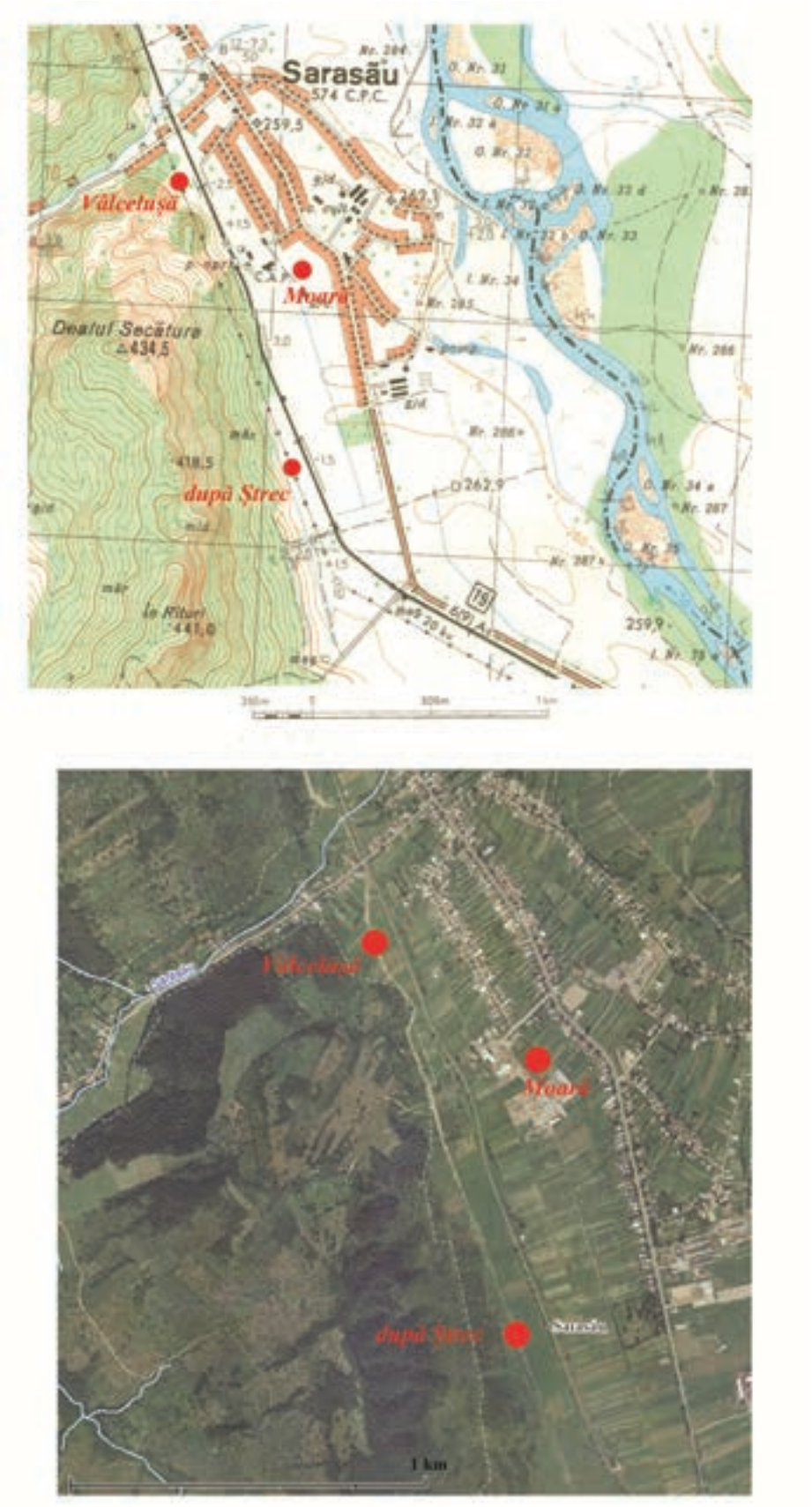

Fig. 18. Siturile de la Sarasău: *Vâlceluşă, Moară* şi *după Ştrec*.
Fig. 18. Archaeological sites from Sarasău: *Vâlceluşă, Moară* and *după Ştrec*.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 19. Siturile de la Seini: *Moşia Brazilor, Dagas* şi *Beila*.
Fig. 19. Archaeological sites from Seini: *Moşia Brazilor, Dagas* and *Beila*.

https://biblioteca-digitala.ro

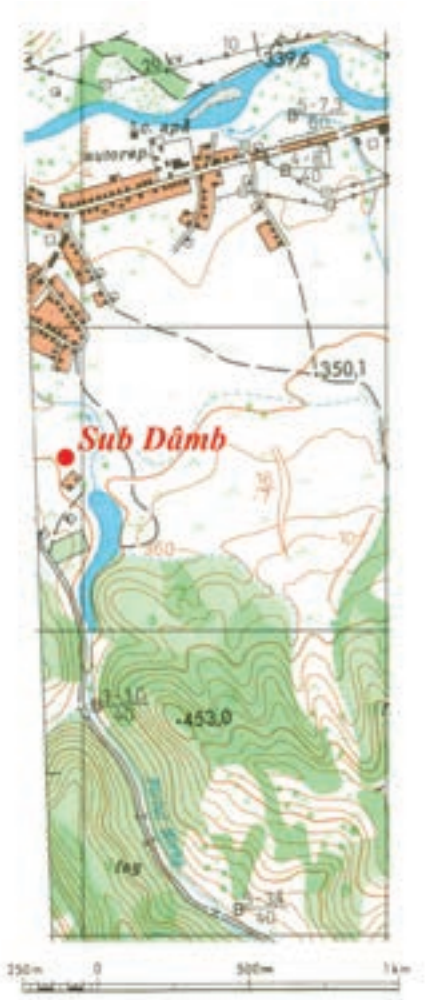

Fig. 20. Situl (siturile) de la Târgu Lăpuș: *sub Dâmb* şi terenul *fam. Farcaş*.
Fig. 20. Archaeological site (or sites) from Târgu Lăpuș: *sub Dâmb* and the fam. *Farcaş property*.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 21. Situl de la Vadu Izei *deasupra lui Bârsa*.
Fig. 21. Archaeological site from Vadu Izei *deasupra lui Bârsa*.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 22. Siturile de la Vălenii Şomcutei: *Tog* şi *Pe Vale*.
Fig. 22. Archaeological sites from Vălenii Şomcutei: *Tog* and *Pe Vale*.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 23. Siturile de la: Arduzel *Hurubai-Olátelek* şi *Hurubai* (foto D. Pop)*;* Arieşu de Câmp *grădina fam. Gîrdălean* (foto Fl. Pop).
Fig. 23. Archaeological sites from: Arduzel *Hurubai-Olátelek* and *Hurubai* (photo D. Pop)*;* Arieşu de Câmp *grădina fam. Gîrdălean* (photo Fl. Pop).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 24. Siturile de la: Babța (foto Z. Şomcutean) şi Bârsana *Podurile Humeni* (foto D. Pop).
Fig. 24. Archaeological sites from: Babța (photo Z. Şomcutean) and Bârsana *Podurile Humeni* (photo D. Pop).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 25. Siturile de la: Berchez *Corobana* şi Berchezoaia *La Vale* (foto Z. Şomcutean).
Fig. 25. Archaeological sites from: Berchez *Corobana* and Berchezoaia *La Vale* (photo Z. Şomcutean).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 26. Siturile de la: Bicaz *Oarză Față* şi *Oarză Dos* (foto Z. Şomcutean); Câmpulung la Tisa *Mociarfi / Valea Cozului* (foto D. Pop).
Fig. 26. Archaeological sites from: Bicaz *Oarză Față* and *Oarză Dos* (photo Z. Şomcutean); Câmpulung la Tisa *Mociarfi / Valea Cozului* (photo D. Pop).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 27. Siturile de la Chechiş *Deasupra Ciurgăului* şi *Valea lui Mihai* (foto D. Pop).
Fig. 27. Archaeological sites from Chechiş *Deasupra Ciurgăului* and *Valea lui Mihai* (photo D. Pop).

https://biblioteca-digitala.ro

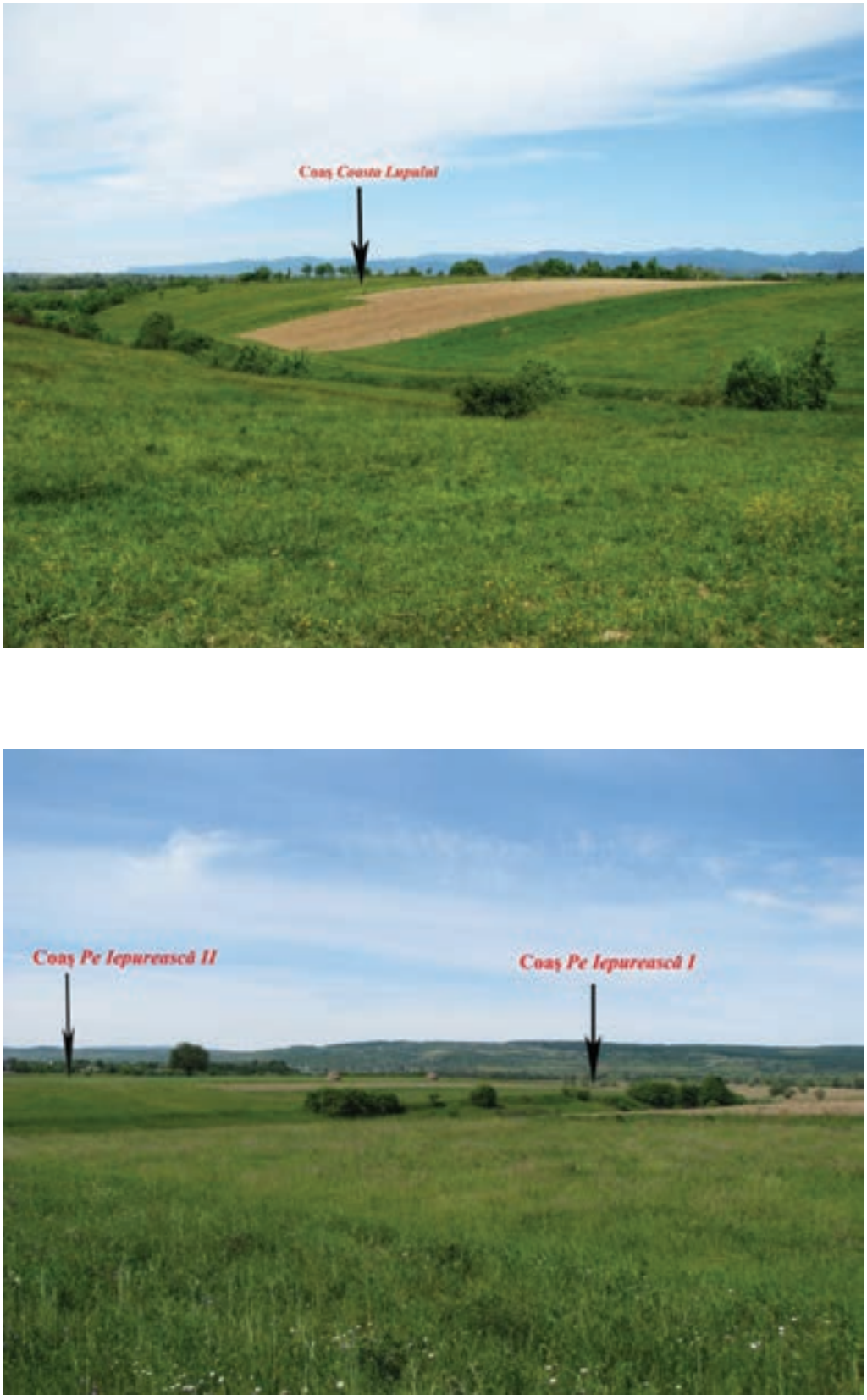

Fig. 28. Siturile de la: Coaş *Coasta Lupului* şi Coaş *Pe Iepurească I* şi *II* (foto Z. Şomcutean).
Fig. 28. Archaeological sites from Coaş *Coasta Lupului* and Coaş *Pe Iepurească I* and *II* (photo Z. Şomcutean).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 29. Siturile de la: Coaş *Valea Cosmoaiei* şi *Valea Bârlogului* (foto Z. Şomcutean).
Fig. 29. Archaeological sites from Coaş *Valea Cosmoaiei* and *Valea Bârlogului* (photo Z. Şomcutean).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 30. Siturile de la: Copalnic *Pe Şes* (foto Fl. Pop) şi Corni *Valea Luncii* (foto D. Pop).
Fig. 30. Archaeological sites from: Copalnic *Pe Şes* (photo Fl. Pop) and Corni *Valea Luncii* (photo D. Pop).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 31. Siturile de la: Lăpuşel *Hodiştău* (foto Z. Şomcutean) şi Mogoşeşti *Pe Lab* (foto D. Pop).
Fig. 31. Archaeological sites from: Lăpuşel *Hodiştău* (photo Z. Şomcutean) and Mogoşeşti *Pe Lab* (photo D. Pop).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 33. Siturile de la: Seini *Beila* (foto D. Pop) şi Târgu Lăpuş *Sub Dâmb* (foto Z. Şomcutean).
Fig. 33. Archaeological sites from: Seini *Beila* (photo D. Pop) and Târgu Lăpuş *Sub Dâmb* (photo Z. Şomcutean).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 34. Siturile de la: Vadu Izei *deasupra lui Bârsa* (foto B. Bobînă) şi Vălenii Şomcutei *Pe Vale* (foto D. Pop).
Fig. 34. Archaeological sites from: Vadu Izei *deasupra lui Bârsa* (photo B. Bobînă) and Vălenii Şomcutei *Pe Vale* (photo D. Pop).

https://biblioteca-digitala.ro

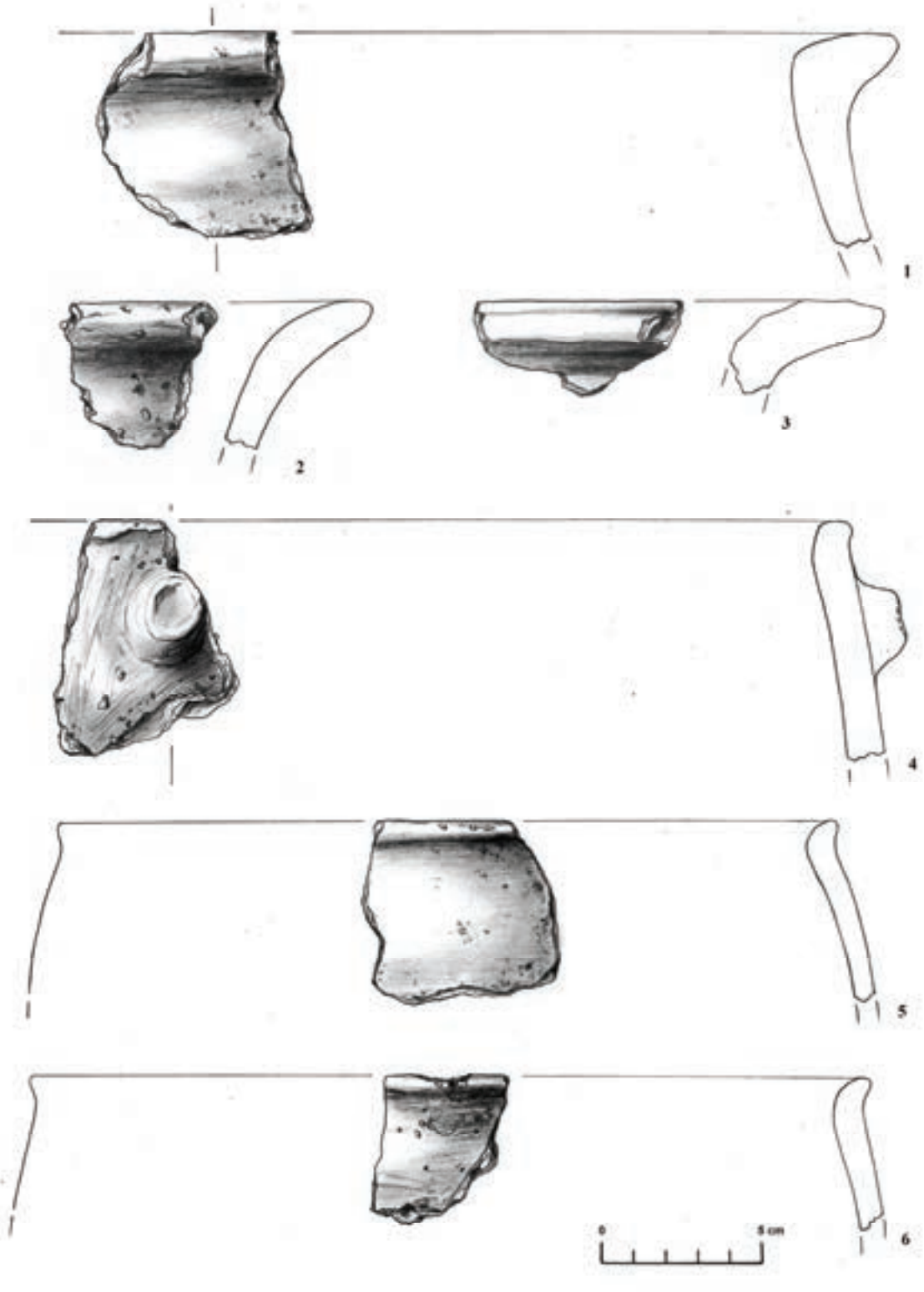

Fig. 35. Fragmente ceramice de la Arieşu de Câmp *grădina fam. Gîrdălean*.
Fig. 35. Pottery from Arieşu de Câmp *grădina fam. Gîrdălean*.

https://biblioteca-digitala.ro

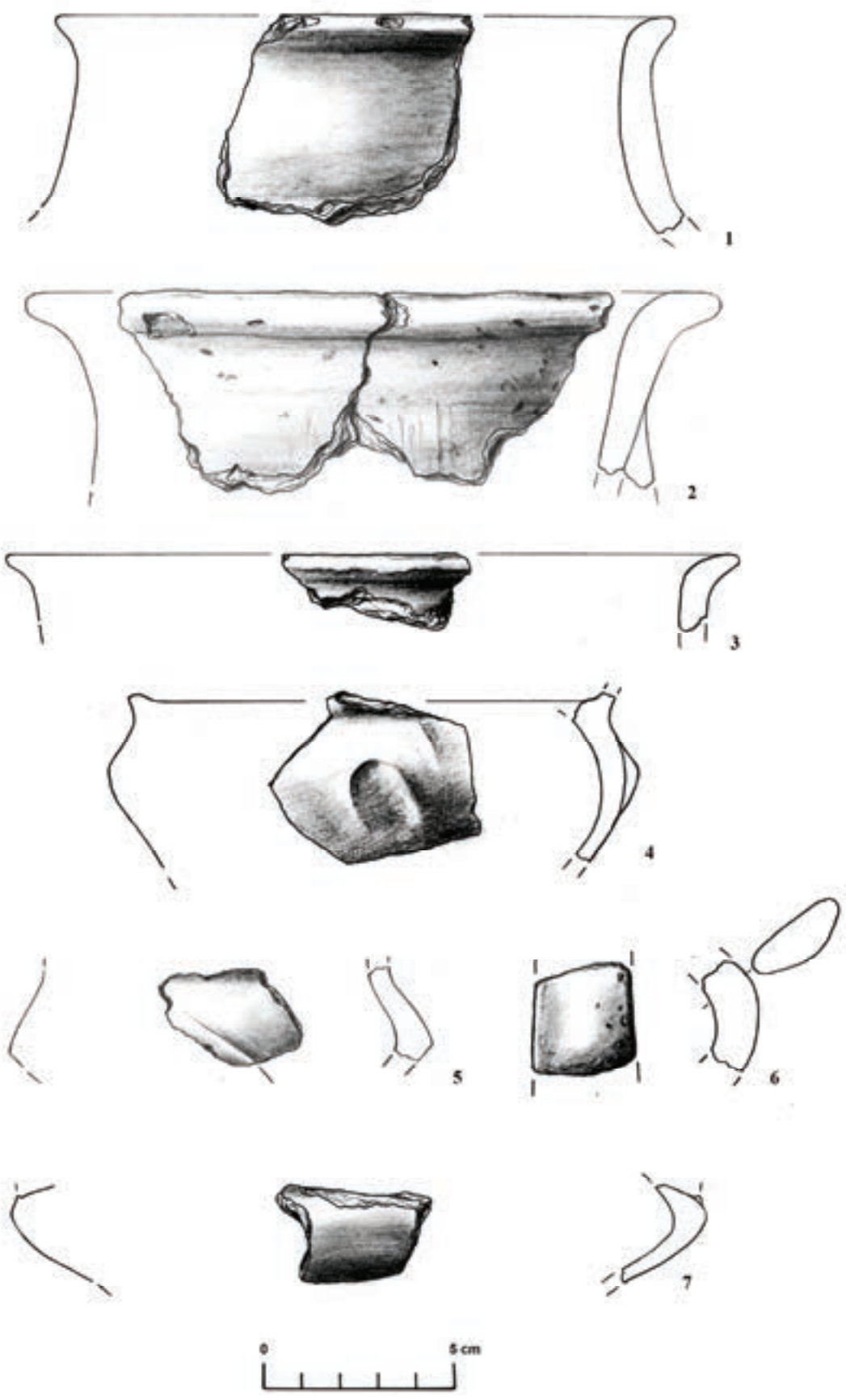

Fig. 36. Fragmente ceramice de la Arieşu de Câmp *grădina fam. Gîrdălean*.
Fig. 36. Pottery from Arieşu de Câmp *grădina fam. Gîrdălean*.

https://biblioteca-digitala.ro

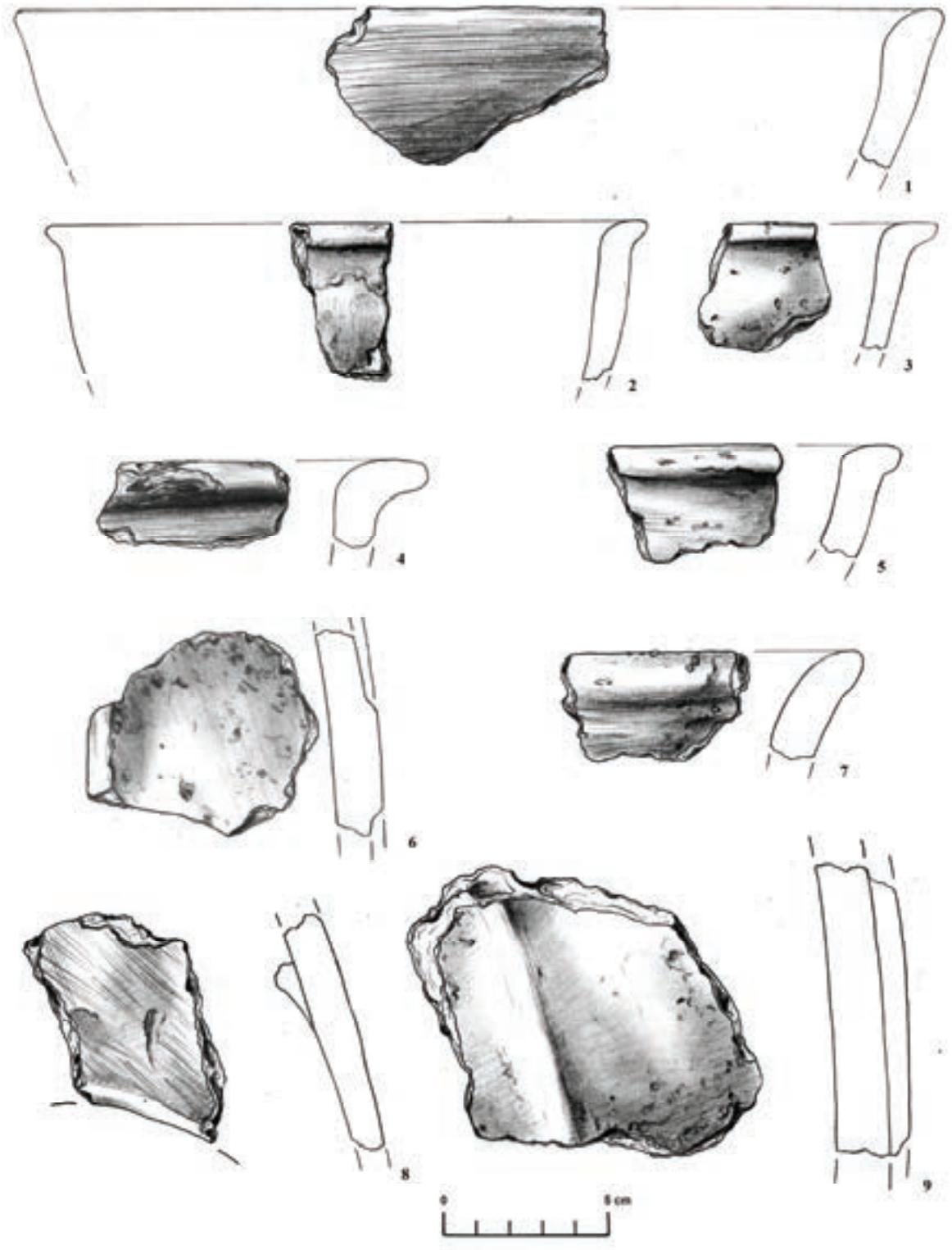

Fig. 37. Fragmente ceramice de la Arieşu de Câmp *grădina fam. Gîrdălean*.
Fig. 37. Pottery from Arieşu de Câmp *grădina fam. Gîrdălean*.

https://biblioteca-digitala.ro

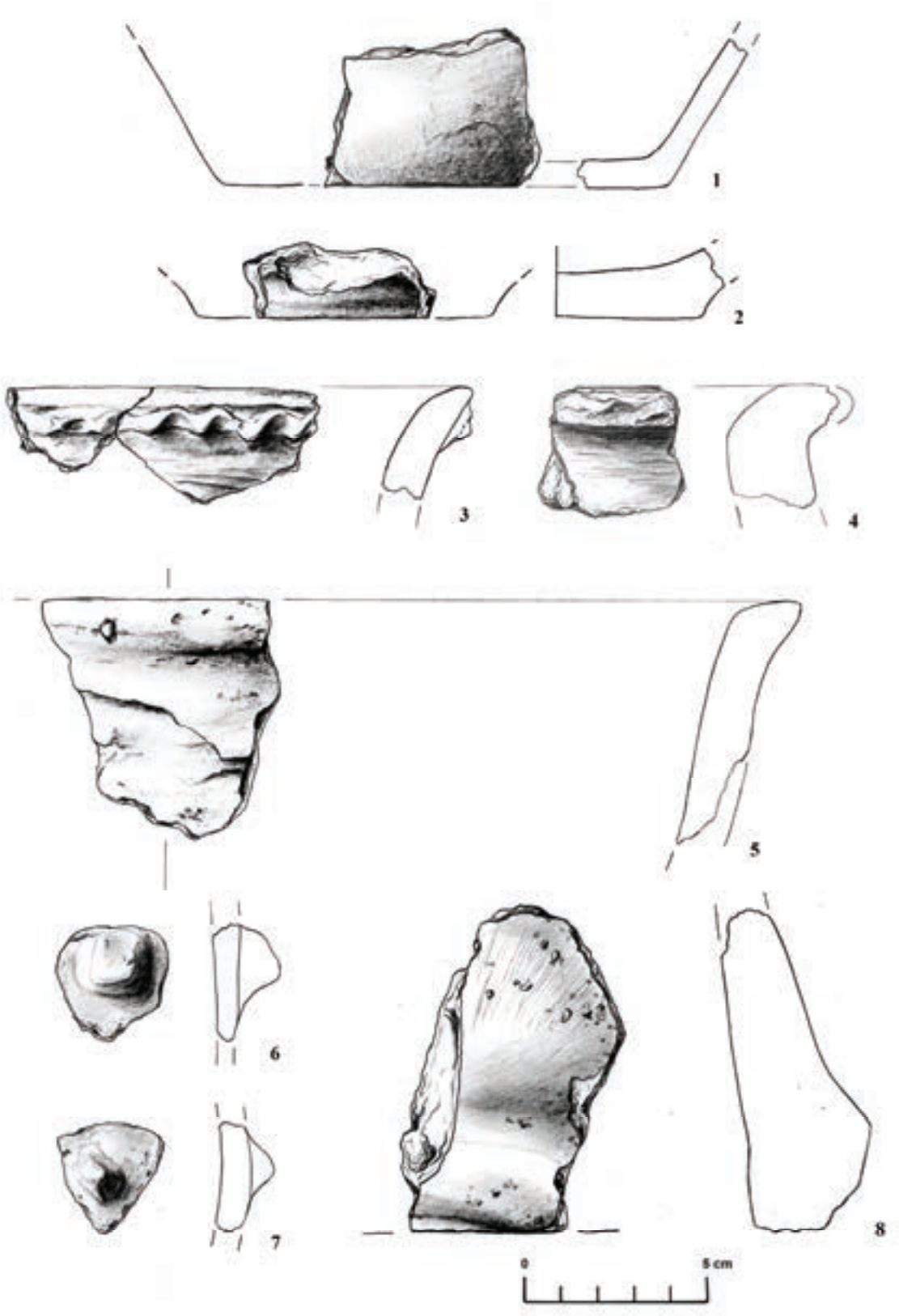

Fig. 38. Fragmente ceramice de la Arieşu de Câmp *grădina fam. Gîrdălean*: 1-2; Bârsana *Podurile Humeni*: 3-4; Berchezoaia *La Vale*: 5-7; Vadu Izei *deasupra lui Bârsa*: 8.
Fig. 38. Pottery from Arieşu de Câmp *grădina fam. Gîrdălean*: 1-2; Bârsana *Podurile Humeni*: 3-4; Berchezoaia *La Vale*: 5-7; Vadu Izei *deasupra lui Bârsa*: 8.

https://biblioteca-digitala.ro

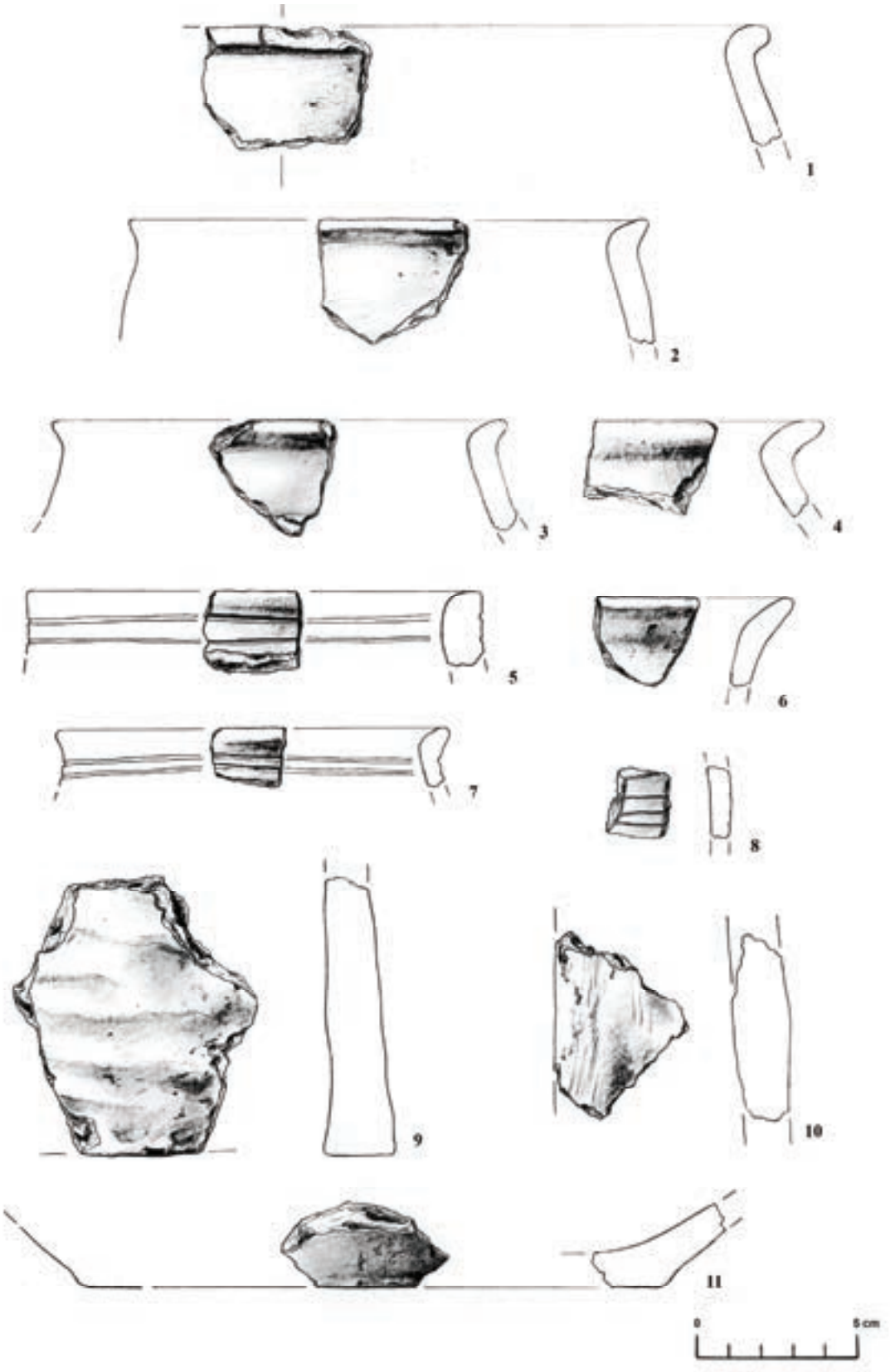

Fig. 39. Fragmente ceramice de la Bicaz *Oarză Față* şi *Oarză Dos*.
Fig. 39. Pottery from Bicaz *Oarză Față* and *Oarză Dos*.

https://biblioteca-digitala.ro

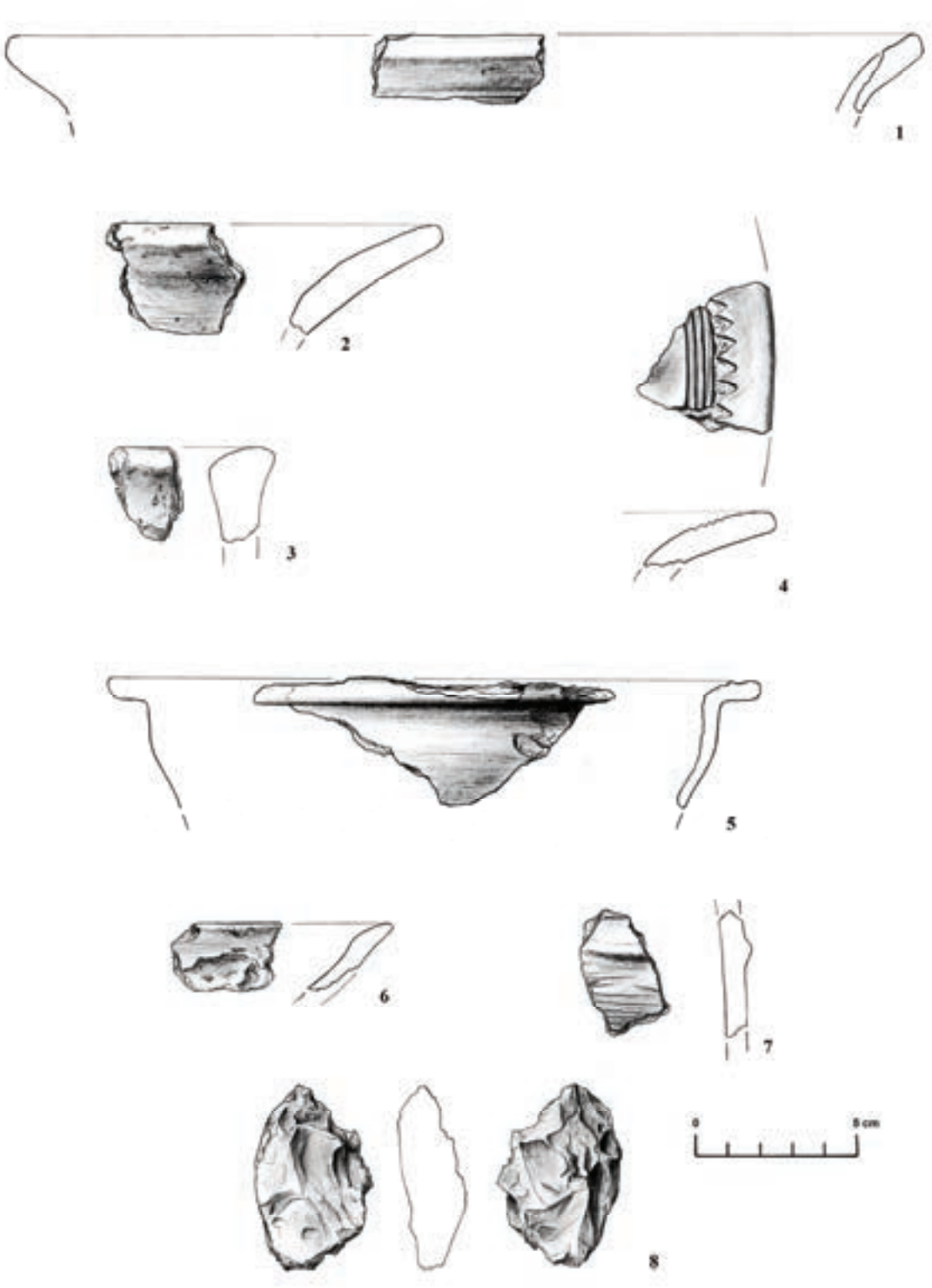

Fig. 40. Artefacte din situl de la Câmpulung la Tisa *Mociarfi / Valea Cozului*.
Fig. 40. Artifacts from Câmpulung la Tisa *Mociarfi / Valea Cozului*.

https://biblioteca-digitala.ro

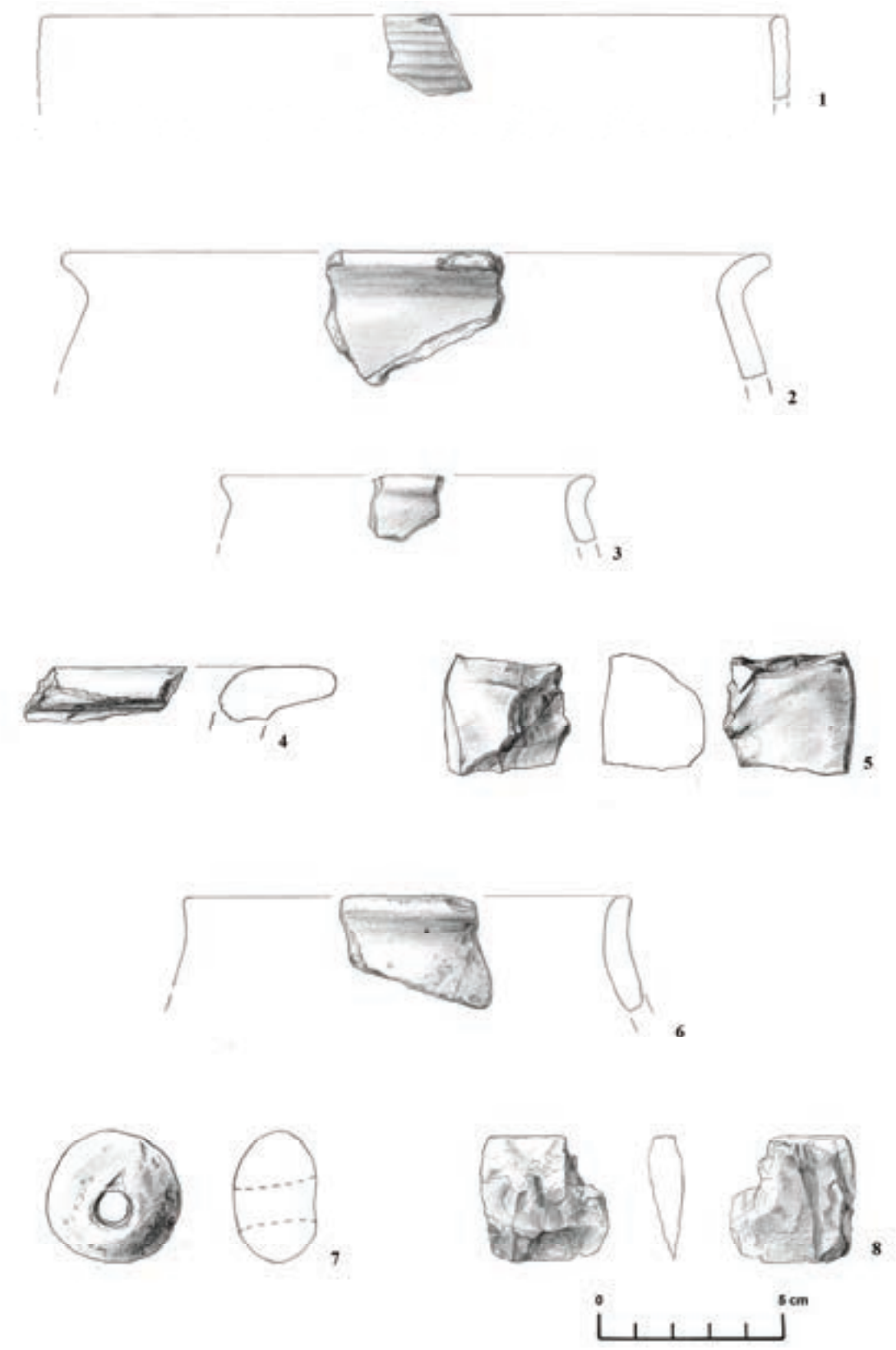

Fig. 41. Artefacte din siturile de la Coaş *Pe Iepurească*:1; Coaş *Valea Cosmoaiei II*: 2-5; Coaş *Valea Cosmoaiei I*: 6-8.
Fig. 41. Artifacts from Coaş *Pe Iepurească*:1; Coaş *Valea Cosmoaiei II*: 2-5; Coaş *Valea Cosmoaiei I*: 6-8.

https://biblioteca-digitala.ro

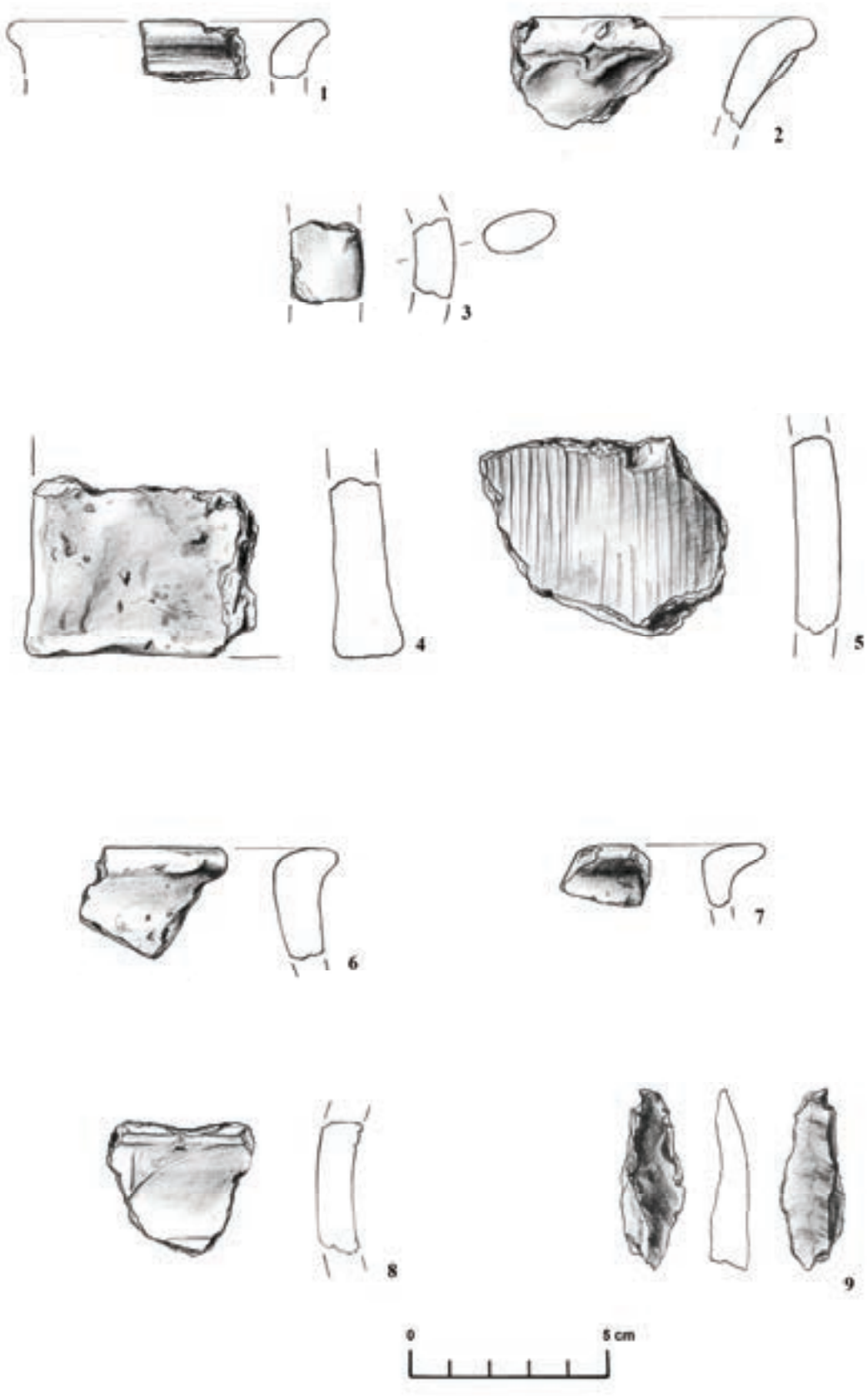

Fig. 42. Artefacte din siturile de la Lăpuşel *Hodiştău*: 1-5; Seini *Beila*: 6-9.
Fig. 42. Artifacts from Lăpuşel *Hodiştău*: 1-5; Seini *Beila*: 6-9.

https://biblioteca-digitala.ro

Gropile patrulatere cu pereții lutuiți şi arşi de la Bozânta Mică – *Grind* (jud. Maramureş). Cercetare şi experiment arheologic.

MARIUS ARDELEANU

***Cuvinte cheie**: epocă romană, Barbaricum, cercetare sistematică, gropi patrulatere, arheologie experimentală .*
***Keywords**: roman period, Barbaricum, systematic research, rectangles pits, experimental archaeology.*

Localitatea Bozânta Mică (jud. Maramureş) este situată la 15 km vest de Baia Mare şi la 5 km nord-vest de drumul european E 58, aproape de confluența râurilor Someş şi Lăpuş (Fig. 1/1). Locul de hotar, numit de localnici *Grind* sau *Grindul Alb*, se găseşte în partea nord-vestică a localității, spre localitatea Arieşu de Câmp, la circa 150 m vest de malul stâng a Lăpuşului şi la 1,2 km sud-est de confluența acestuia cu râul Someş (Fig. 1/2). În acest punct, cu prilejul mai multor cercetări de suprafață, prima dintre ele efectuată de dr. Ioan Stanciu în anul 1992, au fost descoperite numeroase fragmente ceramice datând din epoca bronzului, epoca romană şi medievală timpurie[1].

Proiectul de cercetare arheologică a sitului de la Bozânta Mică – Grind a fost inițiat în anul 2008 de Muzeul Județean de Istorie şi Arheologie Maramureş în colaborare cu Institutul de Arheologie şi Istoria Artei din Cluj-Napoca[2]. Primele cercetări arheologice sistematice au fost desfăşurate în anul 2009, urmate apoi, an de an, de alte campanii de cercetare (2010-2015) [3].

Databile în epoca romană (*Barbaricum*, sec. II – IV p. Chr.) sunt mai multe complexe arheologice, reprezentate prin anexe gospodăreşti, gropi de provizii, fântâni şi complexe de tipul *gropilor patrulatere cu pereții lutuiți şi arşi*. La Bozânta Mică – *Grind*, acestea din urmă au apărut, grupate, în două părți ale aşezării, în partea estică şi cea vestică (Fig. 2). În anul 2011, în vederea stabilirii întinderii aşezărilor în partea estică a punctului *Grind*, au fost trasate trei secțiuni (SI-III) şi cinci casete (C1-5). Alături de două complexe aparținând evului mediu timpuriu (sec. VIII p. Chr.) au fost descoperite şi nouă complexe aparținând epocii romane, dintre care şapte sunt de tipul *gropilor patrulatere cu pereții lutuiți şi arşi* (Cx. 3-7, 10 şi 17; Fig. 3) [4]. Alte gropi de acest fel au fost descoperite în campania din 2014. Cu scopul de a determina existența locuirilor din diferite perioade, de această dată în partea vestică a punctului *Grind*, paralel cu drumul de acces spre terenurile agricole, a fost trasată secțiunea SI/2014 (Fig. 4), unde, alături de complexe aparținând epocii bronzului şi evului mediu timpuriu, au apărut cinci complexe databile în epoca romană, toate de tipul *gropilor patrulatere cu pereții lutuiți şi arşi* (Cx. 137, 139, 142, 145 – Fig. 5; Cx. 144 – Fig. 6).

Acest tip de gropi descoperite la Bozânta Mică – *Grind* se încadrează, ca formă, dimensiuni, orientare şi amplasare în cadrul aşezării, într-o categorie de

[1] Matei, Stanciu 2000, 37 nr. 29/47; Kacsó 2003, 109 nr. 4a, 135 nr. 21, pl. 2/5/14; Stanciu 2003, 257, 279 nr. 21/4; Pop 2005 (2008), 72 nr. 22.
[2] Colectivul de cercetare este alcătuit din: dr. Ioan Stanciu – responsabil ştiințific de şantier (Institutul de Arheologie şi Istoria Artei Cluj-Napoca), dr. Marius Ardeleanu, Raul Cardoş, dr. Dan Pop, drd. Bogdan Bobînă (Muzeul Județean de Istorie şi Arheologie Maramureş).
[3] Pentru Rapoartele de cercetare arheologică a se vedea Cronica Cercetărilor Arheologice (numerele din 2010, 2012-2016).
[4] Stanciu *et alii* 2012, 26-27.

https://biblioteca-digitala.ro

complexe arheologice descoperite pe un spațiu geografic mult mai larg[5]. În acest articol ne vom referi doar la caracteristicile gropilor din situl care ne interesează. Fără excepție, toate gropile patrulatere cu pereții lutuiți şi arşi au formă dreptunghiulară şi colțurile rotunjite, datorate probabil tipului de hârleț existent în acea perioadă (Fig. 7/1). Ca orientare, trei dintre ele sunt poziționate cu axa pe direcția nord-sud, cinci aproximativ nord-sud, cu o mică deviație de câteva grade spre N-V, iar alte patru relativ pe direcția nord-sud, cu o mică deviație de câteva grade spre N-E. Dimensiunile acestora sunt diferite; laturile scurte au o medie de 1,08 m (de la 0,85 până la 1,4 m) iar laturile lungi au o medie de 1,38 m (cu lungimi de la 1,04 până la 1,63 m). Aproape întotdeauna se păstrează o proporție medie între laturile lungi şi cele scurte de 1,28 (cu unele excepții de 1,1 sau 1,6).

La toate gropile descoperite la Bozânta Mică, pereții prezintă urme de arsură. În nouă dintre cele douăsprezece gropi cercetate la Bozânta Mică – *Grind* s-a păstrat, parțial, şi lutuiala aplicată şi arsă pe pereții gropii (Fig. 7/1, 8/1). S-a observat faptul că, cu cât groapa este mai mare, cu atât se pot constata urme ale unui foc mai intens (atât pe pereți cât şi în umplutura gropii). Sunt câteva exemple când această lutuială s-a păstrat foarte bine. În alte cazuri, în timpul cercetării, s-a observat că această lutuială a pereților era foarte slab păstrată, sfărâmicioasă (cazul Cx. 07). La gropile de mai mici dimensiuni (Cx. 17, 137, 142) nu s-au observat pe pereții lor nici o urmă de aplicare a unei lutuieli. Observația nu presupune că această lutuială nu a existat. Ele prezintă urme mai slabe de ardere, atât pe pereții lor cât şi în umplutură. Putem astfel deduce că intensitatea focului era proporțională cu dimensiunile gropii. Un foc de mai mică intensitate nu a fost însă suficient pentru ca lutul aplicat pe perete să se solidifice şi să se păstreze la fel de bine ca şi în cazul gropilor cu o intensitate a focului mai mare.

Dacă în toate cazurile acestui tip de gropi s-a putut observa arsura pereților, nu acelaşi lucru îl putem spune despre partea lor inferioară. Aceasta prezintă doar în opt cazuri urme de arsură, însă nu pe toată suprafața lor. Arsura este documentată prin pete de culoare roşiatică, sesizabile de obicei în zona centrală a gropii (Fig. 7/2, 8/1, 9/1-2). Fără excepție, toate gropile patrulatere descoperite la Bozânta Mică – *Grind*, au fundul gropii nelutuit. O observație interesantă este faptul că gropile mai mici ca dimensiuni au urme de arsură (pete) mai intensă în partea inferioară a gropii (pe fund).

În ceea ce priveşte umplutura gropilor, constant ea are acelaşi aspect. În partea superioară există un strat de pământ de umplere, cu urme de arsură, iar în partea inferioară se găseşte un strat, mai gros spre pereți şi colțuri, de cenuşă, cărbune şi arsură, dovezi ale unei combustii puternice. În acest strat se găsesc de obicei urme de lemn carbonizat (în şapte cazuri) şi lut ars, căzut de pe pereți (în nouă cazuri). În acest ultim strat, cu urme intense de arsură, în câteva rânduri între acest strat şi cel de umplere al gropii, foarte rar în ultimul strat, superior, s-au descoperit şi puținele materiale arheologice. Acestea sunt documentate prin fragmente ceramice (databile în epoca romană şi epoca bronzului)[6] şi, în şase dintre gropile de la Bozânta Mică, de oase arse. În două cazuri au fost descoperite şi lame de silex şi fragmente de reziduri/zgură de fier (în trei complexe). Față de alte complexe de acest fel, gropile

[5] Ca origine, ele se leagă de teritoriul ocupat de purtătorii culturii Przeworsk din centrul, estul şi sud-estul Poloniei. Începând cu etapa B2 a epocii romane imperiale, acest grup cultural pătrunde treptat în bazinul Tisei superioare aducând cu ei acest tip de manifestare culturală. Au fost descoperite şi publicate până acum un număr de 750 de astfel de gropi din peste 100 de aşezări (un studiu privind caracteristicile tuturor *gropilor patrulatere cu pereții lutuiți şi arşi* descoperite se află în curs de pregătire).

[6] De obicei în umplutura gropilor se găsesc câteva fragmente ceramice foarte mărunte ajunse în groapă împreună cu pământul folosit pentru umplerea ei. O excepție o constituie complexul 137 de la Bozânta Mică, unde, după arderea gropii, a fost depusă jumătatea superioară întregibilă a unui chiup tipic pentru epoca romană-*Barbaricum* (Fig. 10/2-3).

https://biblioteca-digitala.ro

patrulatere cu pereții lutuiți şi arşi de la Bozânta Mică nu conțin pietre pe fund sau în umplutură (Tabelul 1).

În timpul cercetării arheologice a gropilor patrulatere cu pereții lutuiți şi arşi descoperite la Bozânta Mică – *Grind* o serie de probleme au fost discutate în legătură cu poziționarea, scopul şi funcționalitatea acestora. Atât gropile descoperite la Bozânta Mică, cât şi cele din alte situri arheologice contemporane, întotdeauna sunt grupate în şiruri paralele, la marginea aşezărilor. Ca urmare putem presupune o utilizare a lor ce implica întreaga comunitate. Orientarea acestora pe direcția nord-sud, cu mici variații, datorată poate anotimpului în care au fost săpate[7], implică o cutumă ritualică stric respectată. O altă întrebare apărută a fost legată de eventualitatea lutuirii pereților tuturor gropilor şi a lutului folosit: dacă a fost folosit din cel extras la săparea gropii sau a fost utilizat un lut adus din altă parte. De asemenea, echipa de cercetare s-a întrebat care a fost timpul trecut de la săparea gropii şi utilizarea ei şi cum s-a reuşit arderea intensă a pereților în timp ce fundul este de obicei nears sau prezintă urme slabe de arsură? În vederea încercării de a răspunde la aceste întrebări, dar şi la altele, apărute în timpul cercetăriilor arheologice şi în vederea cunoaşterii mai temeinice a funcționării complexelor de acest tip s-a apelat la domeniul arheologiei experimentale prin desfăşurarea proiectului „*Reconstituirea şi arderea unei gropi patrulatere cu pereții lutuiți şi arşi*".

Există o istorie destul de îndelungată, începând din sec. al XIX-lea, legată de desfăşurarea unor simple experimente efectuate pentru a determina cum anumite artefacte istorice au fost confecționate şi utilizate[8]. De asemenea, au fost formulate mai multe definiții privind procesul de arheologie experimentală. Una dintre cea mai cunoscută este cea exprimată de cercetătorul James Skibo. Conform acestuia, arheologia experimentală este „fabricarea (producerea) materialelor, a comportamentelor, ori amândouă în scopul de a observa unul sau mai multe procese implicate în producerea, utilizarea, deteriorarea sau recuperarea culturii materiale"[9]. Cu toate că arheologia experimentală nu reuşeşte întotdeauna să furnizeze informații complete pentru a explica funcționarea anumitor procese sau piese identificate în urma unor cercetări arheologice, în ultimele decenii a crescut gradul de influențare a acesteia în formularea unor deducții arheologice. Acest lucru se datorează şi apariției unui număr mare de lucrări şi reviste dedicate în totalitate acestei discipline. Totuşi, profesorul Izumi Shimada, bun cunoscător al domeniului arheologiei experimentale, constata în anul 2005[10] cât de puține s-au schimbat în câteva decenii de când Ruth Tringham afirma, spre sfârşitul anilor '70, că experimentele în arheologie au fost în mare parte ignorate pe bună dreptate din două motive: „...1 – din lipsa unei puternice baze teoretice şi a lipsei unor rezultate în testarea ipotezelor arheologice şi 2 – lipsa unor rigori şi atenții în procesul experimentării ştiințifice, în plănuire, execuție, documentare şi analiză"[11].

Astfel de experimente din domeniul arheologiei au fost împărțite, în funcție de locul de desfăşurarea a experimentului, în două categorii principale: experimente efectuate în laborator, într-un mediu controlat şi experimente de teren (desfăşurate în aer liber)[12]. Există de altfel mai multe lucrări privind modul cum experimentele

[7] Folosind ca analogie studiul lui V. Lăzărescu şi V. Turcu (Lăzărescu, Turcu 2013, 129-144), în care, pornind de la studiul micilor deviații ale axei principale a mormintelor, s-a încercat stabilirea unor *anotimpuri ale morții* pentru două necropole din Transilvania din perioada migrațiilor (Vlaha, jud. Cluj şi Fântânele, jud. Bistrița-Năsăud), putem presupune că orientarea axei pe direcția nord-sud a gropilor are la bază o intenție a căror motive vor rămâne probabil necunoscute pentru totdeauna, iar devierea cu câteva grade de la nordul magnetic de azi se datorează variației (modificărilor) magnetice.
[8] A se vedea în acest sens, de exemplu, Coles 1973 şi Coles 1979.
[9] Skibo 1992, 18.
[10] Shimada 2005, 608.
[11] Tringham 1978, 171.
[12] Skibo 1992, 29.

https://biblioteca-digitala.ro

arheologice ar trebui efectuate[13]. Acestea subliniază în general două lucruri de care ar trebui să se țină seama înainte de a se efectua orice acțiune de arheologie experimentală: atunci când experimentele arheologice sunt efectuate pentru a testa ipoteze care sunt bazate pe date arheologice cu siguranță există posibilitatea de a obține rezultate care pot fi utilizate apoi în cercetarea arheologică[14] şi că *„parte a definiției ştiințifice a unui experiment este repetabilitatea"*[15].

Prin proiectul desfăşurat s-a urmărit reconstituirea şi funcționarea unei gropi de tipul cu pereții lutuiți şi arşi pentru a încerca să se obțină răspunsuri la unele întrebări apărute în timpul cercetării arheologice. Urmând principiul „analogiilor în experimentul arheologic", rezultatele experimentale obținute pot fi echivalentul datelor statice arheologice şi a proceselor care le-au creat (experimentul arheologic)[16]. În acest fel putem utiliza rezultatele experimentului pentru a crea analogii pentru o situație arheologică asemănătoare. Însă trebuie avut în vedere şi faptul că această analogie poate fi folosită doar atunci când procesele desfăşurate în trecut sunt aceleaşi cu cele desfăşurate în prezent[17].

Proiectul de arheologie experimentală s-a desfăşurat în trei etape[18]. Prima etapă a avut loc concomitent cu cercetarea arheologică a gropilor patrulatere descoperite în campania din anul 2014 şi a constat în săparea efectivă a gropii. În a doua etapă s-au acoperit pereții cu lut, a avut loc arderea şi acoperirea cu pământ a gropii. A treia etapă, a fost destinată golirii gropii şi formulării concluziilor experimentului. Distanța în timp dintre fiecare etapă a fost de 3 săptămâni.

Pe pereții şi în umplutura unora dintre gropile patrulatere descoperite la Bozânta Mică – *Grind*, nu s-au putut stabili urme clare de lutuială. Astfel că unul din obiectivele experimentului a fost şi verificarea comportamentului pereților la ardere fără ca aceştia să fie lutuiți. Pentru obținerea aceluiaşi tip de sol ca cel al pereților gropii, s-a săpat groapa experimentală în pământul de la nivelul de călcare din epoca romană, nivel de la care au fost descoperite gropile în timpul cercetării arheologice (-0,45/-0,5 m adâncime). Locul ales a fost în apropierea a două complexe arheologice de acelaşi tip ca şi groapa experimentală (Fig. 12/1). După alegerea locului s-a trecut la trasarea conturului gropii (Fig. 11/1). Dimensiunile, orientarea şi adâncimea gropii au fost identice cu cele ale complexului 139 descoperit în SI/2014, situat la 1,5 m nord față de groapa experimentală.

Groapa experimentală a fost săpată manual, cu hârletul (Fig. 11/2), la ea lucrând doi oameni. Timpul de execuție a săpării gropii a fost de 20 de minute, iar pământul excavat a fost depozitat în apropierea gropii, pentru a fi reutilizat ulterior (Fig. 12/1, 11/2). Una din întrebările apărute în timpul cercetării acestui tip de complex arheologic a fost legată şi de timpul trecut între săparea gropii şi utilizarea ei. În încercarea de a găsi răspunsul la această întrebare, groapa experimentală, după ce a fost săpată, a fost lăsată descoperită timp de trei săptămâni. În acest interval de timp s-a observat o uzură accentuată a buzei şi pereților gropii. Această uzură a fost manifestată prin apariția unor şanțuri de scurgere pe pereții şi în colțurile gropii (Fig. 12/2), şanțuri datorate în mare parte infiltrării apei pluviale. Astfel de mici canale de curgere a apei nu apar documentate, nici pe pereți, nici în colțurile gropilor patrulatere cercetate din punct de vedere arheologic. Ca urmare, putem presupune că timpul scurs între săparea gropii, aplicarea lutului pe pereți sau arderea ei nu a

[13] Kelterborn 1987, 11-12; Schmidt 1993, 21-24; Lammers-Keijsers 2005, 18-24.
[14] Lammers-Keijsers 2005, 19.
[15] Outram 2005, 108.
[16] Lammers-Keijsers 2005, 19.
[17] Lammers-Keijsers 2005, 20.
[18] Resursele financiare necesare desfăşurării proiectului de arheologie experimentală, *„Reconstituirea şi arderea unei gropi patrulatere cu pereții lutuiți şi arşi"* au fost asigurate de către Muzeul Județean de Istorie şi Arheologie Maramureş (Baia Mare) şi Asociația Culturală Omnis Barbaria (Satu Mare).

https://biblioteca-digitala.ro

fost unul foarte mare. Groapa era săpată cu puțin înainte sau, mai probabil, în ziua utilizării ei.

O altă întrebare apărută în timpul cercetării complexelor arheologice de tipul *gropilor patrulatere cu pereții lutuiți şi arşi* a fost dacă s-a folosit pe pereții gropilor lut din pământul excavat sau a fost folosit un lut, poate de o calitate mai bună, adus din apropiere. În timpul cercetării secțiunii SI/2014 s-a observat că pământul aflat sub nivelul de călcare (sterilul din punct de vedere arheologic) era format dintr-un nisip fin de culoare gălbuie amestecat cu lut. Acest strat, în care au fost săpate gropile patrulatere, în urma ploilor sezoniere din timpul cercetării arheologice, devenea unul foarte lutos. Ca urmare, am presupus că acesta putea fi folosit la lutuiala pereților gropii. În lipsa unor analize microscopice, nu putem şti dacă lutuiala pereților a fost făcută cu pământul excavat sau cu un alt tip de lut, adus din împrejurimi. Astfel că pentru lutuiala pereților gropii experimentale am folosit două tipuri de lut. Unul dintre ele a fost cel excavat în timpul săpării gropii experimentale şi depus lângă groapă (Fig. 11/2, 12/1). Celălalt material utilizat pentru lutuiala pereților a fost un lut de bună calitate[19] (Fig. 13), excavat dintr-un loc aflat la 1,2 km SE de gropile patrulatere cu pereții arşi cercetate în campania din 2014, în locul numit *La mohile*[20].

În încercarea de a răspunde celor patru probleme expuse mai sus (lutuiala sau nu a pereților şi dacă s-a folosit pentru acest lucru pământul excavat sau a fost adus din altă parte un lut de bună calitate) groapa a fost lutuită parțial. Peretele nordic, colțurile lui şi parțial din peretele vestic şi estic a fost lutuit cu pământul excavat din groapă, peretele sudic cu argilă adusă din punctul *La mohile*, iar pereții de pe partea estică şi vestică au fost lăsați nelutuiți. Pentru o aderență mai bună a lutului, pereții au fost umeziți înainte de a fi aplicată lutuiala. Acest proces s-a efectuat de la baza peretelui în sus (Fig. 14/1). Grosimea lutuielii aplicată pe pereți a fost de circa 2-3 cm (Fig. 14/2). În urma cercetării complexului 144 s-a observat că, în jumătatea vestică din partea lui superioară, acesta nu a fost deranjat de arăturile moderne, astfel că s-a reuşit surprinderea "buzei" superioare a lutuielii arse. Aceasta se prezenta sub forma unui "umăr" rotunjit ce depăşea cu 2-3 cm nivelul gropii. Ca urmare şi lutul aplicat pe pereții gropii experimentale a depăşit cu 2-3 cm nivelul gropii (Fig. 15/1). Pentru cei doi pereți lutuiți s-au folosit câte două găleți de lut (de 10 litri, Fig. 15/2), iar întreg procesul de lutuire a durat 40 de minute, proces executat de o singură persoană (Fig. 16). La acest timp de lucru se mai adaugă încă 30 minute destinate mărunțirii şi amestecării lutului cu apă.

Deoarece o uscare naturală a lutului aplicat pe pereții gropii ar fi dus la crăparea acestuia am ales ca arderea gropii experimentale să aibă loc în aceeaşi zi. Pentru acest lucru s-au folosit lemne de salcâm, de la un copac tăiat în urmă cu o lună de la data desfăşurării experimentului, la care s-au adăugat vreascuri şi crengi uscate de la copacii aflați în canalul ce desparte azi localitățile Bozânta Mică şi Arieşu de Câmp, în apropierea sitului arheologic. Pentru începerea aprinderii mai rapide a focului s-au utilizat şi câteva scânduri provenite de la un euro-palet. Cantitatea totală de lemn utilizată, tăiate la lungimi de 0,5 şi 1 m, a fost de 1m^3 (Fig. 17/1).

[19] În timpul campaniei arheologice din anul 2014 am întrebat mai mulți localnici dacă cunosc un loc de unde se poate extrage lut de bună calitate. Conform informațiilor localnicului Criste V. Dorian există în perimetrul şi în împrejurimile localității Bozânta Mică două locuri foarte bune de unde „se ia lutul folosit la tencuiala sobelor de teracotă.”. Unul din aceste locuri se află în albia râului Someş iar celălalt în partea sud-estică a localității, în zona numită de localnici *La mohile* sau *La mohelci*. Datorită ploilor din toamna anului 2014 cota râului Someş a fost foarte ridicată; ca urmare, o parte din lutul utilizat la groapa experimentală a fost extras din zona de la sud-est de sat (Fig. 1/2).

[20] În mare parte locul corespunde punctului *La huci*, unde, "...în hotarul sud-estic al localității şi partea stângă a drumului Lăpuşel-Bozânta Mică...", I. Stanciu a descoperit mai multe fragmente ceramice databile în epoca romană (Stanciu 1995, nr. 9/A, 142). Cu siguranță că denumirile locale *La mohile*/*La mohelci* şi *La huci* se referă la aceeaşi zonă (Fig. 1/2).

https://biblioteca-digitala.ro

În urma cercetării gropilor patrulatere de la Bozânta Mică - *Grind*, dar şi din alte situri, s-a observat faptul că, deşi pereții gropilor prezentau, de cele mai multe ori, puternice urme de ardere, marea majoritate a lor aveau partea de jos a gropii nearsă, sau cu mici pete de arsură[21]. Pentru a încerca să obținem aceeaşi situație ca şi cea surprinsă în urma cercetărilor arheologice, pe fundul gropii a fost aşezat un strat de lemne de grosime medie (5-7 cm diametru, Fig. 17/2). Deasupra acestui strat de lemne s-au aranjat, sub formă piramidală, bucățile de scândură, tăiate, pentru aprinderea focului. Focul a fost început inițial în centrul gropii (Fig. 18/1). În acest fel apa din lutuiala umedă de pe pereți s-a putut evapora lent (Fig. 18/2), reducând astfel riscul aparițiilor fisurilor. Pe parcurs, focul a fost alimentat cu lemne din ce în ce mai groase, aşezate inițial în mijloc, iar apoi paralel cu laturile lungi şi scurte ale gropii experimentale[22]. Pe măsură ce pereții lutuiți se uscau, focul a fost extins în întreaga groapă (Fig. 19/1-4).

Inițial pereții lutuiți ai gropii, după uscare şi evaporarea totală a apei din ei, s-au afumat, iar apoi s-au întărit formând o crustă de culoare gri asemănătoare celei descoperite în unele dintre gropile cercetate. Această arsură nu a fost uniformă pe întreaga suprafață a pereților, ea find în general mai deschisă, cu unele nuanțe de roşiatic, în partea inferioară a peretelui lutuit. Cu lemnele avute la dispoziție, alimentarea focului a durat 6 ore. În timpul procesului de alimentare cu lemn a gropii, a fost afectată partea superioară a buzei peretelui sudic lutuit. De asemenea, pe acelaşi perete, la care s-a utilizat argila adusă din punctul *La mohile*, în timpul creşterii temperaturii de ardere, s-a observat apariția unor fisuri pe toată suprafață acestuia (Fig. 21/1). Acest tip de fisuri nu au apărut niciodată documentate în gropile patrulatere cu pereții lutuiți şi arşi descoperite. În schimb, lutuiala aplicată pe peretele nordic, cu pământul excavat la săparea gropii experimentale, s-a păstrat, fără a prezenta urme de distrugere, pe toată perioada arderii (Fig. 21/2).

După epuizarea cantității de lemn avută la dispoziție, întreaga groapă avea o cantitate apreciabilă de jăratic (aprox. 25 cm grosime). Datorită faptului că, în timpul cercetării complexului 145, deasupra stratului de arsură, în jumătatea nordică a gropii, s-a observat existența unor lentile de pământ roşiatic, am presupus că groapa a fost acoperită cu pământ la un interval foarte scurt de timp, imediat după încetarea alimentării cu lemne. Ca urmare, groapa experimentală, cu cărbunii incandescenți rezultați în urma arderii, a fost acoperită în întregime cu pământul excavat (Fig. 22/1-3). Această operațiune, executată de două persoane, cu două lopeți moderne, a durat 10 minute. Aceasta a fost ultima acțiune din cadrul etapei a doua a experimentului arheologic.

A treia etapă s-a desfăşurat în data de 5 decembrie 2014[23]. În cadrul acesteia, groapa a fost abordată, ca şi cercetare, asemenea unui complex arheologic. În prima fază a acestei etape a avut loc identificarea conturului gropii (Fig. 23/2). La identificare a fost surprins "umărul" lutuielii peretelui nordic al gropii, cel din partea sudică fiind în mare parte deteriorat şi păstrat doar în colțul sud-estic. De asemenea, la identificare, pereții nelutuiți ai gropii nu au format o crustă puternică asemănătoare cu lutuiala aplicată, fiind însă observată, încă de la identificare, o puternică ardere a lor. Această ardere s-a manifestat prin prezența unor linii subțiri

[21] Din cele 12 gropi patrulatere cu pereții arşi descoperite la Bozânta Mică - *Grind*, patru gropi nu au urme de arsură pe fund, iar opt au urme de arsură parțială (pete). Nici una dintre gropile descoperite nu au fundul gropii în totalitate ars.

[22] Din momentul utilizării lemnelor foarte groase de salcâm (10-15 cm diametru), pentru o combustie mai puternică, focul a fost alimentat şi cu crengi uscate (Fig. 20).

[23] În toate cele trei etape ale realizării proiectului de arheologie experimentală au participat, alături de autor, Adrian Ghinea (arhitect) şi Sorana Ardeleanu (arheolog). De asemenea, în timpul cercetării arheologice, dar şi în alte contexte, numerose discuții, extrem de utile în legătură cu multiplele aspecte ale acestui tip de complex, au avut loc împreună cu dr. Ioan Stanciu, fără de care acest proiect nu ar fi existat. Tuturor le aduc pe această cale mulțumirile cuvenite.

https://biblioteca-digitala.ro

negre şi roşiatice (maxim 1 cm lățime fiecare) impregnate în pereții gropii (Fig. 24/1-2). Acest lucru nu s-a observat şi la gropile cercetate şi în care lutuiala pereților lipsea. Acest fapt poate să indice faptul că pereții acestor gropi nu au atins în mod direct flacăra sau intensitatea focului, între ei şi foc existând un strat "protector". Acest strat „protector" nu putea fi altceva decât lutuiala aplicată pe pereții gropii. Chiar dacă toate gropile patrulatere au avut din momentul folosirii lor un strat de lut aplicat pe pereți, la multe dintre ele, nu a fost întotdeauna surprins în timpul cercetării arheologice[24]. Faptul că la unele gropi patrulatere nu s-a păstrat în proporție foarte mare sau deloc lutuiala pereților (inclusiv în umplutură) poate avea mai multe cauze. Cea mai importantă dintre ele este legată de intensitatea mai mică a focului în cazul unora dintre gropi. De altfel, în timpul cercetării arheologice, s-a observat lipsa unui strat de lut ars, în umplutura gropii sau pe pereți, tocmai în acele complexe în care urme ale arderii sunt documentate printr-o grosime mai mică a stratului de cenuşă prezent deasupra fundului gropii. O intensitate mai mică a focului a făcut ca, în cazul unora dintre gropile patrulatere cercetate (de exemplu la Bozânta Mică - *Grind*, complexul 142), să nu se ajungă la o temperatură destul de mare pentru ca lutul aplicat pe pereți să se formeze într-o crustă destul de puternic arsă pentru a se păstra pe pereți sau în umplutura gropii[25].

După identificarea gropii experimentale şi elaborarea concluziilor în această fază, s-a trecut la etapa de cercetare a gropii experimentale. Golirea ei a fost începută în jumătatea estică până la stratul de cărbune (Fig. 25/1), apoi până la fundul gropii (Fig. 25/2), după care a continuat în jumătatea vestică. Toate etapele cercetării au fost documentate prin fotografiere digitală şi desen arheologic (profil şi grund la scara 1:20).

După golirea integrală a gropii putem spune că s-a reuşit obținerea unui rezultat bun privind arderea gropii experimentale (Fig. 26). Acest fapt este dovedit prin arsura foarte puternică a pereților gropii, a lutuielii aplicate şi a stratului gros de cenuşă şi cărbune rezultat. Nu s-a reuşit o intesitate a focului, ca şi cea documentată în cazul complexelor 06, 137, 139, 144-145, unde arsura lutuielii pereților a fost mai puternică decât în cazul celorlalte gropi patrulatere cu pereții lutuiți şi arşi descoperite la Bozânta Mică - *Grind*. Arderea gropii experimentale a fost însă mult mai puternică decât cea din complexele 03-05, 07, 10, 17, 142 unde intensitatea mai scăzută a focului a fost documentată printr-o cantitate mai mică a stratului de cărbune[26] şi prin lipsa aproape totală a lutului ars. Chiar dacă nu s-au obținut nuanțele de culoare roşiatică documentate pe pereții lutuiți şi arşi ai complexelor amintite, lutuiala peretelui nordic al gropii experimentale se aseamănă ca şi duritate cu cea descoperită în unele din gropile patrulatere cercetate. Datorită comportamentului diferit în timpul arderii a lutului aplicat pe peretele sudic şi nordic, putem presupune că, cel puțin în cazul gropilor patrulatere din aşezarea de la Bozânta Mică, se aplica o lutuială obținută din pământul excavat la fața locului. Cu toate că pereții gropii experimentale prezentau puternice urme de arsură, s-a observat că la finalul experimentului, fundul acesteia prezenta slabe urme de arsură documentată prin mici pete roşiatice sau negre (Fig. 26), exact ca în cazul majorității gropilor patrulatere cercetate.

Se consideră că, un experiment arheologic este încheiat doar atunci când, în condiții asemănătoare, are loc o repetare, în condiții identice a tuturor etapelor

[24] Este cazul complexelor 07, 17, 137 şi parțial 142, cercetate la Bozânta Mică - *Grind*.
[25] Totuşi acesta nu lipseşte în totalitate: la Bozânta Mică, pe mici porțiuni din pereții gropii 142 (3-4 cm) au fost observate fragmente de lut foarte slab arse. De altfel, spre deosebire de alte cazuri, aceste fragmente slab arse, datorită friabilității lor, nu au putut fi recoltate pentru analiză.
[26] Presupunând că umplutura gropii, aşa cum s-a format după ardere, nu a fost parțial evacuată.

https://biblioteca-digitala.ro

parcurse în timpul experimentului[27]. Pentru a fi în măsură a identifica variabilele care pot apărea în timpul unui experiment (în cazul gropilor patrulatere: timpul de ardere, tipul şi cantitatea lemnului utilizat, tipul şi cantitatea lutului folosit, condiţiile meteorologice, etc.), mai multe teste trebuie efectuate pentru a verifica ipotezele forumulate înainte şi în urma unui experiment. Cercetătoarea P. B. Richter face o distincţie clară între ipotezele formulate înainte de desfăşurarea experimentului final şi ipotezele testate experimental[28]. Testele experimentale efectuate înainte de desfăşurarea experimentului arheologic final ar trebui privite ca un fel de pre-experimente în care se încearcă să se stabilească toţi factorii care urmează a fi implicaţi în proces. În acelaşi timp oferă oportunitatea de a câştiga experienţa necesară în desfăşurarea experimentului final.

Există un număr mare de „proiecte" de arheologie experimentală care, de fapt, fără a repeta şi a elimina toate posibilele variabile care pot apărea, se află în faza de test. În cazul acestora rezultatele obţinute nu sunt comparate cu datele arheologice de la care ar fi trebuit să pornească experimentul. Acest ultim pas e necesar pentru a exista o analogie completă între datele culese în urma efectuării experimentului arheologic şi complexul arheologic de la care s-a pornit experimentul. Considerăm că, în cazul gropii experimentale de la Bozânta Mică – *Grind*, s-a desfăşurat o primă fază de test. În urma acestuia s-a reuşit obţinerea unor informaţii privind caracteristicile, procesul şi sistemul de construcţie al unei astfel de gropi. Intenţionăm ca, aplicând totalitatea datelor obţinute până acum, să continuăm proiectul de arheologie experimentală *„Reconstituirea şi arderea unei gropi patrulatere cu pereţii lutuiţi şi arşi"* şi în anii următori, pentru încercarea de a înţelege funcţionalitatea unuia dintre cele mai răspândite complexe arheologice descoperite în aşezările databile în epoca romană – *Barbaricum*.

[27] *„Asociaţia germană pentru arheologie experimentală şi educaţională"* (VAEE) a propus un scenariu de lucru în 12 paşi pentru experimentele arheologice în dorinţa de a crea un sistem comun care să poată fi utilizat ca bază pentru experimentele stiinţifice (Lammers-Keijsers 2005, 22, fig. 2).
[28] Richter 1992, 23.

https://biblioteca-digitala.ro

Literatura

Coles 1973	J. Coles, *Archaeoloy by experiment*, New York, 1973.
Coles 1979	J. Coles, *Experimental archaeology*, New York, 1979.
Kacsó 2003	C. Kacsó, *Noi descoperiri Suciu de Sus şi Lăpuş în nordul Transilvaniei,* Marmatia 7/1, 2003, 105-182.
Kelterborn 1987	P. Kelterborn, *Principles of Experimental Research in Archaeology*, BullExpArch 8, 1987, 11-12.
Lammers-Keijsers	Y. M. J. Lammers-Keijsers, *Scientific experiments: a possibility? Presenting a general cyclical script for experiments in archaeology*, euroREA 2005, 18-24.
Matei, Stanciu 2000	A. Matei, I. Stanciu, *Vestigii din epoca romană (sec. II-IV p.Chr.) în spațiul nord-vestic al României*, Zalău – Cluj-Napoca, 2000.
Outram 2005	A. K. Outram, *Publishing Archaeological Experiments: a quick guide for the uninitiated*, euroREA 2/2005, 107-109.
Pop 2005	D. Pop, *Câteva considerații privind stadiul cercetării culturii Suciu de Sus şi a grupului Lăpuş*, StCom Satu Mare 22/1, 2005 (2008), 72 nr.22.
Richter 1992	P. B. Richter, *Experimentelle Archäologie: Ziele, Methoden und Aussage-möglichkeiten*, Experimentelle Archäologie in Europa – Bilanz 1991. *M. Fansa. Odenburg, Isensee Verla. Beiheft*, 6, 19-49.
Schmidt 1993	M. Schmidt 1993, *Entwicklung und Status quo der Experimentellen Archäologie und Kunsteschichte*, Das Altertum 39/1993, 9-22.
Shimada 2005	I. Shimada, *Experimental Archaeology*, în: H. D. G. Maschner, C. Chippindale (Eds.), *Handbook of Archaeological Methodts*, vol. I, 603-642.
Skibo 1992	J. M. Skibo, *Ethnoarchaeology, Experimental Archaeology and Inference Building in Ceramic Research*, ArchPolona, 30, 27-38.
Stanciu 2003	I. Stanciu, *Descoperiri medievale timpurii din județele Satu Mare şi Maramureş. Date noi, observații şi opinii referitoare la ceramica medievală,* Marmatia 2003, 249-316.
Tringham 1978	R. Tringham, *Experimentation, Ethnoarchaeology and the Leapfrogs in Archaeological Methodology*, în: R. A. Gould (Ed.), *Explorations in Ethnoarchaeology*, Albunquerque, 1978, 169-199.

https://biblioteca-digitala.ro

Rectangular pits with clay-coated and burn walls from Bozânta Mică - *Grind* (Maramures County). Research and archaeological experiment

(Abstract)

The village Bozânta Mică is situated 15 km west of Baia Mare and 5 km north-west of the E 58 road, near the confluence of the Someş and Lăpuş rivers (Fig. 1). The site, known in the archeological literature through surface research, was excavated for the first time in 2009 and excavations continue since every year. In 2011 and 2014, twelve rectangular pits with clay coated and burnt walls have been found; they were dated to the Roman period in Barbaricum 2nd - 4th cen. AD (Fig. 3-6). They rise questions concerning their positioning, purpose and functionality. To answer these and others questions, an experimental archeology project titled "Reconstruction and burning of pits with clay coated and burnt walls" was carried out (Fig. 11-26). Both the experimental and archeological research, will continue in coming years.

Marius ARDELEANU
Muzeul Județean de Istorie şi Arheologie Maramureş
ardeleanumarius@yahoo.com

https://biblioteca-digitala.ro

Nr. crt.	Nume complex	An cercetare	Dim. maxime (cm)	Proporție laturi	Orientare	Perete groapă		Fund groapă		Umplutura			Inventar				
						Ars	*Lutuit*	*Ars*	*Nears*	*Lut ars*	*Căr-bune*	*Lemn carbonizat*	Ceramică (fragmente)	*Ep.romană*	*Ep. Bronz*	Oase arse	Alte materiale
1	Cx. 03	2011	104 x 130	1,25	N-S	•	•	•		•	•		•	1	3		
2	Cx. 04	2011	100 x 136	1,36	NNV-SSE	•	•		•	•	•		•		•		
3	Cx. 05	2011	130 x 140	1,07	N-S	•	•	•		•	•	•	•	1	4	•	
4	Cx. 06	2011	108 x 144	1,33	NNE-SSV	•	•	•		•	•	•	•		•	•	
5	Cx. 07	2011	86 x 104	1,20	N-S	•			•	•	•						
6	Cx. 10	2011	120 x 140	1,16	NNE-SSV	•	•	•		•	•		•	•	•	•	
7	Cx. 17	2011	85 x 125	1,47	NNV-SSE	•		•			•		4	1	3	•	dinți bovine
8	Cx. 137	2014	85 x 136	1,60	NNE-SSV	•		•		•	•	•	•	1/2 chiup	4		lamă silex
9	Cx. 139	2014	120 x 135	1,12	NNV-SSE	•	•		•		•	•	4	2	2	•	zgură fier (9) frag. silex
10	Cx. 142	2014	110 x 160	1,45	NNE-SSV	•	•	•			•	•	3	2	1		zgură fier (reziduri)
11	Cx. 144	2014	140 x 163	1,16	NNV-SSE	•	•	•		•	•	•				•	zgură fier
12	Cx. 145	2014	116 x 146	1,25	NNV-SSE	•	•		•	•	•						

Tabelul 1: Caracteristicile gropilor patrulatere cu pereții lutuiți şi arşi descoperite la Bozânta Mică - *Grind*.
Table 1: Characteristics of rectangular pits with burned and coated with clay walls discovered at Bozânta Mică - *Grind*.

https://biblioteca-digitala.ro

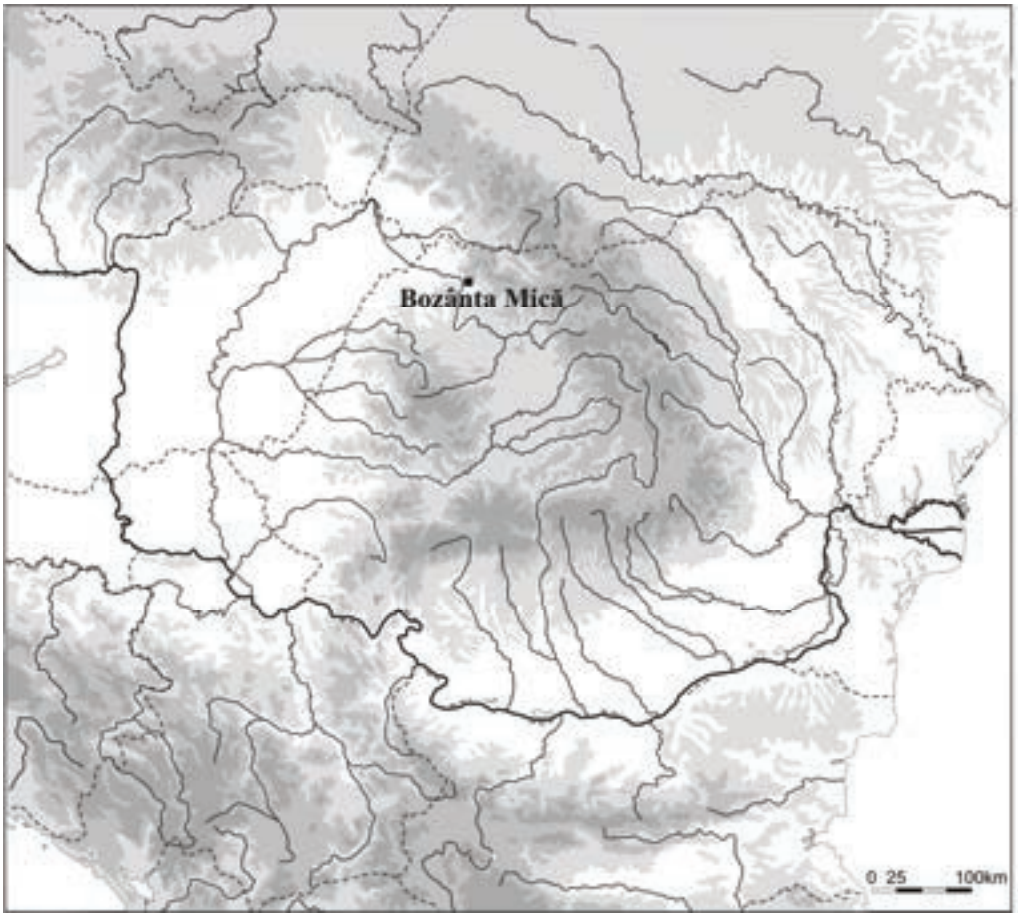

1.

2.

Fig. 1: Harta cu amplasarea localității Bozânta Mică (1) şi a siturilor arheologice, de pe raza localității, menționate în text (2, Google Earth).
Fig. 1: Map with the location of the village Bozânta Mică (1) and archaeological sites, from the locality, mentioned in the text (2, Google Earth).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 2: Bozânta Mică - Grind. Amplasarea cercetărilor arheologice efectuate în perioada 2009-2014 (zona haşurată reprezintă zona unde au apărut complexele arheologice de tipul gropilor patrulatere cu pereții lutuiți și arși în campaniile din 2011 și 2014; harta de pe geoportal/viewer.com).
Fig. 2: Bozânta Mică - Grind. The location of archaeological research conducted in 2009-2014 (shaded area represents the area where the rectangular pits with burned and coated with clay walls appeared - 2011 and 2014; map from geoportal/viewer.com).

https://biblioteca-digitala.ro

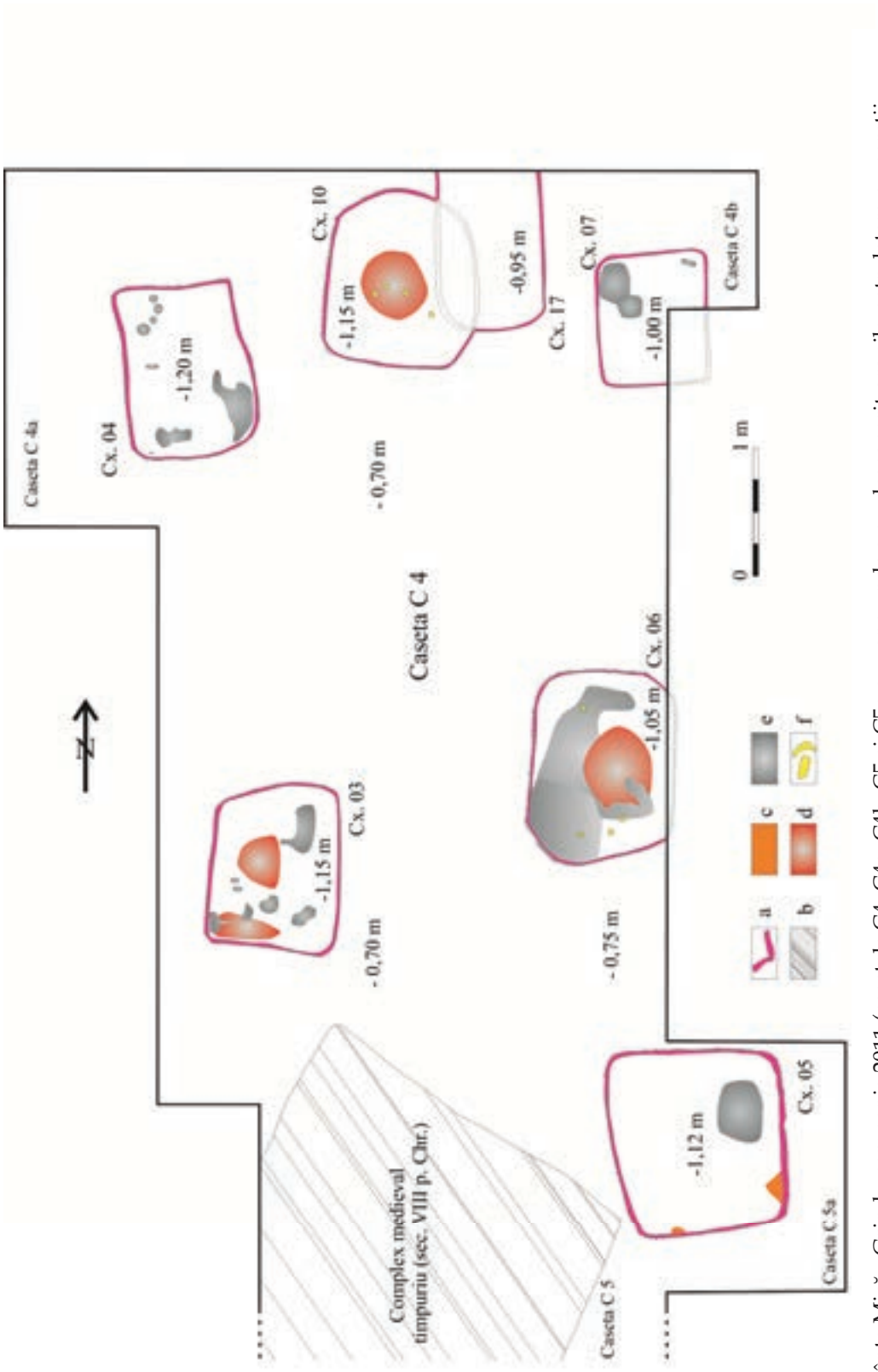

Fig. 3: Bozânta Mică - Grind - campania 2011 (casetele C4, C4a, C4b, C5 și C5a cu zona unde s-au descoperit gropile patrulatere cu pereții lutuiți și arși). Legenda: a = perete lutuit și ars; b = p ământ ars (în exteriorul gropii); c = lipitură prăbușită din pereții gropii, amestecată cu cărbune; d = nisip ars la roșu; e = cărbune amestecat cu cenușă; f = oase arse.

Fig. 3: Bozânta Mică - Grind – 2011 campaign (surface C4, C4a, C4b, C5 and C5a with the area where the rectangular pits with burned and coated with clay walls was found). Legend: a = coated with clay and burnt wall; b = burnt earth (outside of the pit); c = splice collapsed from the walls of the pit, mixed with coal; d = burnt red sand; e = coal mixed with ash; f = burnt bones.

https://biblioteca-digitala.ro

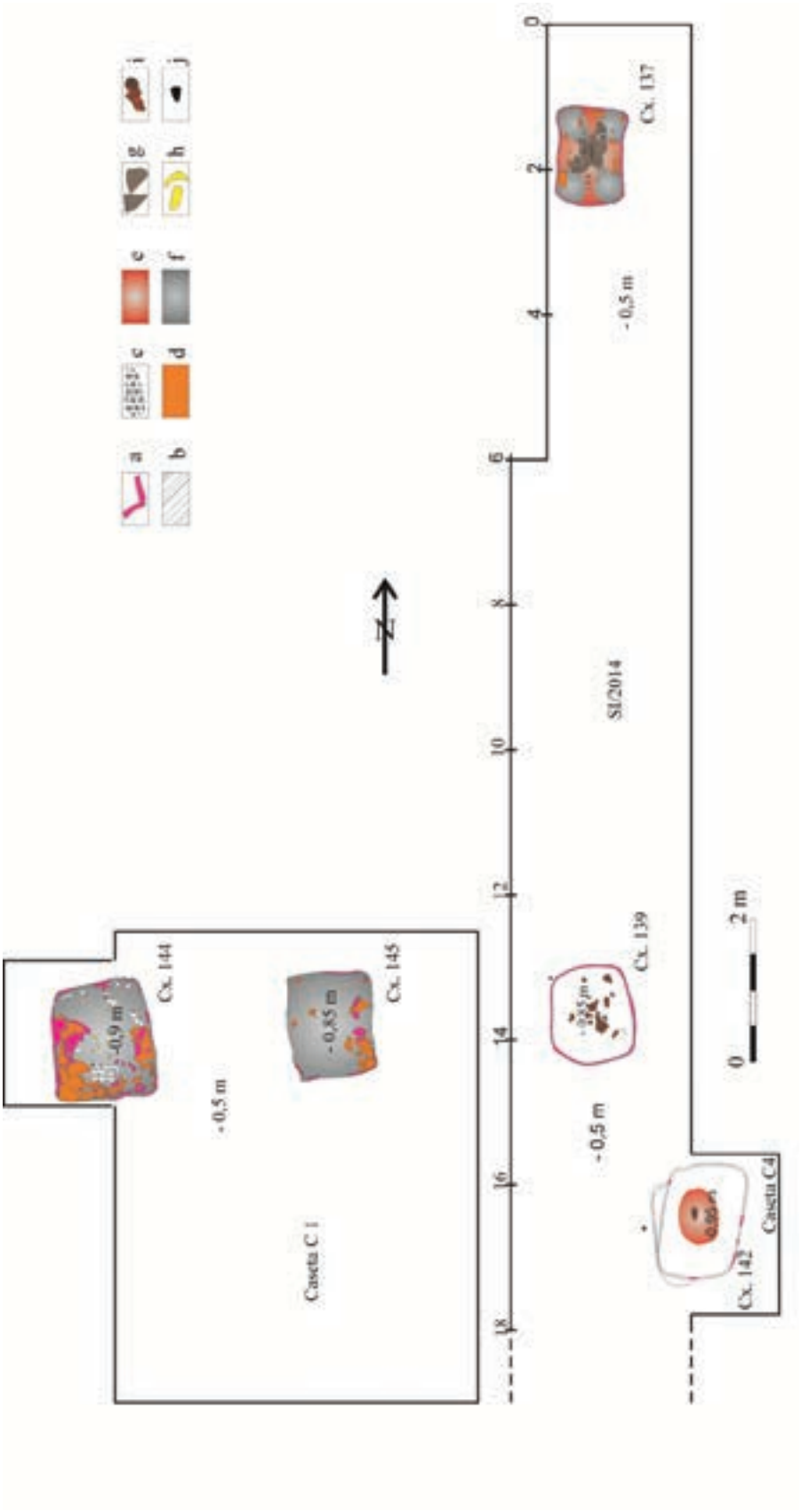

Fig. 4: Bozânta Mică - Grind - campania 2014 (secțiunea SI/2014 și casetele C1 și C4 cu zona unde s-au descoperit gropile patrulatere cu pereții lutuiți și arși). Legenda: a = perete lutuit și ars; b = pământ ars (în exteriorul gropii); c = lemn carbonizat; d = lipitură prăbușită din pereții gropii, amestecată cu cărbune; e = nisip ars la roșu; f = cărbune amestecat cu cenușă; g = fragmente ceramice; h = oase arse; i = zgură/rebut fier; j = fragmente silex.
Fig. 4: Bozânta Mică - Grind - 2014 campaign (section SI/2014 and C1 and C4 surface where rectangular pits with burned and coated with clay walls wasfound). Legend: a = coated with clay and burnt wall; b = burnt earth (outside of the pit); c = carbonized wood; d = splice collapsed from the walls of the pit, mixed with coal; e = burnt red sand; f = coal mixed with ash; g = pottery sherds; h = burnt bones; i = iron slag/scrap; j = flint fragments.

https://biblioteca-digitala.ro

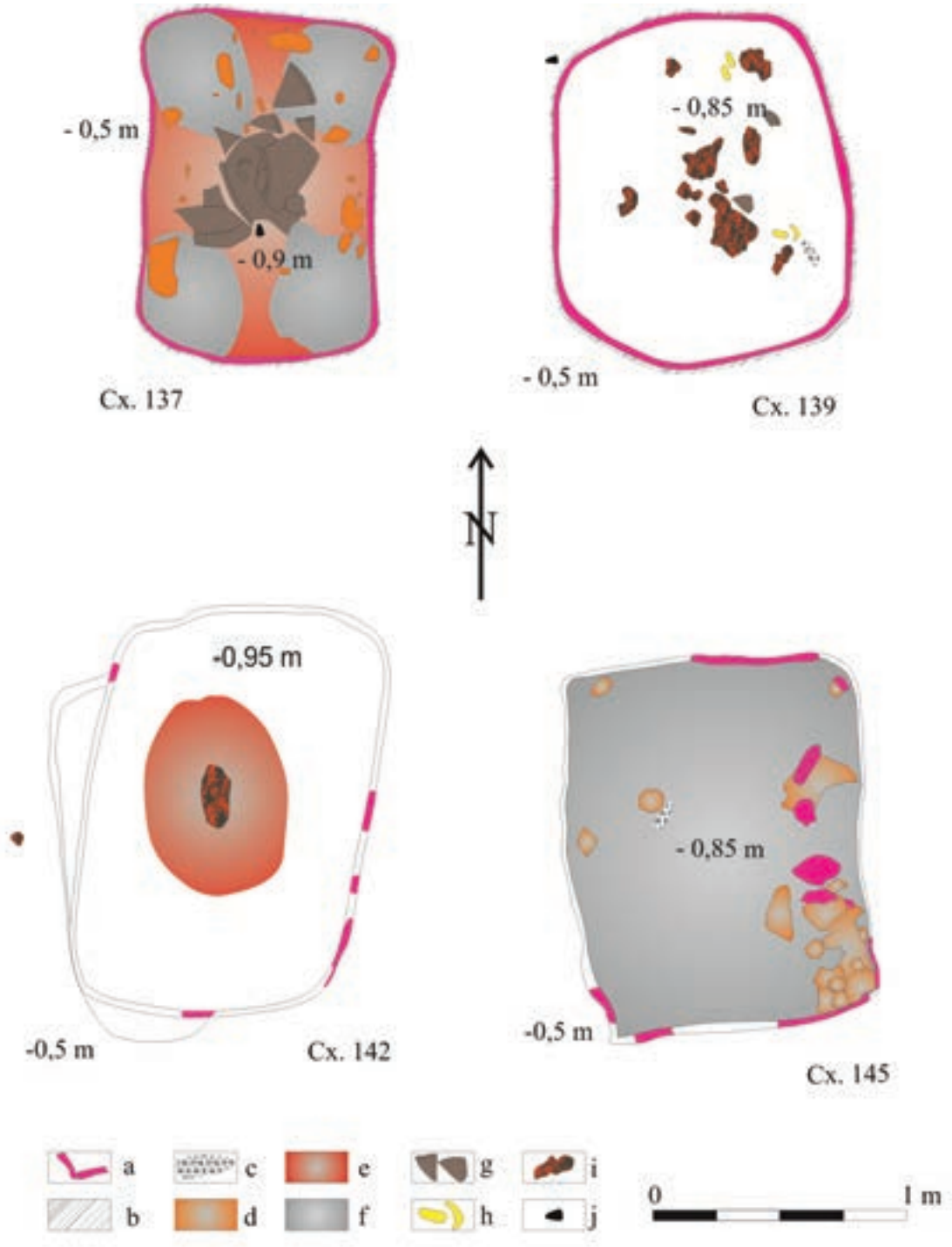

Fig. 5: Bozânta Mică - Grind - planul complexelor 137, 139, 142 şi 145. Legenda: a = perete lutuit şi ars; b = pământ ars (în exteriorul gropii); c = lemn carbonizat; d = lipitură prăbuşită din pereții gropii, amestecată cu cărbune; e = nisip ars la roşu; f = c ărbune amestecat cu cenuşă; g = fragmente ceramice; h = oase arse; i = zgură/rebut fier ; j = fragmente silex.
Fig. 5: Bozânta Mică - Grind - plan of the features 137, 139, 142 and 145. Legend: a = coated with clay and burnt wall; b = burnt earth (outside of the pit); c = carbonized wood; d = splice collapsed from the walls of the pit, mixed with coal; e = burnt red sand; f = coal mixed with ash; g = pottery sherds; h = burnt bones; i = iron slag/scrap; j = flint fragments.

https://biblioteca-digitala.ro

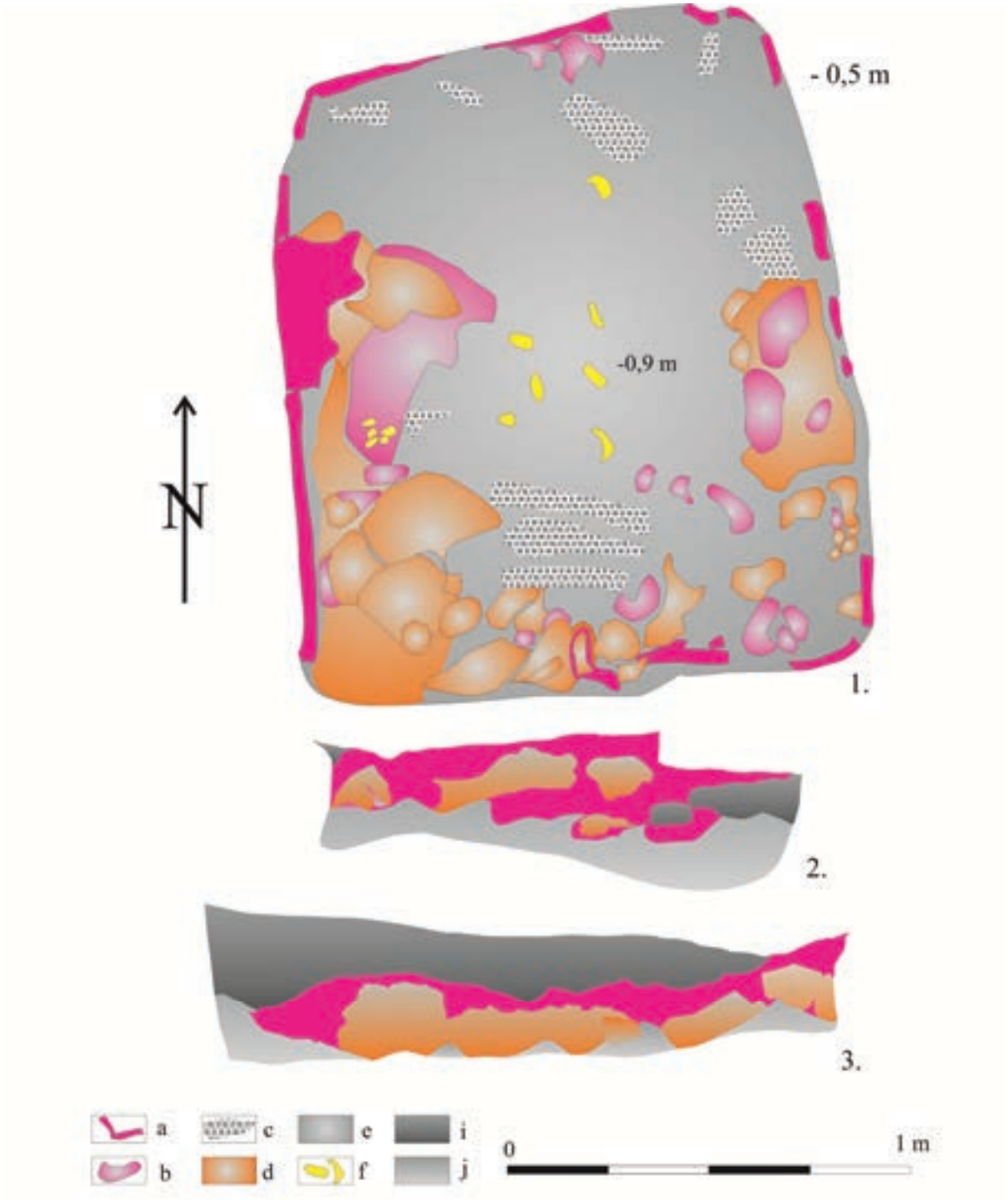

Fig. 6: Bozânta Mică - Grind: planu (1), peretele nordic (2) şi peretele vestic (3) al complexului 144. l Legenda: a = perete lutuit şi ars; b = lut ars la roşu căzut de pe perete; c = lemn carbonizat; d = lipitură arsă de culoare gri-roşiatică; e = cărbune amestecat cu cenuşă; g = oase arse; i = perete pământ cu slabe urme de arsură; j = argilă nisipoasă.
Fig. 6: Bozânta Mică - Grind: the plan (1), the northern (2) and the western wall (3) of the feature 144. Legend: a = wall coated with clay and burnt; b = red clay fell off the wall; c = charred wood; d = splice burned gray-reddish; e = mixed with coal ash; g = burnt bones; i = wall with slight traces of burning earth; j = sandy loam.

https://biblioteca-digitala.ro

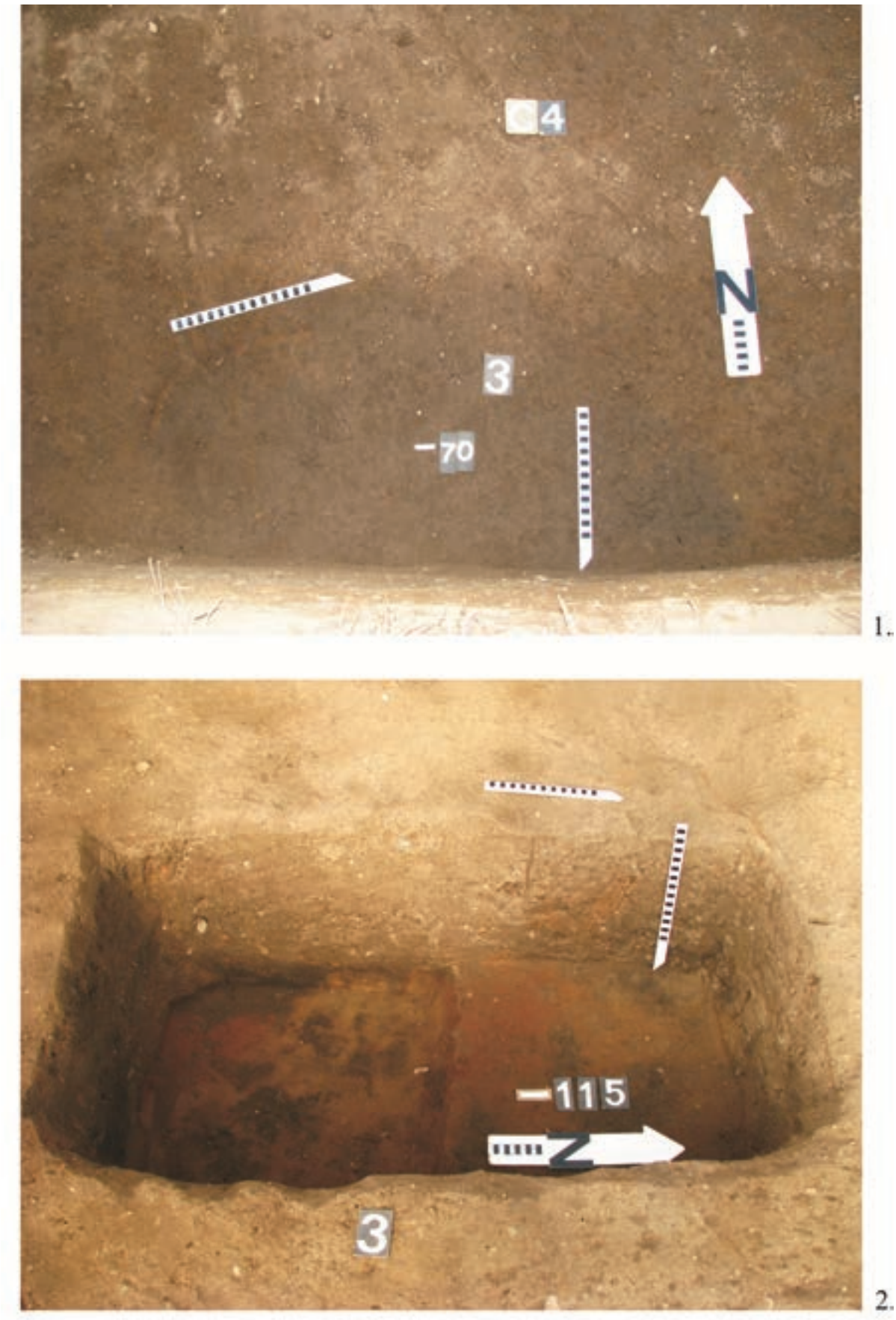

Fig. 7: Bozânta Mică - Grind: complexul 03 la identificare (1) și la secționare pe lungime (2).
Fig. 7: Bozânta Mică - Grind: feature 03 at the identification (1) and at lengthwise section (2).

https://biblioteca-digitala.ro

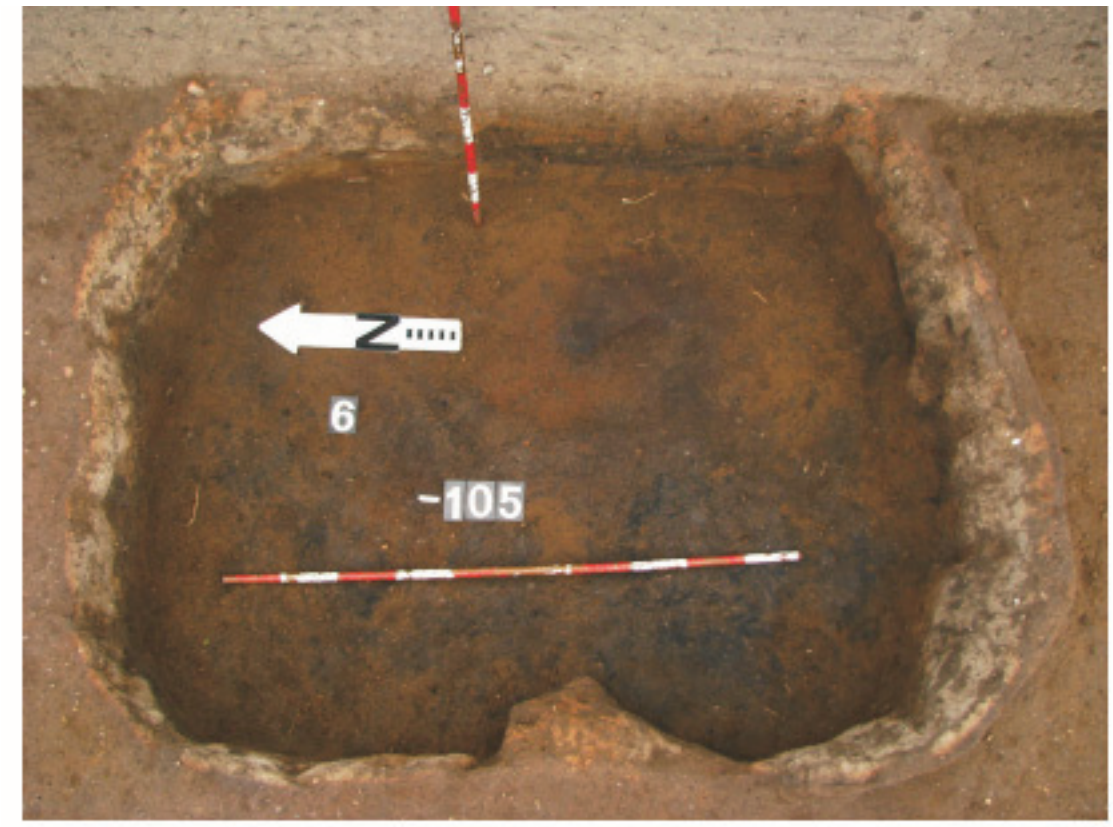

1.

2.

Fig. 8: Bozânta Mică - Grind: complexul 06 după cercetare (1) şi complexele 10 şi 17 în timpul cercetării arheologice (2).
Fig. 8: Bozânta Mică - Grind: feature 06 after research (1) and features 10 and 17 during archaeological research (2).

https://biblioteca-digitala.ro

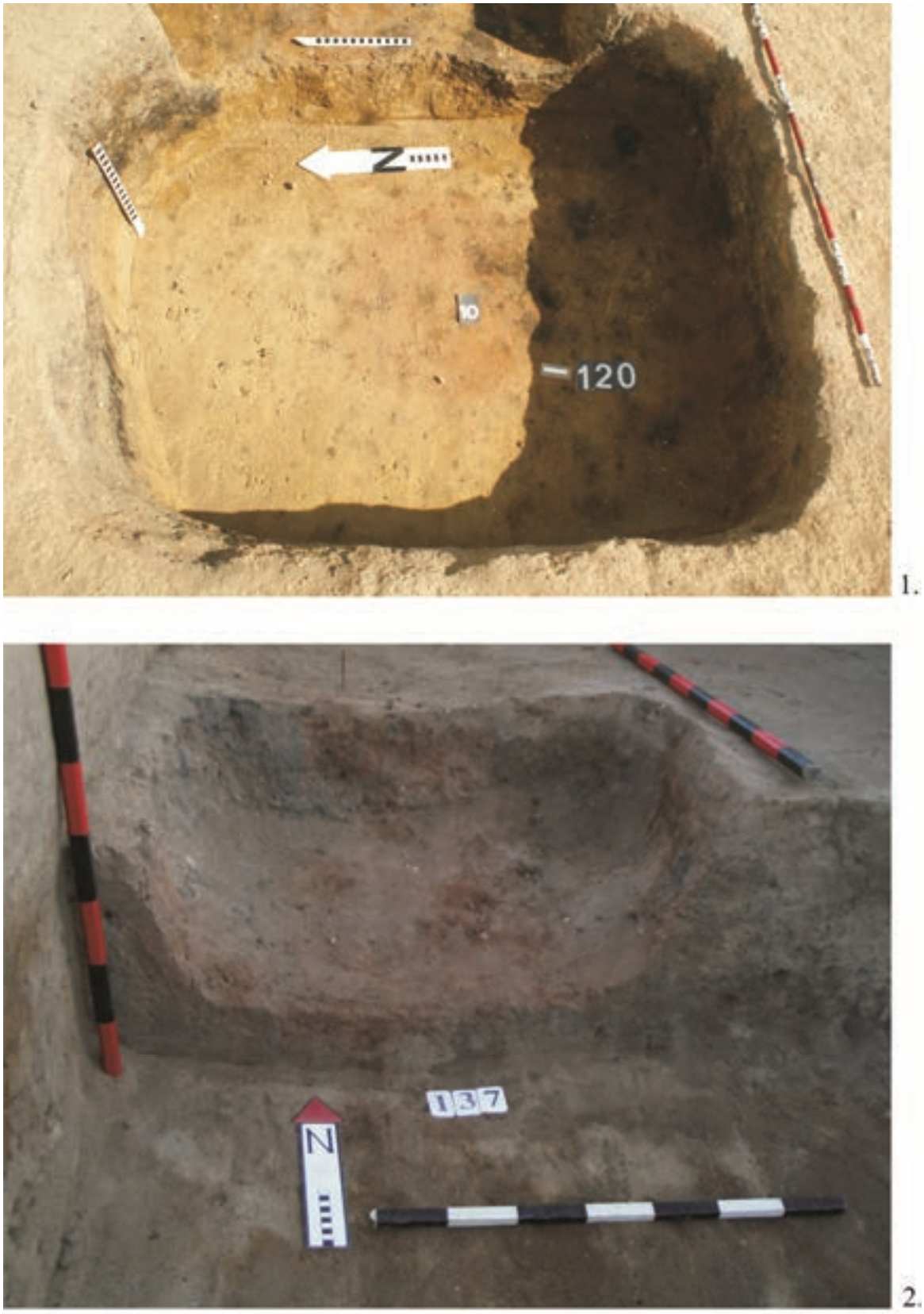

Fig. 9: Bozânta Mică - Grind: complexul 10 după cercetare (1) şi complexul 137 după secționarea jumătății sudice (2).
Fig. 9: Bozânta Mică - Grind: feature 10 after research (1) and feature 137 after sectioning southern half (2).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 10: Bozânta Mică - Grind: etape din timpul cercetării complexului 137 (1-4).
Fig. 10: Bozânta Mică - Grind: phases during the research of feature 137 (1-4).

https://biblioteca-digitala.ro

1.

2.

Fig. 11: Bozânta Mică -Grind: groapa experimentală (1 - t rasarea conturului gropii; 2 - săparea gropii cu hârleţul).
Fig. 11: Bozânta Mică - Grind: experimental pit (1 -drawing the contour of the pit; 2 -digging the pit with the spade).

https://biblioteca-digitala.ro

1.

2.

Fig. 12: Bozânta Mică - Grind: groapa experimentală (amplasarea gropii şi depozitarea pământului excavat; 2 - uzura în timp a gropii săpate).

Fig. 12: Bozânta Mică - Grind: experimental pit (pit location and storage of the excavated soil; 2 -the attrition in time of the dug pit).

https://biblioteca-digitala.ro

1.

2.

Fig. 13: Bozânta Mică - La Mohile (1 - groapa de unde a fost extras lutul pentru lutuirea peretelui sudic al gropii experimentale; 2 - detaliu tip lut).

Fig. 13: Bozânta Mică - La Mohi le (1 -the pit where clay was extracted for south wall of the experimental pit; 2 - type clay detail).

https://biblioteca-digitala.ro

1.

2.

Fig. 14: Bozânta Mică - Grind: groapa experimentală (aplicarea lutului pe peretele nordic).
Fig. 14: Bozânta Mică - Grind: experimental pit (applying the clay on the north wall).

https://biblioteca-digitala.ro

1.

2.

Fig. 15: Bozânta Mică - Grind: groapa experimentală (1 - peretele nordic după aplicarea lutului; 2 - cantitatea de lut utilizată pentru lutuirea peretelui nordic).
Fig. 15: Bozânta Mică - Grind: experimental pit (1 - northern wall after applying the clay; 2 - amount of the clay used for the north wall).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 16: Bozânta Mică - Grind: groapa experimentală după aplicarea lutului pe peretele nordic şi sudic.
Fig. 16: Bozânta Mică - Grind: experimental pit after applying the clay on the northern and southern wall.

https://biblioteca-digitala.ro

1.

2.

Fig. 17: Bozânta Mică - Grind: 1 - cantitatea de lemne utilizată la arderea gropii experimentale; 2 - aşezarea lemnelor pe fundul gropii.

Fig. 17: Bozânta Mică - Grind: 1 -the amount of wood used to burn the experimental pit; 2 - putting wood on the bottom of the pit.

https://biblioteca-digitala.ro

1.

2.

Fig. 18: Bozânta Mică - Grind: groapa experimentală (începutul arderii).
Fig. 18: Bozânta Mică - Grind: experimental pit (the beginning of combustion).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 19: Bozânta Mică - Grind: groapa experimentală (alimentarea treptată cu lemne).
Fig. 19: Bozânta Mică - Grind: experimental pit (gradually feeding fire with wood).

https://biblioteca-digitala.ro

1.

2.

Fig. 20: Bozânta Mică - Grind: groapa experimentală (arderea).
Fig. 20: Bozânta Mică - Grind: experimental pit (the firing).

https://biblioteca-digitala.ro

1.

2.

Fig. 21: Bozânta Mică - Grind: groapa experimentală după ardere.
Fig. 21: Bozânta Mică - Grind: experimental pit after the firing.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 22: Bozânta Mică - Grind: groapa experimentală (acoperirea gropii cu pământul excavat).
Fig. 22: Bozânta Mică - Grind: experimental pit (covering the pit with the excavated earth).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 23: Bozânta Mică - Grind: groapa experimentală (1 - după acoperire; 2 - identificarea conturului gropii în etapa a treia a proiectului).
Fig. 23: Bozânta Mică - Grind: experimental pit (1 - after covering; 2 - the identification of the pit contour in the third stage of the project).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 24: Bozânta Mică - Grind: 1 - detaliu ardere perete groapa experimentală; 2 - Cx. 139 detaliu ardere perete nordic.
Fig. 24: Bozânta Mică - Grind: 1 - experimental pit wall, detail; 2 -feature 139, detail north wall.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 25: Bozânta Mică - Grind: groapa experimentală; golirea jumătății estice.
Fig. 25: Bozânta Mică - Grind: experimental pit; the empty of the eastern half .

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 26: Bozânta Mică - Grind: groapa experimentală după golirea umpluturii.
Fig. 26: Bozânta Mică - Grind: experimental pi t after removing the burning and filling .

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

Cei mai vechi slavi în spațiul intracarpatic al României. O scurtă examinare şi contribuții la dosarul arheologic al problemei[1]

IOAN STANCIU

***Cuvinte cheie**: slavi timpurii, Khaganatul avar, orizontul târziu Reihengräber, ceramică, alte artefacte, cronologie, relații inter-culturale.*
***Keywords**: Early Slavs, Avar Khaganate, late Reihengräber horizon, pottery, other artifacts, chronology, inter-cultural relations.*

Precizăriri cu privire la evoluția cercetărilor

A vorbi despre „un dosar arheologic" al temei este aproape un truism, atâta vreme cât informații scrise în eventuală legătură cu spațiul care ne interesează şi perioada secolelor VI–VII sunt foarte puține şi întodeauna de supus examinărilor critice[2]. Când Jordanes îi localizează pe gepizii din vremea sa (spre mijlocul sec. VI) între râurile Mureş şi cele trei Crişuri, eventualii slavi din apropiere îi erau necunoscuți[3]. Astfel, dacă mențiunile acestui autor cu privire la prima jumătate a sec. VI sunt credibile, admițând corespondența dintre acei *Sclaveni* şi vechii slavi, atunci este foarte probabil că el nu avea informații despre o

[1] Această lucrare reformulează, completează şi dezvoltă un studiu cu un titlu relativ asemănător (Stanciu 2013). O variantă în limba rusă a apărut în revista *Stratum plus* 5, 2015, 163-216.

[2] Este vorba despre Transilvania propriu-zisă (Podişul sau Bazinul Transilvaniei), apoi teritoriul învecinat din nord-vestul României, iar în vest despre regiunea axată pe interfluviul Tisa–Mureş–Crişuri (spațiu-nucleu al locuirii din vremea regatului gepid), alături de Banatul românesc, la sud de râul Mureş. Spațiul investigat se află în partea răsăriteană a Bazinului Carpatic, totuşi trebuie să reținem că Transilvania propriu-zisă este delimitată înspre vest de Carpații Occidentali (Munții Apuseni în limba română), aspect care accentuează specificul geografic al acestei regiuni.

Posibilitatea de a înregistra prezența acelor *Sclaveni* din sursele literare (în continuare folosesc termenul *slavi*, acceptând corespondența lor) la periferia nordică a bazinului carpatic înaintea mijlocului sec. VI a fost uneori sprijinită pe o informație de la Procopius, referitoare la peregrinările prințului Hildigis (Ildigis), pretendent la tronul langobard. În deceniile patru şi cinci ale secolului VI acesta s-a refugiat în câteva rânduri într-un teritoriu locuit de slavi, recrutând de acolo şi soldați. Cum încercările sale de a recupera tronul au fost sprijinite de gepizi, aceştia înlesnindu-i şi fuga la acei slavi, ar fi de înțeles că regiunea unde cei din urmă erau deja instalați se afla în apropierea hotarelor regatului gepid (spre exemplu Lakatos 1973, 77–78; comentarii mai recente la Lotter 2003, 135–137; Fusek, Zábojník 2005, 55; Fusek 2008, 646; Curta 2008a, 662–663; Dulinicz 2009–2010). În acord cu informațiile arheologice de până acum, cel puțin actualele teritorii ale Boemiei şi Moraviei ies din discuție, datorită faptului că nu poate fi dovedită acolo o prezență slavă în prima jumătate a sec. VI (spre exemplu Curta 2008a, 671–682; Jelínková 2012). Spre deosebire de spațiul actualei Slovacii, poziționarea locului unde se aflau acei slavi, după cum îl descrie Procopius, ar corespunde mai bine regiunii din nord-vestul României şi partea nord-estică a Ungariei, nemijlocit învecinate la sud cu teritoriul controlat şi locuit de gepizi. Dar, mai îndreptățită pare presupunerea lui Florin Curta, cu o localizare propusă în apropierea Imperiului bizantin timpuriu, respectiv a graniței sale dunărene (Curta 2008a, 663). Explicația a fost preluată şi de Marek Dulinicz, dar care a nu a exclus şi alte posibilități (Dulinicz 2009–2010, 244). În ultimă instanță, teritoriul în discuție putea să se afle chiar la periferia sud-estică a regatului gepid, în apropierea gurilor Tisei, de unde în scurt timp slavii sprijiniți de gepizi treceau Dunărea (Proc. De bellis VIII, 18.5, după Fontes 1970, 457). Altfel, am putea presupune că acel loc de refugiu la slavi putea să se fi aflat în actuala Oltenie, teritoriu de asemenea învecinat în sud-est regatului gepid. Locuirea din acea perioadă este cel mai bine ilustrată acolo prin aşezările de la Gropşani (Popilian, Nica 1998).

Nesigură în ceea ce priveşte posibilitatea de a localiza un grup slav timpuriu undeva în partea nordică sau nord-estică a bazinului carpatic este şi altă informație de la Procopius, despre acea parte a herulilor care în 512 ar fi trecut în drumul lor spre Insula Thule „peste toate neamurile sclavenilor" (Lakatos 1978, 89; un comentariu mai nou la Curta 2008a, 662; a se vedea şi Pohl 1988, 368 n. 23; Comşa 1995; Fusek, Zábojník 2005, 551). A fost susținută chiar părerea că ruta urmată de aceştia ar fi început de pe Tisa („țara gepizilor"), străbătând apoi tocmai regiunea Tisei superioare şi mai departe trecătorile din această parte a Carpaților nordici (Herrmann 1986, 33).

[3] Jord. Getica XXII, 113, după Lakatos 1973, 11.

https://biblioteca-digitala.ro

locuire slavă propriu-zisă decât în afara arcului carpatic[4]. În aceeaşi vreme (probabil în jurul anului 551), la Procopius sunt menționați slavi care treceau Dunărea în Imperiu cu ajutorul gepizilor[5]. Deoarece la sud de Carpați, în Muntenia sau Oltenia de astăzi gepizii nu pot fi atestați[6], s-a presupus că regiunea în care acei slavi timpurii au acționat se afla mai spre vest, probabil în sudul Banatului românesc sau sârbesc de astăzi[7]. Totuşi, informația nu face nicio aluzie la faptul că acei slavi ajutați de gepizi ar fi fost localnici, observație valabilă şi în cazul celor care spre finalul sec. VI luptau alături de avari undeva în apropierea gurilor Tisei[8]. În fine, este neclar dacă o sursă din sec. VII, care menționează „Gepidia, unde locuiesc acum hunii numiți şi avari" s-ar putea referi la Transilvania sau partea vestică a României[9].

Indiferent de posibilitatea utilizării acestor informații obscure, trebuie să recunoaştem că intervine şi o altă piedică importantă, respectiv atât de numeroasele îndoieli formulate mai ales pe parcursul ultimelor decenii în legătură cu posibilitățile reale ale arheologiei de a argumenta determinări etnice credibile. Fără a intra în conținutul unei teme atât de controversate, este de arătat că rămâne problematică chiar definiția „etniei", construct de dată mai recentă, menit să susțină identități culturale. Suprapunerea sintagmei „cultură arheologică" (ca manifestare determinată pe cale arheologică), în alt plan, unei unități cu conținut „etnic" decisiv, rămâne un demers pus mereu sub semne de întrebare[10]. Totuşi, între postura pesimistă, uneori cu accente negativiste, a unei arheologii care exploatează din plin teoriile antropologice şi analogiile etnografice, uneori neglijând vestigiile (la urma urmei singurele mărturii concrete care au rămas) şi poziția exagerat optimistă, etnicizantă chiar, susținută adeseori în numele naționalismului, există situații în care analiza corectă a informațiilor arheologice, sprijinită pe alte categorii de surse şi domenii complementare, poate să susțină şi precizări de ordin etnic[11]. Poate cel mai bun exemplu, cu privire la secolul VI şi partea nord-vestic al României, îl oferă tocmai apariția unui nou mediu cultural, cu legături puternice în vecinătatea nordică şi nord-estică a Munților Carpați. De o parte şi alta a unei evidente linii de demarcație (corespunzătoare hotarului regatului gepid în această direcție, apoi graniței khaganatului avar timpuriu) se opun acolo două modele distincte ale locuirii. Nu în ultimul rând, amintita linie separă practica funerară a înhumației, de cea a incinerării morților (fig. 18).

[4] Spre exemplu Godłowski 1980, 225–226; Pohl 1988, 97.

[5] Proc. De bellis VIII, 18.5, după Fontes 1970, 457.

[6] Mai vechea presupunere a lui G. Vékony nu poate fi confirmată (Vékony 1974). Ipoteza a fost contrazisă chiar în mediul de specialitate maghiar (vezi Bóna 1990, 97). În schimb, trei sate gepide sunt menționate pentru finalul sec. VI undeva la gurile Tisei (Theophylact Simocatta. Hist. VIII, 3, după Fontes 1970, 549).

[7] În interiorul mediului românesc de specialitate, Maria Comşa a avut în vedere prezența timpurie (mai mult sau mai puțin stabilă) a unor grupuri de slavi în regiunea Tisei inferioare (începând cu mijlocul sec. VI), ajunse acolo dinspre nord, urmând valea aceluiaşi râu (Comşa 1973a, 219–223; Comşa 1974a, 90–97; Comşa 1974b, 22–24; Comşa 1986; Comşa 1987, 220). Ei ar fi trebuit să organizeze incursiunile sud-dunărene dintr-un teritoriu apropiat (Teodor E. S. 2002, 27; Teodor E. S. 2003, 12, 16, 21). Cert este că descoperirile arheologice invocate în sprijin, cu mai multă vreme în urmă şi rămase până astăzi cam aceleaşi, sunt puține (Comşa 1974a; Comşa 1974b), iar vestigiile mai sigure, cum sunt mormintele de incinerație de la Balta Verde, ceva mai spre est, în județul Mehedinți de astăzi, mai probabil pot fi datate în prima jumătate a sec. VII (spre exemplu Teodor D. Gh. 1994, 237).

[8] Theophylact Simocatta. Hist. VIII, 3, după Fontes 1970, 549.

[9] Ravennatis Anon. Cosmographia IV, 14, după Fontes 1970, 581; Horedt 1986, 98.

[10] În acest sens, poate că cel mai bun exemplu îl ilustrează poziția lui Florin Curta, cu miza asumată de a examina în aceşti termeni tocmai problema etnogenezei slavilor (Curta 2001b). Este de subliniat faptul că autorul amintit neagă identitatea dintre acei *Sclaveni* menționați în sursele scrise ale sec. VI şi vechii slavi. Cel puțin în parte, reacțiile ce au urmat sunt critice (spre exemplu Fusek 2004; Profantová 2009).

[11] Spre exemplu Pleterski 1996; Godłowski 2005a; Pohl 1998; Daim 1998

https://biblioteca-digitala.ro

În principiu, „slavii timpurii" ar trebui să reprezinte o verigă intermediară între „proto-slavi" şi cei de la începuturile epocii medievale, când deja evoluția lor în teritorii distincte şi chiar unități statale este cunoscută. Cel puțin cu privire la Europa central-estică, în funcție şi de specificul situațiilor locale, perioada corespunzătoare este delimitată între mijlocul sec. V – mijlocul sec. VII sau suprapusă secolelor VI–VII[12]. Sintagma „slavi timpurii" ar trebui să fie corect definită prin intermediul mai multor variabile, adică din punct de vedere istoric (surse scrise), arheologic, etnografic şi, nu în ultimul rând, cu ajutorul datelor lingvistice. Cum pentru această perioadă timpurie (sec. V–VII) unele dintre criterii nu pot fi verificate, justificarea termenului este doar parțială, desigur în raport cu un model ideal[13].

În relație directă cu problema slavilor timpurii, pe durata ultimului sfert de secol o parte a mediului de specialitate românesc s-a dovedit a fi critică în raport cu demersurile anterioare, adeseori fiind comentată influența nefastă a mediului politico-ideologic[14]. Dacă în perioada imediat următoare celui de-al doilea război mondial identificarea locuirii slave devenise o sarcină oficială pentru arheologi[15], începând cu deceniul 6 al secolului trecut – în strânsă legătură cu schimbările politice intervenite pe parcurs – a fost structurat un model teoretic menit să explice fondul etnic romanic (românesc) existent în toate teritoriile astăzi locuite de români, urmând ca rezultatele noilor investigații arheologice să îl justifice pas cu pas[16]. Soluția a fost aceea de a explica prezența şi evoluția slavilor timpurii doar în strânsă legătură cu populația băştinaşă daco-romană/romanică[17], precedentă, existența unui mediu arheologic „slav pur" fiind adeseori contestată[18]. Odată însuşită această viziune, este uşor de înțeles de ce posibilitatea unor evoluții regionale a fost trecută cu vederea.

Deşi regiunile intracarpatice ale României nu au fost ocolite, punctul de greutate al discuțiilor a fost orientat spre teritoriile situate la est şi sud de Carpați, acolo unde, conform surselor literare (cu referire la regiunea Dunării Inferioare) slavii şi-ar fi făcut apariția cel mai devreme. Cu excepția Mariei Comşa, care în mod constant a încercat să argumenteze ideea că în exteriorul Carpaților configurarea unui nou mediu cultural s-a produs deja spre începutul sec. VI sau pe parcursul primei sale jumătăți, restul specialiştilor s-au referit la cea de-a doua jumătate a veacului, apariția primilor slavi fiind pusă în legătură directă cu mişcarea avarilor spre vest[19].

În ultima vreme, cu privire la Transilvania[20] cursul cercetării problemei slavilor timpurii şi stadiul cunoştințelor au fost examinate în câteva rânduri[21]. Este evident că pe

[12] Spre exemplu Славяне 1990, 231–238; Szykulski 1991; Fusek 1994a. Pentru determinarea datei finale a culturii Praga, în termeni arheologici şi în funcție de specificul situațiilor regionale, vezi Гавритухин 2009, 8–10.

[13] Barford 2001, 27–28. Referindu-se la slavii timpurii, acest autor delimitează finalul perioadei în sec. IX. De asemenea, în literatura germană limita superioară a perioadei este fixată spre finalul aceluiaşi secol (spre exemplu Dulinicz 2006, 15).

[14] Curta 1994 (deja la acea dată din direcția mediului anglo-saxon); Măgureanu 2007. Cu privire la arheologia românească în general, vezi Niculescu 2002 şi Niculescu 2004–2005. Cu miza principală a unor analize critice aplicate demersului arheologic propriu-zis, vezi Curta 1994; Stanciu 2001; Stanciu 2005; Stanciu 2011, 99–110.

[15] Măgureanu 2007, 293–294.

[16] Pentru diferitele variabile care în plan arheologic au fost asociate populației locale romanice din Transilvania secolelor VI–VII, a se vedea Harhoiu 2004.

[17] În interiorul culturii Ipoteşti–Ciurel–Cândeşti, la sud de Carpați şi Costişa–Botoşana, la est de Carpați, alături de alte variante regionale. Detalii la Stanciu 2001, 109–114.

[18] Opinie inițial formulată de către Ion Nestor. De la bun început ar fi sesizabil un mediu slav timpuriu puternic contaminat de influențe locale (Nestor 1961; 1964; 1965; 1973).

[19] Curta 1994, 239–246 (o examinare a problemei, cu numeroase trimiteri la bibliografie). Alte detalii la Stanciu 2001, 114–119. Pentru regiunea Dunării Inferioare a se vedea Curta 2001b, 75–107 şi Teodor E.S. 2002; 2003; 2004.

[20] Indiferent de denumire (Depresiunea, Bazinul sau Podişul Transilvaniei), adeseori Transilvania este greşit înțeleasă în sens geografic, regiunii fiindu-i conferită o extensie sporită față de cea reală, adică îi sunt adăugate întreg teritoriul din nord-vestul României (inclusiv partea de la sud de Tisa a Depresiunii Maramureş), dar şi, în vest, acela de la nord de Mureş (Crişana). De fapt, bazinul transilvănean este aproape integral delimitat de rama Carpaților, cu o deschidere largă în direcție nord-vestică, separat acolo prin Munții Meseşului (cu o importanta cale de acces, aşa-numita Poartă Meseşană). De fapt, chiar denumirea în sine, lansată deja la începutul epocii

https://biblioteca-digitala.ro

durata celei de-a doua jumătăți a mileniului I p.Chr., spre deosebire de întreg spațiul extracarpatic al României, evoluțiile petrecute în Transilvania şi vecinătatea sa vestică şi nord-vestică s-au produs în condiții istorice distincte. Pentru a ne referi doar la perioada secolelor VI–VIII, este suficient să menționăm că aceste teritorii au fost incluse regatului gepid, apoi khaganatului avar. La orizontală, între hotarele acestor structuri de putere este de remarcat poziționarea în sine a bazinului transilvănean, pe un segment de "frontieră", la extremitatea răsăriteană a bazinului carpatic, ca urmare, aşa cum deja cunoştințele actuale indică, acest statut de provincie periferică trebuie să fi determinat o anumită situație şi evoluții specifice.

Tema prioritară a fost aceea a datării celei mai vechi prezențe slave, pe seama acestei populații fiind pusă o parte a ceramicii lucrate cu mâna (tipul Praga ori legată de olăria culturii Pen'kivka) sau chiar modelată la roata înceată (în relație cu cultura Luka Raikovetska) şi, doar uneori, fenomenul reapariției obiceiului funerar al incinerației, în interiorul aşa-numitei „grupe Mediaş". În căutarea soluțiilor, posibilele efecte ale împrejurărilor istorice cunoscute au fost exploatate din plin: căderea regatului gepid; avansul avarilor în direcția bazinului carpatic; un presupus context stimulator determinat de pătrunderea masivă a slavilor la sud de Dunăre. Grupurile de populație slavă timpurie ar fi pătruns în Transilvania în valuri succesive şi la date diferite, sosite fiind din teritoriul est-carpatic sau regiunea Tisei Superioare, în acest caz uneori urmând valea Tisei apoi culoarul râului Mureş[22]. În timp, unii dintre cei mai buni cunoscători ai chestiunii au înclinat spre următoarea părere: slavii puteau să se aşeze pentru prima oară în Transilvania sud-estică, după prăbuşirea regatului gepid, aşadar începând cu ultima treime a sec. VI; această locuire, ulterior amplificată la orizontală, a generat începând cu a doua jumătate a sec. VII grupa funerară Mediaş[23].

Miza descifrării componentelor etnice trebuia să țină cont de diversitatea mediilor arheologice din Transilvania secolelor VI–VII, de aceea, fără explicații convingătoare, s-a vorbit despre o populație slavo-avară[24], simbioza romanico-gepidă-slavă, slavo-avară sau slavo-romanică[25]. Acceptată fiind etnicitatea slavă a cimitirelor birituale ale grupei Mediaş (preponderent a fost practicată incinerația) şi accentuând anumite date lingvistice, Kurt Horedt a încercat să susțină ideea completei slavizări a Transilvaniei începând cu secolul VII, evidențiate fiind contactele daco-slave, opinie care în perioada următoare a rămas neluată în seamă de mediul românesc de specialitate[26].

medievale, indica un teritoriu care abordat dinspre nord-vest se afla „dincolo de păduri". Desigur, adeseori evoluțiile produse în teritoriile amintite au fost într-o măsură sau alta distincte. Aparent, culoarul râului Someşul Mare ar trebui să marcheze principala rută care asigură deschiderea spre nord-vest, dar, aşa cum indică descoperirile arheologice, până spre începutul epocii medievale propriu-zise rolul cel mai important a revenit văii râului Crasna, care prelungită prin micul râu Zalău atingea direct Poarta Meseşană (în acest sens, Stanciu 2011, 20). Bazinul transilvănean nu a fost niciodată un spațiu închis, greu accesibil, spre răsărit şi sud pasurile transcarpatice au fost utilizate încă din preistorie, iar deschiderea largă în direcție nord-vestică a fost deja remarcată. Spre Câmpia Tisei principalul culoar de legătură este acela de pe valea râului Mureş.

[21] Heitel 1994; Stanciu 2001, 109–114, 119–124; Stanciu 2005, 571–573; Stanciu 2013, 338–362.

[22] Cu detalii şi trimiteri la bibliografie Heitel 1994; Curta 1994; Stanciu 2001, 119–124; Stanciu 2005, 571–573; Stanciu 2011, 102–106; Stanciu 2013, 326–327.

[23] În special Horedt 1986, 60–66. Cu unele diferențe de nuanță: Teodor D. Gh. 1985, 56; Harhoiu 1999–2001, 148; Harhoiu 2001, 142, 148.

[24] Spre exemplu Comşa 1960, 736–737.

[25] Spre exemplu Rusu 1973, 196–197; Comşa 1973a, 218; Comşa 1973b; Rusu 1975, 135–137; Comşa 1979, 108; Rusu 1980, 151. O examinare mai recentă a mediilor culturale din Transilvania secolelor VI–VII, dar şi a cursului urmat de interpretările etnice în mediul românesc de specialitate, la Harhoiu 1999–2001. Nu lipseşte părerea că primele infiltrări ale slavilor în sud-estul Transilvaniei au fost însoțite de grupuri ale unei populații romanice dintre Carpații Orientali şi Siret (Heitel 1994, 186).

[26] Horedt 1986, 80–85, 172; Horedt 1987, 22–25.

https://biblioteca-digitala.ro

Regiunea de câmpie şi deal din nord-vestul României, sprijinită pe bazinul mijlociu şi inferior al râului Someş (Someşul Mare), apoi cea învecinată spre nord-est a Depresiunii Maramureş (împărțită în vremurile noastre între Ucraina şi România), au evoluat în decursul vremii în strânsă legătură cu întregul bazin al Tisei Superioare. În zonele joase de acolo, marcate axial de cursul inferior al Someşului şi al văii râului Crasna, au fost susținute în ultimele trei-patru decenii cercetări arheologice relativ intense, pe baza aşezărilor şi descoperirilor funerare cunoscute fiind precizat un orizont pus în legătură cu cea mai veche prezență slavă în regiune. În mod constant au fost subliniate legăturile cu mediile arheologice ale secolelor VI–VII cunoscute din bazinul superior al Vistulei şi Ucraina nord-vestică, dar şi faptul că nord-vestul României a reprezentat un culoar important pentru mişcarea slavilor în direcția bazinului transilvănean[27].

Cu excepția segmentului apropiat de gurile Tisei, în câmpia din partea vestică a României lipsesc, deocamdată cel puțin, descopeririri mai sigure ce ar putea fi discutate în legătură cu o eventuală prezență slavă timpurie. Dar, în cazul acestui spațiu intervine de la bun început întrebarea în legătură cu posibilitatea infiltrării unei locuiri slave timpurii, mai mult sau mai puțin stabilă, deja în teritorii situate spre regiunile de centru ale regatului gepid sau, în perioada imediat următoare, ale khaganatului avar.

Transilvania

Până în anii 567/68 Transilvania s-a aflat sub controlul factorului de putere reprezentat în partea răsăriteană a bazinului carpatic – pe durată nu foarte lungă – de regatul gepid[28], autoritate înlocuită în perioada următoare de cea a khaganatului avar. Totuşi (o chestiune care rareori a atras atenția mediului de specialitate), nici într-o perioadă, nici în cealaltă, indiferent de explicații[29], prezența efectivă a mediilor arheologice care au caracterizat cele două structuri de putere nu poate fi sesizată la periferiile est-sud-estică şi nord-vestică ale bazinului transilvănean (fig. 1–2). Astfel, după cunoştințele de până acum, descoperiri funerare sau aşezări sigure databile în primele două treimi ale sec. VI şi care să poată fi puse pe seama locuirii din regatului gepid lipsesc spre est-sud-est din Depresiunile Giurgeu (ung. Gyergyói-medence), Ciuc (ung. Csíki-medence), Sfântu Gheorge (ung. Szentgyörgyi-medence), Târgu Secuiesc (ung. Kézdivásárhelyi-medence), apoi Depresiunile Bârsei şi a Făgăraşului[30]. Este şi situația părții nord-vestice a bazinului transilvănean, unde la orizontală seria acestor vestigii nu depăşesc spre nord-vest valea Someşului Mic (fig. 1).

---

[27] Stanciu 2004; Stanciu 2011, 91–318; Stanciu 2013, 327–338.

[28] După Jordanes, care scria pe la 550/51, Gotia, înainte Dacia, era ocupată pe vremea sa de gepizi (Jord. Getica XII, 74, după Lakatos 1973, 9). În înțelesul lui Kurt Horedt, cu poziționare propusă între cca. 525–575, ar fi vorba despre „grupa a treia" a unor vestigii ce aparțin „perioade germanice" din istoria veche a Transilvaniei (Horedt 1986, 26–29). Delimitată între cca. 500–567, Radu Harhoiu se referă în termeni arheologici la orizontul E1 din cronologia central-europeană, respectiv „cultura structurii de putere gepidă" (Harhoiu, Baltag 2006, 375, fig. 706).

[29] Cu referire la a doua jumătate a sec. V şi prima jumătate a sec. VI a fost formulată presupunerea că aria de răspândire a aşezărilor coincide cu aceea în care sunt răspândite cele mai bogate zăcăminte de sare (mai nou, Rustoiu 2005, 51). Aceeaşi explicație pentru centrul de putere avar din segmentul mijlociu al râului Mureş (spre exemplu Horedt 1986, 72; Gáll 2014, 307–308).

[30] Pentru verificare, Horedt 1986, 28, fig. 12; 37, fig. 16; Harhoiu 1999–2001, 98, fig. 1 şi catalogul de la p. 149–155; Rustoiu 2005, catalogul de la p. 52–64; 75, fig. 2; Harhoiu 2010, 233, fig. 7 şi catalogul de la p. 240–244. A se vedea şi Nyárádi 2010–2011. La ultimul dintre aceşti autori sunt înregistrate şi descoperiri din perioada anterioară. O linie de demarcație, chiar dacă relativă, ar putea fi indicată de aşezările de înălțime cum sunt cele cunoscute de la Moreşti, Porumbenii Mici şi Şeica Mică. Chiar dacă este o chestiune controversată, a fost pusă în discuție posibilitatea ca aceste aşezări să fi fost fortificate de către gepizi ori, mai probabil, să fi reutilizat fortificații mai vechi. O succintă prezentare a problemei la Horedt 1986, 42–46; Harhoiu 1999–2001, 108 şi Baltag 2004, 144–146. Pentru Porumbenii Mici, cu informații noi, a se vedea Nyárádi 2010–2011, 328–331, 339–344.

https://biblioteca-digitala.ro

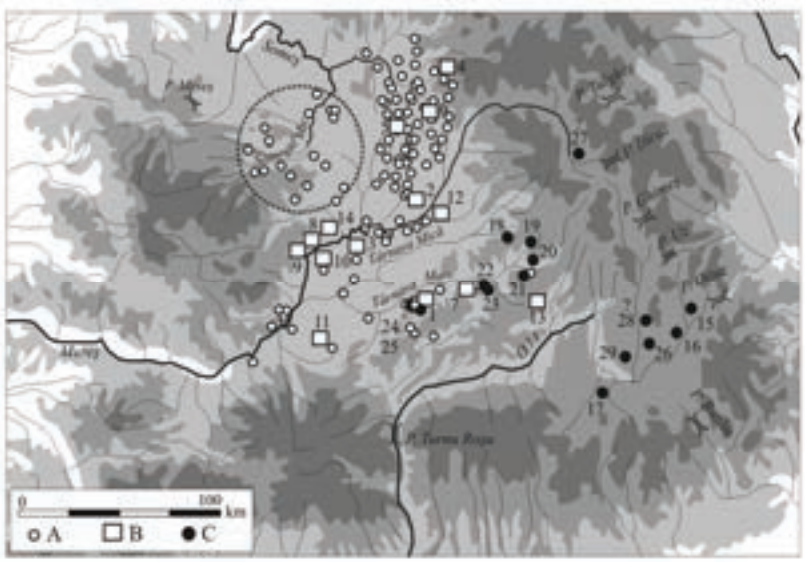

Fig. 1. A—locuirea Transilvaniei în perioada regatului gepid (după Rustoiu 2005). B—cimitire al grupului Band–Unirea/Vereşmort (după Harhoiu 1999–2001. C—aşezări databile între aprox. mijlocul sec. VI şi mijlocul sec. VII în bazinul Oltului Superior şi cel al Târnavelor. 1—Bratei (jud. Sibiu). 2—Band (jud. Mureş). 3—Noşlac (jud. Alba). 4—Bistriţa (jud. Bistriţa-Năsăud). 5—Fântânele (jud. Bistriţa-Năsăud). 6—Galaţii Bistriţei (jud. Bistriţa-Năsăud). 7—Sighişoara (jud. Mureş). 8—Unirea/Vereşmort (jud. Alba). 9—Valea Largă (jud. Mureş). 10—Gâmbaş (jud. Alba). 11—Ghirbom (jud. Alba). 12—Târgu Mureş (jud. Mureş). 13—Drăuşeni (jud. Braşov). 14—Luna (jud. Cluj). 15—Poian (jud. Covasna). 16—Cernat (jud. Covasna). 17—Hărman (jud. Braşov). 18—Bezid (jud. Mureş). 19—Simoneşti (jud. Harghita). 20—Cristuru Secuiesc (jud. Harghita). 21—Filiaş (jud. Harghita). 22—Sighişoara–Dealul Viilor (jud. Mureş). 23—Sighişoara–Albeşti (jud. Mureş). 24—Bratei 1 (jud. Sibiu). 25—Bratei 2 (jud. Sibiu). 26—Ghidfalău (jud. Covasna). 27—Lăzarea (jud. Harghita). 28—Olteni (jud. Covasna). 29—Sfântu Gheorghe (jud. Covasna).

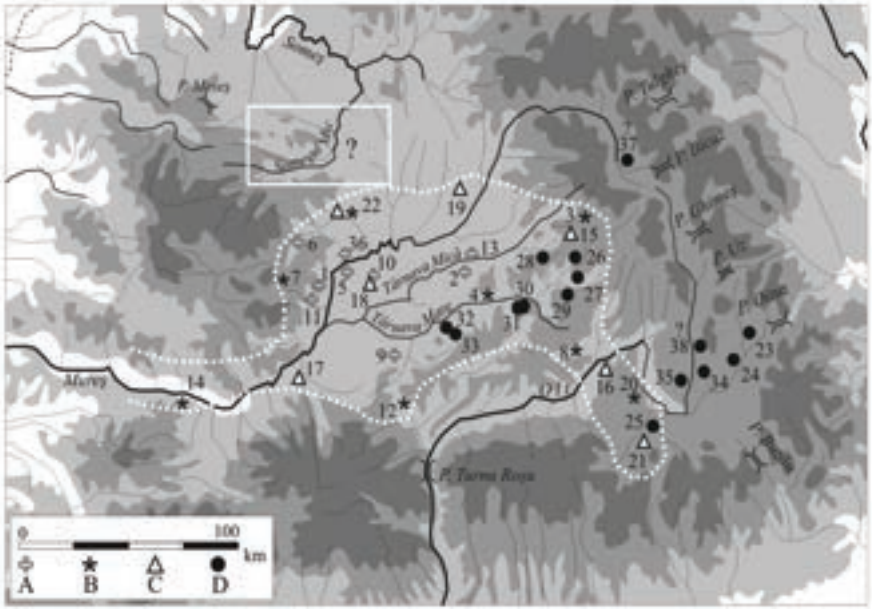

Fig. 2. Descoperiri caracteristice mediului avar din epoca timpurie sau mijlocie în Bazinul Transilvaniei, fără grupul Band–Unirea/Vereşmort (după Szenpéteri 2002 şi Harhoiu 2004–2005): A—descoperiri funerare. B—descoperiri izolate (?). C—monede descoperite izolat sau în tezaure. D—aşezări databile în a doua jumătate a sec. VI şi prima jumătate a sec. VII în Bazinul Oltului Superior şi al Târnavelor. 1—Aiud (jud. Alba). 2—Corneşti (jud. Cluj). 3—Corund (jud. Harghita). 4—Dumbrăveni (jud. Sibiu). 5—Gâmbaş (jud. Alba). 6—Moldoveneşti (jud. Cluj). 7—Râmeţi (jud. Alba). 8—Rupea (jud. Braşov). 9—Şeica Mică (jud. Sibiu). 10, 18—Şpălnaca (jud. Alba). 11—Stremţ (jud. Alba). 12—Şura Mare (jud. Sibiu). 13—Târnăveni (jud. Mureş). 14—Veţel (jud. Hunedoara). 15—Firtuş (jud. Harghita). 16—Hoghiz (jud. Braşov). 17—Sebeş (jud. Alba). 19—Voiniceni (jud. Mureş). 20—Rodbav (jud. Braşov). 21—Braşov (jud. Braşov). 22—Turda (jud. Cluj). 23—Poian (jud. Covasna). 24—Cernat (jud. Covasna). 25—Hărman (jud. Braşov). 26—Şimoneşti (jud. Harghita). 27—Cristurul Secuiesc (jud. Harghita). 28—Bezid (jud. Mureş). 29—Filiaş (jud. Harghita). 30—Sighişoara–Dealul viilor (jud. Mureş). 31—Sighişoara-Albeşti (jud. Mureş). 32—Bratei 1 (jud. Sibiu). 33—Bratei 2 (jud. Sibiu). 34—Ghidfalău (jud. Covasna). 35—Sfântu Gheorghe (jud. Covasna). 36—Unirea/Vereşmort (jud. Alba). 37—Lăzarea (jud. Harghita). 38—Olteni (jud. Covasna).

https://biblioteca-digitala.ro

Indiferent de data mai precisă la care avarii au intrat în Transilvania[31], adică imediat după instalarea în bazinul carpatic sau ceva mai târziu, din nou este de accentuat observația că vestigiile prin care noul mediu cultural poate fi definit[32], cele funerare în primul rînd, lipsesc din aceeaşi extremitate sud-estică a teritoriului[33], dar şi din colțul său nord-estic (actualul județ Bistrița-Năsăud)[34]. De asemenea răspândirea lor nu atinge în nord-vest valea Someşului Mic (fig. 2)[35]. Din ce în ce mai discutat este aşa-numitul orizont Band-Unirea/Verşmort[36], probabil structurat pe baza şi în succesiunea directă a locuirii din vremea regatului gepid, databil oricum în epoca avară timpurie-mijlocie[37]. Aceste necropole (până acum aşezările au rămas practic necunoscute) solicită în continuare întrebări şi răspunsuri, tocmai în legătură cu problematica complicată ce însoțeşte debutul Transilvaniei în epoca medievală timpurie[38].

Stimulate de săpăturilor arheologice destul de numeroase susținute în a doua jumătate a secolului trecut, discuțiile despre cea mai veche prezență a slavilor în Transilvania au fost mereu concentrate asupra regiunii de la marginea sa sud-estică, axată pe bazinele superioare al râurilor Olt şi Târnava Mare[39]. De fapt, în mod constant doar două dintre aşezările de acolo au fost datate în sec. VI ori în a doua sa jumătate şi prima parte a sec. VII, anume cele de la Poian–Kőhát şi Cernat–Róberttag (județul Covasna). O poziționare cronologică similară rămâne sub semnul întrebării în cazul altora, ca cele de la Ghidfalău şi Sfântu Gheorghe (jud. Covasna)[40]. În imediata vecinătate vestică, din bazinul superior al râului Târnava Mare sunt cunoscute aşezările de la Bezid, Şimoneşti, Cristuru Secuiesc şi Filiaş, datate cel mai devreme la răscrucea dintre secolele VI/VII sau chiar în secolele VII–VIII. Rămâne neclară aşezarea de la Hărman, în interiorul Depresiunii Braşov[41]. Descoperiri funerare sigure nu sunt cunoscute în legătură cu aceste aşezări.

---

[31] Cu privire la o anumită dată în intervalul dintre cca. 567–630, este o precizare imposibil de susținut în termeni mai siguri, deocamdată cel puțin (Gáll 2014, 295–296).

[32] „Grupa Gâmbaş" din „perioada slavă", între cca. 650–800 (Horedt 1986, 66–72). „Cultura structurii de putere avară timpurie", între cca. 567–650 (Harhoiu, Baltag 2006, 375, fig. 706). R. Harhoiu leagă mormintele de la Gâmbaş de locuirea gepidică târzie (epoca avară timpurie) din Transilvania (spre exemplu Harhoiu 1999–2001, 130–132; Harhoiu 2010, 234–235).

[33] O posibilă dar nesigură excepție ar putea să o reprezinte eventualele morminte de la Târgu Secuiesc (în fața pasului Oituz). O zăbală şi patru vase lucrate cu mâna, alături de o sabie astăzi pierdută, ar fi fost găsite în hotarul acestei localități (Horedt 1951, 204–205, nr. 45; fig. 8). Este vorba despre ceramică ce poate fi regăsită în cimitire din epoca avară timpurie sau mijlocie, în două cazuri fiind vorba despre vase care trimit la olăria Praga-Korceak (fig. 3). După păreri mai vechi, ar fi vorba despre un cimitir avaro-slav (Comşa 1960, 737–738; Ferenczi 1970, 567).

[34] Spre exemplu Horedt 1986, 73, fig. 33; Harhoiu 2004–2005, 291, fig. 5; 294, fig. 7).

[35] Măcar provizoriu, în această direcție, la nord de râul Mureş poate fi avută în vedere o linie situată pe direcția localităților Turda şi Câmpia Turzii (Stanciu 2013, 359, fig. 25).

[36] Orizontul *Reihengräber* târziu din Transilvania, cu cimitirele mai importante de la Band, Unirea/Vereşmort (Marosveresmart în maghiară), Noşlac şi Bratei 3.

[37] Spre exemplu Horedt 1986, 29–36; Harhoiu 1999–2001, 127–132; Harhoiu 2010; Dobos 2011; Dobos 2013 ; Gáll 2014.

[38] Mai nou, o încercare de problematizare în termeni metodologici actualizați, cu trimitere la fenomenul „avarizării", la Gáll 2014.

[39] În principal Székely 1970a; Székely 1970b; Székely 1974; Székely 1974–1975; Székely 1976; Székely 1988; Székely 1992. O listă a siturilor transilvănene din sec. VI–VII, cunoscute până la acea dată, cu bibliografia detaliată, la Harhoiu 1999–2001, 149–155.

[40] Cu referiri la bibliografie, Harhoiu 1999–2001, 97 fig. 1; 152 no. 48; 153 no. 79. Este posibil ca acestui orizont să-i aparțină şi alte aşezări. O locuire din această perioadă a fost semnalată la Lăzarea (Szárhegy), jud. Harghita (Demjén, Lăzărescu 2011, 68–70). Foarte probabil este şi cazul unuia dintre nivelurile de locuire din aşezarea de la Olteni–Cariera de nisip (jud. Covasna), caracterizat prin locuințe cu cuptoare de piatră, dar inventarele au fost prezentate selectiv şi puse pe seama unei locuiri post-romane, din sec. IV (Buzea, Zăgreanu 2011).

[41] Alexandrescu, Pop, Marcu 1973, 247.

https://biblioteca-digitala.ro

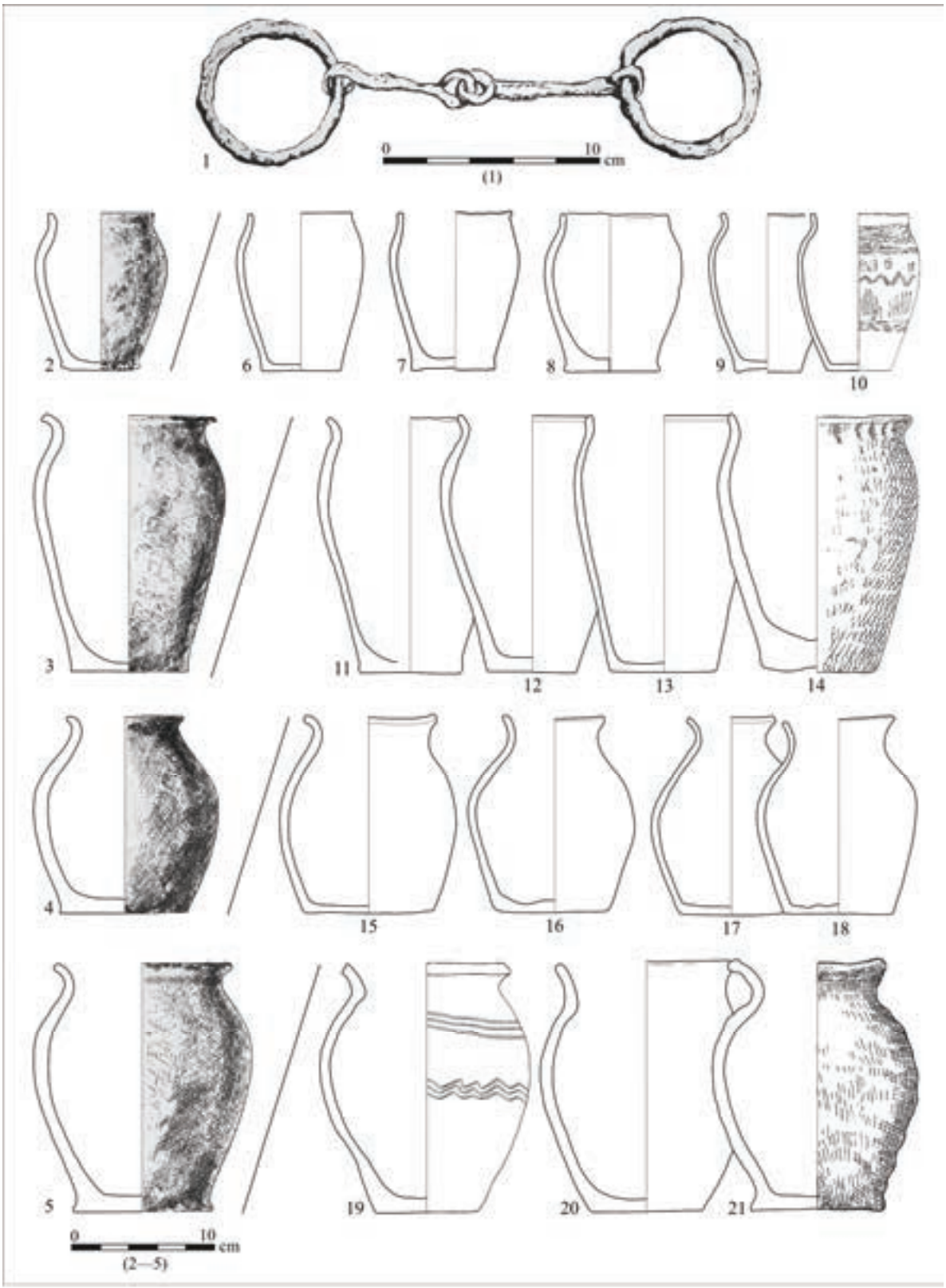

Fig. 3. Inventarul presupuselor morminte de la Târgu Secuiesc (Kézidvásárhely) (1– 5, după Horedt 1951) şi analogii pentru ceramică în cimitire din epoca avară timpurie–mijlocie (8–10, 13–21) sau în aşezări din mediul slav timpuriu (6, 7, 11, 12). Desenele sunt uniformizate la mărimea vaselor de la Târgu Secuiesc. 6—Korceak IX. 7—Lazuri–Lubi tag. 8, 14—Bratei 3. 9, 10—Budakalász-Dunapart. 11—Davideni. 12—Kodân II. 13, 19, 20—Pókaszepetk. 15—Szentes–Kaján. 16—Hódmezővasárhely–Mártély. 17—Kiskőrös–Cebe. 18—Szeged–Fehértó. 21—Noşlac. Ceramică lucrată cu mâna (1—18, 20, 21) şi la roată (19). După: Русанова 1973 (6); Stanciu 2011 (7); Bârzu 2010 (8, 14); Русанова, Тимощук 1984 (12); Mitrea 2001 (11). Vida 1999 (9, 10,

https://biblioteca-digitala.ro

În unele dintre ele relațiile de superpoziție între complexe, dar şi inventarele, indică etape succesive ale locuirii pe întreaga durată a epocii medievale timpurii. Nici aşezarea de la Poian şi nici cea de la Cernat nu au fost integral investigate, în cazul celei dintâi etapa timpurie, care interesează aici, fiind reprezentată doar prin 8 locuințe din 30[42]. Toate aceste aşezări ilustrează etapa inițială a structurării unui nou orizont al locuirii din bazinul transilvănean, definibil prin aşezări cu locuințe adâncite în sol, cu cuptoare de piatră în unul dintre colțuri, în inventar majoritară fiind ceramica lucrată cu mâna [43].

Ca peste tot, inventarul este lipsit de varietate, partea sa decisivă fiind reprezentată prin ceramică, aceasta în cazul majorității complexelor incomplet şi uneori chiar confuz analizată şi publicată. Aşadar, este de înțeles de ce, în sensul clarificărilor cronologice s-a insistat mereu asupra câtorva artefacte, care nici ele nu pot să asigure datări prea strânse. La Poian şi Filiaş au fost găsite fibule digitate, confecționate din bronz turnat. Cea de la Poian (fig. 4/1)[44] aparține mai vechii grupe IC Werner, ale cărei exemplare mai timpurii ar putea să fie cele cunoscute din Mazuria[45], dar este susținută şi originea lor est-carpatică[46]. Cât priveşte datările propuse, ele vizează întreaga durată a secolelor VI–VII[47], cu unele exemplare mai timpurii, care ar fi putut ajunge pe teritoriul României de astăzi, aşadar posibil şi în Transilvania, pe la mijlocul sec. VI[48]. Spre exemplu, nu departe de aşezarea de la Poian astfel de fibule există în două dintre mormintele cimitirului 3 de la Bratei, fiind datate acolo în a doua jumătate a sec. VI – sec. VII timpuriu[49].

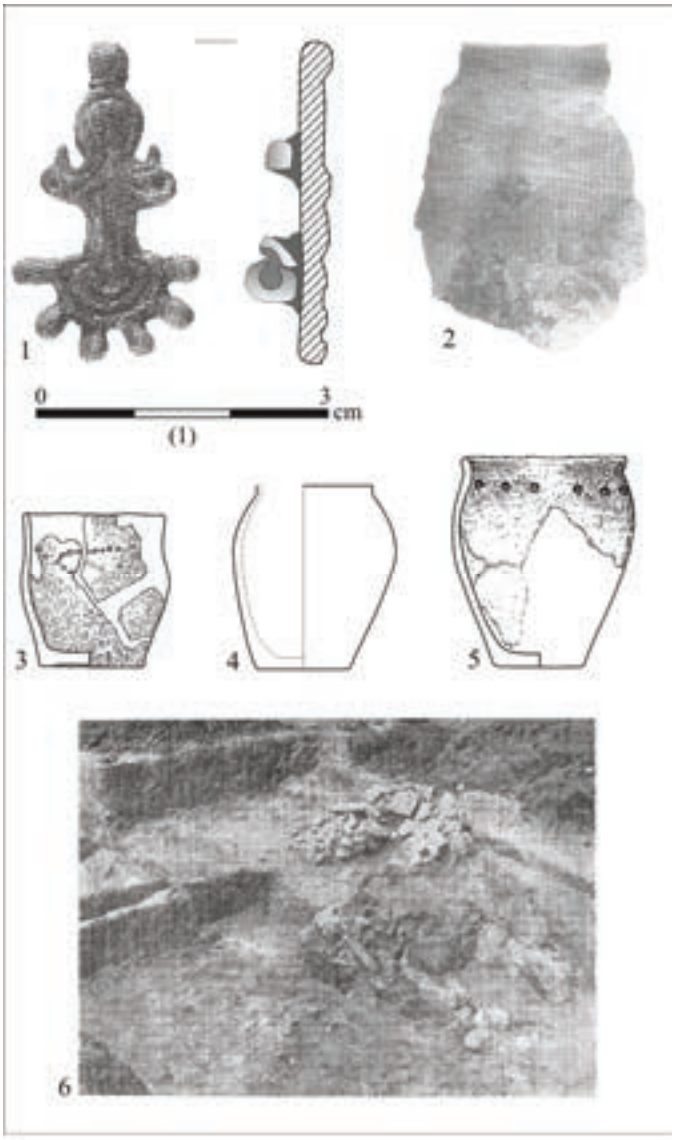

Fig. 4. Poian-Kőhát, locuința 19 (1–5) şi două locuințe cu cuptor de piatră, probabil în relație de superpoziție (6). Ceramică lucrată cu mâna (2–5). 1, după Székely 1970a şi Teodor D.Gh. 1992. În rest după după Székely 1970a. 4 — desen după fotografie. 2–5, fără scară.

[42] Székely 1992, fig. 2.
[43] Spre exemplu Székely 1992; Harhoiu 1999–2001, 122, 132, 148; Harhoiu 2001, 142–143, 148.
[44] Spre exemplu Székely 1992, 266, fig. 15/1a, 1b.
[45] Curta 2001b, 250, 254, 270; Curta 2008b.
[46] Fiedler 2010, 237.
[47] Curta 2008b, 55–65; Fiedler 2010, 243–246.
[48] Curta 2001b, 254.
[49] Bârzu 2010, 97, 301, pl. 23/G. 130–131.

https://biblioteca-digitala.ro

Provenită din aşezarea de la Filiaş, o altă fibulă digitată (fig. 5/1)[50] a fost înscrisă "tipului Pietroasele" (Werner IF), al căror punct de greutate a fost propus pentru sec. VI[51]. În locuința 20 de la Poian a fost găsită o fibulă cu piciorul întors pe dedesubt şi înfăşurat, împreună cu un pieptene de os cu un singur rând de dinți, acesta irelevant pentru o fixare cronologică mai precisă (fig. 6/1, 2)[52]. Mai demult fibulele asemănătoare de pe teritoriul României au fost datate la sfârşitul sec. VI[53] sau în intervalul dintre cca. 450–550[54]. Sigur este că astfel de accesorii, legate de tradiția bizantină, sunt reprezentative pentru secolul VI[55]. Mai nou, exemplarul de la Poian a fost datat spre partea finală a sec. VI sau în sec. VII timpuriu[56].

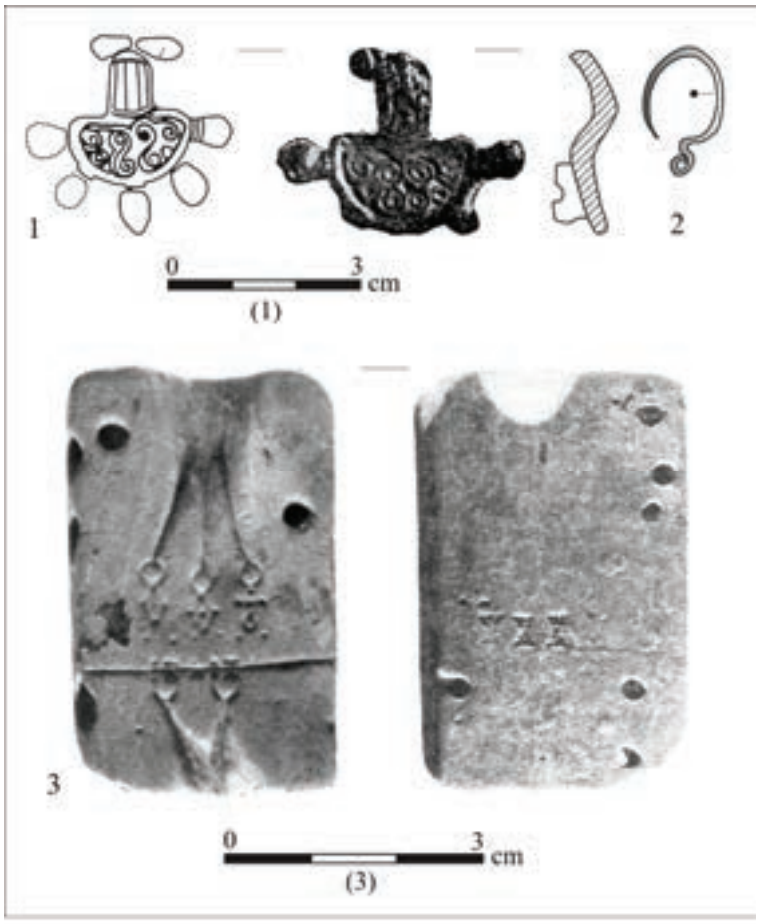

Fig. 5. Filiaş–Nagyerdő-földjét, locuința 20 (1, 2). Cristuru Secuiesc–Melegvölgy, locuința 4 (3). Bronz (1, 2) şi tipar din piatră (3). 1, 2, după Székely 1974–1975 şi Teodor D. Gh. 1992. 3, după Székely 1971.

În legătură cu uni inel de bronz cu placă circulară (fig. 6/3), descoperit în locuința 5 de la Cernat–Róberttag, alături de ceramică lucrată cu mâna, dar şi modelată la roata rapidă, din pastă zgrunțuroasă sau fină (fig. 6/3–5)[57], au fost sugerate eventuale relații în direcția mediului avar timpuriu[58]. Din locuința nr. 4 de la Cristuru Secuiesc provine una dintre părțile unui tipar bivalv din gresie, folosit pentru turnarea unor pandantivi granulați, de argint sau bronz (fig. 5/3), ceramica din acest complex fiind datată în secolele VII–VIII[59]. Podoabe identice erau produse pe unul dintre tiparele descoperite într-o locuință de la Bernašivka[60], întregul inventar de acolo încadrat inițial la finalul

[50] Spre exemplu Teodor 1992, 138, no. II/ 4; 149, fig. 8/ 6).
[51] Curta, Dupoi 1994–1995, 233; Curta 2001b, 260–261; Curta 2008c. Fibula pare să fie o apariție reziduală în umplutura locuinței nr. 20, aparținând de fapt locuinței 19 (intersectată de cea cu numărul 20). În orice caz, ea indică etapa mai timpurie a locuirii medievale timpurii de acolo, relativ separabilă prin asocierea unor categorii ceramice. Piesa ar fi fost găsită împreună cu un inel de tâmplă cu un capăt spiralic (fig. 5/2), care dacă nu cumva este mai târziu, atunci are paralele în cimitirul 3 de la Bratei, databil în epoca avară timpurie (Bârzu 2010, 73, fig. 44, 13b; 75–76).
[52] Spre exemplu Székely 1992, 269, fig. 7/5, 6.
[53] Teodor 1978, 21–22.
[54] Teodor 1988, 199, tab. 1; 201.
[55] Гавритухин 2010, 53–54.
[56] Curta, Gândilă 2013, 129.
[57] Spre exemplu Székely 1992, 281, 284; 285, fig. 26/B5.
[58] Stanciu 2013, 341.
[59] Székely 1971, 354, fig. 1/3, 3a; 357.
[60] Винокур 1998, 219, fig. 7/3.

https://biblioteca-digitala.ro

sec. V şi în prima jumătate a sec. VI[61], ulterior, în termeni mai siguri, între ultimele decenii ale sec. VI şi până în al treilea sfert al sec. VII[62]. În fine, într-o aşezare de la Sf. Gheorghe—Bedeháza a fost cercetat cu mai multă vreme în urmă un bordei în care ar fi fost găsit un fragment dintr-o plăcuță de bronz decorată prin presare în stilul animalier II şi care ar indica sec. VII. Interesant, ceramica din inventarul acestei locuințe ar fi exclusiv lucrată cu mâna, cu decor ce îl imită pe cel al vaselor modelate la roata înceată[63].

În raport cu interesul de a data etapa de început a locuirii slave în această parte a Transilvaniei, adică cu ceva înainte sau după apariția avarilor în bazinul carpatic, artefactele amintite nu pot garanta un interval mai precis. Cu privire la regiunea Oltului superior şi aşezări ca cele de la Poian şi Cernat, apare rezonabilă opinia autorului celor mai multe săpături de acolo (Zoltan Székely), care s-a referit constant la sec. VI sau la a doua sa jumătate şi partea de început a veacului următor[64]. Părerea după care primele infiltrări slave (grupuri sosite din teritoriul aflat între Carpații Orientali şi râul Siret) au intervenit abia în prima treime a sec. VII[65] a rămas neargumentată. De asemenea, lipsesc probe de luat în seamă în sprijinul presupunerii că o primă intervenție a slavilor s-ar fi produs în extremitatea sud-estică a Transilvaniei deja în prima treime a sec. VI, ca mişcare paralelă cu deplasarea altor grupuri spre Dunărea Inferioară. Neargumentată rămâne şi sugestia Eugeniei Zaharia, cu privire la existența unui orizont din sec. V–VI în interiorul aşezărilor amintite (ar fi de înțeles că până spre mijlocul sec. VI, dată de la care această autoare avea în vedere intervenția slavilor), identic celui din bazinul Târnavei Mari[66].

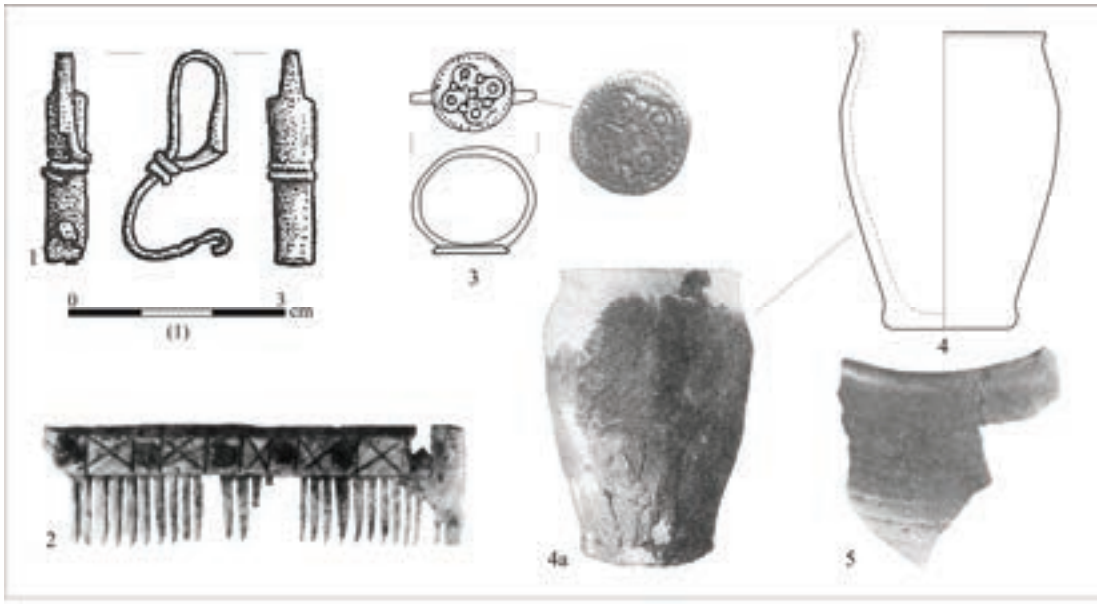

Fig. 6. Poian–Kőhát, locuința 20 (inventarul include exclusiv ceramică lucrată cu mâna): 1—fibulă de bronz; 2—pieptene de os (după Székely 1970a). Cernat–Róberttag, locuințele 3 (5) şi 5 (4, 4a; în ambele locuințe inventarul conține ceramică lucrată cu mâna şi la roata rapidă): 3—inel de bronz; 4, 4a—vas lucrat cu mâna; 5—fragmente dintr-un vas lucrat la roata rapidă, pastă fină (după Székely 1970a şi Székely 1992). 2–5, fără scară.

[61] Винокур 1998.

[62] Гавритухин 2005, 415, 460. Tiparul de la Cristur poate fi comparat şi cu o piesă din aşezarea Budureasca 4, pentru care a fost propusă datarea în sec. VIII sau sec. VII târziu, deşi analogia cea mai bună pentru astfel de pandantivi (origine bizantină) a fost poziționată la sfârşitul sec. VI – sec. VII timpuriu în cimitirul de la Kölked-Feketekapu A (Măgureanu, Ciupercă 2007, 294–295, 299, 304–305; 313, fig. A; 318, fig. 10, no. cat. 9).

[63] Ferenczi, Horedt, Liu, Mirea, Rusu 1950, 128.

[64] Spre exemplu Székely 1970a, 130, 133, 136; 1972, 567; 1992, 277, 294, 302–303.

[65] Heitel 1994, 186.

[66] Zaharia 1994–1995, 319. Acesta, de fapt, cu punctul de greutate în primele două treimi ale sec. VI şi ilustrând acolo locuirea din vremea regatului gepid

https://biblioteca-digitala.ro

Nu demult a fost susținută o analiză a ceramicii medievale timpurii cunoscute din regiunile învecinate ale Oltului superior şi bazinul râului Târnava Mare, fiind examinate inventarele a 167 de locuințe, provenite din 16 aşezări[67]. În mod inevitabil, demersul rămâne incomplet şi relativ, obstrucționat fiind de calitatea slabă a documentației săpăturilor şi mai ales de felul în care rezultatele acestora au fost publicate. De reținut este faptul că în multe dintre aşezări investigațiile susținute într-o măsură sau alta dovedesc o evoluție pe durată mai lungă a locuirii medievale timpurii, uneori posibil chiar cu o legătură directă între diversele etape.

Ceramica din marea majoritate a locuințelor indică grupe de asocieri caracterizate în esență prin prezența simultană a vaselor lucrate cu mâna (uneori ornamentate) şi a celor modelate la roata înceată, cu decorul bine cunoscut pe spații foarte întinse, respectiv un orizont de obicei datat în Transilvania între a doua jumătate a sec. VII şi sec. IX/X. Cu miza fixării unui reper cronologic semnificativ, importantă ar fi posibilitatea de a preciza data sa de început, în ultimă instanță fixarea etapei când în Transilvania central – sud-estică a fost lansată olăria modelată la roata înceată. În mediul khaganatului avar (cu descoperiri cunoscute precumpănitor din morminte) – aşadar ar trebui să fie şi situația Transilvaniei – olăria lucrată la roata înceată, adeseori copiind forme modelate la roată rapidă, ar fi început să se impună abia spre sfârşitul sec. VII[68]. Cazul aşezării de la Sighişoara–Dealul viilor ar confirma cursul unei astfel de evoluții în regiunea central – sud-estică a Transilvaniei, începând cu a doua jumătate a sec. VII, rezultatul fiind avansul acestei categorii tehnologice abia în sec. VIII[69].

Rămân neclare motivele pentru care în cele din urmă în interiorul khaganatului avar dar şi în lumea slavă a epocii medievale timpurii s-a impus olăria modelată la roata înceată, deoarece tehnica modelării pe roata rapidă nu presupune diferențe tehnologice substanțiale. În orice caz, în interiorul mediului slav din Europa centrală, după opinia majorității specialiştilor, data la care acest tip de olărie s-a lansat ar corespunde intervalului dintre sec. VI târziu şi prima jumătate a sec. VII[70]. Aceasta pare să fie şi situația din regiunea nord-vestică a României, unde astfel de vase, nedecorate, apar cel târziu începând cu partea finală a sec. VI – începutul sec. VII[71]. Interesant, o astfel de secvență, caracterizată prin asocierea ceramicii lucrată cu mâna (tipul Praga sau alte forme) cu vase nedecorate modelate la roata înceată, există şi în regiunile care interesează aici, respectiv în aşezările de la Poian, Filiaş, Sălaşuri 1, Şimoneşti, şi Eliseni (grupa 5)[72]. De altfel, în locuința 19 de la Poian, din care provine amintita fibulă digitată (tipul IC Werner), cu poziționare cronologică puțin credibilă pentru a doua jumătate a sec. VII, alături de ceramica lucrată cu mâna existau şi fragmente din vase modelate la roata înceată, ornamentate[73]. Chiar dacă în lipsa altor probe, sunt observații care sugerează şi în cazul Transilvaniei sud-estice o dată mai timpurie pentru inițierea orizontului caracterizat prin producția ceramicii modelate la roata înceată, posibil chiar de la finalul sec. VI, aşa cum s-a întâmplat şi în nord-vestul României.

Despre complexele considerate a fi mai timpurii se poate spune că oalele comparabile tipului Praga apar alături de ceramică lucrată cu mâna (alte forme), în alte locuințe ele sunt asociate olăriei modelate la roata rapidă sau înceată, întodeauna şi cu ceramică lucrată cu mâna ilustrând alte forme[74]. De cele mai multe ori există şi fragmente de vase lucrate cu mâna decorate, inclusiv cu incizii ce imită ornamentul de pe vase modelate la roata înceată. În majoritatea locuințelor de acest fel de la Poian şi Cernat–Róberttag este prezentă olăria modelată la roata rapidă, iar conform unei analize mai noi acesta este şi cazul majorității

[67] Stanciu 2013, 342–347; 346, fig. 14.
[68] Vida 1999, 107–110.
[69] Harhoiu, Baltag 2007, 377–378, 382–383.
[70] Cu detalii şi trimitere la bibliografie, Stanciu 2011, 247–250.
[71] Stanciu 2011, 245–246, 282–301.
[72] Stanciu 2011, 346, fig. 14.
[73] Székely 1992, 268.
[74] Stanciu 2013, 346, fig. 14.

https://biblioteca-digitala.ro

complexelor atribuite culturii Ipoteşti-Cândeşti din aşezarea Bratei 2[75]. În general, este de presupus că într-o etapă mai timpurie ar trebui plasată grupa caracterizată prin prezența exclusivă a ceramicii lucrată cu mâna, decorată sau nu, dar şi grupa definită prin combinația dintre vasele modelate la roata rapidă şi cele lucrate cu mâna. Complexele care pot fi datate cu alte artefacte confirmă această situație (locuințele 19 şi 20 de la Poian, locuința 5 de la Cernat–Róberttag).

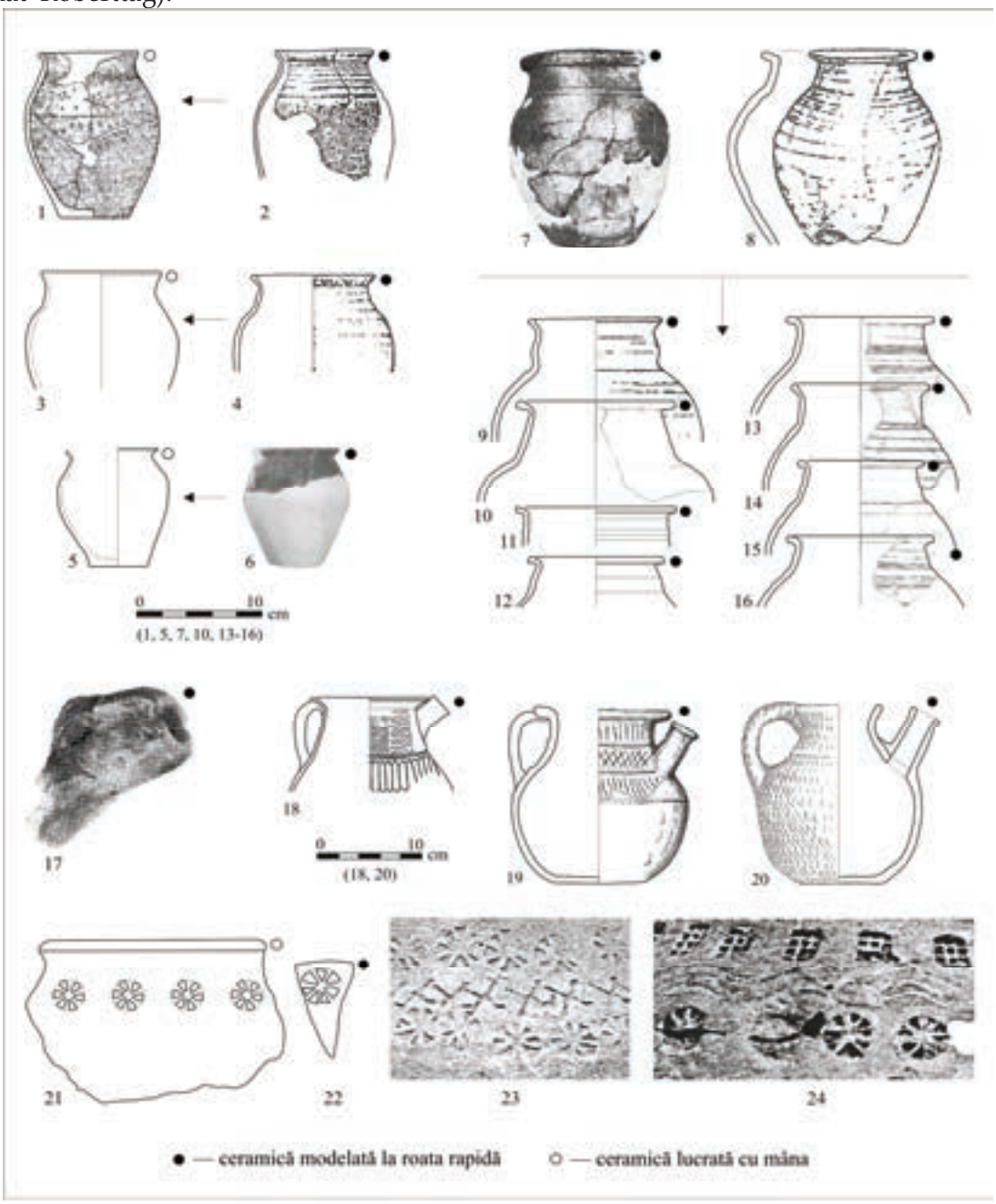

Fig. 7. Poian–Kőhát, ceramică din prima fază a aşezării: locuințele 5 (1) şi 11 (3, 5). Cernat–Róberttag: locuințele 3 (6) şi 4 (21). Bezid–Fâneața mare: locuința 1 (7) şi fără context (17). Bratei, aşezarea 1: locuințele 2 (2), 5 (9, 22), 20 (18), 23 (8), 68 (4). Bratei, cimitirul 3: mormintele 9 (23), 165 (24) şi 181 (20). Moreşti, aşezare: locuințele 16 (11), 20 (12) şi suprafața 14 (19). Biharkeresztes–Ártánd, aşezare (10, 13, 15, 16). Eperjes, aşezare (14). Ceramica modelată la roata rapidă confecționată din pastă zgrunțuroasă (2, 4, 6–16) şi fină (17–20, 22–24). După Székely 1970a (6, 21), Székely 1976 (7, 17), Székely 1992 (1, 3, 5), Bârzu 1994–1995 (2, 4, 8, 9, 18, 22), Bârzu 2010 (20, 23, 24), Tóth 2006 (10, 13–16), Horedt 1979a (11, 12, 19).

[75] Stanciu 2013, 355–357, fig. 23.

https://biblioteca-digitala.ro

Referitor la aşezările cunoscute din extremitatea sud-estică a Transilvaniei şi de obicei puse pe seama unei prezenţe slave timpurii, ceramica modelată la roata rapidă ar putea fi avută în vedere ca indicator cronologic mai timpuriu, în sensul legăturilor cu mediul regatului gepid din vecinătatea vestică nemijlocită. Totuşi, pe o astfel de observaţie nu se poate conta în totalitate, atâta vreme cât această categorie a ceramicii a fost utilizată (de presupus că şi produsă) în zona Târnavei Mari până cel mai devreme spre mijlocul sec. VII. De aceea, nu poate fi surprinzătoare asocierea chiar cu vase modelate la roata înceată, decorate[76].

În privinţa ceramicii, o astfel de imagine nu este una specifică mediului aşezărilor slave timpurii care ar putea fi datate cândva în sec. VI, deoarece vasele lucrate cu mâna care ilustrează forme prezente în ceramica culturii Praga reprezintă doar o parte, probabil mai restrânsă, a materialului, apoi regula obişnuită este aceea a asocierii cu vase modelate la roata rapidă. Totuşi, într-un spaţiu de contact direct cu medii culturale superioare, cum a fost Transilvania, o astfel de situaţie, asemănătoare celei de la Dunărea Inferioară, nu ar trebui să surprindă. Ca şi acolo, unele dintre vasele lucrate cu mâna indică copierea unor forme modelate la roata rapidă (posibile exemple în fig. 7/1–6)[77]. În vecinătate, această tendinţă este ilustrată în cimitirul 3 de la Bratei, iar fenomenul a fost remarcat în repetate rânduri în legătură cu aşezările culturii Ipoteşti-Cândeşti din Câmpia Munteniei[78].

Prezenţa olăriei modelate la roata rapidă în aşezări situate în imediata vecinătate a hotarelor regatului gepid, apoi ale khaganatului avar timpuriu, indică anumite legături între cele două medii. Spre exemplu, vase ca cel din aşezarea de la Bezid (fig. 7/7) pot fi regăsite în olăria de uz comun folosită în aşezările regatului gepid din primele două treimi ale sec. VI, ca la Bratei 1 (faza *b*), Moreşti sau Eperjes, cea din urmă în Câmpia Tisei (fig. 7/8, 9, 11, 12, 14)[79]. Este indicat chiar şi importul ceramicii fine, în aşezarea de la Cernat spre exemplu (fig. 6/5), inclusiv a unor vase mai rare, aparţinând veselei de lux, cazul unui fragment dintr-o cană cu tub de scurgere (pastă fină), găsit în aşezare de la Bezid (fig. 7/17)[80]. Aceste contacte, urmate chiar de receptarea unor influenţe în domeniul olăriei, sunt şi mai convingător ilustrate prin imitarea decorului ştampilat pe vase lucrate cu mâna, remarcabilă fiind coincidenţa unuia dintre motive decorative (rozeta) cu exemple atât din vremea regatului gepid (aşezarea Bratei 1, faza *b*)[81], cât şi din perioada imediat următoare (cimitirul Bratei 3)[82] (fig. 7/21–24).

Dacă la extremitatea sud-estică a Transilvaniei pe o durată paralelă perioadei mai târzii din evoluţia regatului gepid a existat o eventuală etapă timpurie a locuirii de pus pe seama slavilor, atunci ar putea fi remarcate mai curând efectele unilaterale ale contactelor presupuse. Astfel, la Moreşti, în cea mai bine cunoscută aşezare transilvăneană din perioada gepidă, indiciile unor astfel de legături lipsesc ori rămân nesigure[83]. În această privinţă situaţia pare să fi fost alta la periferia nord-estică a regatului gepid, unde o aşezare ca cea la

[76] Stanciu 2013, 346, fig. 14.
[77] Stanciu 2013, 352, fig. 20.
[78] Dolinescu-Ferche 1984, 130; Paliga, Teodor 2009, 135; Stanciu 2011, 226–229; 228, fig. 109.
[79] După Bârzu 1994–1995, 281, fig. 7/20, 21; Horedt 1979, 106, fig. 49/20; 108, fig. 51/7; Tóth 2006, pl. 9/1. În partea răsăriteană a Câmpiei Tisei astfel de vase ilustrează şi ambianţa unor aşezări mai timpurii, puse pe seama locuirii gepide, cazul celei de la Biharkereszts-Ártánd. Vezi fig. 7/10, 13, 15, 16 (după Tóth 2006, 18–19; 121, fig. 31; pl. 9/2–4, 6).
[80] După Székely 1976, pl. 55/6.
[81] Bârzu 1994–1995, 50, fig. 14/19.
[82] Bârzu 2010, pl. 3/6; 5/17; 26/1.
[83] Autorul cercetărilor de acolo a atras atenţia asupra părţii superioare a unui vas lucrat cu mâna din locuinţa 26, pus în legătură cu ceramica Praga (fig. 10, 8). Un aspect interesant este acela că locuinţa amintită intersecta o construcţie anterioară, de aceea K. Horedt s-a gândit la o etapă finală a locuirii din aşezare (Horedt 1979a, 96–97; 110, fig. 53/12; 143–144). Eventual, se poate face trimitere şi la o parte a ceramicii lucrate cu mâna din locuinţa 18 (Horedt 1979a, 107, fig. 50/23, 24, 30).

https://biblioteca-digitala.ro

Tiszafüred–Morotvopart atrage atenția nu atât prin cantitatea însemnată de ceramică lucrată cu mâna, cât prin vasele care pot fi alăturate tipului Praga (fig. 9), asociate în aceleaşi complexe ceramicii modelate la roata rapidă, cu forme specifice mediului gepid[84]. Revenind la regiunea care interesează, într-un spațiu al interferențelor, aşa cum ar putea fi considerat bazinul superior al râului Târnava Mare, ceramică cu caracteristici ale tipului Praga poate fi regăsită într-o locuință adâncită de la Sighişoara, cu resturile unui cuptor de piatră (complexul B1/79), datată în sec. VI, mai probabil ultima sa treime, tocmai datorită prezenței amintitei instalații pentru foc, neobişnuită în perioada precedentă (fig. 8) . Cantitativ, în acest complex olăria lucrată cu mâna se află aproape la paritate cu cea modelată la roată, cea din urmă fără deosebiri în raport cu marfa caracteristică mediului gepid[85].

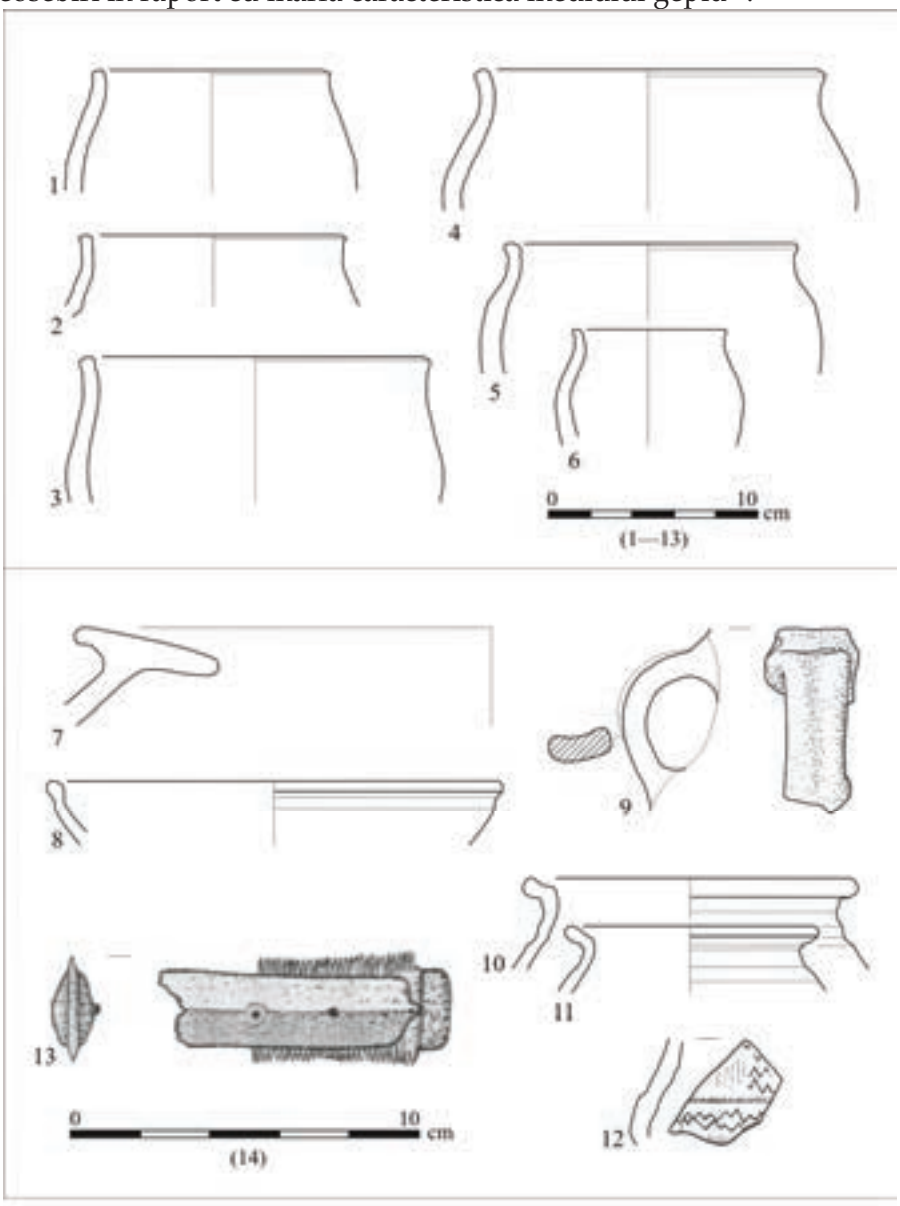

Fig. 8. Sighişoara–Dealul viilor, locuința B1/79. Ceramică lucrată cu mâna, comparabilă tipului Praga (1–6), exemple pentru ceramica modelată la roata rapidă (7–12) şi pieptene de os (13). După Harhoiu, Baltag 2007.

[84] Cseh 1991, 207–214, pl. I–VIII.
[85] Harhoiu, Baltag 2007, vol. 2, 34–36; 270–273, pl. 58–61.

https://biblioteca-digitala.ro

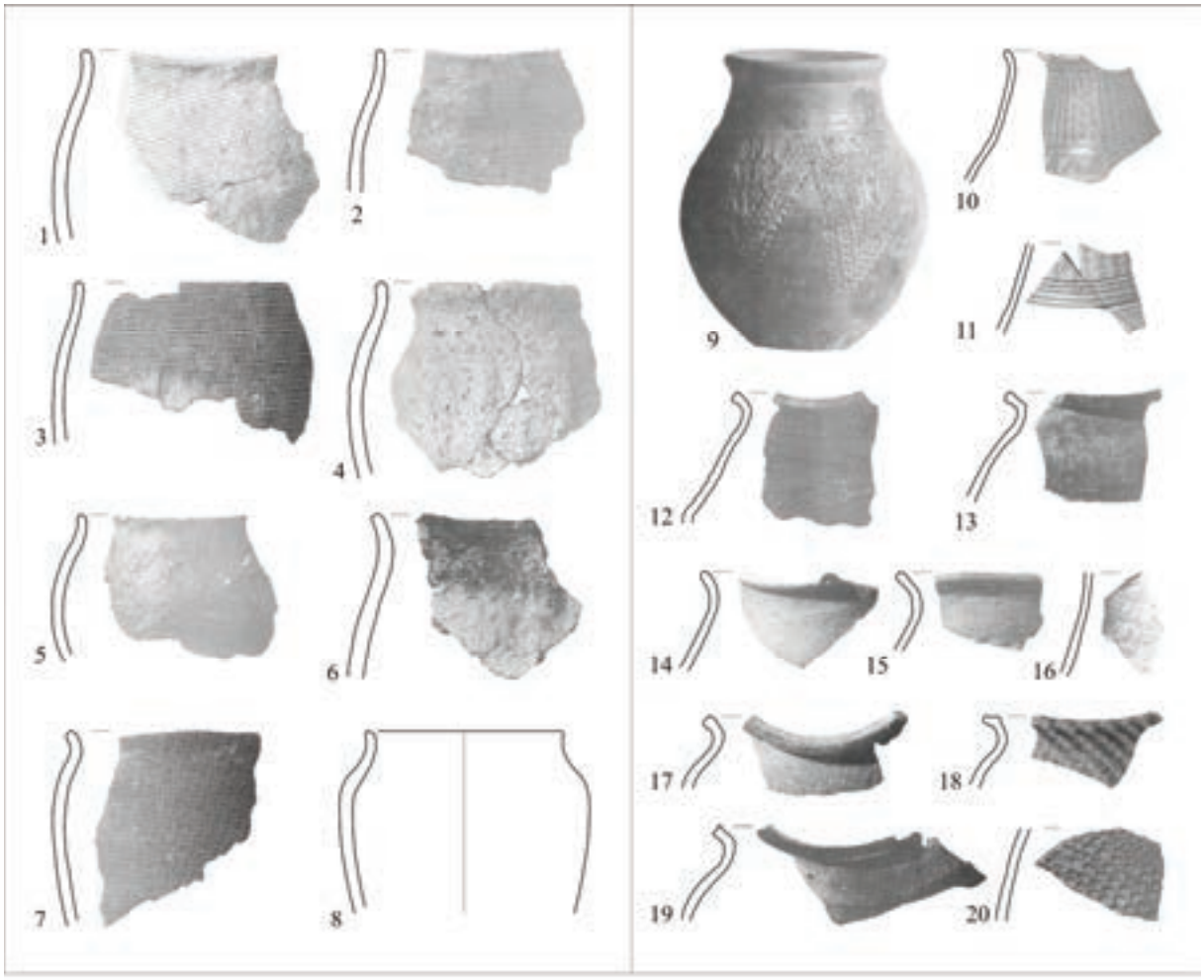

Fig. 9. Aşezările de la Tiszafüred–Morotvapart (1–7, 9–20) şi Moreşti, locuința 26 (8). Ceramică lucrată cu mâna (1–8) şi la roata rapidă (9–20). Fără scară. După Cseh 1991 (1–7, 9–20) şi Horedt 1979a (8).

În aceeaşi aşezare de la Moreşti, prezența unor elemente străine olăriei obişnuite de acolo este în mod surprinzător ilustrată prin inventarul locuinței 35, de formă ovală şi poziționată la marginea vestică a aşezării, în locul „Borşofed". În acest complex ceramica lucrată cu mâna este prezentă masiv, frecvente fiind oalele decorate pe buze cu crestături, situație neobişnuită în restul aşezării (fig. 10). Alt vas are marginea prevăzută cu butoni (fig. 10/14). În rest, este modelată la roata rapidă şi nu diferă de olăria corespunzătoare prezentă în toate locuințele[86]. Situația curioasă, atipică pentru aşezarea databilă în vremea regatului gepid, a atras de la bun început atenția, trimiterile fiind orientate spre ambianța khaganatului avar sau ceramica slavă mai târzie[87]. Poate în termeni mult prea categorici,

[86] Horedt 1979a, 99; 114, fig. 57; 115, fig. 58/1–13; 143.

[87] Pentru partea central-sud-estică a Transilvaniei sunt de remarcat analogiile din aşezarea Bratei 2, etapele datate în a doua jumătate a sec. VI şi în sec. VII (Zaharia 1994–1995, 348, fig. 12/7–10; 350, fig. 14/15). În aşezarea Bratei 1 fragmente astfel decorate au apărut în două locuințe ale *fazei b*, cu punctul de greutate în sec. VI (Bârzu 1994–1995, 286, fig. 12/5, 8). Cu datare în sec. VII–VIII, astfel de vase apar spre exemplu în aşezările de la Filiaş, Cristuru Secuiesc sau Şimoneşti (Benkő 1992, pl. 17/ 1, 2, 6, 8; 19/2; 22/5). Ceramică similară există în aşezarea avară de la Dunaújváros, datată în primele două treimi ale sec. VII (Bóna 1973, spre exemplu pl. 1/8, 16–18; 6/5). Vasele decorate pe buză cu crestături sau alveole din mediul avar sunt puse în legătură cu populațiile nomade din stepa est-europeană, fiind datate pe întreaga durată a epocii avare (Bóna 1973, 153–154; Vida 1999, 138–143 şi pl. 175, tipul $IIID_1$). După Fl. Curta, opțiunea pentru acest decor ar putea trasa chiar o graniță între lumea langobardo-gepidă a bazinului carpatic (cu decorul ştampilat) şi spațiul situat la est de Carpați (Curta 2001b, 290–294). Dacă inițial s-a considerat că vasele cu butoni (prototipurile lor se află de asemenea în Est) au apărut în bazinul carpatic abia în a doua jumătate a sec. VII, opinia după care ele se aflau în uz încă de la începutul epocii

https://biblioteca-digitala.ro

doar cu ajutorul inventarului dintr-un singur complex, a fost presupusă prezența unui grup de populație străină care s-a amestecat cu mai vechii locuitori ai așezării[88]. Totuși, contextul de la Moreşti merită tot interesul, deoarece, pe de o parte, în sens cronologic, el sugerează o legătură directă între locuirea din perioada regatului gepid târziu şi mediul care ar putea caracteriza această parte a Transilvaniei spre începutul epocii avare timpurii, pe de alta, ar putea indica debutul unui complicat proces de aculturație produs între medii culturale şi grupuri de populații distincte.

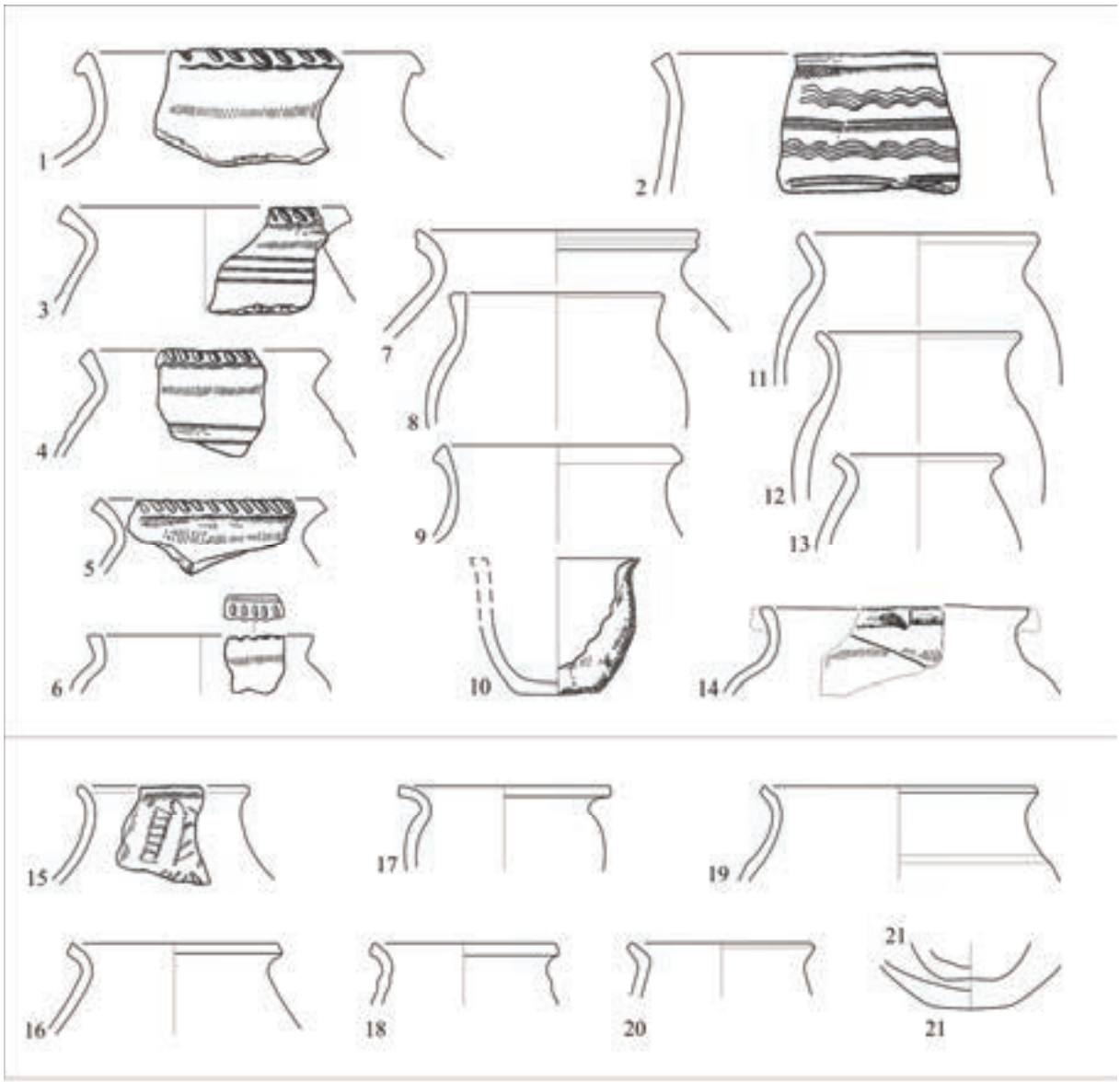

Fig. 10. Așezarea de la Moreşti, ceramica din inventarul locuinței 35: lucrată cu mâna (1–14) şi modelată la roata rapidă (15–21). După Horedt 1979a. Fără scară, dar au fost păstrate proporțiile dintre vase.

avare timpurii pare mai îndreptățită, punctul de greutate al perioadei în care au fost folosite situându-se între 568 şi mijlocul sec. VII (Vida 1999, 129–132; pl. 175, tipul IIIB).

[88] Horedt 1979a, 143.

https://biblioteca-digitala.ro

Cursul unui astfel de fenomen este sugerat chiar în interiorul atât de amintitei aşezări de la Poian, unde în locuinţele 6 şi 18 ceramica cu caracteristici ale tipului Praga (fig. 11/1, 4, 11, 12)[89] este asociată unor vase lucrate cu mâna pentru care analogiile cele mai rezonabile se află în olăria vehiculată în interiorul khaganatului avar (fig. 11/2, 3. 5—9, 14). Cele comparabile tipului $IIID_2$ (după Tivadar Vida) au paralele în răsărit, până în Asia Centrală, înregistrând o apariţie frecventă în a doua jumătate a sec. VI şi prima jumătate a sec. VII. Vasele tipului $IIID_6$ sunt rar răspândite în interiorul Khaganatului, legăturile orientând din nou spre răsărit[90]. Cele care ilustrează tipul $IIID_9$ îşi au punctul de greutate în a doua jumătate a sec. VII şi în sec. VIII[91], probabil ca şi acelea aparţinând tipului $IIID_{10}$. În locuinţa 18 de la Poian a fost găsit şi un vas de dimensiuni mai mici, pe a cărui jumătate superioară s-a păstrat un buton (fig. 11/14)[92]. Nu este exclus ca el să fi ajuns întâmplător în umplutura complexului, indicând de fapt locuirea din prima epocă a fierului, existentă acolo, dar un astfel de vas, aparţinând grupei IIIB Vida (vezi nota 32), a fost găsit în în aceeaşi parte sud-estică a Transilvaniei în aşezarea de la Şimoneşti–Csere-Alja (fig. 11/19)[93].

În termeni mai siguri, ceramica discutată aici, legată de aceea vehiculată în interiorul Khaganatului, susţine plasarea locuinţelor 6 şi 18 de la Poian în faza a doua a lui Székely (sec. VII – începutul sec. VIII), dar poziţionarea cronologică a unora dintre analogiile pentru ceramică ar putea indică un interval mai restrâns, spre mijlocul sau în a doua jumătate a sec. VII. Dacă aşa stau lucrurile, în această vreme în sud-estul Transilvaniei există locuinţe în inventarul cărora a fost găsită doar ceramică lucrată cu mâna, inclusiv forme ce trimit la tipul Praga (locuinţa 6 de la Poian), dar şi altele în care olăria lucrată cu mâna (inclusiv exemplare legate de tipul Praga) este asociată celei modelate la roata lentă şi decorată. Nu dispunem de argumente care să susţină o evoluţie directă, respectiv legătură, între această etapă şi cea anterioară, de obicei datată în ultima treime sau jumătate a sec. VI şi prima jumătate a sec. VII, dar o astfel de posibilitate trebuie avută în vedere. În orice caz, în termenii cronologiei relative, se poate spune că cea mai veche etapă a aşezărilor medievale timpurii din bazinul superior al Oltului este anterioară mijlocului sec. VII. O observaţie de care trebuie să se ţină seama este aceea că pe durata sec. VII precumpănitor, olăria lucrată cu mâna din mediul avar a exercitat aici o influenţă puternică.

[89] Vase ca cel de la fig. 11/13, în formă de lalea, sunt şi ele frecvente în aşezările culturii Praga (Stanciu 2010, 191–194; 193, fig. 15).
[90] Vida 1999, 140, fig. 59; 144.
[91] Vida 1999, 140, fig. 59; 146–147; pl. 175.
[92] Székely 1992, 263; 265, fig. 18/1.
[93] Benkő 1992, pl. 21/3.

https://biblioteca-digitala.ro

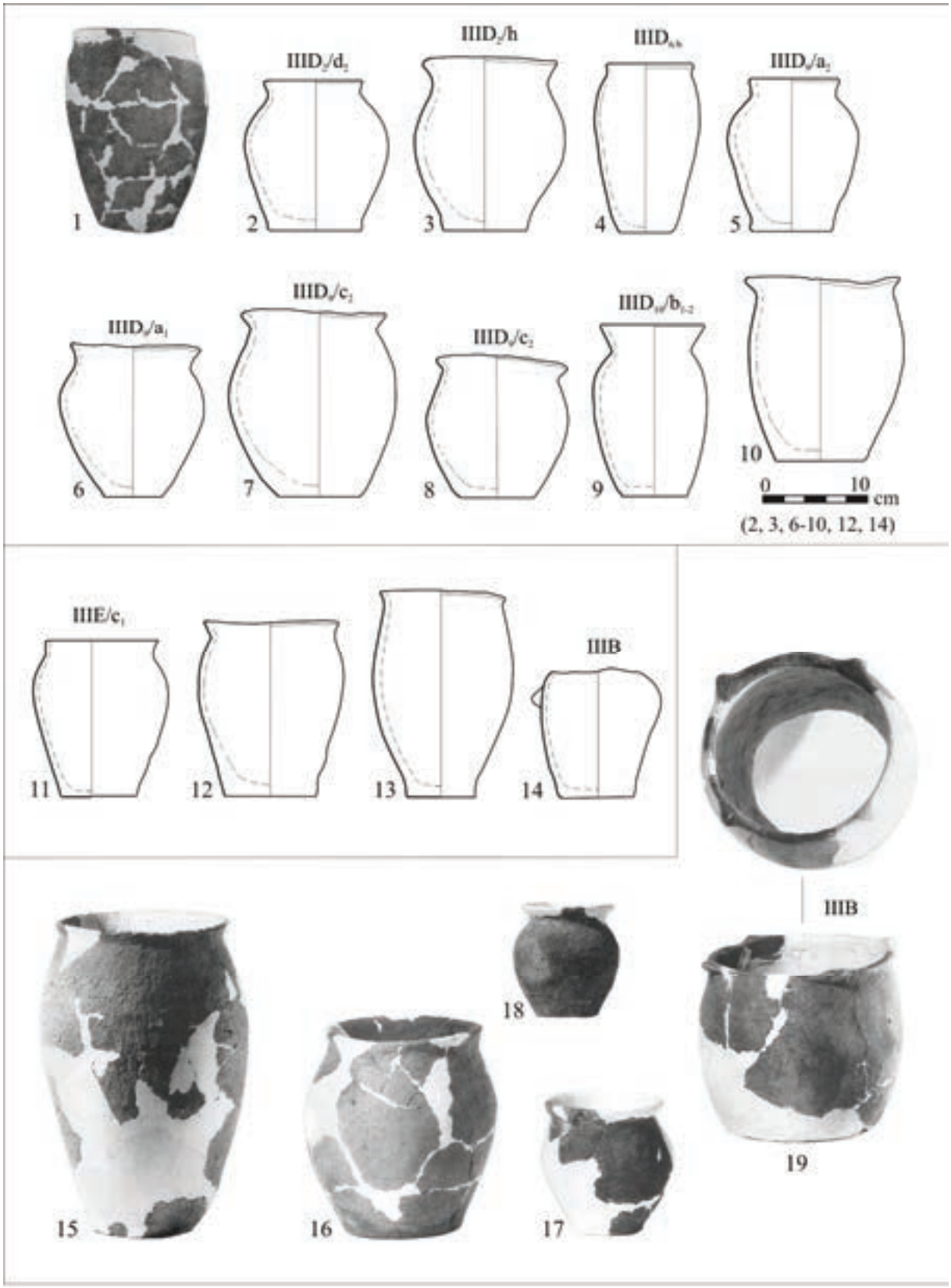

Fig. 11. Poian-Kőhát, locuințele 6 (1–10) şi 18 (11–14). Şimoneşti–Csere-Alja (15–19).
Indexul de deasupra unora dintre vase indică coresponențele la tipologia Vida 1999. 1–14, după Székely 1992. 15–19, după Benkő 1992. 2–14, desene după fotografii.

https://biblioteca-digitala.ro

În legătură cu partea central-sud-estică a Transilvaniei (sprijinită pe bazinul Târnavelor şi cel superior al râului Olt) şi, pe de o parte, cu problema continuității de locuire a unei populații locale pe durata secoleleor IV–VII (în sensul continuității unei populații romanice, cum s-a înțeles de obicei), pe de alta, cu data la care îşi face apariția un nou mediu cultural (de regulă pus pe seama intervenției slavilor timpurii), au fost mereu introduse în discuție aşezările Bratei 1 şi 2[94]. În cazul aşezării nr. 1 unei etape a locuirii legată de fapt de ceea ce a însemnat mediul cultural specific regatului gepid (*faza b*)[95] îi urmează un orizont cultural net diferit, caracterizat prin apariția locuințelor adâncite încălzite cu cuptoare de piatră şi impunerea olăriei lucrate cu mâna (*faza c*). Daca fixarea datei de început a locuirii din *faza c*, cu 22 locuințe, rămâne discutabilă (s-a făcut trimitere la răscrucea dintre sec. VI/VII sau chiar mijlocul sec. VII), important este faptul că s-a insistat asupra observației că noul orizont al locuirii ar începe în succesiunea directă ori la un interval foarte scurt după finalul *fazei b*. Nu au fost precizate relații de superpoziție între construcțiile celor două etape, ceea ce ar fi însemnat că locuințele mai vechi erau încă vizibile, fiind evitate de cele ale noii aşezări[96]. Mai mult, structura interioară a aşezării, cu marea majoritate a construcțiilor din cele două faze, indică un plan unitar: par a fi premeditat planificate de-a lungul unui perimetru circular exterior şi a altuia interior[97]. Cele mai multe dintre locuințele *fazei c* pot fi înregistrate în jumătatea vestică a acestui spațiu, iar majoritatea celor din *faza b* sunt în partea estică, dar prin unele dintre construcții cele două segmente interferează (fig. 12). Aşadar, într-adevăr, topografia internă a aşezării (segmentul A, după marcajul nostru[98]) sugerează o evoluție cursivă între cele două etape, cu o reorganizare a locuirii în *faza c*, care, de fapt, ar include bună parte dintre locuințele inițial datate în etapa anterioară.

Cum s-a văzut, a fost presupus finalul fazei *b* la răscrucea dintre secolele VI/VII sau chiar ceva mai târziu, dar susținerea argumentației nu are puncte de sprijin concludente în inventarul sărac al locuințelor. Deşi nu este obligatorie, contează totuşi comparația cu aşezarea similară de la Moreşti, cu o locuire care încetează probabil spre începutul ultimei treimi a sec. VI. Ceramica, dar şi alte artefacte nu contrazic această posibilă datare şi în cazul *fazei b* a aşezării Bratei 1[99]. De altfel, în aşezarea învecinată Bratei 2 o primă etapă a orizontului comparabil fazei *c* din aşezarea Bratei 1 a fost poziționată spre mijlocul şi în adoua jumătate a sec. VI[100].

[94] Bârzu 1994–1995; Zaharia 1994–1995.
[95] Cu cel puțin trei secvențe succesive, neclar explicate (Bârzu 1994–1995, 240).
[96] Spre exemplu Bârzu 1994–1995, 244.
[97] Bârzu 1994–1995, fig. 1; Baltag 2004, 143; 190, fig. 3; Stanciu 2013, 347–349; 348, fig. 16.
[98] La o distanță de cca. 90 m spre nord-est se află gruparea B (sau sectorul estic, după L. Bârzu), majoritatea complexelor de acolo fiind distruse în decursul vremii (fig. 12). Ca situație la orizontală, cele două sectoare, deşi situate la o distanță atât de mică între ele, sugerează aşezări separate, cu aceeaşi topografie internă. Invocând anumite date, L. Bârzu invoca posibilitatea ca sectorul B să fi reprezentat un spațiu destinat cu prioritate unor activități economice (Bârzu 1994–1995, 241).
[99] Pentru întreaga discuție: Stanciu 2013, 347–360.
[100] Zaharia 1994–1995, 312, 329; Stanciu 2013, 350, fig. 18. A fost exprimată şi părerea că aşezarea nr. 1 de la Bratei (probabil *faza b*) a încetat în jurul anul 567, la acea dată fiind inițiată locuirea din aşezarea 2 (Comşa 1979, 209, nota 16).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 12. Structura internă a aşezării Bratei 1, cu presupusele etape de evoluție pentru sectorul A (după Bârzu 1994—1995).

https://biblioteca-digitala.ro

Indiferent de data la care în cele două aşezări de la Bratei a fost iniţiat un nou orizont al locuirii, acesta a fost considerat reprezentativ pentru cultura Ipoteşti-Cândeşti-Bratei (faza a doua), iar schimbarea a fost pusă pe seama intervenţiei primelor grupuri de populaţie slavă[101]. Totuşi, în ultima etapă a aşezării Bratei 1 ceramica lucrată cu mâna care să indice prezenţa tipului Praga pare să lipsească, dar putem conta mai puţin pe această observaţie, deoarece inventarele au fost parţial publicate[102]. De asemenea, în cazul aşezării Bratei 2 complexele din fazele I–II nu ar conţine material slav[103], observaţie contrazisă în acelaşi loc, chiar de autoarea monografiei care prezintă rezultatele cercetărilor din acest sit[104]. În ultimă instanţă, eventualele exemplele de acolo pentru olăria specifică mediului slav din secolele VI şi prima jumătate a sec. VII nu sunt foarte numeroase (fig. 13).

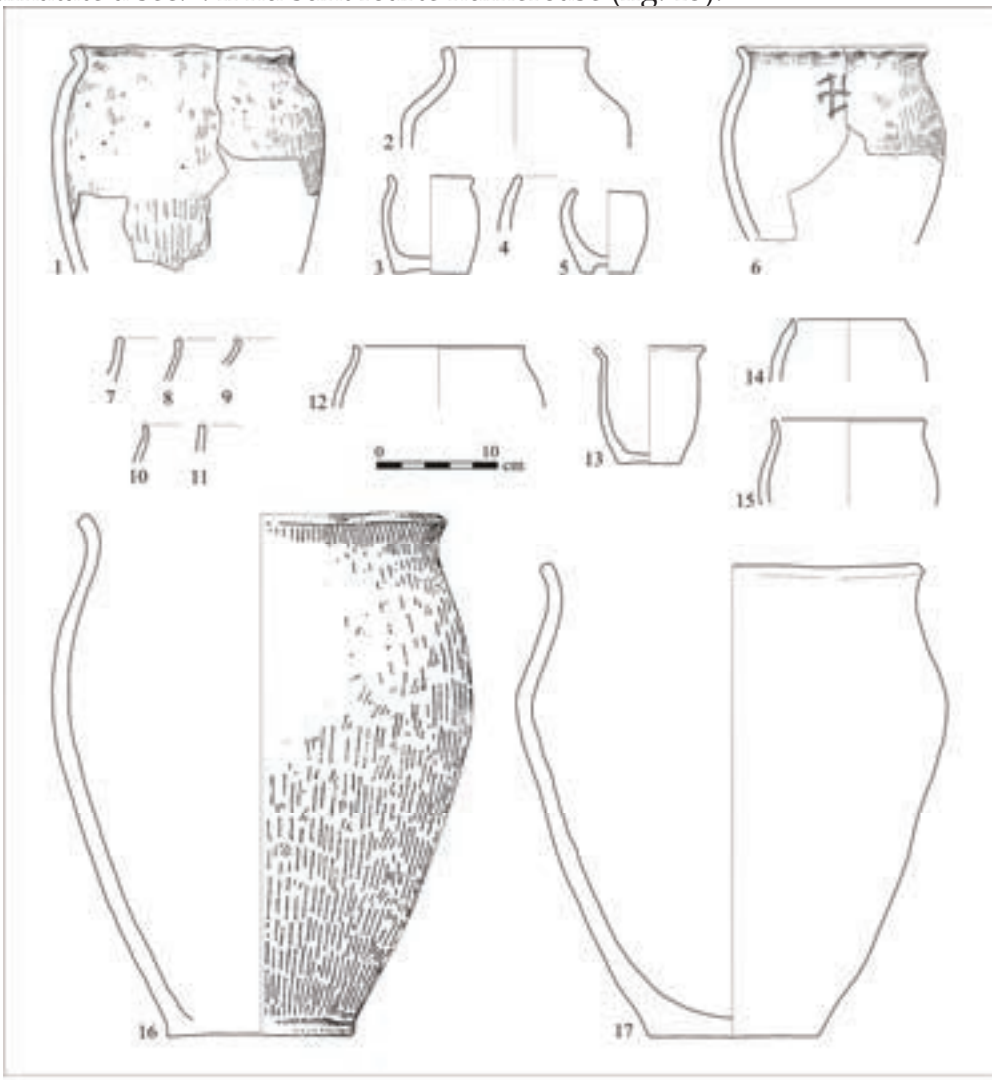

Fig. 13. Aşezarea Bratei 2 (fazele I–II, cca. 550–650), „ceramică slavă" conform opiniei Eugeniei Zaharia. Locuinţele: 1 (1–5); 2 (14, 15); 5 (7–13, 16, 17); 8 (6). După Zaharia 1994–1995.

[101] Spre exemplu Bârzu, Brezeanu 1991, 204; Zaharia 1994–1995, 324, 331, 334–335.

[102] Justificarea observaţiei la Stanciu 2013, 351, fig. 19. Pare să fie şi situaţia celor 22 de locuinţe datate în sec. VI–VIII, aşa cum indică comparaţia dintre descrierile din catalog şi ilustraţie (Zaharia 1994–1995).

[103] Zaharia 1994–1995, 329.

[104] Cazul locuinţelor 1 (încadrată fazelor I-II, adică între cca. 550–650) şi 5 (faza a II-a, adică cca. 600–650). Chiar autoarea precizează că în inventarul locuinţei 1 (cu cea mai mare cantitate de ceramică lucrată cu mâna) dominantă este „ceramica slavă" (Zaharia 1994–1995, 323). Trimiteri ale Eugeniei Zaharia la această parte a materialului: Zaharia 1994–1995, 322–323; 345, fig. 9/4, 5, 8 – locuinţa 1; 350, fig. 14/11, 20–22 – locuinţa 5. Câteva cioburi găsite în locuinţa nr. 2, atribuită celei mai vechi faze, ar putea să aparţină şi ele unor vase caracteristice ceramicii slave timpurii, după cum este înţeleasă aceasta (Zaharia 1994–1995, 347, fig. 11/7, 8). Vezi şi Stanciu 2013, 355–357, fig. 23.

https://biblioteca-digitala.ro

Informațiile de până acum indică pentru hotarul localității Bratei o intensitate deosebită a locuirii pe bună parte din durata ultimei jumătăți a mileniului I p.Chr. (fig. 14). La distanță de doar câteva sute de metri între ele sunt cunoscute de acolo două aşezări databile în sec. VI şi prima jumătate a sec. VII (Bratei 1 şi 2)[105]. În aşezarea Bratei 2 există şi o locuire din a doua jumătate a sec. VII şi începutul sec. VIII (ori sfârşitul sec. VII – sec. VIII), fiind cunoscut şi cimitirul (nr. 2), biritual, al acesteia[106]. Cimitirul nr. 3, datat în ultima jumătate sau treime a sec. VI şi prima jumătate a sec. VII, aparține ariei răsăritene, etapa târzie, a orizontului *Reihengräber*[107]. În mai multe rânduri a fost semnalată şi o curioasă necropolă cu morminte plane de incinerație ("cimitirul 4"), poziționată între cimitirul 1 şi aşezarea nr. 1, datată în secolele IV–VII[108] sau chiar secolele IV–XII[109].

Situație oarecum curioasă, în ciuda investigațiilor intense, aşezarea corespunzătoare cimitirului 3 a rămas necunoscută, deşi în imediata vecinătate există două situri cu locuiri datate în a doua jumătate a secolului VI şi prima jumătate a sec. VII, adică tocmai în perioada în care amintitul cimitir a fost folosit. De fapt, în general au rămas necunoscute aşezările care în bazinul Târnavelor şi întreaga Transilvanie ar trebuie să corespundă cimitirelor grupei IV a lui K. Horedt (ca cele de la Band, Unirea/Vereşmort, Noşlac sau Bratei 3). În privința cimitirului 3 de la Bratei, a fost respinsă orice legătură cu vreuna dintre etapele *fazei b* din aşezarea 1[110], iar inițierea *fazei c* a locuirii de acolo ar corespunde perioadei de sfârşit a cimitirului 3, în jurul mijlocului sec. VII[111]. Cum s-a văzut, alteori limita dintre *fazele b* şi *c* din aşezarea 1a fost poziționată la răscrucea dintre secolele VI/VII[112]. Indiferent de cele două propuneri, rămâne sub un mare semn de întrebare posibilitatea ca o aşezare existentă deja în vremea regatului gepid să fi evoluat în cursivitate (*faza b*) până spre mijlocul sec. VII, situație nedocumentată altundeva în Transilvania.

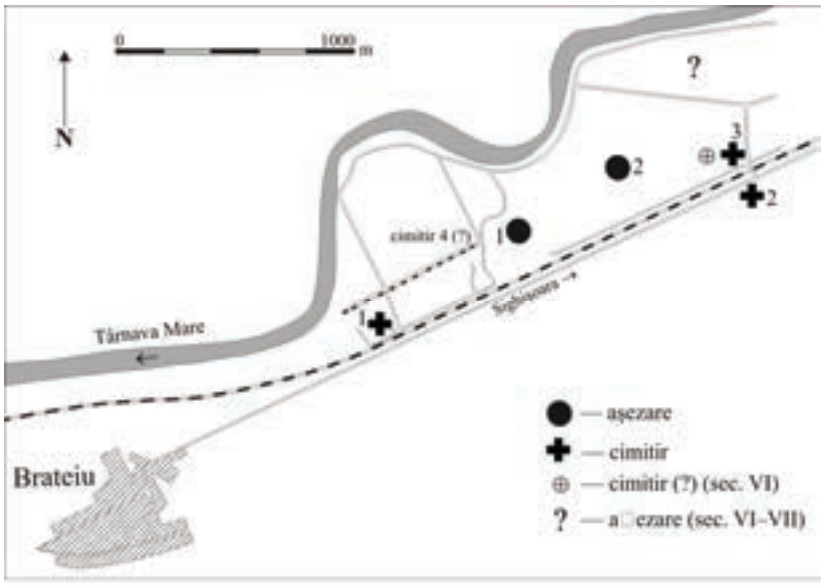

Fig. 14. Bratei (Brateiu), siturile din epoca migrațiilor şi medievală timpurie (după Zaharia 1994–1995, Bârzu 2010 şi Nestor, Zaharia 1973).

[105] Posibil chiar trei. Conform unei precizări mai vechi, în marginea dinspre rîul Târnava Mare a terasei pe care se afla cimitirul 3 a existat o aşezare inclusiv cu locuire din sec. VI–VII, integral distrusă de o carieră de nisip (Nestor, Zaharia 1973, 199). Poziționare relativă la fig. 14.
[106] Zaharia 1977.
[107] Bârzu 2010.
[108] Nestor, Zaharia 1973, 192, 194–196.
[109] Zaharia 1994–1995, 299–300. Este foarte posibil să fi fost doar simple gropi menajere (Harhoiu 1999–2001, 110).
[110] Bîrzu, Brezeanu 1991, 204.
[111] Bârzu 2010, 146.
[112] Bîrzu, Brezeanu 1991, 204; Bârzu 1994–1995, 240–244.

https://biblioteca-digitala.ro

Trecând peste datările neclare sau chiar contradictorii ale *fazelor b* şi *c* din aşezarea 1 de la Bratei, apoi admițând răscrucea dintre secolele VI/VII ca limită între cele două faze[113], atunci ultima etapă din evoluția aşezării 1 şi cea corespunzătoare din aşezarea 2 ar trebui să aibă o evoluție paralelă cu segmentul mai târziu al cimitirului nr. 3. Dar, această poziționare a începutului *fazei c* nu este obligatorie, cel puțin argumentele care stau la dispoziție nu sunt suficient de convingătoare[114]. Este posibil ca schimbările din ultima etapă a locuirii din aşezarea Bratei 1 să se fi produs chiar mai devreme, uşor după mijlocul sec. 6, aşa cum, la scară mult mai mică, într-o regiune învecinată ar putea indica şi inventarul ceramic curios al locuinței 35 de la Moreşti[115]. Cum s-a văzut, structura internă a aşezării Bratei 1 sugerează o legătură directă între etapa târzie a *fazei b* şi *faza c*, respectiv evoluția în cursivitate a locuirii de acolo, segmentul preexistent al aşezării fiind completat cu noi locuințe (acestea cu cuptoare de piatră), împreună generând planul evident circular al aşezării. În această situație, indiferent dacă vorbim despre o *fază c* sau o etapă târzie a *fazei b*, am avea de-a face cu o aşezare reorganizată spre începutul epocii avare timpurii, alcătuită din două grupuri de populație, cu tradiții diferite şi care presupune un număr semnificativ mai mare de locuințe (foarte probabil unele adăugate în timp) față de cele inițial atribuite locuirii din *faza c*[116].

Nu este de aşteptat ca inventarul unei aşezări să corespundă într-u totul celui din cimitirul corespunzător, în ultimul caz cu o varietate sporită a artefactelor, altele decât ceramica. Situație opusă, de regulă în aşezări, olăria, cu diversele sale categorii, este mai bine ilustrată. În orice caz, în aşezarea Bratei 1 ultima etapă a *fazei b* nu a fost clar precizată, pentru a deveni astfel posibilă o comparație mai strânsă cu inventarul mormintelor din cimitirul 3, dar în general categoriile de vase cunoscute în aşezare pot fi regăsite şi în cimitir. Chiar inventarul locuințelor *fazei c* a locuirii din aşezarea Bratei 1 sau din orizontul corespunzător al aşezării 2 indică o structură generală asemănătoare celui din cimitirul 3: ceramică de uz comun, modelată la roata rapidă, din pastă zgrunțuroasă (mai puțină în locuințe); puțină ceramică fină, modelată la roată în cimitir (probabil lipseşte din inventarul locuințelor); multe vase lucrate cu mâna în cimitir şi aşezări, uneori cu caracteristici ale tipului Praga (aşezarea 2); o cană lucrată cu mâna din aşezare 1 trimite la o categoriei a ceramicii din khaganatul avar timpuriu, aşa cum o parte a vaselor lucrate cu mâna din cimitir orientează spre acelaşi mediu[117]; în aşezarea 1 o cataramă din locuința 15 cu legături în lumea bizantină sau un vârf de săgeată cu două aripioare, replică a mai multor piese de acest fel apărute în morminte; piepteni de os[118].

[113] Bîrzu, Brezeanu 1991, 204; Bârzu 1994–1995, 240–244.

[114] Stanciu 2013, 347–354.

[115] A fost exprimată şi părerea că aşezarea nr. 1 de la Bratei încetează în jurul anul 567, la acea dată fiind inițiată locuirea din aşezarea 2 (Comşa 1979, 109, nota 16).

[116] Din cimitirul 3 au fost cercetate 294 morminte, dar probabil numărul real al înmormântărilor a fost ceva mai mare, deoarece extremitatea estică a sitului a fost distrusă (Bârzu 2010). Dacă datarea necropolei se face între ultima treime a sec. VI (anii 567/68, o dată rezonabilă, oferită de schimbările produse atunci în structura locuirii din întregul regat gepid) şi mijlocul sec. VII, adică pe intervalul a cca. 80 de ani, şi dacă acceptăm durata medie de viață a populației de atunci în jurul a 35 de ani, atunci ar fi vorba despre aproximativ trei generații înmormântate în cimitir. Mai departe, acest calcul ar indica cca. 120 locuitori pentru fiecare generație, respectiv o etapă din evoluția aşezării, iar calculul pentru numărul de locuințe din fiecare etapă, pornind de la obişnuita cifră medie de 5 membri ai unei familii, ar trimite la aproximativ 24 de locuințe. Fazelor *b* şi *c* ale aşezării 1 de acolo le-au fost atribuite 73 de locuințe, cifră care ar corespunde celor trei generații înmormântate în cimitir, dar în aşezarea 1 ar rămâne neacoperit prin acest calcul orizontul precedent. Totuşi, în cazul sectorului A al aşezării unele locuințe au fost distruse prin exploatarea nisipului, cu atât mai mult în cazul sectorului B, în care s-au păstrat doar cca. jumătate dintre ele. Dacă admitem aceeaşi legătură dintre aşezarea 2 (cu 11 locuințe datate în sec. VI–VII) şi cimitirul 3, atunci întreaga evoluție demografică a microzonei pe durata sec VI – prima jumătate a sec. VII devine cu totul rezonabilă. Este de remarcat faptul că între locuințele fazei *b* din aşezare au existat frecvent relații de superpoziție (fig. 12).

[117] Bârzu 1994–1995, 251; 282, fig. 8, 1. Sunt vase de origine răsăriteană, în interiorul bazinului carpatic fiind concentrate la est de Tisa (Vida 1999, 134–135; pl. 64/1; 65/2; 147/1, 2).

[118] Stanciu 2013, 355–357, fig. 23.

https://biblioteca-digitala.ro

Anumite practici funerare sau răspândirea unor categorii de artefacte au sugerat două segmente relativ separabile ale cimitirului Bratei 3 (vestic şi estic), pentru cel estic fiind propusă o datare mai târzie, de presupus cu punctul de greutate în prima jumătate a sec. VII. Acolo apar cele mai multe dintre vasele lucrate cu mâna, uneori cu caracteristici ale ceramicii slave timpurii, sunt concentrate anumite categorii de podoabe sau accesorii vestimentare, dar şi majoritatea înmormântărilor cu cai[119]. În general pentru ceramica lucrată cu mâna din cimitirul 3 de la Bratei este remarcabilă asemănarea cu aceeaşi categorie a olăriei din unele cimitire avare timpurii, ca cele de la Budakalász-Dunapart (Ungaria, spre periferia nordică a khaganatului avar)[120] sau Pókaszepetek, de asemenea în Ungaria, la vest de lacul Balaton[121]. Unele dintre vasele in inventarele cimitirului transilvănean sunt de alăturat grupei IIIE Vida, care include ceramică de tip Praga sau cu astfel de caracteristici[122], cea nedecorată fiind datată în cimitirul de la Budakalász pe durata ultimei treimi a sec. VI şi a primei jumătăți a sec. VII. Aceeaşi observație a fost formulată cu privire la cimitirele de la Kölked-Feketekapu A şi Pókaszepetek[123]. Pentru alte vase (subgrupa IIIE/d Vida) ar putea fi precizate paralele în mediul culturii Pen'kivka[124]. Este de reținut faptul că cimitirul din epoca avară timpurie de la Pókaszepetek este biritual. Conform situațiilor înregistrate şi interpretării propuse, deşi sunt puține, există acolo morminte duble (inhumație-incinerație), apoi morminte singulare de incinerație, fără urne[125]. Morminte birituale au fost semnalate şi în necropola avară timpurie de la Zalakomár–Levári dűlő[126]. Incinerația, mai probabil că în aceeaşi măsură restrânsă, a fost practicată şi în cimitirul Bratei 3, aproape sigur fiind un mormânt care conținea două urne, din păcate rămas neremarcat (fig. 15/1, 2)[127].

[119] Bârzu, Harhoiu 2008, 522–527; Harhoiu 2010, 216–226; Bârzu 2010, 149–153.
[120] Stanciu 2013, 352, fig. 20.
[121] Sós, Salamon 1995, 78, fig. 16; 80, fig. 17.
[122] Bârzu 2010, 54.
[123] Vida 1999, 151; Sós, Salamon 1995, 81–82.
[124] Vida 1999, 153; Stanciu 2013, 353, fig. 21.
[125] Sós, Salamon 1995, 14–16.
[126] După Sós, Salamon 1995, 94 şi nota 3.
[127] Mormântul 5 (005), cu două urne, una lucrată cu mâna (fig. 15/1), cealaltă la roata rapidă (15/2), ambele umplute pe jumătate cu oase calcinate. În prima dintre ele se aflau resturile unui obiect de fier (Bârzu 2010, 172; 280, pl. 2/G. 5; 330, pl. 52/G5). S-a presupus că este un mormânt celtic, deşi vasul lucrat cu mâna reprezintă o formă comună a ceramicii Praga (pentru comparații Stanciu 2011, 205–207; 206, fig. 83; 208, fig. 84), de semnalat fiind identitatea cu un vas găsit într-un mormânt de înhumație chiar în cimitirul de la Pókaszepetek (Sós, Salamon 1995, pl. XXIX/9; CX/2). Cel modelat la roata rapidă poate fi regăsit cu uşurință printre vasele care în cimitirul Bratei 3 ilustrează tipul 06d (Bârzu 2010, 59, fig. 36), dar şi în alte cimitire din aceeaşi perioadă (Vida 1999, pl. 17/3–5). La cca. 500 m est de aşezarea nr. 1, după planul general fără a atinge porțiunea cimitirului 3 (vezi fig. 14), au fost găsite gropi, în umplutură cu puține bucăți de oase calcinate (umane?). Puținele fragmente ceramice, mărunte, nu pot data precis, dar se presupune că aceste complexe au aparținut epocii Latène (Bârzu 1976, 191). Mormântul 5 se află la extremitatea nord-estică a cimitirului Bratei 3, într-o porțiune afectată de exploatarea nisipului, dar este nesigur dacă amintitele gropi celtice au fost găsite chiar aici. Tocmai în această suprafață restrânsă puține oase calcinate (de înțeles umane) au apărut în 5 morminte de înhumație (Bârzu 2010, 16; 374). Este evidentă asemănarea cu mormintele birituale de la Pókaszepetek, în cele mai multe dintre acestea oasele calcinate fiind depuse spre fundul mormintelor (Sós, Salamon 1995, 14–16, cu trimitere la catalog). S-au făcut trimiteri la alte presupuse morminte de incinerație din necropolele de la Band şi Unirea/Vereşmort (Comşa 1973, 316; Comşa 1979, 113; Sós, Salamon 1995, 96). Dar la Band oasele umane aflate sub craniul calului din mormântul XXXII nu au fost arse (Kovács 1913, 311–312, 407), iar în mormântul 16 de la Unirea a fost găsit un singur fragment de os calcinat (Roska 1934, 130).

https://biblioteca-digitala.ro

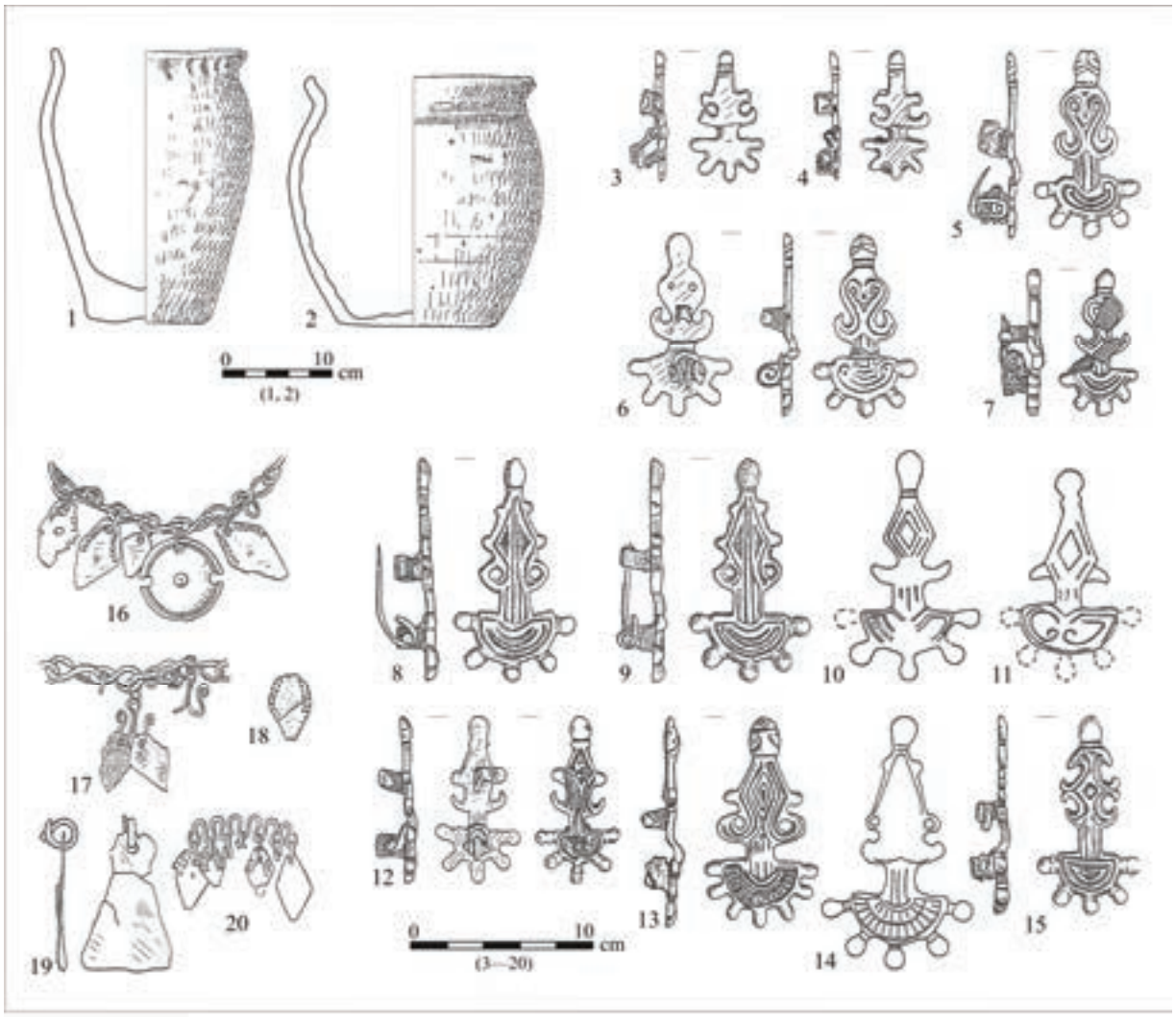

Fig. 15. Cimitirul Bratei 3. Urnele din mormântul 5/005 (1, 2). Fibule digitate aparținând grupurilor Werner IH (3, 4), IC (5–7), IG (14, 15), ID (8–13), după clasificarea propusă la Bârzu 2010. Pandantive de bronz (16–20). Mormintele: 1 (20); 113 (4); 130 (5, 6); 131 (7); 149 (12); 167 (15); 173 (16, 7); 174 (10); 191 (11, 18); 211 (15); 255 (8, 9); 263 (14); 269 (19); 277 (3). După Bârzu 2010.

În perioada pre-avară vase lucrate cu mâna asemănătoare tipului Praga au fost găsite şi în mormintele langobarde, dar semnificația lor etnică a fost negată[128]. În ultimă instanță, sub semnul întrebării a fost pus chiar conceptul „ceramică de tip Praga", cu atât mai mult valoarea sa ca indicator etnic[129]. Indiferent de această discuție, ceramica „de tip Praga/Praga-Korceak" sau cu astfel de caracteristici, prezentă în mediul khaganatului avar timpuriu[130], a fost pusă pe seama unor grupuri de populație slavă, sosite dinspre nord, nord-est sau din direcția Dunării Inferioare[131].

În cele din urmă, reiese că situația cunoscută din hotarul localității Bratei este una suficient de complexă, iar presupunerea că acolo a existat o altă aşezare din a doua jumătate a sec. VI şi prima jumătate a sec. VII, încă necunoscută sau distrusă, ar complica şi mai mult lucrurile. Oricum, eventuala prezență a unei aşezări distincte, legată de cimitirul 3 de acolo sau chiar a unei necropole plane de incinerație (nr. 4, databilă între secolele IV–VII sau IV–

128 Spre exemplu Bóna 1968.
129 Spre exemplu Curta 2001a.
130 O hartă cu răspândirea sa la Vida 1999, 152, fig. 65.
131 Spre exemplu Sós, Salamon 1995, 81–82, 98–100, 119–120; Vida 1999, 153–154.

https://biblioteca-digitala.ro

XII, cum s-a văzut deja), ar presupune pe o suprafață comună aşezări şi cimitire contemporane între ele, ilustrând tradiții culturale diferite şi interacțiuni între grupuri ale unor populații distincte.

În privința comunității care a folosit cimitirul Bratei 3 mediul românesc de specialitate a oferit diferite explicații, rolul unor indicatori etnici revenind anumite categorii de artefacte şi practici funerare. Relativ frecvent, cimitirele transilvănene de acest fel au fost comparate cu altele asemănătoare, cunoscute din regiunile periferice ale khaganatului avar timpuriu, deşi chiar situația din Transilvania sugerează că anumite aspecte ale obiceiurilor funerare diferă între unele dintre aceste necropole[132]. În principal, explicația la care s-a revenit în decursul vremii a fost aceea prefigurată încă de I. Kovács în legătură cu cimitirul de la Band, respectiv un mediu avaro-germanic[133], vizată fiind o populație germanică târzie (gepizi cu precădere), supusă unui proces de avarizare[134]. Nu lipsesc referirile la conviețuirea dintre romanicii autohtoni, germani târzii, kuturguri şi slavi ori la unele combinații între aceste populații[135]. O analiză recentă a cimitirului Bratei 3 recunoaşte două practici funerare distincte, dar care pot fi concomitent constatate în ambele segmente ale cimitirului, de unde concluzia importantă că el a fost folosit în acelaşi timp de către cel puțin două populații diferite, adică una ale cărei tradiții orientează spre lumea avară, cealaltă cu legături în mediul germanic târziu[136]. Indiferent de posibilitatea unei legături directe între cimitirul 3 şi anumite segmente ale locuirii din vecinătate, explicația de mai sus corespunde celei propuse pentru situația aşezării nr. 1, respectiv o locuire susținută de două grupuri distincte, delimitabile în virtutea unor tradiții culturale proprii.

Cu sprijinul surselor arheologice, antropologice sau literare specificul polietnic al khaganatului avar, încă din momentul structurării sale, a fost constant remarcat în literatura de specialitate[137]. S-au făcut chiar trimiteri la grupuri de slavi (uneori asociați cu populații din stepa est-uropeană), sosite dinspre nord-est sau est în interiorul bazinului carpatic, odată cu avarii sau acceptate în perioada următoare[138]. Intervine întrebarea dacă în cazul cimitirului Bratei 3 sau în aşezările învecinate există posibilitatea de a surprinde, alături de cele două medii deja amintite (germanic târziu şi avar timpuriu) şi probabil grupuri de populații distincte (nu neapărat doar germani târzii sau avari popriu-zişi), o a treia componentă, de pus în legătură cu slavii[139]. Elementele care stau la îndemână nu sunt numeroase, dar pot fi supuse discuției. În legătură cu posibilitatea ca unele fibulele digitate să reflecte prezența sau mişcările slavilor timpurii, spre exemplu cum sunt cele aparținând clasei IC Werner (găsite în cimitir), în decursul vremii a intervenit o atitudine din ce în ce mai sceptică, fiind accentuat rolul lor de simbol al statutului social şi puterii[140].

132 Gáll 2014, 306.
133 Kovács 1913, 387–389, 429.
134 Sspre exemplu Bóna 1979, 45; Harhoiu 2010; Gáll 2014.
135 Trimiteri detaliate la Harhoiu 1999–2001, 133–149.
136 Gáll 2014, 305–307.
137 Stadler 2010. Pentru un cadru general al „etnogenezei avare", cu problema asimilărilor şi diferențierilor etnice, Pohl 1988, 89–93, 215–236 şi Bálint 1989, 168–183. Pentru populațiile întâlnite în interiorul bazinului carpatic, spre exemplu Vida 2008.
138 Spre exemplu Sós 1958, 120–124; Comşa 1973, 316; Comşa 1979, 112; Comşa 1984; Rusu 1975, 136 ; Sós, Salamon 1995, 118–120; Fiedler 1996; Vida 1999, 153–154.
139 Rămâne neacoperită afirmația lui Csanád Bálint după care în cimitirul de la Band o prezență est-slavă este sigur dovedită pentru prima treime a sec. VII. Se face trimitere la monografia cimitirului, în textul căreia această problemă nu a fost nici măcar formulată (Bálint 1989, 180).
140 Spre exemplu Bálint 1980–1981; Bálint 1989, 87–88; Curta 2001b, 247–275; Curta 2008b. Totuşi, în mediul plurietnic al khaganatului avar ele par să fie caracteristice unor grupe de populație străină, iar multe dintre ele au apărut în teritorii locuite de slavii timpurii (Fiedler 2010, 240–243).

https://biblioteca-digitala.ro

Pandantivele trapezoidale sau rombice, lucrate din tablă şi cu decor în tehnica *repoussé*, ca cele găsite în câteva morminte de la Bratei, sunt răspândite pe un spațiu întins în jumătatea estică a Europei, cu arii de concentrare pe Niprul mijlociu şi în regiunea Dunării mijlocii, cu precădere în partea sudică a Transdanubiei[141]. Ele au fost socotite uneori ca podoabe ajunse în khaganatul avar odată cu grupuri de slavi, dar asumarea lor ca semne ale unei identități etnice nu poate fi sigură, atâta vreme cât aceste artefacte, cunoscute din diverse locuri, sunt imitații ale unor podoabe bizantine[142]. Nu poate fi formulată o judecată categorică nici asupra ceramicii lucrate cu mâna din cimitir. Dacă o parte dintre vase pot fi alăturate, uneori cu reținere, olăriei „Praga-Korceak"[143], altele sunt asemănătoare unor forme prezente în cultura Pen'kivka[144], nelipsind cele care par să imite forme lucrate la roată[145].

Deşi ca fenomen secundar în interiorul necropolei, ar trebui să conteze în cele din urmă practica funerară a incinerației, sigur atestată într-un caz la marginea nord-estică a cimitirului, posibil alături de morminte de înhumație în care au fost depuse şi puține oase calcinate, asemenea celor din amintitul cimitir de la Pókaszepetek. Totuşi, unii reprezentanți ai mediului românesc de specialitate au considerat că pentru acea epocă incinerația nu a caracterizat exclusiv vechea populație slavă şi că la acest rit funerar, obişnuit înainte dacilor sau daco-romanilor, ar fi revenit chiar populația băştinaşă romanică[146]. Această explicație este greu de susținut, cu atât mai puțin în cazul Transilvaniei, dar cel puțin în stepa est-europeană incinerația nu poate fi legată în mod obligatoriu de slavi, fiind atestată şi la populațiile türcice de acolo[147]. Pe de altă parte, la comunitățile culturii Pen'kivka probabil că incinerația coexistă alături de înhumație, chiar dacă cea din urmă a fost o practică mai restrânsă, pusă pe seama unor grupuri nomade[148].

În fața unei situații deloc simple nu poate fi susținut un răspuns convingător la întrebarea formulată mai înainte. Totuşi, o parte a ceramicii din cimitir şi mai ales mormântul dublu de incinerație (cu una dintre urne reperezentativă pentru bună parte a ceramicii vehiculate de slavi în acea vreme) pot să argumenteze într-o anumită măsură un răspuns pozitiv. Schimbările produse la un moment dat în cele două aşezări învecinate, cu apariția unui orizont în care ceramica lucrată cu mâna devine preponderentă (în parte poate fi din nou comparată cu olăria Praga-Korceak), orientează spre aceeaşi explicație. Dar în privința posibilității de a determina componentele etnice ale cimitirului de la Bratei lucrurile sunt chiar mai complicate, în ansamblu imaginea sa indicând mai degrabă cursul unui proces de aculturație cu urmări dificil de precizat. La orizontală, în imediata vecinăte răsăriteană a microzonei există o locuirie databilă în aceeaşi vreme (a doua jumătate a sec. VI – prima jumătate a sec. VII), pusă de obicei pe seama slavilor timpurii, ale cărei legături cu mediul orizontului *Reihengräber* transilvănean, cum s-a văzut, pot fi indicate cu ajutorul unor descoperiri, ceramica în primul rând. Aşadar, ar putea fi vorba în cazul cimitirului 3 de la Bratei despre prezența unor slavi proveniți din comunități locale, posibil ca urmare a unor relații matrimoniale, dar în aceeaşi măsură am putea să ne gândim la slavi pre-existenți în interiorul unor grupuri deja amestecate în regiunile est-carpatice, integrate mişcării de colonizare a populației khaganatului avar timpuriu în această parte a Transilvaniei.

141 Sós 1958, 116–122; Comşa 1984; Parczewski 1993, 74–75; Fiedler 1996, 206–208.
142 Garam 2001, 45–46.
143 Bârzu 2010, 54; 55, fig. 34, mormintele: 14, 19, 27, 137; pentru urna din mormântul 5 vezi pl. 2/G. 5/1.
144 Bârzu 2010, 55, fig. 34, mormintele: 64, 98, 87, 116.
145 Stanciu 2013, 352, fig. 20.
146 Spre exemplu Nestor 1969, 145; Barnea 1971, 219; Zaharia 1989; Bîrzu, Brezeanu 1991, 207–208; Madgearu 2001, 89, 99–106.
147 Плетнева 1967, 100–102; Bálint 1989, 86.
148 Bálint 1989, 86; Kazanski 1999, 100–101.

https://biblioteca-digitala.ro

Spre mijlocul secolului VII sau uşor mai târziu orizontul *Reihengräber* dispare din Transilvania, adică el nu mai poate fi surprins în termenii arheologici conform căruia a fost iniţial definit[149]. Desigur, nu poate fi vorba despre extincţia unei populaţii în sine, ci despre cursul unei evoluţii care în lumina cunoştinţelor de până acum poate fi totuşi precizat: structurarea unui nou orizont, definibil prin cimitire birituale, pe durată lungă cu practica decisivă a incineraţiei (aşa-numita „grupă Mediaş"). Din nou sunt de presupus efectele unui proces de aculturaţie şi asimilări, impulsionat probabil de anumite schimbări demografice produse atunci. Odată cu orizontul cimitirelor cu morminte în şiruri, cum se crede de obicei, dispar din Transilvania ultimele reflexe ale unei civilizaţii încă legate de tradiţiile antichităţii târzii. Pe calea acestei explicaţii şi adăugând anumite date lingvistice, Kurt Horedt s-a referit la un proces de slavizare a Transilvaniei, dar din punctul de vedere al arheologiei şi lingvisticii chiar, acest fenomen rămâne discutabil[150]. În interiorul unui mediu cultural uniform în formele sale de bază, aşa cum a fost acela din vecinătăţile khaganatului avar şi de la periferia acestuia, rămâne de văzut dacă în situaţia specifică a Transilvaniei este posibil ca în afara elementului slav să fie precizate şi alte componente etnice, mai puţin vizibile[151].

Pe durata secolelor VII (probabil din a doua jumătate) — IX (cu posibilitatea unei extensii oarecare în direcţia sec. X) cimitirele grupei Mediaş sunt răspândite în întreg bazinul transilvănean[152]. Din păcate, faţă de momentul lansării discuţiei, cu multă vreme în urmă, cunoştinţele în raport cu întreaga problematică au sporit prea puţin de-a lungul vremii, fiind repetate observaţiile iniţiale[153]. Chiar termenul în sine „grupa Mediaş", este unul echivoc[154], deoarece, pe de o parte, el nu acoperă un mediu arheologic specific Transilvaniei, pe de alta, este posibil ca această grupă să includă şi cimitire în care s-a practicat doar incineraţia [155].

---

149 Pentru datarea acestui orizont, cu numeroase trimiteri, vezi Harhoiu 1999–2001, 127–132.

150 Cel târziu spre mijlocul sec. VII populaţia germanică ar fi dispărut din Transilvania. Între secolele VII – X/XI principalii locuitori ai Transilvaniei ar fi fost daco-slavii (Horedt 1986, 66, 171–172; Horedt 1987, 23).

151 În mediul românesc de specialitate adeseori a fost discutată posibilitatea ca populaţia romanică, creştină, să fi adoptat practica funerară a incineraţiei. Dar ar fi fost şi situaţia populaţiei germanice târzii din Transilvania, cel puţin o parte a ei fiind în acea vreme adeptă a creştinismului. Trecerea la incineraţie (sub influenţa slavilor sau ca revenire la o tradiţie dacică/daco-romană) ar fi fost posibilă în lipsa unui creştinism instituţionalizat (pe larg, cu trimiteri, Madgearu 2001, 89–91, 97–105).

152 O hartă actualizată la Ţiplic 2002–2003, 24; de adăugat necropola de la Jucu de Sus, lângă oraşul Cluj, databilă în sec. VIII, eventual birituală. Chiar în sud-estul Transilvaniei, semnificativ pentru schimbările produse în etapa sa de început ar putea fi cimitirul de incineraţie semnalat la Porumbenii Mici–Galat (eventual din sec. VII), pe locul mai vechii aşezări din epoca gepidă. Dar situaţia de acolo nu este foarte clară, deoarece ceramica pusă în legătură cu mormintele de incineraţie este specifică perioadei sec. VI, respectiv locuirii de la faţa locului din acea vreme (Székely 1959, 235–237; 236, fig. VII). Pentru posibilitatea ca grupa Mediaş să atingă sec. X, vezi spre exemplu Horedt 1979b, 390. În această direcţie se pot pronunţa unele podoabe din mormintele de inhumaţie ale cimitirului de la Ghirbom–Gruiul fierului (Aldea, Stoicovici, Blăjan 1980; Anghel 1997).

153 Intervenţii mai noi: Ţiplic 2002–2003; Tomegea 2011; Tomegea 2012.

154 Observaţie formulată de la bun început în intervenţia susţinută de H. Zoll-Adamikowa la comunicarea lui K. Horedt din anul 1975 (Horedt 1979b, 394). Pentru prima dată denumirea a fost utilizată în 1965 (Horedt 1965). Definiţia a fost următoarea, „cimitire plane de incineraţie, în care apar în măsură restrânsă şi morminte de inhumaţie" (Horedt 1976, 35; Horedt 1979b, 385).

155 După o estimare recentă, doar în 8 cimitire au apărut şi morminte de inhumaţie (Tomegea 2012, 11), dar restul nu au fost integral cercetate. Propunerea de a separa „cimitirele birituale de tip Mediaş" de „cimitirele de incineraţie de tip Mediaş" (Tomegea 2012, 12) este un nonsens, deoarece cimitirul de la Mediaş este biritual (Horedt 1965). Cel mai mare, încă inedit, este cimitirul de la Berghin (în partea central-vestică a Transilvaniei), datat între sec. VII–IX, cu 360 morminte semnalate, majoritatea de incineraţie în urnă (Ţiplic 2002–2003, 10, nr. 2).

https://biblioteca-digitala.ro

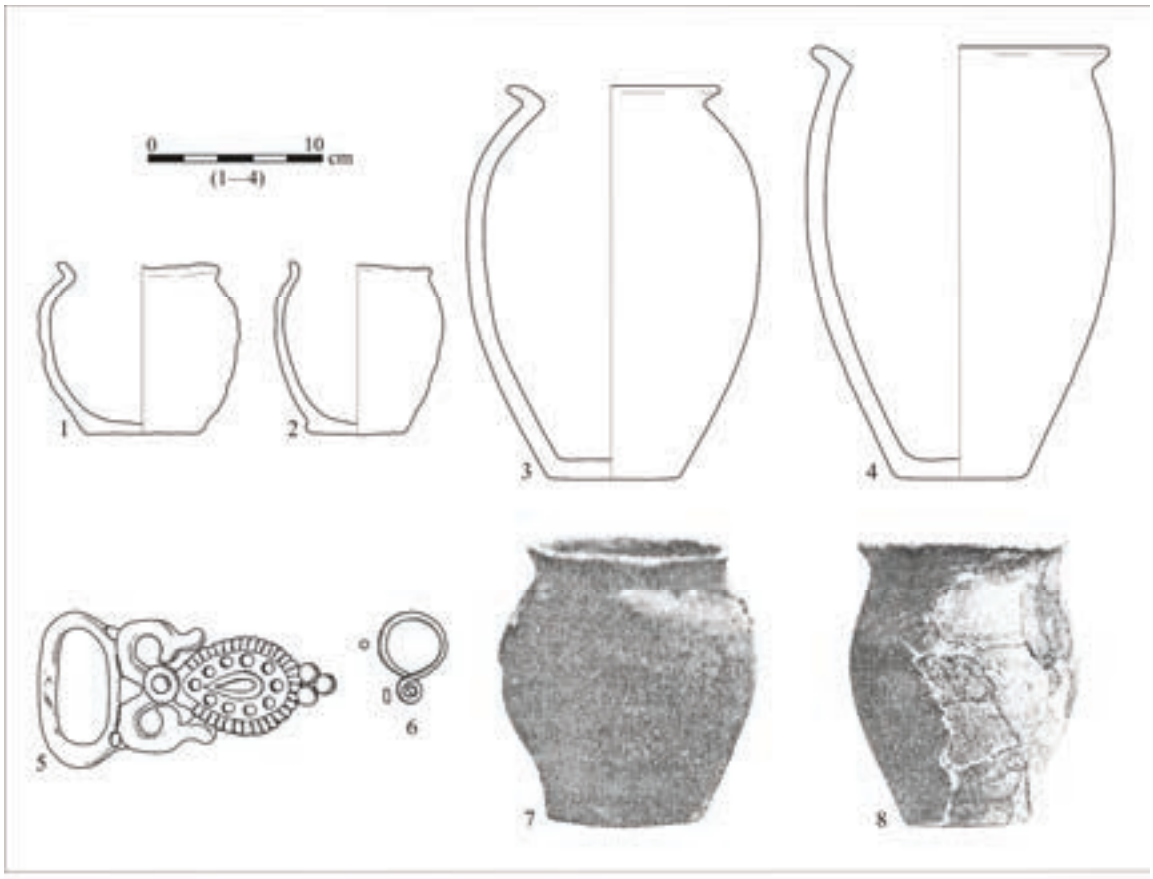

Fig. 16. Cimitirele de incinerație de la Dorolțu (1, 2) şi Turdaş (3—mormântul 16; 4—mormântul 18). Cimitirele birituale de la Târnava (5) şi Boarta (6, 7—mormântul 21A/inhumație; 8—mormântul 16A/incinerație). Vase lucrate cu mâna (1–4, 7, 8). După Ferenczi 1970 (1, 2); Hica, Blăjan 1973 (3, 4); Horedt 1976 (5, 6); Dumitraşcu, Togan 1974 (7, 8).

Inventarul puțin şi sărac al mormintelor împiedică o datare mai precisă a perioadei de început a acestor necropole, de la bun început fiind vizată a doua jumătate a sec. VII[156]. Cel mai des s-a făcut trimitere la o cataramă bizantină de bronz tipul Bóly-Želovce (fig. 16/5), accesorii vestimentare purtate în sec. VII, unele dintre ele chiar în ultima sa treime[157]. Asupra unui inel de buclă cu capătul spiralic dintr-un mormânt de inhumație de la Boarta a atras atenția deja K. Horedt, comparându-l cu alte piese de acest fel cunoscute în perioada precedentă din necropolele târzii ale orizontului *Reihengräber* din Transilvania[158]. Pentru posibilitatea fixării unei etape mai timpurii, în prima jumătate a sec. VII sau chiar la începutul acestui secol, au fost indicate două urne găsite la Dorolțu (la extremitatea nord-vestică a bazinului transilvănean), provenite dintr-un cimitir a cărui întindere nu se cunoaşte[159]. În sine, cele două vase lucrate cu mâna nu pot asigura o datare atât de precisă, deşi o astfel de încadrare nu poate fi exclusă (fig. 16/1, 2)[160]. În termeni relativi, cronologia internă a întregului orizont fost susținută pe ceramică, prezența mai accentuată a celei lucrate cu mâna fiind considerată ca indicator pentru o perioadă mai timpurie[161].

156 Horedt 1976, 38–43; Horedt 1979b, 290; Horedt 1986, 65.
157 Varsik 1992, 86; Garam 2001, 106–107.
158 Horedt 1973, 191–192; Horedt 1976, 42; Bârzu 2010, 73, fig. 44, tipul 13b1; 75–76.
159 Ferenczi 1970; Horedt 1976, 36; Horedt 1979b, 390.
160 Vasele au fost comparate cu ceramica (funerară?) a „tipului Tisa" (Ferenczi 1970, 568, 571–572), iar M. Comşa le-a pus pe seama unui grup de slavi purtători ai elementelor culturii Pen'kivka (spre exemplu Comşa 1979, 105).
161 Spre exemplu Horedt 1976, 36; Țiplic 2002–2003, 14. Unele descoperiri nu au fost publicate ori doar în parte. Spre exemplu, rămas fără o examinare atentă, planul cimitirului de la Ocna Sibiului indică destul de clar două segmente, probabil cu diferențe cronologice între ele (Protase 2005, 96, pl. XXVIII).

https://biblioteca-digitala.ro

Aşezările medievale timpurii transilvănene contemporane cimitirelor grupei Mediaş de regulă au fost datate pe durată lungă, nu de puține ori între secolele VII – IX, deşi se ştie că aşezările de acest fel sau o etapă a locuirii în interiorul lor nu putea dura foarte mult. Problema aşezărilor nu a fost de mare interes, dar este de recunoscut dificultatea unor încadrări cronologice mai strânse, inevitabil sprijinite pe ceramică. Spre exemplu, probabil că o aşezarea ca cea de la Şopteriu din partea nord-estică a Transilvaniei, în care olăria lucrată cu mâna este precumpănitoare, aparține tocmai etapei timpurii a noului orizont, cu punctul de greutate spre mijlocul sau în a doua jumătate a sec. VII (fig. 17)[162].

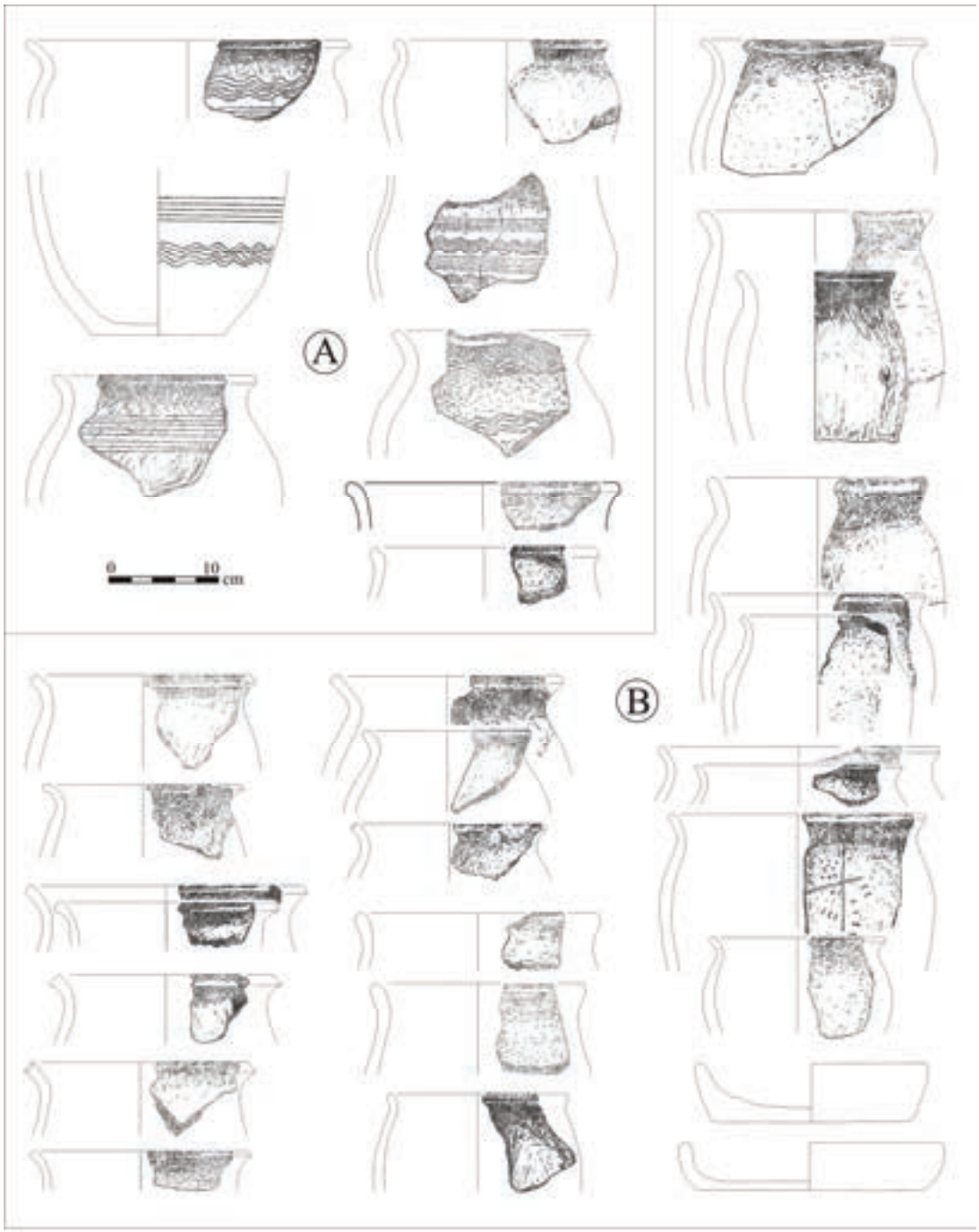

Fig. 17. Ceramica aşezării de la Şopteriu–La Romonți (au fost cercetate patru locuințe). A – ceramică lucrată la roata înceată. B – ceramică lucrată cu mâna. După Gaiu 1979.

[162] Gaiu 1979.

https://biblioteca-digitala.ro

De la bun început fusese formulată observația că pe durata epocii avare mijlocii şi târzii necropolele birituale au evoluat în paralel cu cele specifice lumii avare[163], astfel că rezultatele acelui presupus proces categoric de slavizare pot fi puse din nou la îndoială. Spre exemplu, în aceeaşi microzonă de pe cursul mijlociu al râului Mureş cimitirul biritual de la Berghin (datat între sec. VII – IX) coexistă cu cel avar de la Ghirbom–Gruiul măciuliilor, din perioada avară târzie[164].

Deşi schimbările intervenite odată cu cimitirele grupei Mediaş par să fie structurale, unele dintre artefacte, cum s-a văzut, deşi puține, indică o perpetuare a tradițiilor de port din perioada anterioară. Prezența ceramicii modelate la roata rapidă arată din nou că nu poate fi vorba despre o ruptură totală de civilizația anterioară[165].

Spațiul nord-vestic şi vestic al României

Pe durata ultimelor trei – patru decenii cercetările arheologice de teren au înregistrat un progres evident în partea de nord-vest a României, spațiu strâns legat în evoluția sa de cel al întregului bazin al Tisei Superioare. Nu cu multă vreme în urmă o lucrare monografică a tratat în amănunțime problema celor mai vechi slavi de acolo[166], astfel că importantă este acum doar accentuarea concluziilor şi formularea unor completări sau observații noi.

Sunt cunoscute acum 11 aşezări (dintre care în măsură mai mare au fost cercetate acelea de la Lazuri–Lubi-tag (pe Someşul inferior) şi Zalău–Bulevardul Mihai Viteazul nr. 104-106 (porțiunea superioară a râului Zalău), cea din urmă aproape în întregime, alături de segmente investigate în două necropole de incinerație, cu morminte plane (Pişcolt–Nisipărie şi Zalău–Dromet S.A. 2/ISCIP 2). Analiza a contat pe 65 complexe arheologice, importante fiind 44 locuințe şi trei cuptoare amenajate în aer liber (în ultimă instanță o bază de date nu foarte mulțumitoare).

Este o locuire prin excelență rurală, cu aşezări nefortificate, amplasate în zone joase (până la cel mult 300 m altitudine) şi imediata apropiere a unor cursuri de apă sau într-o microzonă prin excelență mlăştinoasă, aşa cum a fost aceea dintre cursul inferior al Someşului şi vechea Mlaştină Ecedea. Această imagine, după cum se conturează acum, cu remarcabila concentrare de situri de pe valea Zalăului, aşadar imediat în fața celei mai accesibile căi de acces în interiorul Transilvaniei (Poarta Meseşană), sugerează o tendință de mişcare tocmai în această direcție şi spre partea nord-vestică a bazinului transilvănean (fig. 18).

[163] Horedt 1976, 46.
[164] Țiplic 2002–2003, 10, nr. 2; Cosma, Dobos, Rustoiu, Rustoiu, Oargă 2013, 67–71.
[165] O astfel de ceramică a fost remarcată de K. Horedt, cu precizarea că ar fi mai târzie (spre exemplu Horedt 1976, 36). Prezența urnelor lucrate pe roata rapidă poate fi confirmată cel puțin în cazul unor exemplare de la Ocna Sibiului, păstrate în depozitul Institutului de Arheologie şi Istoria artei din Cluj (Protase 2005).
[166] Stanciu 2011, 110–318, cu trimitiri la catalog şi ilustrație. În raport cu cea de-a doua jumătate a sec. VI – prima treime sau jumătate a sec. VII a fost propusă denumirea „orizont Lazuri–Pişcolt", pus pe seama prezenței celor mai vechi slavi în regiunea nord-vestică a României. Desigur, termenul „orizont" ar fi potrivit mai curând unor manifestări arheologice specifice preistoriei, dar de la bun început s-a contat pe avantajul dat de posibilitatea delimitării unui ansamblu unitar de vestigii (prin conținut şi în sens cronologic), în teritoriul care interesează fără legături în perioada anterioară şi care indică o locuire pe baza căreia, probabil, în perioada următoare se va configura mediul specific societății medievale timpurii.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 18. Locuirea slavă timpurie în Bazinul Tisei Superioare (sec. VI – prima treime sau jumătate a sec. VII: A—aşezări; B—descoperiri funerare; C—aşa-numitele „valuri sarmatice". D—graniţa nord-estică a regatului gepid; E—graniţa nord-estică a khaganatului avar; F—fosta Mlaştină Ecedea. După Fusek, Olexa, and Zábojník 2010 şi Stanciu 2011. 1—Peleşu Mare–Liget. 2—Lazuri–Lubi-tag. 3—Lazuri–Nagy Béla rét. 4—Culciu Mare–Zöldmező. 5—Pişcolt–Nisipărie. 6—Acâş–Râtul lui Vereş. 7—Badon–Doaşte. 8—Zalău–Dromet SA 1(ISCIP 1). 9—Zalău–Dromet SA 2/ISCIP 2. 10—Zalău–Bul. M. Viteazul 104-106. 11—Zalău–Farkasdomb. 12—Zalău–Valea Mâţii. 13—Tăşnad–Sere. 14— Nižná Myšľa–Alamenev. 15—Ždaňa. 16—Oszlár. 17, 18—Uzhhorod. 19—Galoch. 20—Kisvárda. 21—Dedovo III. 22—Ivanivka. 23—Berehovo. 24—Garbolc. 25—Csenger. 26—Beregdároc. La periferia sau vecinătatea nord-vestică a Bazinului Tisei Superioare, în regiunea Spiš din Slovakia, aşezările de la Spišský Štvrtok (27) şi Iliašovce (28) (după Kučerová, Soják, Kušnierová, Fecko 2012). 29—Hajdúnánás (după Fodor 2012).

https://biblioteca-digitala.ro

Clară este structura internă a aşezării de la Zalău–Bul. M. Viteazul, cu grupuri de locuințe sau construcții cu rol economic adăugate în timp pe linia perimetrală a unui spațiu circular, în mijlocul căruia se aflau alte două sau trei construcții (Stanciu 2011, 116, fig. 21). Fără excepție, locuințele sunt mai mult sau mai puțin adâncite de la vechiul nivel de călcare, de cele mai multe ori cu planul de formă pătrată, mai rar dreptunghiulară sau trapezoidală. La nivelul cunoştințelor de până acum poate fi formulată observația că în nord-vestul României construcțiile cu stâlpi reprezintă majoritatea, cu peste două treimi din total. Fără excepție, în unul dintre colțurile fiecărei construcții considerată a fi locuință exista un cuptor, de lut ori ridicat din piatră. În câmpia joasă a Someşului, lipsită de piatră în apropierea rezonabilă a aşezărilor, avem de-a face cu cuptoare scobite în bloc de lut cruțat, iar mai spre sud, pe valea Zalăului, unde piatra era la îndemână, cuptoarele au fost construite din acest material.

Majoritatea absolută a ceramicii, provenită cu precădere din aşezările de la Lazuri–Lubi tag şi Zalău–Bul. Mihai Viteazul, este lucrată cu mâna, aspect care în sine orientează spre un anumit segment cronologic şi cultural. Analiza şi clasificarea olăriei a fost susținută cu ajutorul modelului conceput de Gabriel Fusek pentru materialul din Slovacia (ceramică lucrată cu mâna, dar şi modelată la roata înceată) care, deşi a fost supus unor critici măcar în parte întemeiate, rămâne remarcabil prin modalitatea de a analiza forma vasului, prelucrarea tipologiei şi analizele statistice ce susțin o periodizare relativă[167]. Ca urmare, au fost examinate separat vasele întregi şi cele păstrate fragmentar (părțile superioare, până la linia diametrului maxim), în ultimă instanță cronologia relativă a întregii ceramici fiind bazată pe conformația părții superioare a vasului, avându-se în vedere şi tehnica modelării sau prezența decorului.

Din punctul de vedere al regiunilor unde analogiile se grupează, vasele întregi din nord-vestul României pot fi separate în câteva grupe. Cea mai bine reprezenatată este prima dintre ele, alcătuită din exemplare care repetă tipul Praga (Praga-Korceak). Paralelele sunt concentrate în nord-est, în regiunea dintre râurile Teterev, Pripet şi Bugul vestic, apoi la nord-est de Carpați (bazinele superioare ale Siretului, Prutului, apoi regiunile de pe Nistrul superior şi mijlociu), de asemenea la nord de Carpați, pe Vistula superioară şi râul San. Situația este asemănătoare în cazul grupei II, alcătuită din vase „în formă de lalea" sau cu analogii în culturile Kolochin sau Pen'kivka. Siturile poloneze de pe Vistula superioară şi râul San, situate pe direcția trecătorilor care străbat Carpații nordici, pot fi înțelese ca o punte de legătură între descoperirile din nord-vestul României (regiunea Tisei Superioare în general, pe direcția aceloraşi trecători, dar la sud de Carpații nordici) şi spațiul situat la nord şi nord-est. Sunt puține analogiile depistabile la sud de Carpați, pe teritoriul României, situație ce ar putea fi explicată în mediul de acolo prin imitarea frecventă a unor forme modelate la roata rapidă.

Referitor la părțile superioare ale vaselor (păstrate până la linia diametrului maxim), în ansamblul materialului prezența cea mai accentuată revine exemplarelor care au marginea scundă, cu înclinare medie şi profilare uşoară sau medie a părții superioare, urmate de acelea caracterizate prin marginea verticală sau uşor înclinată, scundă şi profilare medie a părții superioare. O mică parte dintre tipurile determinate însumează cu ceva peste jumătate din totalul exemplarelor analizate, adică poate fi precizată pe această cale relativa uniformitate a materialului. Decorul aproape că lipseşte pe ceramica lucrată cu mâna din nord-vestul României.

Olăria modelată la roata înceată (aproape în totalitate nedecorată) este reprezentată în ansamblul materialului cu ceva peste două procente, iar în aşezarea de la Lazuri–Lubi-tag este chiar mai puțină. Reprezentarea cantitativă foarte redusă a acestei categorii, alături de raritatea decorului, atât de caracteristic acestei ceramici în perioada următoare, sunt aspecte ce nu pot fi explicate decât în legătură cu etapa de început a adoptării roții olarului în mediul slav timpuriu din regiunea Tisei superioare. Este perioada când confecționarea casnică a vaselor de lut începe să fie înlocuită cu producția de atelier, fenomen care probabil cel târziu pe durata primei treimi a sec. VII în nord-vestul României era deja inițiat. În complexele orizontului Lazuri-Pişcolt ceramica modelată la roata rapidă sau susceptibilă de a fi fost lucrată în această tehnică apare cu totul izolat, fiind de presupus că avem de-a face cu importuri din vecinătatea sud-vestică, dintr-un teritoriu care până la 567/68 se afla în regatul gepid, iar în perioada următoare între granițele khaganatului avar timpuriu.

[167] Fusek 1994, 20–76.

https://biblioteca-digitala.ro

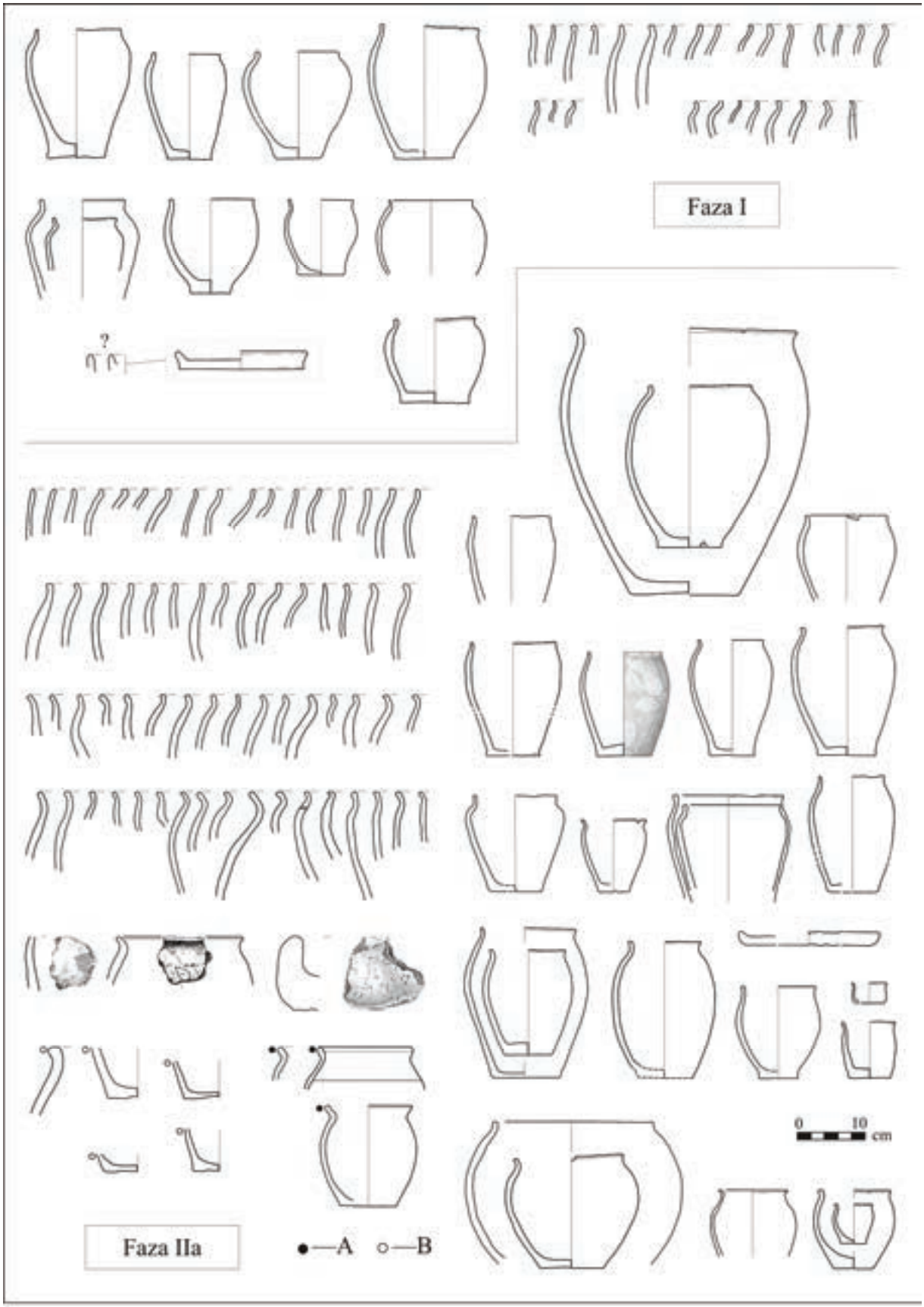

Fig. 19. Orizontul Lazuri-Pişcolt (nord-vestul României), fazele I şi IIa. A—ceramică modelată la roata rapidă. B—ceramică modelată la roata înceată. În rest, lucrată cu mâna.

https://biblioteca-digitala.ro

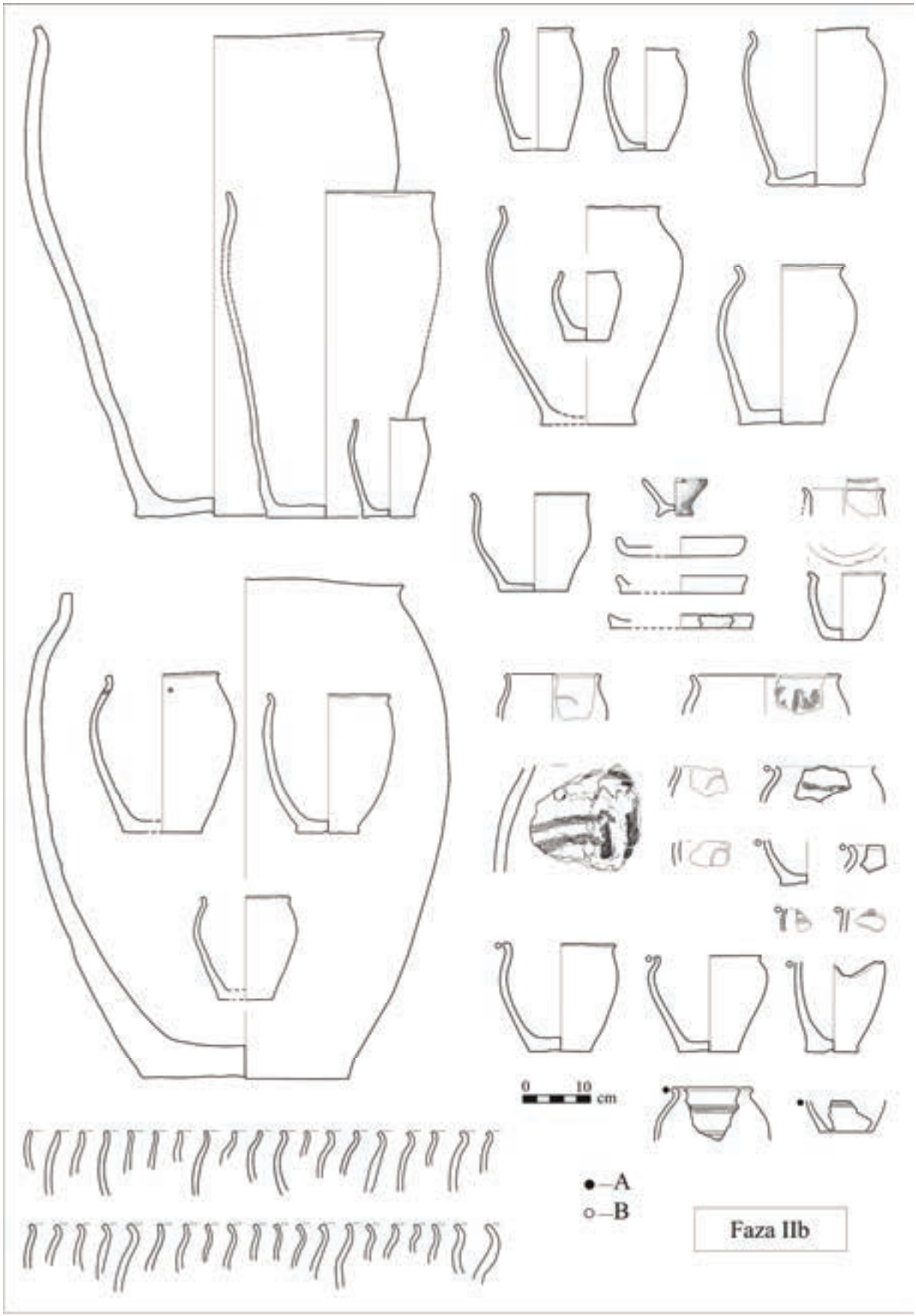

Fig. 20. Orizontul Lazuri-Pişcolt (nord-vestul României), faza IIb. A—ceramică modelată la roata rapidă. B—ceramică modelată la roata înceată. În rest, lucrată cu mâna.

https://biblioteca-digitala.ro

În afara ceramicii, fie că ne referim la aşezări, fie la morminte, inventarul este foarte sărac. Sunt de remarcat o lingură şi un tipar de lut găsite în aşezarea de la Lazuri–Lubi-tag şi care indică practica locală a unor activități metalurgice, eventual susținute de meşteri itineranți. Doi piepteni de os (corn) cu două şiruri de dinți provin din aşezarea de la Zalău–Bul. M. Viteazul (fig. 21/7, 8), alături de un fragment de corn în curs de prelucrarea găsit tot acolo ar putea indica o eventuală producție locală pentru astfel de piese. Vălătucii şi aşa-numitele „pâinişoare" de lut aparțin unei categorii a inventarului aparent lipsită de importanță, intrată în atenția evidentă a analizelor abia în ultima vreme, cu precădere mai interesantă fiind posibilitatea de a înțelege „pâinişoarele" ca expresie a unor practici magico-religioase, dar şi ca eventual indiciu pentru teritoriul de origine şi direcțiile migrației slavilor timpurii[168].

Pentru miza unei cronologii relative interne a orizontului Lazuri-Pişcolt decisivă rămâne contribuția ceramicii, deşi posibilitatea de a exploata acest material presupune de la început anumite limite şi riscuri. Analiza asocierii complexelor a fost susținută urmărindu-se combinația următoarelor caracteristici ale ceramicii: tipuri de părți superioare (ceramică lucrată cu mâna şi la roata înceată, fragmente păstrate până la linia diametrului maxim, dar şi părțile corespunzătoare ale vaselor întregi); vase lucrate cu mâna a căror buză este decorată cu crestături; ceramică lucrată cu mâna cu decor incizat (imită ornamentul de pe vasele modelate la roata înceată); prezența ceramicii modelate la roata înceată şi, separat, a celei lucrate la roata rapidă; ceramică modelată la roata înceată, cu decor incizat. Rezultatul obținut indică două grupe/etape principale, în esență diferite prin prezența (IIa şi IIb), respectiv absența (I), ceramicii modelate la roata înceată[169]. Este important faptul că acele situații în care au fost constatate relații de superpoziție între unele dintre locuințe verifică cronologia relativă internă a întregului orizont, aşa cum aceasta a fost determinată în urma analizei inventarelor ceramice (fig. 19 şi 20).

Nu există informații sau argumente, indiferent de natura lor, care să facă posibilă poziționarea cronologică a etapei de început a acestei locuiri deja pe parcursul sec. V, ca urmare evoluția orizontului Lazuri-Pişcolt trebuie să se fi produs în intervalul larg delimitat între sec. VI timpuriu şi mijlocul sec. VII. Comparația vaselor întregi indică analogii care îşi au punctul de greutate în a doua jumătate a sec. VI şi prima jumătate a sec. VII. Durata de folosire a unor locuințe ca cele din nord-vestul României, în funcție şi de particularitățile regionale ale climei, a fost estimată la o perioadă cuprinsă între 20–30 de ani[170]. Dacă evoluția întregului orizont pe durata a trei faze a fost corect determinată, ceea ce în ansamblu ar însemna o perioadă de 60–90 ani, atunci acest segment cronologic ar trebui să ocupe o anumită poziție în intervalul mai larg de un secol şi jumătate, între începutul sec. VI şi mijlocul sec. VII.

168 Stanciu 2011, 260–269.
169 Stanciu 2011, 284–285, fig. 155–156.
170 Spre exemplu Krüger 1967, 112; Poleska, Bober, Krąpiec 1998, 54–55; Šalkovský 2001, 121.

https://biblioteca-digitala.ro

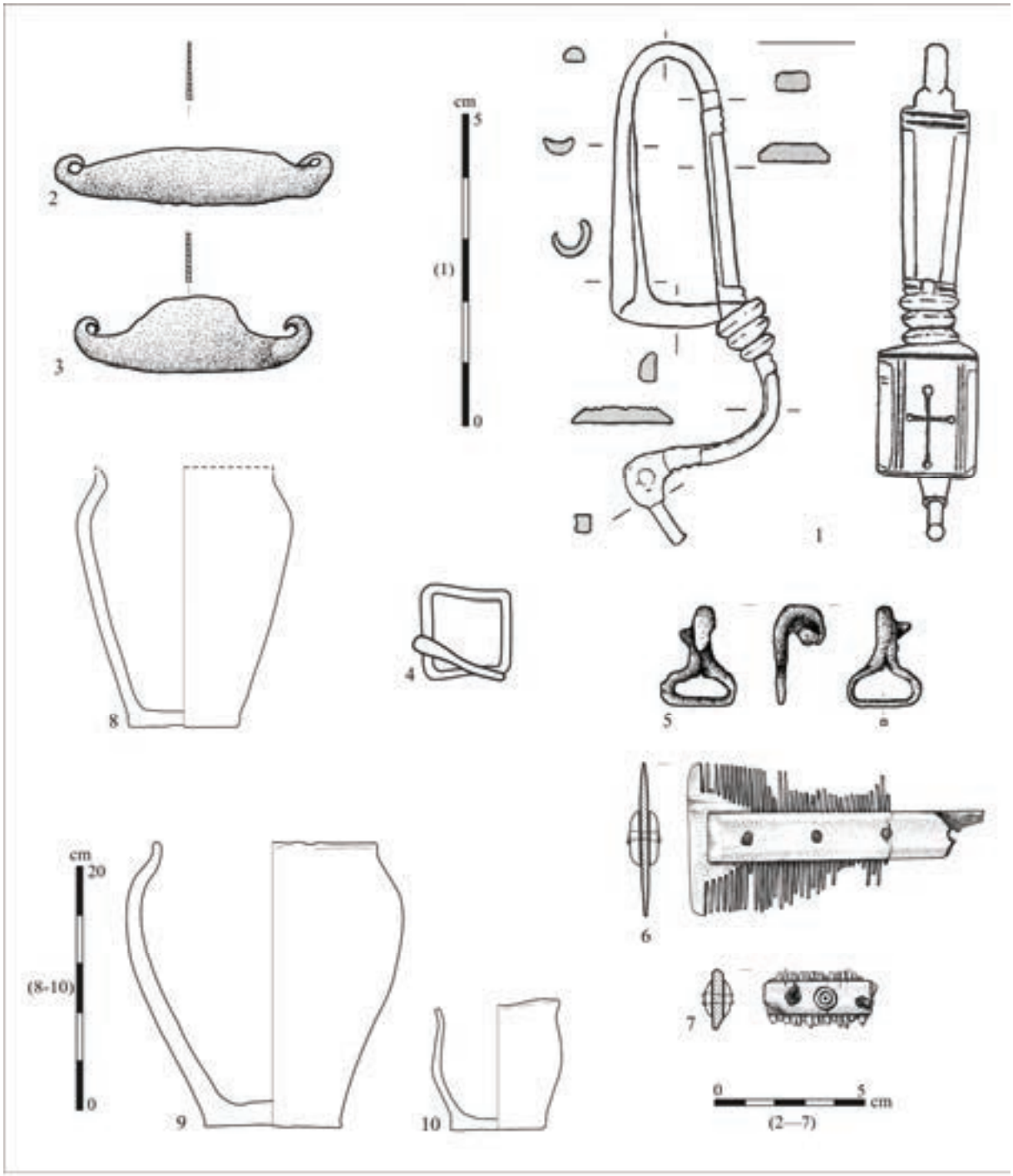

Fig. 21. Cimitirul de la Pişcolt–Nisipărie: mormintele 18 (3), 21 (2, 5, 9) şi de pe vechiul nivel de călcare (2). Cimitirul de la Zalău–DROMET 2: mormintele 2 (4, 8) şi 5 (10). Aşezarea de la Zalău–Bul. M. Viteazul 104-106, fără context (6, 7). Aşezarea de la Tiszaszentmárton (Ungaria nord-estică), descoperire izolată (1). Bronz (1), fier (3–6), os (7, 8). Urne lucrate cu mâna (2–5). După Гавритухин 2012 (1), Stanciu 2011 (2–10).

În sec. VI poate fi datată o fibulă cu piciorul întors pe dedesubt (confecționată din bronz) găsită izolat la Tiszaszentmárton, localitate situată în regiunea Tisei superioare, la extremitatea nord-estică a Ungariei, în afara hotarelor regatului gepid, apoi ale khaganatului avar timpuriu (fig. 21/2)[171]. Este o piesă ceva mai complicată, caracteristică provinciilor

[171] La mică distanță, spre sud, este cunoscută aşezarea slavă timpurie de la Kisvárda, datată în a doua jumătate a sec. VI – prima jumătate a sec. VII (Istvánovits 2001).

https://biblioteca-digitala.ro

bizantine din vestul Balcanilor, iar prezența sa într-o regiune atinsă cel târziu în a doua jumătate a sec. 6 de mişcarea slavilor a fost explicată fie ca pradă adusă de grupurile slave care atacau la sud de Dunăre sprijiniți de gepizi, fie ca bun al unui mercenar slav în armata bizantină[172].

Cel puțin deocamdată, este discutabilă valoarea cronologică a unei imitații după un *solidus* de la Justinian I (original emis între 555–565), descoperire izolată de la Şomcuta Mare (jud. Maramureş), dintr-o microregiune în care alte vestigii din a doua jumătate a sec. 6 şi prima jumătate a sec. 7 lipsesc complet; oricum, piesa trebuie să fi ajuns în pământ la o dată ulterioară celei a emiterii[173].

Mai nou, un complex (cuptor în aer liber) cercetat la Suchohrad în Slovacia vestică a fost datat şi prin intermediul unor analize ^{14}C, aplicate unor probe de lemn. Analiza clasică, bazată pe ceramica din inventar, ar indica cea mai veche etapă (Ia) la G. Fusek, în cronologie absolută cu punctul de greutate în prima jumătate a sec. VI, dar atingând şi partea finală a sec. V[174]. Rezultatele calibrate ale analizelor ^{14}C indică mai multe intervale între anii 420–570 (două dintre segmente fac trimitere la perioada 490–510, respectiv 500–550), aşadar, mai curând am putea conta pe valoarea de termen *antequem* a anului 570. Comparația dintre ceramica fazei I din nord-vestul României şi cea din complexul amintit (în ambele cazuri exclusiv lucrată cu mâna) indică asemănări mari, totuşi, pe această observație nu putem conta cu deplină siguranță[175]. Oricum, dacă aşa ar sta lucrurile atunci măcar provizoriu am putea avea în vedere poziționarea etapei I din nord-vestul României înaintea anului 570, iar dacă, din nou în termeni nu suficient de precişi, considerăm amintita durată pentru funcționarea unei locuințe (20–30 de ani), atunci ar putea fi propus aproximativ deceniul 5 al sec. VI ca punct de lansare al orizontului Lazuri-Pişcolt.

Mai importantă pentru încercarea de a fixa etapa sa finală este examinarea rezultatelor obținute prin analize dendrocronologice în cazul unei locuințe din aşezarea de la Wyciąże (Cracovia-Nowa Huta, situl 5) din Polonia sud-estică, pe Vistula superioară, aşadar o regiune în raport cu care în mai multe rânduri au fost semnalate elemente de asemănare cu orizontul Lazuri-Pişcolt din nord-vestul României. Examinarea dendrocronologică a unor probe de lemn din complexul de acolo indică utilizarea locuinței până aproximativ la 650[176]. Aproape toate tipurile de părți superioare ale vaselor din acel complex, cu caracteristici târzii, se regăsesc în materialul fazei IIb din nord-vestul României, dar şi mai importantă este prezența ceramicii lucrate cu mâna şi ornamentată, apoi modelată la roata înceată (foarte puțină)[177], în plus, în materialul din nord-vestul României există şi ceramică lucrată la roata rapidă[178]. Deoarece teritoriul nord-vestic al României s-a aflat în vecinătatea nemijlocită a unor regiuni (incluse khaganatului avar: vestul României, Transilvania) în care pe o anumită durată a fost continuată chiar producția ceramicii modelate la roata rapidă, am putea crede că utilizarea roții încete a fost oricum inițiată mai devreme aici decât în teritoriile colonizate de slavi mai spre nord. De aceea, în raport cu Polonia sud-estică, putem avea în vedere o dată ceva mai timpurie pentru începuturile unei producții ceramice specializate în spațiul care ne interesează. Aşadar, dacă orizontul polonez ilustrat prin inventarul locuinței de la

[172] Гавритухин 2010.
[173] Chirilă, Socolan 1971, 67 nr. 9, pl. IX/10; Stanciu 2011, 81.
[174] Fusek, Zábojník 2010. În privința ceramicii este şi mai elocventă comparația dintre bună parte a materialului din nord-vestul României şi cel recent publicat dintr-o locuință de la Nižná Myšľa–Alamenev, în Slovacia estică, datat în cea mai veche fază slovacă (Fusek, Olexa, Zábojník 2010).
[175] Stanciu 2011, 299, fig. 171.
[176] Poleska, Bober, Krąpiec 1998, 60.
[177] În apropierea unei locuințe de la Grodzisko Dolne, situl 22 (de asemenea pe Vistula superioară), a fost găsită o monedă bizantină de bronz bătută în 613–14, considerându-se că în zona de acolo o astfel de piesă nu putea fi utilizată pe durată prea mare. Se pare că din inventarul locuinței lipseşte ceramica modelată la roata înceată (Czopek, Morawiecki, Podgórska-Czopek 2001).
[178] Stanciu 2011, 299, fig. 171.

https://biblioteca-digitala.ro

Wyciąże poate fi poziționat în a doua pătrime a sec. VII, este destul de probabilă datarea fazei faza IIb din nord-vestul României chiar ceva mai devreme, pe durata primei treimi a sec. VII. În acest caz, revenind la acel calcul susținut pe aproximarea perioadei de folosire a unei locuințe (între 20–30 ani), debutul orizontului Lazuri-Pişcolt ar putea fi din nou propus spre mijlocul sec. VI, cu ceva înainte sau după 550.

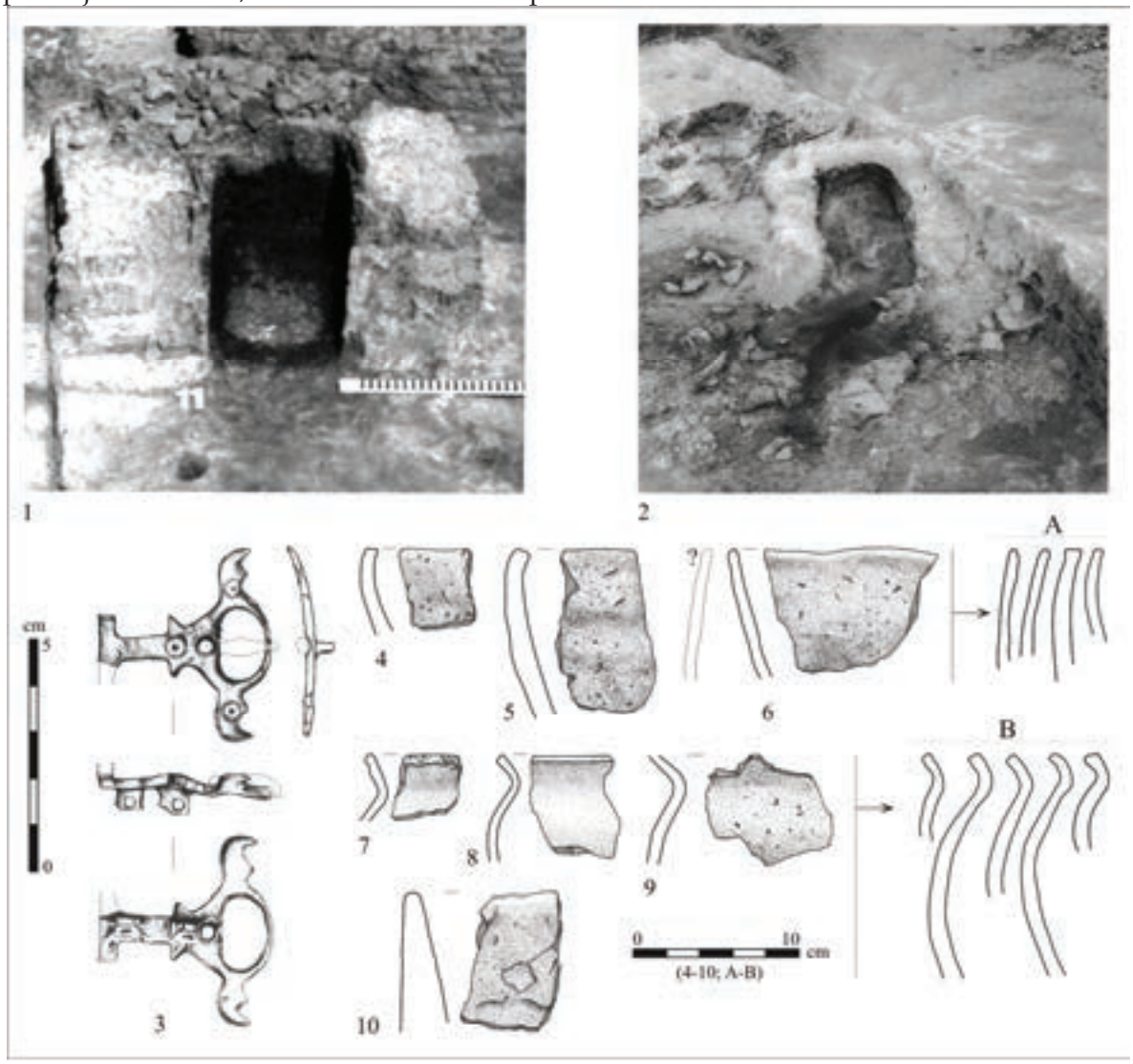

Fig. 22. Hajdúnánás–Verestengerjárás (Ungaria nord-estică): locuința 1 (2–10). 1—cuptorul locuinței 11 din așezarea de la Lazuri–Lubi-tag. A, B—exemple din nord-vestul României pentru ceramica (lucrată cu mâna) din locuința de la Hajdúnánás: tipurile 100 (A), 623 şi 624 (B). 2–10, după Fodor 2012.

Referitor la fixarea etapei IIb, un alt indiciu indirect, dar de luat în seamă, îl oferă şi așezarea mai nou semnalată la Hajdúnánás (comitatul Hajdú-Bihar), în Ungaria nord-estică şi vecinătatea nemijlocită a bazinului Tisei superioare. Indiferent dacă așezarea se afla uşor în exteriorul graniței nord-estice a teritoriului locuit de populația khaganatului avar timpuriu sau chiar la periferia acestuia[179], cele două locuințe adâncite cercetate acolo sunt identice celor din așezarea de la Lazuri–Lubi-tag.[180] Comparația este posibilă în primul rând datorită prezenței aceluiaşi tip de cuptor (2A), scobit într-un bloc de lut (fig. 22/1, 2). Ceramica din

[179] Din zona actualei localități nu sunt semnalate situri sau vestigii în legătură cu o prezență avară directă, cu excepția neclară a unui cimitir din epoca avară, din inventarul mormintelor fiind semnalate doar vase de lut descoperite în anul 1935. Szenpéteri 2002, vol. I, 156 şi harta 3.
[180] Fodor 2012.

https://biblioteca-digitala.ro

inventar, exclusiv lucrată cu mâna, este foarte puțină, dar cele câteva fragmente de părți superioare indică vase a căror forme pot fi regăsite în nord-vestul României (fig. 22/4—9, A, B). În aşezările de la Lazuri–Lubi-tag şi Zalău-Bul. M. Viteazul ele lipsesc în faza I (timpurie), ilustrând faza IIa şi mai ales IIb, adică cea mai recentă. În legătură cu cuptorul locuinței 1 de la Hajdúnánás–Verestengerjárás a apărut şi un fragment dintr-un platou de lut, asemenea locuinței 1a de la Lazuri (fig. 22/10). Importantă în cazul aşezării din Ungaria este descoperirea unei catarame pentru geantă aparținând tipului Pápa (fig. 22/3)[181], găsită în locuința deja amintită[182]. Indiferent de aria lor de răspândire (cu o concentrare importantă în interiorul khaganatului avar timpuriu) sau atelierele unde au fost produse, aceste accesorii pot fi datate în prima jumătate a sec. VII, eventual şi ultima treime a sec. VI[183].

După informațiile de până acum, se pare că această locuire din partea nord-vestică a României a ocupat doar regiunile joase, cu concentrări evidente pe segmentul inferior al râului Someş şi de-a lungul văii largi a râului Crasna, prelungită în direcția bazinului transilvănean prin Valea Zalăului (fig. 18). Dacă cimitirul de la Pişcolt (aşezarea corespunzătoare nu a fost încă identificată) şi o aşezare de la Tăşnad sugerează un avans spre sud-vest, în direcția Câmpiei Careilor şi a Ér-ului, întinsele spații depresionare dinspre nord şi est par să fi rămas nelocuite în acea vreme. Datarea în a doua jumătate a sec. VII a unora dintre aşezările medievale timpurii cunoscute acum rămâne problematică, dar cel mai probabil acestui orizont îi aparține o etapă a locuirii căreia îi sunt specifice complexele ce au în inventar multă ceramică lucrată cu mâna. Aşezări ca cele de la Turulung-Vii, în Depresiunea Oaş[184], Lăpuşel, în Depresiunea Baia Mare[185] sau Tisa şi Crăciuneşti, în Depresiunea Maramureş[186] indică o extensie a habitatului produsă atunci sau în perioada imediat următoare.

Un cimitir de incinerație cu morminte plane mai nou descoperit la Zalău–Farkas-domb (larg datat între a doua jumătate a sec. VII – prima jumătate a sec. IX) dovedeşte păstrarea pe durată mai lungă a acestui rit funerar[187]. Putem presupune că în perioada următoare primei jumătăți a sec. VII în regiunea nord-vestică a României au pătruns din bazinul Tisei Superioare noi grupuri de populație slavă, dar fenomenul rămâne dificil de surprins în raport cu un mediu cultural aflat în plin proces de uniformizare. Pentru sec. VIII, dacă nu începând chiar cu partea finală a sec. VII, mişcarea unei noi pânze de populație dinspre nord-est este indicată de cimitirele tumulare cu morminte de incinerație (urne) în cutii de lemn, cum sunt cele cunoscute acum de la Nuşfalău în nord-vestul României şi din vecinătatea Clujului, deja în partea nord-vestică a bazinului transilvănean[188].

Documentația arheologică disponibilă astăzi nu poate să susțină un răspuns mulțumitor în legătură cu perioada când colonizarea slavă (de presupus cu acordul şi sub controlul khaganatului avar) a atins spre sud interfluviul Crişuri – Mureş. Fără explicații duse până la capăt, cei interesați de evoluția regiuni pe durata epocii avare timpurii s-au referit la complexe arheologice „de tip gepido–slavo–avar”[189] sau „elemente cuturgure şi slave”[190]. Astfel, unele fragmente ceramice din vase lucrate cu mâna descoperite la Biharea au fost în mod greşit alăturate olăriei de tip Praga, ele indicând de fapt o etapă timpurie a locuirii medievale timpurii de acolo, cel mai probabil din prima jumătate a sec. VIII[191].

[181] Uenze 1966, 149–152.
[182] Fodor 2012, 717, fig. 10.
[183] Uenze 1966, 152; Fiedler 1992, vol. 1, 84; Madgearu 1993, 171, 174–175; Schulze-Dörrlamm 2002, 225.
[184] Stanciu, Bader 2003.
[185] Stanciu 1994.
[186] Stanciu1992, 174, nr. 11; 180, nr. 30.B, cu trimiteri la ilustrație.
[187] Băcueț-Crişan 2011.
[188] Stanciu 1999.
[189] Dumitraşcu 1978, 75.
[190] Comşa 1972, 211.
[191] Dumnitraşcu 1994, 192–193.

https://biblioteca-digitala.ro

Rămâne sub semnul întrebării şi o altă presupunere mai veche, conform căreia mici grupuri de slavi au apărut în această regiune în partea de sfârşit a sec. VII, deplasate dinspre vest, sub presiunea sau controlul avarilor[192].

În mod repetat au fost făcute trimiteri la un presupus mormânt biritual descoperit la Săcueni, din inventarul căruia provine şi o fibulă digitată miniaturală de tipul IC Werner (cu cele mai bune paralele în grupul fibulelor mazuro-germane din Prusia Orientală)[193]. Un vas de lut prezintă urme de patină de bronz în interior, dar interpretarea sa ca urnă, în lipsa oaselor calcinate, nu are niciun temei. De fapt, acolo se afla un cimitir din epoca avară timpurie (în bună parte distrus prin exploatarea nisipului), fiind cunoscut şi un mormânt cu inventarul specific unui războinic călăreț[194].

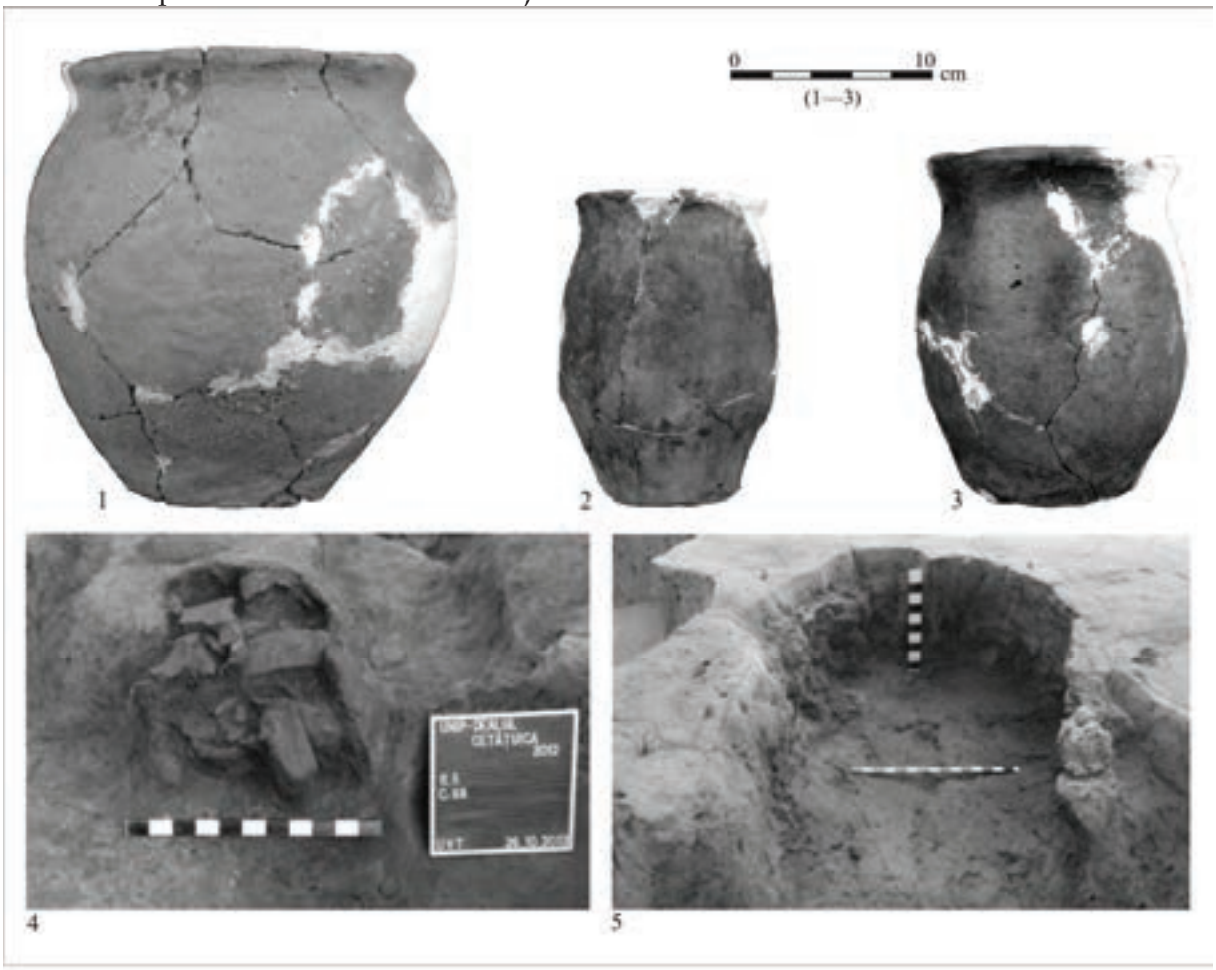

Fig. 23. Aşezarea de la Unip–Dealu Cetățuica (județul Timiş). Ceramică lucrată cu mâna (1–3) şi cuptorul unei locuințe, înainte (4) şi după golire (5). După Vlad, Micle, Ferencz, Stavilă, Floca 2014.

În Câmpia Vestică o întreagă serie de descoperiri funerare din perioada avară timpurie sunt concentrate pe Valea Mureşului, cu precădere la sud de râu, indicând unul dintre traseele pe care probabil chiar din partea finală a sec. VI avarii au pătruns în bazinul transilvănean[195]. Până la ora actuală nu sunt cunoscute de acolo vestigii care ar putea indică o prezență slavă timpurie; în această privință lucrurile rămâne neclare şi în privința părții

[192] Spre exemplu Teodor D.Gh. 1994–1995, 361.
[193] Semnalarea inițială la Chidioşan, Nánássy 1968. Mormântul poate fi datat în prima jumătate sau chiar treime a sec. VII (vezi şi Stanciu 2011, 82–84).
[194] Stanciu 2011, 81–84.
[195] Stanciu 2010, 857 fig. 133; 859.

https://biblioteca-digitala.ro

vestice a Banatului, unde descoperirile mai sigure, funerare în primul rând, pot fi puse de asemenea în legătură directă cu populația avară timpurie[196].

În schimb, dintr-o regiune situată mai la sud, nu departe de confluența Tisei cu Dunărea (teritoriu aflat până la 567/68 sub controlul gepizilor) a fost recent semnalată la Unip–Dealu Cetățuica (com. Sacoşu Turcesc, în Câmpia Timişului) o aşezare cu bordeie şi cuptoare scobite în bloc de lut cruțat, ilustrând un orizont probabil similar celui din nord-vestul României, Câmpia Munteniei sau Oltenia învecinată (fig. 23/4, 5). Prezentările preliminare indică prezența probabil exclusivă a ceramicii lucrate cu mâna (ar fi specifică culturii Praga), situl fiind datat în secolele VI–VII şi pus pe seama unui grup de populație slavă timpurie[197]. Totuşi, dacă locuințe ca cele cercetate acolo, cu cuptoare scobite în bloc de lut cruțat, însoțite de vălătuci, există în bună parte a spațiului atins de migrația slavilor timpurii[198], cele câteva vase întregi publicate nu pot fi considerate reprezentative pentru olăria tipului Praga (fig. 23/1–3)[199]. Fiind cunoscută acum doar o parte neînsemnată a ceramicii din locuințele de la Unip, observațiile corecte rămân a fi formulate în viitor.

Dacă realmente a fost găsită acolo doar ceramică lucrată cu mâna, atunci eventuala relație cu mediul cunoscut acum din nord-vestul României ar deveni credibilă, argumentând la modul relativ mai vechea presupunere în legătură cu avansul unor grupuri slave de-a lungul Tisei până pe linia Dunării[200]. În sensul acestei explicații se poate conta prea puțin pe descoperirile mai vechi, mereu invocate, din sectorul danubian Baziaş – Drobeta-Turnu Severin, ilustrate prin foarte puțină ceramică sau unele încă inedite (fig. 24/1–4). În unele complexe, mai timpurii (sec. VI – începutul sec. VII) ar exista ceramică lucrată cu mâna, de tip Praga, asociată celei modelate la roata rapidă (Şvinița, bordeiul 1), în altele (sec. VII) doar cioburi lucrate cu mâna (Şvinița, bordeiul 2) ori asociate celor modelate la roata înceată, cu decorul cunoscut (Insula Banului, Insula Decebal, Ostrovul Şimian)[201]. Mai importante sunt acolo cele două morminte de incinerație de la Balta Verde, de asemenea pe linia Dunării[202], datate de o cataramă de tip Siracusa în sec. VI târziu – prima jumătate a sec. VII, eventual chiar într-o perioadă uşor mai târzie[203].

Este de presupus legătura prioritară a acestor aşezări cu cele, atâtea câte sunt cunoscute, din vecinătatea estică imediată, cum sunt cele de la Gropşani, Făcăi (fig. 24/5–11), la est de Olt şi Ipoteşti, pe linia aceluiaşi râu[204]. Locuințele adâncite încălzite cu cuptoare scobite în bloc de lut, utilizarea vălătucilor şi acea parte a ceramicii lucrate cu mâna care poate fi pusă în legătură cu olăria culturii Praga caracterizează de asemenea aşezările din Câmpia Munteniei sau nord-vestul României, de fapt un spațiu chiar mai extins spre nord şi nord-est.

196 Ivanišević, Bugarski 2008, 52–55.

197 Bejan, Măruia, Micle 2011; Măruia, Bolcu, Horak 2013, 306–307; Vlad, Micle, Ferencz, Stavilă, Floca 2014, 29–30, 78–79.

198 Stanciu 2011, 158 fig. 47.

199 Măcar în termeni preliminari, pentru vasele întregi de la fig. 23, 1–3 ar putea fi găsite paralele în ceramica din mediul cimitirelor avare timpurii, respectiv în diferite variante ale grupei IIID a lui T Vida (Vida 1999, 139–140, figs. 58–59).

200 Comşa 1973a, 219–223; Comşa 1974a, 90–97; Comşa 1974b, 22–24; Comşa 1986; Comşa 1987, 220.

201 Comşa 1974a, 88–95.

202 Berciu, Comşa 1956, 403–405; Fiedler 1992, vol. I, 88–89.

203 Garam 2001, 95; Schulze-Dörrlamm 2002, 179. În aceeaşi regiune altre trei morminte de incinerație în urne ar fi fost găsite la Ostrovul Mare–Vadul morii, dar, foarte probabil, este vorba despre interpretarea greşită a resturilor unor locuințe arse (Fiedler 1992, vol. 1, 89–91).

204 Popilian, Nica 1998; Toropu 1976, 121–122; 127, fig. 29; 211, nr. 52; Roman, Ferche 1978.

https://biblioteca-digitala.ro

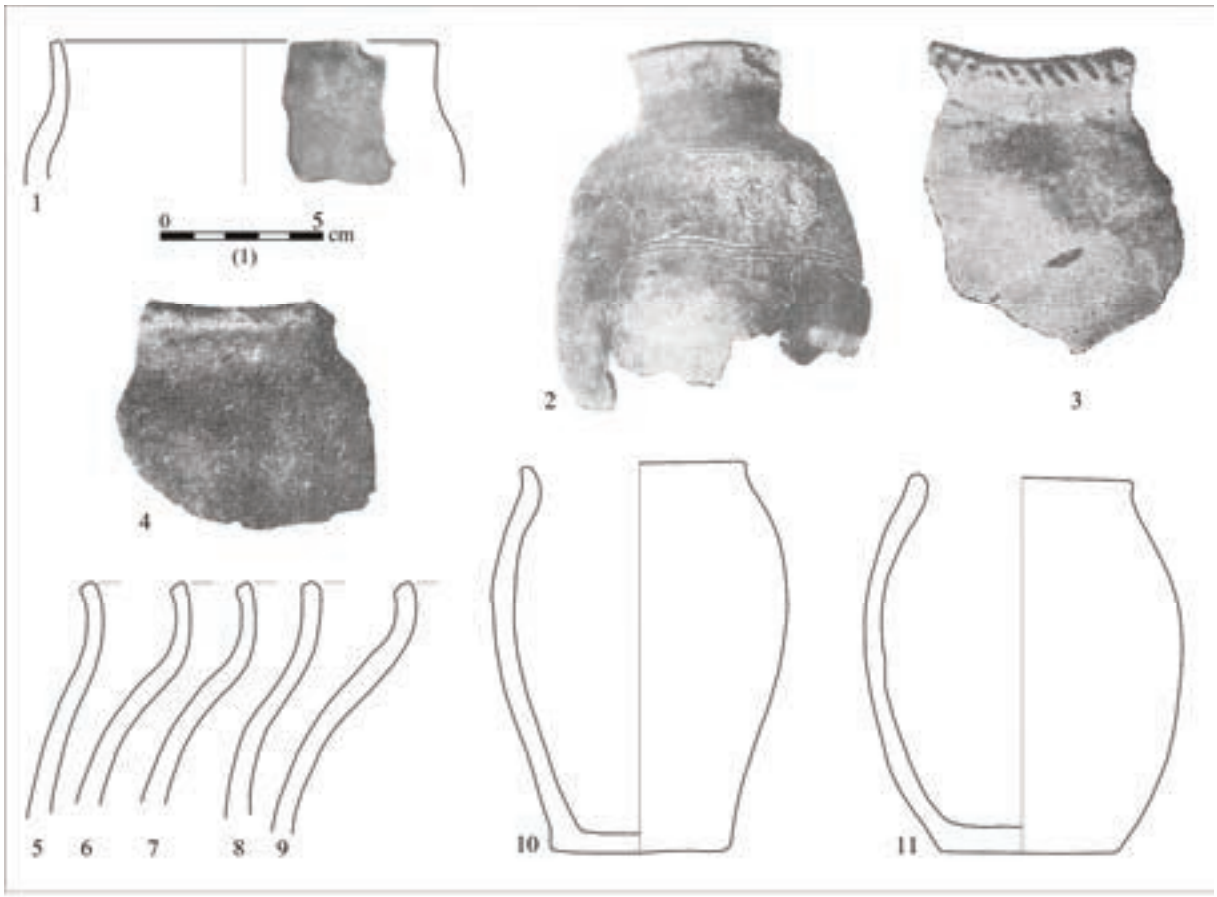

Fig. 24. Aşezările de la Şviniţa (1), Insula Banului (2–4) şi Făcăi (5–11). Ceramică lucrată cu mâna (1, 3–11) şi la roata înceată (2). După Comşa 1974 (1–4) şi Toropu 1976 (5–11).

Pentru o prezență timpurie (deja spre mijlocul sec. VI) a unor grupuri restrânse de slavi în zona Porților de Fier ale Dunării a fost sugerată o rută est-vest pe la sud de Carpați[205], aşadar pe această cale puteau să ajungă şi în partea sudică a Banatul de astăzi. Lipsesc acum indicii mai clare despre o posibilă mişcare dinspre nord spre sud, prin Câmpia Tisei (inevitabil sub controlul gepizilor sau al avarilor), dar această posibilitate poate fi măcar avută în vedere.

Producția şi folosirea olăriei modelate la roata rapidă separă în mod tranşant mediul aşezărilor mai apropiate de malul nordic al Dunării de modelul în general atribuit civilizației slave timpurii. O explicație mai sigură pentru prelungirea din antichitatea târzie a acestei tradiții tehnologice trebuie să țină cont de continuitatea de locuire a unei pânze de populație precedente apariției slavilor (cum se crede de obicie – romanizată), şi care a interferat cu o parte a acestora[206]. Este o situație asemănătoare celei din Transilvania, unde, spre deosebire, ar trebui să avem în vedere o diversitate sporită a structurilor etnice care au caracterizat populația khaganatul avar timpuriu.

Concluzii

Înainte de toate trebuie să recunoaştem că dosarul problemei discutate aici rămâne deschis. Sunt încă incomplete răspunsurile la o întreagă serie de întrebări, cum ar fi cele legate de o cronologie mai precisă sau de conținutul şi efectele interacțiunilor între medii culturale şi etnice distincte. Noi contribuții sunt de aşteptat nu doar din perspectiva

[205] Spre exemplu Comşa 1974a, 96.
[206] Spre exemplu Madgearu 1997, 116–117, cu mai multe trimiteri.

https://biblioteca-digitala.ro

investigațiilor arheologice, ci şi dinspre domenii complementare, nu în ultimul rând cel al lingvisticii.

Diversitatea condițiilor geografice ale României justifică specificul regional al evoluțiilor produse pe durata secolelor VI – VII, cu anumite diferențe atât între teritoriile extracarpatice (spațiul est/sud-carpatic), apoi între acestea şi Transilvania ori vestul sau nord-vestul României. Ca exemplu, o comparați între locuirea situată în apropierea liniei Dunării Inferioare, în imediata vecinătate a graniței Imperiului Romano-Bizantin (sau Bizantin timpuriu) şi cea cunoscută la extremitatea unei diagonale geografice, din nord-vestul României, în ciuda elementelor comune, ar putea spune multe în acest sens. În intervalul marcat de a doua jumătate a sec. VI şi prima jumătate a veacului următor schimbările structurale, urmate de configurarea unui nou model, sunt mai vizibile la est şi sud de Carpați, dar şi în nord-vestul României, exprimate prioritar prin preponderența sau chiar prezența exclusivă a ceramicii lucrate cu mână, iar în domeniul funerar prin răspândirea incinerației.

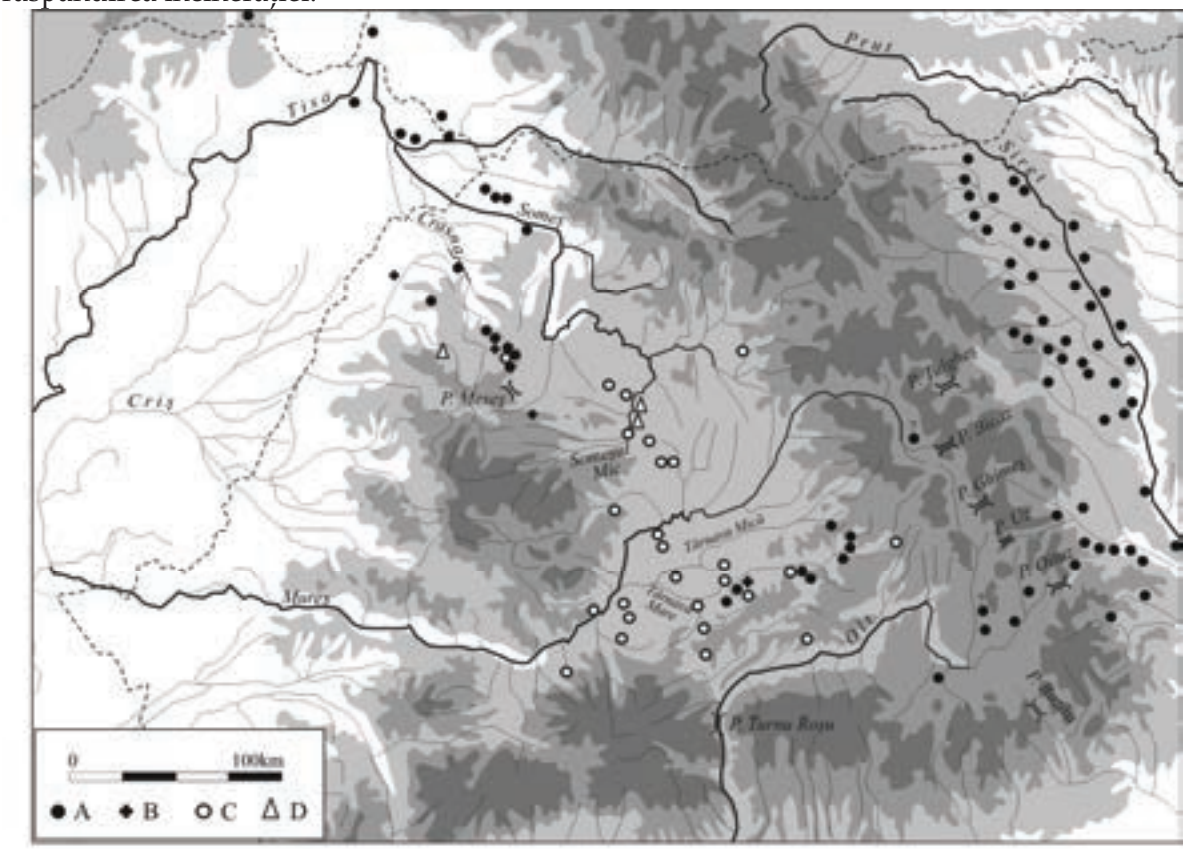

Fig. 25. A, B—Aşezări (A) şi cimitire (B) slave timpurii (cca. a doua jumătate a sec. VI – prima jumătate a sec. VII) în Transilvania, nord-vestul României şi aşezări din aceeaşi perioadă în teritoriul dintre râul Siret şi Carpații Răsăriteni (ultimele după Teodor D.Gh. 1997). C—cimitire ale „grupei Mediaş, cca. mijlocul sec. VII – sec. IX (după Horedt 1979b şi Țiplic 2005). D—cimitire tumulare cu morminte de incinerație de tip Nuşfalău-Someşeni.

Doar în afara teritoriului integrat regatului gepid, după aceea khaganatului avar, în partea de nord-vest a Românieste este delimitabil începând cel târziu cu partea mijlocie a sec. VI un orizont al cărui conținut diferă în mod net față de realitățile arheologice anterioare (de altfel această schimbare poate fi precizată într-un spațiu care pe durata a cel puțin jumătate de secol înainte pare să fi fost slab locuit sau chiar deloc). Intervine modelul unei locuiri care prin toate formele sale de manifestare poate fi regăsit în întreg spațiul Tisei Superioare, dar şi mai departe spre nord şi nord-est, în teritorii considerate originare pentru slavi (ca regiunea Pripetului) sau aflate pe una dintre rutele urmate de migrația acestei populații. Suma

https://biblioteca-digitala.ro

informațiilor de până acum indică rolul important revenit atunci întregului spațiu sprijinit pe Tisa Superioară, ca teritoriu de legătură şi tranzit, peste curbura nord-estică a Carpaților, între regiunile aflate la nord de aceşti munți şi segmentul nord-estic al bazinului carpatic.

În aceleaşi împrejurări, aceeaşi funcție a revenit şi regiunii din nord-vestul României, de data aceasta ca zonă de intermediere între bazinul Tisei Superioare şi Transilvania. Locuirea din nord-vest este orientată la orizontală pe o direcție lineară, dinspre nord spre sud-est, de-a lungul principalei căi regionale de circulație (valea râului Crasna) şi atingând apoi principala poartă de intrare în bazinul transilvănean (trecătoarea de pe Munții Meseş). Pe aceeaşi direcție, dar deja în interiorul bazinului transilvănean, la marginea sa nord-vestică, se află cimitirul cu morminte de incinerație de la Dorolțu, adeseori considerat ca descoperirea cea mai semnificativă pentru o etapă timpurie, de structurare a grupei Mediaş transilvănene. Mai sigură este legătura dintre acest cimitir şi descoperirile funerare de acelaşi fel cunoscute din vecinătatea nord-vestică, de aceea este foarte probabil că începând cu partea finală a sec. VI sau pe parcursul primei jumătăți a sec. VII locuirea slavă timpurie din nord-vestul României a avansat şi atins partea nord-vestică a bazinului transilvănean. Deşi, deocamdată, alte descoperiri funerare sau aşezări atât de timpurii nu sunt cunoscute de acolo, lipsa necropolelor orizontului *Reihengräber* târziu din întreg bazinul Someşului Mic, dar şi a descoperirilor avare propriu-zise (funerare în primul rând), ar trebui înțeleasă în raport cu un teritoriu cedat de la bun început de către avari unei populații aliate, căreia i-au revenit anumite sarcini (fig. 1, 2). Cimitirele de incinerație din vecinătatea Clujului de astăzi, tumulare (Someşeni, Apahida) sau cu morminte plane (Jucu de Sus, eventual acesta este biritual), indică o situație mult mai clară în această privință pentru secolul VIII şi începutul veacului următor (fig. 25).

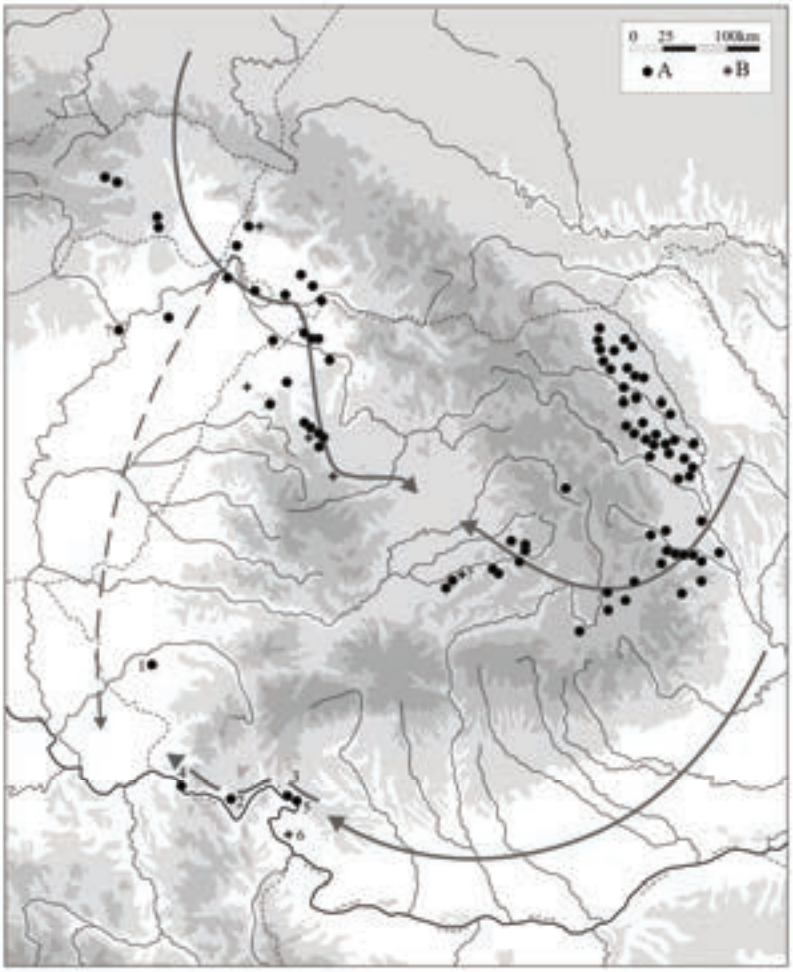

Fig. 26. Descoperiri slave timpurii (a doua jumătate a sec. VI – prima jumătate a sec. VII) în spațiul intracarpatic al României, bazinul Tisei Superioare, extremitatea vestică a Olteniei şi aşezări din aceeaşi perioadă semnalate în spațiul dintre râul Siret şi Carpații Răsăriteni (cele din urmă după Teodor D.Gh. 1997). A—aşezări. B—descoperiri funerare. 1—Unip. 2—Şvinița. 3—Insula Banului. 4—Insula Decebal. 5—Ostrovul Şimian. 6—Balta Verde.

https://biblioteca-digitala.ro

Lipsesc informațiile despre o posibilă extensie sau infiltrații ale locuirii slave timpurii din nord-vestul României pe durata dintre a doua jumătate a sec. VI şi prima jumătate a sec. VII în direcție opusă, spre sud-vest, în Câmpia Tisei, spațiu situat în interiorul khaganatului avar. Tocmai de aceea, rămâne în continuare sub semnul întrebării posibilitatea unei legături directe între puținele vestigii puse pe seama slavilor timpurii cunoscute din sudul Banatului, pe de o parte, şi din regiunea Tisei Superioare, pe de alta.

Neclară rămâne şi datarea mai precisă a celei mai vechi locuiri slave din interiorul Transilvaniei, aşa cum este ea cunoscută din regiunea situată la extremitatea sa sud-estică (bazinul superior al râului Olt). Cum s-a văzut, puținele artefacte care permit o poziționare cronologică mai strânsă indică mai degrabă a doua jumătate a sec. VI, ultima sa treime sau chiar partea de început a sec. VII. Dar constatarea nu poate fi una definitivă, cu atât mai mult cu cât rezultatele cercetărilor de acolo nu au fost integral publicate. Legătura cu orizontul similar deja de multă vreme cunoscut de cealaltă parte a Carpaților pe bună dreptate a fost constant remarcată, dar data de început a fazei a II-a a grupului/culturii Costişa–Botoşana din Moldova (cu trimitere directă la apariția primilor slavi) nu este deocamdată în mod suficient de sigur fixată pe la mijlocul sec. VI. Nu lipsesc sugestiile în sprijinul unei datări mai timpurii[207], argument folosit pentru a fi indicate pătrunderi ale slavilor în sud-estul Transilvaniei deja pe parcursul primei jumătăți a sec. VI, într-o zonă care atunci se afla în afara regatului gepid[208].

Cu privire la partea central-sud-estică a Transilvaniei este nesigură existența unei linii de demarcație rigidă pe durata epocii avare timpurii între, pe de o parte, locuirea situată la extremitatea sa sud-estică (pusă întodeauna în legătură cu o populație slavă timpurie) şi, pe de alta, cea din teritoriul imediat învecinat vest (cu prezența mai accentuată a orizontului *Reihengräber* târziu). Indiferent dacă abia începând cu secolul VII sau chiar cu ultima treime a secolului anterior, cimitirul 3 de la Bratei şi cele două aşezări învecinate (poate şi altele, cum este aceea de la Sighişoara–Dealul viilor) indică nu doar anumite relații între cele două medii, ci, foarte probabil, chiar un avans mai timpuriu al locuirii din bazinul superior al râului Olt (susținută de o populație slavă timpurie) spre interiorul bazinului transilvănean.

Mecanismele şi rezultatele acestor fenomene de aculturație, de presupus alături chiar de procese de asimilare şi în cele din urmă reconfigurări etnice, rămân încă obscure, în termeni arheologici mai sigură fiind una dintre direcții, anume structurarea unui nou mediu cultural, mai bine cunoscut acum datorită cimitirelor caracterizate prin preponderența categorică a mormintelor plane de incinerație (aşa-numita „grupă Mediaş"). Dacă pe durata secolelor VII – IX acest orizont al vestigiilor a fost cel mai des înțeles prin prezența transilvăneană a slavilor, perspectiva cercetărilor rămâne deschisă şi altor posibilități de interpretare, nu în ultimul rând aceea de a explica conținutul etnic al amintitei grupe prin fuziunea unor elemente distincte. De altfel, tocmai în perspectiva demersurilor viitoare, ar trebui să recunoaştem că deținem astăzi foarte puține informații despre evoluția sau destinul altor *gentes* care în perioada khaganatului avar au locuit în Transilvania (romanici, germani târzii sau, cum se crede uneori, chiar resturi ale vechii populații dacice).

O observație frecvent invocată în literatura românească de specialitate a fost aceea că slavii au pătruns în spațiul extra- şi intra-carpatic al României pe parcursul mai multor valuri, în etape distincte şi chiar din direcții diferite[209]. Este o explicație plauzibilă, foarte probabil corectă, dar de cele mai multe ori argumentele invocate în sprijin nu au fost convingătoare. În ceea ce priveşte bazinul transilvănean, ştim acum în termeni mai clari că într-o perioadă timpurie colonizarea slavă a intervenit nu numai din direcția spațiului est-carpatic, ci şi din cea a bazinului Tisei Superioare, prin regiunea nord-vestică a României (fig. 26).

[207] Comşa 1973a, 198–199, nota 1; Comşa 1974b, 24–25, nota 6; Stanciu 2001, 117–119.
[208] Comşa 1979, 109–114.
[209] Spre exemplu la Maria Comşa, în termeni pe care îi consider corecți, pe teritoriul vechii Dacii slavii nu au pătruns concomitent şi cu aceeaşi intensitate, iar contactul cu populația (populațiile) locală preexistentă s-a produs treptat (spre exemplu Comşa 1973a; Comşa 1979, 109–114; Comşa 1987).

https://biblioteca-digitala.ro

Literatura

Aldea, Stoicovici, Blăjan 1980 — I. Aldea, E. Stoicovici, M. Blăjan, *Cercetări arheologice în cimitirul prefeudal de la Ghirbom (Gruiul Fierului)*, Apulum 18, 1980, 151–176.

Alexandrescu, Pop, Marcu 1973 — A. D. Alexandrescu, I. Pop, M. Marca, *Raport asupra săpăturilor de la Hărman, jud. Braşov (1961–1970)*, Materiale 10, 1973, 231–259.

Anghel 1997 — Gh. Anghel, *Necropola birituală prefeudală de la Ghirbom (Gruiul Fierului) județul Alba*, ActaMusAp 34, 1997, 255–271.

Bálint 1980–1981 — Cs. Bálint, *Über einige östliche Beziehungen der Frühawarenzeit (568 – circa 670/680)*, MittArchInstUngAkad 10–11, 1980–1981, 131–146.

Bálint 1989 — Cs. Bálint, *Die Archäologie der Steppe. Steppenvölker zwischen Volga und Donau vom 6. bis zum 10. Jahrhundert*, Wien/Köln, 1989.

Baltag 2004 — Gh. Baltag, *Aşezări şi tipuri de locuințe din bazinul Târnavei Mari între sec. III–X d.Chr.*, RevBistriței 28, 2004, 139–193.

Barford 2001 — P. M. Barford, *The Early Slavs. Culture Society in Early Medieval Eastern Europe*, London, 2001.

Barnea 1971 — I. Barnea, *Dobrogea în secolele VII–X*, Peuce 2, 1971, 205–219.

Băcueț-Crişan 2011 — D. Băcueț–Crişan, *Morminte de incinerație medievale timpurii descoperite la Zalău „Dealul Lupului/Farkas domb" (jud. Sălaj)*, Crisia 41, 2011, 113–124.

Bârzu 1976 — L. Bârzu, *Sur le caractère de certaines fosses daces découvertes à Bratei (dép. de Sibiu)*, Thraco-Dacica 1, 1976, 183–191.

Bârzu 1994–1995 — L. Bârzu, *La station no 1 de Bratei, dép. de Sibiu (IVe – VIIe siècles), avec une expertise de Maria Bulai-Ştirbu*, Dacia N.S. 38–39, 1994–1995, 239–295.

Bârzu 2010 — L. Bârzu, *Ein gepidisches Denkmal aus Siebenbürgen. Das Gräberfeld Nr. 3 von Bratei*, ArchRomanica IV, Cluj-Napoca, 2010.

Bârzu, Harhoiu 2008 — L. Bârzu, R. Harhoiu, *Gepiden als Nachbarn der langobarden und das Gräberfeld von Bratei*, în: J. Bemmann, M. Schmauder (Hrsg.), Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden – Awaren – Slawen. Akten der Internat. Tagung in Bonn vom 25. bis 28. Februar 2008. Koll. zur Vor- und Frühgesch. 11, Bonn, 2008, 513–578.

Bejan, Măruia, Micle 2012 — A. Bejan, L. Măruia, D. Micle, *Unip, com. Sacoşu Turcesc, jud. Timiş. Punct: Dealu Cetățuica*, CronCercArh Campania 2011, 156–164.

Berciu, Comşa 1956 — D. Berciu, E. Comşa, *Săpăturile arheologice de la Balta Verde şi Gogoşu (1949 şi 1950)*, Materiale 2, 1956, 251–490.

https://biblioteca-digitala.ro

Bîrzu, Brezeanu 1991 — L. Bîrzu, S. Brezeanu, *Originea şi continuitatea românilor. Arheologie şi tradiție istorică*, Bucureşti, 1991.

Benkő 1992 — Benkő E., *A középkori Keresztúr-Szék régészeti Topográfiája*, VAH 5, Budapest, 1992.

Bóna 1968 — I. Bóna, *Über einen archäologischen Beweis des langobardisch-slawisch-awarischen Zusammenlebens*, ŠtudZvesti 16, 1968, 35–44.

Bóna 1973 — I. Bóna, *VII. századi avar települések és Árpádkori magyar falu Dunaújvárosban*, FAH, Budapest, 1973.

Bóna 1979 — I. Bóna, *Gepiden in Siebenbürgen. Gepiden an der Theiss*, ActaArchHung 31–1-2, 1979, 9–50.

Bóna 1990 — I. Bóna, *Völkerwanderung und Frühmittelalter (271–895)*, în: B. Köpeczi (Hrsg.), Kurze Geschichte Siebenbürgens, Budapest, 1990, 62–106.

Buzea, Zăgreanu 2011 — D. Buzea, R. Zăgreanu, *Posztrómai település Oltszem-Homokbánya lelőhelyen (Kovászna megye)*, în: Körösfői Z. (főszerk.), Erdély és kapcsolatai a kora népvándorlás korában, Molnár István Múz 3, 2011, 39–61.

Chidioşan, Nánássy 1968 — N. Chidioşan, Z. Nánássy, *Un mormânt din perioada prefeudală descoperit la Săcueni*, ActaMN 5, 1968, 517–520.

Chirilă, Socolan 1971 — E. Chirilă, A. Socolan, *Tezaure şi descoperiri monetare din colecția Muzeului Județean Maramureş*, Baia Mare, 1971.

Comşa 1960 — M. Comşa, *Slavii*, în: C. Daicoviciu, E. Condurachi, I. Nestor, Gh. Ştefan (red.), Istoria României, vol. I, Bucureşti, 1960, 728–754.

Comşa 1972 — M. Comşa, *Unele date privind regiunile din nord-vestul României în secolele V – IX*, în: C. Hora, T. Jurcsák et al. (eds.), Centenar Muzeal Orădean 1872 – 1972, Oradea, 1972, 209–213.

Comşa 1973a — M. Comşa, *Die Slawen im karpatisch-donauländischen Raum im 6.–7. Jahrhundert*, ZeitschrArch 7, 1973, 197–228.

Comşa 1973b — M. Comşa, *Quelques données relatives à la chronologie et à l'appartenance ethnique des necropoles de type Moreşti et Band*, în: M. Garašanin, A. Benac, N. Tasić (réd.), Actes du VIIIe Congrès Internat. des Sciences Préhist. et Protohist., Belgrad, 9–15 septembre 1971, vol. 3, Beograd, 1973, 309–318.

Comşa 1974a — M. Comşa, *Unele date cu privire la Banatul de Sud în secolele IV – VII*, în: In memoriam Constantin Daicoviciu, Cluj, 1974, 85–97.

Comşa 1974b — M. Comşa, *Directions et étapes de la penetration des Slaves vers la Péninsule Balkanique aux VIe – VIIe siècle (avec un regard special sur le territoire de la Roumanie)*, Balcanoslavica 1, 1974, 9–28.

https://biblioteca-digitala.ro

Comşa 1979 — M. Comşa, *Romains, germains et slaves dans le territoire de la Roumanie au VIe–VIIe siècles*, ZborMuzBeograd 9–10, 1979, 103–120.

Comşa 1984 — M. Comşa, *Bemerkungen über die Beziehungen zwischen den Awaren und Slawen im 6.–7. Jahrhundert*, în: Interaktionen zwischen der mitteleuropäischen Slawen und anderen Ethnika im 6.–7. Jahrhundert, Symposium Nové Vozokany 3. – 7. Oktober 1983, Nitra, 1984, 63–74.

Comşa 1986 — M. Comşa, *Nouvelles données rélatives à la marche des Slaves vers la Péninsule Balkanique à travers le bassin de la Tisza aux VIe – VIIe siècles*, în: M. Apostolsji (ed.), Zbornik posveten na Boško Babić/Mélange Boško Babić 1924–1984, Prilep, 1986, 273–276.

Comşa 1987 — M. Comşa, *Slawen und Awaren auf rumänischen Boden, ihre Beziehungen zu der bodenständigen romanischen und späteren frührumänischen Bevölkerung*, în: B. Hänsel (Hrsg.), Die Völker Südosteuropas im 6. bis 8. Jahrhundert, Südosteuropa Jahrbuch 17, München/Berlin, 1987, 219–230.

Comşa 1995 — M. Comşa, *Drumul herulilor din anul 512 prin „Țara tuturor sclavinilor"*, CCDJ 13–14, 1995, 197–206.

Cosma et al. 2013 — C. Cosma, A. Dobos, G. T. Rustoiu, A. Rustoi, O. Oargă, *Războinici în Transilvania din epoca avară. Catalogul expoziției*, Cluj-Napoca, 2013.

Cseh 1991 — Cseh J., *Régészeti ásatások Tiszafüred-Morotvaparton. A kora-népvándorláskori (gepida) telep*, Szolnok Megyei Múzeum Adattár 32, 1991, 157–225.

Curta 1994 — Fl. Curta, *The Changing Image of the Early Slavs in the Rumanian Historiography and Archaeological Literature. A Critical Survey*, Südost–Forschungen 53, 1994, 225–310.

Curta 2001a — Fl. Curta, *The Prague type: a critical approach to pottery classification*, ArchBulg 5, 2001, 73–106.

Curta 2001b — Fl. Curta, *The Making of the Slavs: History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500–700 A.D*, Cambridge Studies in Medieval Life and Thought, Fourth Ser. 52, Cambridge/New York, 2001.

Curta 2005 — Fl. Curta, *Female Dress and "Slavic" Bow Fibulae in Greece*, Hesperia 5, 2005, 101–146.

Curta 2008a — Fl. Curta, *Utváření Slovanů (se zvláštním zřetelem k Čechám a Moravě)*, ArchRozhl 60, 2008, 643–694.

Curta 2008b — Fl. Curta, *Some Remarks on Bow Fibulae of Werner's Class IC*, Slavia Antiqua 49, 2008, 45–98.

Curta 2008c — Fl. Curta, *Once again on Bow Fibulae of the "Pietroasele Type" (Werner's Class I F)*, ActaArchHung 59, 2008, 465–492.

Curta, Dupoi 1994–1995 — Fl. Curta, V. Dupoi, *Über die Bügelfibeln aus Pietroasele und ihre Verwandten*, Dacia N.S. 38–39, 1994–1995, 217–238.

https://biblioteca-digitala.ro

Curta, Gândilă 2013 — Fl. Curta, A. *Gândilă, Sixth-century fibulae with bent stem*, Peuce 11, 2013, 101–176.

Czopek, Morawiecki, Podgórska-Czopek 2001 — S. Czopek, L. Morawiecki, J. Podgórska-Czopek, *Nalezisko monety bizantyjskiej ze stanowiska nr. 22 w Grodzisku Dolnym, pow. Leżajsk*, SprawArch 53, 2001, 391–402.

Daim 1998 — F. Daim, *Archaeology, ethnicity and the structures of identification: the example of the Avars, Carantanians and Moravians in the eighth century*, în: W. Pohl, H. Reimitz (eds.), Strategies of Distinction. The Construction of Ethnic Communities, 300–800. The transformation of the Roman world 2, Leiden/Boston/Köln, 1998, 70—93.

Demjén, Lăzărescu 2011 — Demjén A., Vl. Lăzărescu, *Római császákori és kora középkori leletek Gyergyószárhegyen*, în: Körösfői Z. (föszerk.), Erdély és kapcsolatai a kora népvándorlás korában, Molnár István Múz 3, 2011, 63–93.

Dobos 2011 — A. Dobos, *The Reihengräberfelder in Transylvania after 100 years of archaeological research*, ActaArchCarpathica 46, 2011, 171–206.

Dobos 2013 — A. Dobos, *Gepidák vagy avarok? Az erdélyi kora avar kori soros temetők kutatásának kérdéseiről*, Dolgozatok 6–7/16–17, 2013, 93–118.

Dolinescu-Ferche 1984 — S. Dolinescu-Ferche, *La culture Ipoteşti-Ciurel-Cîndeşti (Ve – VIe siècles). La situation en Valachie*, Dacia N.S. 28–1-2, 1984, 117–149.

Dulinicz 2006 — M. Dulinicz, *Frühe Slawen im Gebiet zwischen unterer Weichsel und Elbe. Eine archäologische Studie*, Studien zur Siedlungsgesch. u. Arch. der Ostseegebiete 7, Neumünster, 2006.

Dulinicz 2009–2010 — M. Dulinicz, *The Lombard headman called Ildigis and the Slavs*, ArchAdriatica 3–4, 2009–2010, 237–246.

Dumitraşcu 1978 — S. Dumitraşcu, *Ceramica românească descoperită în Crişana (sec. VIII – XI)*, Crisia 8, 51–111.

Dumitraşcu 1994 — S. Dumitraşcu, *Biharea I. Săpăturile arheologice din anii 1973–1980*, Oradea, 1994.

Dumitraşcu, Togan 1974 — S. Dumitraşcu, G. Togan, *Cimitirul de la Boarta – „Pîrîul Zăpozii-Şoivan"*, StComSibiu 18, 1974, 93–110.

Ferenczi 1970 — I. Ferenczi, *O descoperire slavă timpurie în Transilvania*, ActaMN 7, 1970, 565–573.

Ferenczi et al. 1950 — Şt. Ferenczi, K. Horedt, N. Liu, V. Mirea, M. Rusu, *Pătrunderea şi aşezarea slavilor în Transilvania. Raportul colectivului asupra săpăturilor executate în regiunea Târnava Mare*, SCIV 1-1, 1950, 123–130.

https://biblioteca-digitala.ro

Fiedler 1992 — U. Fiedler, *Studien zu Gräberfeldern des 6. bis 9. Jahrhunderts an der unteren Donau*, vol. 1-2, UPA 11, Bonn, 1992.

Fiedler 1996 — U. Fiedler, *Die Slawen im Bulgarenreich und im Awarenkhaganat. Versuch eines Vergleich*, in: D. Bialeková, J. Zábojník (Hrsg.), Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis zum 11. Jahrhundert, Symposium Nitra 6. Bis 10. November 1994 Bratislava, 1996, 195–213.

Fiedler 2010 — U. Fiedler, *Die slawische Bügelfibeln von Joachim Werners Gruppe I. Bemerkungen zum Forschungsstand unter besonderer Berücksichtigung des Typs IC*, în: A. Măgureanu, E. Gáll (eds.), Between the Steppe and the Empire. Archaeological Studies in Honour of Radu Harhoiu at 65th Anniversary, Bucharest, 2010, 225–252.

Fodor 2012 — I. Fodor, *Avar kori lakóházak Hajdúnánáson*, în: V. Tivadar (Hrsg.), Thesaurus Avarorum. Archaeological Studies in Honour of Éva Garam, Budapest, 2012, 709–720.

Fontes 1970 — H. Mihăilescu, Gh. Ştefan, R. Hîncu, Vl. Iliescu, V. C. Popescu, *Fontes Historiae Dacoromanae / Izvoarele Istoriei României, vol. 2 (de la anul 300 până la anul 1000)*, Bucureşti, 1970.

Fusek 1994 — G. Fusek, *Slovensko vo včasnoslovanskom období*, Arch. Slovaca Monographiae, Studia 3, Nitra, 1994.

Fusek 2004 — G. Fusek, *'Slawen' oder Slawen? Eine polemische Auseinandersetzung über eine wertvolle Monographie*, SlovArch 52–1, 2004, 161–186.

Fusek 2008 — G. Fusek, *Frühe Slawen im Mitteldonaugebiet*, în: J. Bemmann, M. Schmauder (Hrsg.), Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden – Awaren – Slawen. Akten der Internat. Tagung in Bonn vom 25. bis 28. Februar 2008. Koll. zur Vor- und Frühgesch.11, Bonn, 2008, 645–656.

Fusek, Zábojník 2005 — G. Fusek, J. Zábojník, *Ausklang der Spätantike und Anfang des Frühmittelalters in der nördlichen Peripherie Karpatenbeckens*, în: P. Kaczanowski, M. Parczewski (red.), Archeologia o początkach Słowian. Materiały z konferencji, Kraków, 19-21 Listopada, 2001, Kraków, 2005, 541–566.

Fusek, Zábojník 2010 — G. Fusek, J. Zábojník, *Frühslawisches Siedlungsobjekt aus Suchohrad. Zur Problematik der langobardisch-slawischen Beziehungen*, în: J. Beljak, G. Březinová, Vl. Varsik (eds.), Archeológia Barbarov. Sídliskové a ekonomické štruktúry od neskorej doby laténskej po včasný stredovek. Zborník referátov z V. protohistorickej konferencie Nitra 21. – 25. septembra 2009, Arch. Slovaca Monographiae, Communicationes 10, Nitra, 2010, 155–180.

https://biblioteca-digitala.ro

Fusek, Olexa, Zábojník 2010 — G. Fusek, L. Olexa, J. Zábojník, *Nové sídliskové nálezy z Nižnej Myšle. K problematike včasnoslovanského osídlenia horného Potisia*, SlovArch 58–2, 2010, 337–363.

Gaiu 1979 — C. Gaiu, *Aşezarea prefeudală de la Şopteriu (com. Urmeniş)*, Apulum 17, 1979, 265–271.

Gáll 2014 — E. Gáll, *The Avar Conquest and what Followed. Some Ideas on the Process of „Avarisation" of Transylvanian Basin (6th – 7th Centuries)*, în: S. Cociş (Hrsg.), Archäologische Beiträge. Gedenkschrift zum hundersten Geburtstag von Kurt Hored, PAT 7, Cluj-Napoca, 2014, 295–323.

Garam 2001 — É. Garam, *Funde byzantinischer Herkunft in der Awarenzeit vom Ende des 6. bis zum Ende des 7. Jahrhunderts*, Monumenta Avarrorum Archaeologica 5, Budapest, 2001.

Godłowski 1980 — K. Godłowski, *Das Aufhören der germanischen Kulturen an der mittleren Donau und das Problem des Vordringens der Slawen*, în: H. Wolfram, F. Daim (Hrsg.), Die Völker an der mittleren und unteren Donau im fünften und sechsten Jahrhundert, Ber. des Symposions der Komm. für Frühmittelalterforsch. 24. bis 27. Oktober 1978, Stift Zwettl, Niederösterreich, Veröff. der Komm. für Frühmittelalterforsch. 4, Österreichische Akad. der Wiss., Phil.-historische Kl., Denkschr. 145, Wien, 1980, 225–232.

Godłowski 2005 — K. Godłowski, *Zum sogenannten 'ethnischen Nihilismus' in der Archäologie,* în: J. Bemmann, M. Parczewski (Hrsg.), Frühe Slawen in Mitteleuropa. Schriften von Kazimierz Godłowski, Stud. zur Siedlungsgesch. und Arch. der Ostseegebiete 6, Neumünster, 2005, 47–51.

Harhoiu 1999–2001 — R. Harhoiu, *Quellenlage und Forschungsstand der Frühgeschichte Siebenbürgens im 6. – 7. Jahrhundert*, Dacia N.S. 43–45, 97–158.

Harhoiu 2001 — R. Harhoiu, *Archäologische Kulturgruppen des 6. – 7. Jahrhunderts in Siebenbürgen. Forschungsgeschichtliche Überlegungen*, SlovArch 49, 2001, 139–163.

Harhoiu 2004 — R. Harhoiu, *Der römisch-byzantinische Import des 6.–7. Jahrhunderts als ethnischer Indikator der siebenbürgischen Romanen*, în: H. Friesinger, A. Stuppner (Hrsg.), Zentrum und Peripherie – gesellschaftliche Phänomene in der Frühgeschichte, Materialien des 13. Intern. Symposiums „Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donauraum", Zwettl, 4.–8. Dezember 2000, Mitt. der Prähist. Komm., Österreichische Akad. der Wiss., Phil.-hist. Klasse 57, Wien, 2004, 149–167.

Harhoiu 2004–2005 — R. Harhoiu, *Allgemeine Betrachtungen zum Bestattungssitenbild Siebenbürgens im 4. und bis zur Mitte des 9. Jahrhunderts*, Dacia N.S. 48–49, 283–334.

https://biblioteca-digitala.ro

Harhoiu 2010 — R. Harhoiu, *Where Did All the Gepids Go?*, în: Fl. Curta (ed.), Neglected Barbarians, Studies in the Early Middle Ages 32, Turnhout, 2010, 209–244.

Harhoiu, Baltag 2006 — R. Harhoiu, Gh. Baltag, *Sighişoara–Dealul Viilor. Monografie arheologică*, vol. I–II, Bistriţa/Cluj-Napoca, 2006.

Heitel 1994 — R. R. Heitel, *Zur Frage des Eindringens der Frühslawen in Siebenbürgen*, în: W. Schuller (Hrsg.), Siebenbürgen zur Zeit der Römer und der Völkerwanderungszeit, Siebenbürgisches Archiv 29, Köln/Weimar/Wien, 1994, 183–207.

Herrmann 1986 — J. Herrmann, *Welt der Slawen. Geschichte, Gesellschaft, Kultur*, Leipzig/Jena/Berlin, 1986.

Hica, Blăjan 1973 — I. Hica, M. Blăjan, *Un cimitir de incineraţie din sec. VIII la Turdaş (jud. Alba)*, ActaMN 10, 1973, 641–652.

Horedt 1951 — K. Horedt, *Ceramica slavă din Transilvania*, SCIV 2-2, 1951, 189–218, pl. I–XIV.

Horedt 1965 — K. Horedt, *Un cimitir din secolul IX–X e.n. la Mediaş*, Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Series Historiae 2, 1965, 7–23.

Horedt 1973 — K. Horedt, *Zentralrumänien (Siebenbürgen) um die Mitte des 7. Jahrhunderts*, în: J. Herrmann, K.-H. Otto (Hrsg.), Berichte über den II. Internationalen Kongreß für Slawische Archäologie, 24. bis 28. August 1970, Band III, Berlin, 1973, 189–192.

Horedt 1976 — K. Horedt, *Die Brandgräberfelder der Mediaşgruppe aus dem 7.–9. Jh. in Siebenbürgen*, ZeitschrArch 10, 1, 1976, 35–57.

Horedt 1977 — K. Horedt, *Der östliche Reihengräberkreis in Siebenbürgen*, Dacia N.S. 21, 1977, 251–268.

Horedt 1979a — K. Horedt, *Moreşti. Grabungen in einer vor- und frühgeschichtlichen Siedlung in Siebenbürgen*, Bukarest, 1979.

Horedt 1979b — K. Horedt, *Die Brandgräberfelder der Mediaşgruppe aus dem 7.–9. Jh. in Siebenbürgen*, in: B. Chropovský (éd.), Rapports du IIIe Congrès international d'Archéologie Slav, Bratislava 7–14 septembre 1975, tome 1, Bratislava, 1979, 385–394.

Horedt 1986 — K. Horedt, *Siebenbürger im Frühmittelater*, Antiquitas, Reihe 3 (Serie 4), Bonn, 1986.

Horedt 1987 — K. Horedt, *Die Völker Südosteuropas im 6. bis 8. Jahrhundert, Probleme und Ergebnisse*, în: B. Hänsel (Hrsg.), Die Völker Südosteuropas im 6. bis 8. Jahrhundert, Südosteuropa Jahrbuch 17, Berlin, 1987, 11–26.

Ibler 1992 — U. Ibler, *Pannonische Gürtelschnallen des späten 6. und 7. Jahrhunderts*, ArhVestnik 43, 1992, 135–148.

https://biblioteca-digitala.ro

Istvánovits 2001 — E. Istvánovits, *Korai szláv település maradványai Kisvárda határában*, JAMÉvk 43, 165–183.

Ivanišević, Bugarski 2008 — V. Ivanišević, V. Bugarski, *Western Banat during the Great Migration Period*, în: B. Niezabitowska-Wiśniewska, M. Juściński, P. Łuczkiewicz, S. Sadowski (eds.), The Turbulent Epoch. New materials from the Late Roman Period and the Migration Period, vol II, Monumenta Studia Gothica 5, Lublin, 2008, 39–61.

Jelínková 2012 — D. Jelínková, *K otázce datování počátků kultury s keramikou pražského typu na Moravě*, Přehled výzkumů 53, 2, 2012, 7–21.

Kazanski 1999 — M. Kazanski, *Les Slaves. Les origines (Ier-VIIe siècle après J.-C.)*, Paris, 1999.

Kovács 1913 — I. Kovács, *A mezőbándi ásatások. Őskori telepnyomok és temető La-Tène izlésű temetkezés, népvándorláskori temető*, Dolgozatok 4, 1913, 17–429.

Krüger 1967 — B. Krüger, *Dessau-Mosigkau. Ein frühslawischer Siedlungsplatz im mittleren Elbgebiet*, Deutsche Akad. der Wiss. zu Berlin, Schr. der Sektion für Vor- und Frühgesch. 22, Berlin, 1967.

Kučerová, Soják, Kušnierová, Fecko 2012 — M. Kučerová, M. Soják, A. Kušnierová, P. Fecko, *Prvé včasnoslovanské nálezy zo Spiša*, în: F. Fetko, M. Števík (eds.), Pocta Ivanovi Chalupeckému. Zborník príspevkov k slovenským dejinám vydaný pri príležitosti osemdesiatin doc. PhDr. Ivana Chalupeckého, Levoča, 2012, 19–31.

Lakatos 1973 — P. Lakatos, *Quellenbuch zur Geschichte der Gepiden*, Acta Universitatis de Attila József Nominatae, AAASzeged XVII, Opuscula Byzantina II, 1973.

Lakatos 1978 — P. Lakatos, *Quellenbuch zur Geschichte der Heruler*, Acta Universitatis de Attila József Nominatae, AAASzeged XXI, Opuscula Byzantina VI, 1978.

Lotter 2003 — F. Lotter, *Völkerverschiebungen im Ostalpen-Mitteldonau-Raum zwischen Antike und Mittelalter (375–600)*, Berlin, 2003.

Madgearu 1993 — Al. Madgearu, *Despre cataramele de tip 'Pápa' şi unele probleme ale secolului al VII-lea*, SCIVA 44-2, 1993, 171–183.

Madgearu 1997 — Al. Madgearu, *Continuitate şi discontinuitate culturală la Dunărea de Jos în secolele VII–VIII*, Bucureşti, 1997.

Madgearu 2001 — Al. Madgearu, *Rolul creştinismului în formarea poporului român*, Bucureşti, 2001.

Măgureanu 2007 — A. Măgureanu, *Dezbateri privind etnogeneza românilor în anii '50. De la manualul lui Roller la Tratatul de istorie*, SCIVA 58-3-4, 2007, 289–319.

https://biblioteca-digitala.ro

Măgureanu, Ciupercă 2007 — A. Măgureanu, B. Ciupercă,*The 6th – 8th centuries metallurgical activity from Budureasca Valley. The moulds*, ActaMN 41–42, 2007, 291–318.

Măruia, Bolcu, Horak 2013 — L. Măruia, L. Bolcu, Fl.-P Horak, *Situl arheologic de la Unip–'Dealu Cetățuica', com. Sacoşu Turcesc, jud. Timiş. Un istoric al cercetărilor*, în: A. Stavilă, D. Micle, A. Cîntar, Cr. Floca, S. Forțiu (eds.), ArheoVest, vol. I. In Memoriam Liviu Măruia. Interdisciplinaritate în Arheologie şi Istorie, Timişoara, 2013, 295–308.

Mitrea 2001 — I. Mitrea, *Comunități săteşti la est de Carpați în epoca migrațiilor. Aşezarea de la Davideni din secolele V–VIII*, MemAntiq 9, 2001.

Nestor 1961 — I. Nestor, *L'établissement des Slaves en Roumanie á la lumière de quelques découvertes archéologiques récentes*, Dacia N.S. 5, 1961, 429–448.

Nestor 1964 — I. Nestor, *Les données archéologiques et le problème de la formation du peuple Roumain*, RRH 3, 1964, 383–423.

Nestor 1965 — I. Nestor, *Câteva considerații cu privire la cea mai veche locuire a slavilor pe teritoriul R.P.R.*, în: Omagiu lui P. Constantinescu-Iaşi cu prilejul împlinirii a 70 ani, Bucureşti, 1965, 147–151.

Nestor 1969 — I. Nestor, *Les éléments les plus anciens de la culture slave dans les Balkans*, în: Simpozijum Predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi južnih Slovena. Održan 24. – 26. Okt. 1968 u Mostaru i Sarajevu, Sarajevo, 1969, 141–147.

Nestor 1973 — I. Nestor, *Autochtones et slaves en Roumanie*, în: S. Mikhailov, S. Georgieva, P. Gakeva (eds.), Slavianite i sredizemnomorskiat sviat VI–XI vekh. Mezhdunaroden simpozium po slavianska arkheologiia, Sofiia 23–29 april 1970, Sofia, 1973, 29–33.

Nestor, Zaharia 1973 — I. Nestor, E. Zaharia, *Raport preliminar despre săpăturile de la Bratei, jud. Sibiu (1959–1972)*, Materiale 10, 1973, 191–201.

Niculescu 2002 — Al. Gh. Niculescu, *Nationalism and the Representation of Society in Romanian Archaeology*, în: Nation and National Ideology. Past, Present and Prospects. Proceedings of the International Symposium held at the New Europe College, Bucharest, April 6–7, 2001, Bucharest, 2002, 209–234.

Niculescu 2004–2005 — Al. Gh. Niculescu, *Archaeology, Nationalism and 'The History of the Romanians' (2001)*, Dacia N. S. 48–49, 2004–2005, 99–124.

Nyárádi 2011 — Nyárádi Zs., *Gepidák a Nagy-Küküllő felső folyásának dombközi medencéiben*, în: Körösfői Zs. (főszerk.), Erdély és kapcsolatai a kora népvándorlás korában, Molnár István Múz 3, 2011, 321–375.

Paliga, Teodor 2009 — S. Paliga, E. S. Teodor, *Lingvistica şi arheologia slavilor timpurii. O altă vedere de la Dunărea de Jos*, Târgovişte, 2009.

https://biblioteca-digitala.ro

Parczewski 1993 — M. Parczewski, *Die Anfänge der frühslawischen Kultur in Polen*, Veröff. der Österreichischen Ges. für Ur- u. Frühgesch. XVII, Wien, 1993.

Pleterski 1996 — A. Pleterski, *Modell der Ethnogenese der Slawen auf Grundlage einiger neuerer Forschungen*, în: Z. Kurnatowska (ed.), Słowiańszczyzna w Europie średniowiecznej, vol. 1, Wrocław, 1996, 19–37.

Pohl 1988 — W. Pohl, *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567–822 n. Chr.*, München, 1988.

Pohl 1998 — W. Pohl, *Telling the difference: Signs of ethnic identity*, în: W. Pohl, H. Reimitz (eds.), Strategies of Distinction. The Construction of Ethnic Communities, 300–800, The transformation of the Roman world 2, Leiden/Boston/Köln, 1998, 17–69.

Poleska, Bober, Krąpiec 1998 — P. Poleska, J. Bober, M. Krąpiec, *Das erste dendrochronologisch datierte frühslawische Grubenhaus aus Polen*, Archaeoslavica 3, 1998, 33–69.

Popilian, Nica 1998 — Gh. Popilian, M. Nica, *Gropşani. Monografie arheologică*, BiblThrac 24, Bucureşti, 1998.

Profantová 2009 — N. Profantová, *Kultura s keramikou pražského typu a problém šíření slavinity do střední Evropy. K článku Florina Curta*, ArchRozhl 61, 2009, 303–330.

Protase 2005 — D. Protase, *Cimitirul slav de la Ocna Sibiului*, BiblSept VIII, Bucureşti/Sibiu, 2005.

Roman, Ferche 1978 — P. Roman, S. Ferche, *Cercetările de la Ipoteşti (jud. Olt) (Observații asupra culturii materiale autohtone din secolul al VI-lea e. n. în Muntenia)*, SCIVA 29-1, 1978, 73–93.

Roska 1934 — M. Roska, *Das gepidische Grabfeld von Vereşmort–Marosveresmort (Turda–Tordaaranyos, Siebenbürgen)*, Germania 18, 1934, 123–130.

Rustoiu 2005 — G. T. Rustoiu, *Habitatul în Transilvania în a doua jumătate a secolului al V-lea şi prima jumătate a secolului al VI-lea*, în: Z. K. Pinter, I. M. Țiplic, M. E. Țiplic (eds.), Relații interetnice în Transilvania (secolele VI–XIII), BiblSept XII, Bucureşti, 2005, 39–84.

Rusu 1962 — M. Rusu, *The prefeudal cemetery of Noşlac (VIth – VIIth centuries)*, Dacia N.S. 6, 1962, 269–292.

Rusu 1973 — M. Rusu, *Notes sur les relations culturelles entre les Slaves et la population romane de Transylvanie (VIe – Xe siècles)*, în: S. Mikhailov, S. Georgieva, P. Gakeva (eds.), Slavianite i sredizemnomorskiat sviat VI–XI vekh. Mezhdunaroden

https://biblioteca-digitala.ro

simpozium po slavianska arkheologiia, Sofiia 23–29 april 1970, Sofia, 1973, 189–201.

Rusu 1975 — M. Rusu, *Avars, Slavs, Romanic population in the 6th – 8th centuries*, în: M. Constantinescu, Şt. Pascu, P. Diaconu (eds.), Relations between the autochtonous population and the migratory populations on the territory of Romania, BiblHR 16, Bucureşti, 1975, 123–153.

Rusu 1980 — M. Rusu, *Bodenständige und Wandervölker im Gebiet Rumäniens (3.–9. Jahrhundert)*, ActaMN 17, 1980, 139–157.

Schulze-Dörrlamm 2002 — M. Schulze-Dörrlamm, *Bizantynische Gürtelschnallen und Gürtelbeschläge in Römisch – Germanischen Zentralmuseum. Teil I. Die Schnallen ohne Beschläg, mit Laschenbeschläg und mit festem Beschläg des 5. Bis 7. Jahrhunderts*, Mainz/Bonn, 2002.

Sós 1958 — Á. Cs. Sós, *Das frühawarenzeitliche Gräberfeld von Oroszlány*, FolArch 10, 1958, 105–124.

Sós, Salamon 1995 — A. Cs. Sós, A. Salamon, *Cemeteries of the Early Middle Ages (6th–9th centuries A. D.) at Pókaszepetek*, Budapest, 1995.

Stadler 2010 — P. Stadler, *Ethnische Gruppen im Awarenreich*, în: W. Pohl, M. Mehofer (Hrsg.), Archäologie der Identität, Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 17, Wien, 2010, 111–143.

Stanciu 1992 — I. Stanciu, *Descoperiri din a doua jumătate a mileniului I î.H. şi mileniul I. d.H. în judeţul Maramureş*, EphemNap 2, 1992, 169–191.

Stanciu 1994 — I. Stanciu, *Aşezarea prefeudală de la Lăpuşel, jud. Maramureş (Cercetările arheologice din anii 1992, 1993)*, EphemNap 4, 1994, 267–322.

Stanciu 1999 — I. Stanciu, *Die slawische Hügel–Brandgräber vom Typs Nuşfalău–Someşeni (nord-westlichen Gebiet Rumäniens)*, ActaMN 36, I, 1999, 245–263.

Stanciu 2001 — I. Stanciu, *Slavii timpurii în cercetarea arheologică românească*, EphemNap 11, 2001, 105–143.

Stanciu 2004 — I. Stanciu, *Die ältesten Slawen in der Gegend der oberen Theiß. Eine kurze Untersuchung der Problematik im Lichte der Daten aus dem Nordwesten Rumäniens*, în: G. Fusek (ed.), Zbornik na počesť Dariny Bialekovej, Arch. Slovaca Monographiae, Commun. Instituti Archaeologici Nitriensis Academiae Scientiarum Slovacae, tomus VII, Nitra, 2004, 347–356.

Stanciu 2005 — I. Stanciu, *Die frühen Slawen in der rumänischen archäologischen Forschung. Kurze kritische Untersuchung*, în: P. Kaczanowski, M. Parczewski (red.), Archeologia o początkach Słowian. Materiały z konferencji, Kraków, 19–21 Listopada 2001, Kraków, 2005, 567–582.

https://biblioteca-digitala.ro

Stanciu 2010 — I. Stanciu, *Avarii timpurii*, în: D. Protase, Al. Suceveanu (coord.), Istoria Românilor, vol. II. Daco-romani, romanici, alogeni, Bucureşti, 2010, 849—860.

Stanciu 2011 — I. Stanciu, *Locuirea teritoriului nord-vestic al României între antichitatea târzie şi perioada de început a epocii medievale timpurii (mijlocul sec. V – sec. VII timpuriu)*, PAT 4, Cluj-Napoca, 2011.

Stanciu 2013 — I. Stanciu, *The Problem of the Earliest Slavs in Intra-Carpathian Romania (Transylvania and the North-West Vicinity)*, SlovArch 61, 2, 2013, 323–270.

Stanciu, Bader 2003 — I. Stanciu, T. Bader, *O nouă aşezare medievală timpurie din zona nord-vestică a României (Turulung-Vii, jud. Satu Mare)*, în: D. Marcu Istrate, A. Istrate, C. Gaiu (coord.), In memoriam Radu Popa. Temeiuri ale civilizației româneşti în context universal, Cluj-Napoca, 2003, 129–149.

Székely 1959 — Z. Székely, *Raport preliminar asupra sondajelor executate de muzeul regional din Sfântu Gheorghe în anul 1956*, Materiale 5, 1959, 231–245.

Székely 1970a — Z. Székely, *Die frühesten slawischen Siedlungen in Siebenbürgen*, Slavia Antiqua 17, 1970, 125–136.

Székely 1970b — Z. Székely, *Săpăturile executate de Muzeul din Sf. Gheorghe (1959–1966)*, Materiale 9, 1970, 297–315.

Székely 1971 — Z. Székely, *Eléments byzantins dans la civilisation matérielle des VIe – VIIIe siècles dans le Sud-Est de la Transylvanie*, Dacia N.S. 15, 1971, 353–358.

Székely 1974 — Z. Székely, *Slaves anciens dans le Sud-Est de la Transylvanie*, Balcanoslavica 1, 1974, 55–57.

Székely 1974–1975 — Z. Székely, *Aşezări din sec. VI–IX în sud-estul Transilvaniei*, Aluta 6–7, 1974–1975, 35–55.

Székely 1976 — Z. Székely, *Aşezarea prefeudală de la Bezid (jud. Mureş)*, Marisia 6, 1976, 117–123.

Székely 1988 — Z. Székely, *Aşezări din sec. VI–VII în bazinul superior al Târnavei Mari*, SCIVA 39–2, 1988, 169–198.

Székely 1992 — Z. Székely, *Aşezări din secolele VI–XI p.Ch. în bazinul Oltului Superior*, SCIVA 43-3, 1992, 245–306.

Szenpéteri 2002 — J. Szenpéteri (Hrsg.), *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa*, vol. I–II, VAH 13, 1, Budapest, 2002.

Szykulski 1991 — J. Szykulski, *Frühe slawische Funde in Böhmen, Mähren und der Slowakei und ihre kulturhistorische Bewertung*, Acta Universitatis Wratislaviensis. Studia Archeologiczne 20, 1991, 85–95.

https://biblioteca-digitala.ro

Šalkovský 2001 — P. Šalkovský, *Häuser in der frühmittelalterlichen slawischen Welt*, Arch. Slovaca Monographiae, Studia 6, Nitra, 2001.

Teodor D. Gh. 1985 — D. Gh. Teodor, *Autohtoni şi migratori la est de Carpaţi în secolele VI–X e.n.*, ArhMold 10, 1985, 50–73.

Teodor D. Gh. 1988 — D. Gh. Teodor,*Consideraţii privind fibulele romano-bizantine din secolele V–VII e. n. în spaţiul carpato-dunăreano-pontic*, ArhMold 12, 1988, 197–233.

Teodor D. Gh. 1992 — D. Gh. Teodor, *Fibule 'digitate' din secolele VI–VII în spaţiul carpato-dunăreano-pontic*, ArhMold 15, 1992, 119–152.

Teodor D. Gh. 1994 — D. Gh. Teodor, *Slavii la nordul Dunării de Jos în secolele VI–VII*, ArhMold 17, 1994, 223–251.

Teodor D. Gh. 1994–1995 — D. Gh. Teodor, *Quelques considérations sur la population daco-romaine et ancienne roumaine au nord du Bas-Danube aux IVe – Xe siècles*, Dacia 38–39, 1994–1995, 357–363.

Teodor D. Gh. 1997 — D. Gh. Teodor, *Descoperiri arheologice şi numismatice la est de Carpaţi în secolele V – XI*, Bucureşti, 1997.

Teodor E. S. 2002 — E. S. Teodor, *Epoca romană târzie şi cronologia atacurilor transdanubiene. Analiza componentelor etnice şi geografice (partea întâi, de la 469 la 565)*, CercArh 14, 2002, 3–35.

Teodor E. S. 2003 — E. S. Teodor, *Epoca romană târzie şi cronologia atacurilor transdanubiene. Analiza componentelor etnice şi geografice (partea a doua, de la 565 la 626)*, CercArh 15, 2003, 3–36.

Teodor E. S. 2004 — E. S. Teodor, *Epoca romană târzie şi cronologia atacurilor transdanubiene. Analiza componentelor etnice şi geografice (partea a treia, concluzii)*, CercArh 16, 2004, 3–38.

Tomegea 2011 — G. Tomegea, *Accesorii vestimentare şi podoabe în necropolele birituale din Transilvania (sec. VII – IX)*, AnBan 19, 2011, 209–220.

Tomegea 2012 — G. Tomegea, *On Research Problems of Biritual Cemeteries from Transylvania (7th – 9th century)*, Crisia 42, 2012, 9–13.

Toropu 1976 — O. Toropu, *Romanitatea târzie şi străromânii în Daciană Traiană sud–carpatică*, Craiova, 1976.

Tóth 2006 — A. B. Tóth, *Gepidische Siedlungen im Theissgebiet*. Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae 4. Monumenmta Gepidica, Budapest, 2006.

Ţiplic 2002–2003 — I. M. Ţiplic, *Necropolele de tip Mediaş din Transilvania*, ActaMN 39–40-2, 2002–2003, 9–24.

Uenze 1966 — S. Uenze, *Die Schnallen mit Riemenschlaufe aus dem 6. und 7. Jahrhundert*, Bayerische Vorgeschichtsblätter 31, 1-2, 1966, 142—181.

https://biblioteca-digitala.ro

Varsik 1992 — V. Varsik, *Byzantinische Gürtelschnallen im mittleren und unteren Donauraum im 6. und 7. Jahrhundert*, SlovArch 40, 1, 1992, 77–106.

Vékony 1974 — Vékony G., *A koraávarkori keramikatípusok történeti topográfiájához*, ArchÉrt 101–2, 1974, 211–234.

Vida 1999 — T. Vida, *Die awarenzeitliche Keramik I (6. – 7. Jh.)*, VAH 8, Berlin/Budapest, 1999.

Vida 2008 — T. Vida, *Conflict and coexistence: the local population of the Carpathian Basin under Avar rule (sixt to seventh century)*, în: Fl. Curta (ed.), The Other Europe in the Middle Ages. Avars, Bulgars, Khazars, and Cumans, Leiden/Boston, 2008, 13—46.

Vlad, Micle, Ferencz, Stavilă, Floca 2014 — L. Vlad, D. Micle, I. V. Ferencz, A. Stavilă, Cr. Floca (eds.), *Dacii din Câmpia Bănățeană. Săpăturile arheologice ale şantierului–şcoală de la Unip–Dealu Cetățuica, jud. Timiş 2009 – '13. Catalog de expoziție*, Timişoara, 2014.

Zaharia 1977 — E. Zaharia, *Populația românească în Transilvania în secolele VII–VIII (Cimitirul nr. 2 de la Bratei)*, Bucureşti, 1977.

Zaharia 1989 — E. Zaharia, *Rituri şi ritualuri de înmormântare în primul mileniu în regiunile din nordul Dunării*, Thraco-Dacica 7, 1989, 426–429.

Zaharia 1994–1995 — E. Zaharia, *La station n° 2 de Bratei, dép. de Sibiu (VIe-VIIIe siècles)*, Dacia N.S. 38–39, 1994–1995, 297–356.

Гавритухин 2005 — И.О. Гавритухин, *Комплексы пражской культуры с датирующими вещами*, în: P. Kaczanowski, M. Parczewski (Hrsg.), Archeologia o początkach Słowian. Materiały z konferencji, Kraków, 19-21 Listopada 2001, Kraków, 2005, 403–461.

Гавритухин 2009 — И.О. Гавритухин, *Понятие пражской культуры*, în: Сложение русской государственности в контексте раннесредневековой культуры старого света (Труды Государственного Эрмитажа. XLIX) СПб, Санкт Петерсбург, 2009, 7–25.

Гавритухин 2010 — И.О. Гавритухин, *Византийские подвязные фибулы с S–видной петлей для оси пружины. Находки к северу и востоку от Дуная*, Археология Восточной Европы в I тысячелетии н.э. Проблемы и материалы 13, 2010, 35–89.

Гавритухин 2012 — И.О. Гавритухин, *Фибула из Тисасентмартон*, în: V. Tivadar (Hrsg.), Thesaurus Avarorum. Archaeological Studies in Honour of Éva Garam, Budapest, 129–140.

https://biblioteca-digitala.ro

Плетнева 1967 — С. А. Плетнева, *От кочевий к городам*, МИА 142, Москва, 1967.

Русанова 1973 — И. П. Русанова, *Славянские древности VI–IX вв. между Днепром и Западным Бугом*, САИ. Вып. Е1-25 Москва, 1973.

Русанова, Тимощук 1984 — И. П. Русанова, Б. А.Тимощук, *Кодын – славянские поселения V–VIII вв. на р. Прут*. Москва, 1984.

Славяне 1990 — В. Д. Баран, Н. С. Абашина, Б. В. Магомедов, А. Т. Смиленко, Р. В. Терпиловский (ред.), *Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период*, Киев, 1990.

Винокур 1998 — І. С. Винокур, Ювелірний комплекс ранньосередньовічних слов'ян. Archaeoslavica 3, 1998, 209–226.

Ioan STANCIU
Institutul de Arheologie şi Istoria Artei Cluj-Napoca.
ioan_stanciu@academia-cj.ro

https://biblioteca-digitala.ro

The earliest Slavs in the intra-Carpathian region of Romania. A brief assessment and contributions to the archaeological body of evidence

The debate surrounding the intra-Carpathian territory of Romania is almost entirely supported by the archaeological body of evidence due to the fact that literary sources are scarce and require careful scrutiny before they can be trusted. From a theoretical and methodological standpoint, even the discussion about mapping modern ethnicities to the near or distant past has become more complicated. Of course, this debate did not sidestep the early Slavs, mostly of late, but the author proceeds to the analysis of series of vestiges which are often associated with the predecessors of the Slavs from the Middle Ages and their alleged migration from an origin territory. The studied area, situated at the eastern extremity of the Carpathian basin, was not uniform in terms of earlier evolutions, matching the current state of investigations. While the region situated in western Romania, closely related to the Tisa plain, was located closer to the nucleic territory of the Gepid Kingdom, then of the early Avar Khaganate. Transylvania evolved in a peripheral region and the north-western part, anchored in the basin of the Upper Tisa, was almost always found outside the direct control of these power factors. According to the currently available data, a clearer image can be constructed in the latter territory, where the so-called "Lazuri-Pişcolt horizon" illustrates an environment closely related to the entire region of the Upper Tisa, and further, to the series of similar vestige found north and north-east of the Carpathians. Together with the settlements, two cemeteries with incineration graves accentuate the content differences in relation the environment specific to the late Gepid Kingdom, then the early Avar Khaganate. The proposed dating for this horizon is between the middle of the 6th century and the first third of the 7th century. The situation is more complicated in Transylvania which was under Avar control from the middle of the 6th century. However, it is possible to detect there the continuity of the habitation from the time of the Gepid Kingdom. At its south-eastern extremity, a horizon of habitation similar to the one in the north-western part of Romania was delimited many years ago (although there are differences in regards to the presence of certain artefacts). The last half or third of the 6th century and the first half of the following century are also potential candidates for the chronology of this horizon. Probably right from the start, this habitation advanced towards the central part of Transylvania, as could be suggested by the settlement Bratei 1 and cemetery Bratei 3 (inhumation) investigated there, in relation to which there is another finding, a double incineration grave. The entire archaeological situation indicates demographic changes in the evolution of Transylvania, and partly, the course of an acculturation process in the domain of material culture, probably accompanied even by certain ethnic transformations. The archaeological data gathered thus far outline two pathways followed by the early Slavs in the direction of the Transylvanian basin, that is from Moldova, over the eastern Carpathians, and then from the north-western region of Romania. The process of structuring the so-called "Mediaş group" also probably began around the middle of the 7th century. Further, this process was generally characterized by biritual cemeteries (mostly incineration), but the existence of necropolises in which incineration was practiced exclusively is also possible. In regards to the Slavs, the situation of the plain between the Crişuri rivers and the Danube remains unclear, although there are some mentions in literary sources to more or less certain discoveries grouped on the northern shore of the Danube in the Romanian Banat. In the vicinity of the city of Timişoara there is an important settlement, Unip–Dealu Cetățuica, which has started to be investigated. There are parallels for the dwellings and the ceramic inventory (only handmade vessels) found there in north-western Romania, as well as in the nearby region of Oltenia or in the field of Muntenia. The Slavs most likely emerged in Banat in the context of a movement in this direction.

https://biblioteca-digitala.ro

List of illustration

Fig. 1. A—Inhabitancy of the Transylvanian Basin during the Gepid kingdom (after Rustoiu 2005). B—Cemeteries of the Band-Unirea/Vereşmort (after Harhoiu 1999–2001). C—Settlements between approx. mid 6th – mid 7th cent. in the upper Olt Basin and that of Târnave rivers.

Fig. 2. Finds related to the early and middle Avar Khaganate milieu in the Transylvanian Basin, without the group Band-Unirea/Vereşmort (after Szenpéteri 2002 and Harhoiu 2004–2005). A—Burial assemblages. B—Isolated findings? C—Coin finds, isolated or hoards. D—Settlements between approx. mid 6th – mid 7th cent. in the upper Olt Basin and that of Târnave rivers.

Fig. 3. Presumed inventory of the graves from Târgu Secuiesc (Kézidvásárhely) (1–5, after Horedt 1951) and analogies to vesells in the Early/Middle Avar Age cemeteries (8–10, 13–21) or in the milieu of early Slavic settlements (6, 7, 11, 12). The drawings for the analogies are uniform in size of the vessels from Târgu Secuiesc.

Fig. 4. Poian-Kőhát, pit house 19 (1–5) and two pit houses with stone ovens, most likely overlapping (6). Hand-made pottery (2–5). 1, after Székely 1970a and Teodor D.Gh. 1992. The rest after Székely 1970a. 4— Drawing according to picture. 2–5, without scale.

Fig. 5. Filiaş–Nagyerdő-földjét, pit house 20 (1, 2). Cristuru Secuiesc–Melegvölgy, pit house 4 (3). Bronze (1, 2) and sandstone mould (3). 1, 2, after Székely 1974–1975 and Teodor D. Gh. 1992. 3, after Székely 1971.

Fig. 6. Poian–Kőhát, pit house 20 (the inventory include only hand-made pottery): 1—bronze fibula; 2—bone comb (after Székely 1970a). Cernat–Róberttag, pit houses 3 (5) and 6 (4, 4a; the inventories of the two pit houses consists of hand-made and fast wheel-made pottery): 3—silver ring; 4, 4a—hand-made vessel; 5—upper part of a fast wheel-made vessel, fine fabric (after Székely 1970a and Székely 1992). 2–5, without scale.

Fig. 7. Poian–Kőhát, pottery from pit houses assigned to the first stage of the settlement: pit houses 5 (1) and 11 (3, 5). Cernat–Róberttag: pit houses 3 (6) and 4 (21). Bezid–Fâneaţa mare: pit house 1 (7), and without context (17). Bratei, settlement 1: pit houses 2 (2), 5 (9, 22), 20 (18), 23 (8), and 68 (4). Bratei, cemetery 3: graves 9 (23), 165 (24), and 181 (20). Moreşti, settlement: pit houses 16 (11), 20 (12), and area 14 (19). Biharkeresztes–Ártánd, settlement (10, 13, 15, 16). Eperjes, settlement (14). Fast-wheel made pottery, coarse (2, 4, 6–16) and fine fabric (17–20, 22–24).

Fig. 8. Sighişoara–Dealul viilor, pit house B1/79. Hand-made pottery, comparable to Prague type (1–6), examples of fast wheel-made pottery (7–12), and bone comb (13). After Harhoiu, Baltag 2007.

Fig. 9. Settlements from Tiszafüred–Morotvapart (1–7, 9–20) and Moreşti, pit house 26 (8). Hand-made (1–8) and fast wheel-made (9–20) pottery. Without scale. After Cseh 1991 (1–7, 9–20) and Horedt 1979a (8).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 10. The settlement from Moreşti, pottery from the pit house 35: hand-made (1–14) and fast wheel-made (15–21). After Horedt 1979a. Without scale, but were kept the proportions of the vessels.

Fig. 11. Poian-Kőhát, pit houses 6 (1–10) and 18 (11–14). Şimoneşti–Csere-Alja (15–19). The index of upper part of some of the vessels indicates the corresponding type to Vida 1999. 1–14, after Székely 1992. 15–19, after Benkő 1992. 2–14, drawings according to pictures.

Fig. 12. Evolution stages of settlement Bratei 1 (after Bârzu 1994–1995), with supposed internal planning for the sector A.

Fig. 13. Settlement Bratei 2 (phases I–II, aprox. 550–650), „slavic" pottery, according to Eugenia Zaharia. Pit houses: 1 (1–5); 2 (14, 15); 5 (7–13, 16, 17); 8 (6). After Zaharia 1994–1995.

Fig. 14. Bratei (Brateiu), the sites of the Migrations and Early Medieval periods (according to Zaharia 1994–1995, Bârzu 2010, and Nestor, Zaharia 1973).

Fig. 15. Cemetery Bratei 3. Urns of the graves 5/005 (1, 2). Bronze bow fibulae of Werner's groups IH (3, 4), IC (5–7), IG (14, 15), ID (8–13), according to the classification proposed by Bârzu 2010. Bronze pendants (16–20). Graves: 1 (20); 113 (4); 130 (5, 6); 131 (7); 149 (12); 167 (15); 173 (16, 7); 174 (10); 191 (11, 18); 211 (15); 255 (8, 9); 263 (14); 269 (19); 277 (3). After Bârzu 2010.

Fig. 16. Cremation cemeteries in Dorolțu (1, 2) and Turdaş (3—grave 16; 4—grave 18). Biritual cemeteries from Târnava (5) and Boarta (6, 7—grave 21A/inhumation; 8—grave 16A/cremation). After Ferenczi 1970 (1, 2); Hica, Blăjan 1973 (3, 4); Horedt 1976 (5, 6); Dumitraşcu, Togan 1974 (7, 8). Hand-made vessels (1–4, 7, 8).

Fig. 17. Pottery from the settlement of Şopteriu–La Romonți (were investigated four dwellings). A—Vessels thrown at the slow-turning wheel. B—Hand-made vessels.

Fig. 18. Early Slavic habitation in the Superior Tisa Basin (6th cent. – the first third or half of the 7th cent.). After Fusek, Olexa, and Zábojník 2010; Stanciu 2011. A—Settlements. B—Funerary findings. C—The so-called 'Sarmatian walls'. D—The Nord-Eastrn border of the gepid Kingdom. E—The Nord-Eastrn border of the Early Avar Khaganate. F—The former swamp Ecedea. At the periphery of or in the north-western vicinity of the basin of the Upper Tisa, in the Spišregion of Slovakia, the settlements from Spišský Štvrtok (27) and Iliašovce (28) (after Kučerová, Soják, Kušnierová, Fecko 2012).

Fig. 19. Horizont Lazuri–Pişcolt (Nord-Western Romania), phases I and IIa. A—fast wheel-made pottery. B—vessels thrown at the slow-turning wheel. The rest of the vessels are hand-made.

Fig. 20. Horizont Lazuri–Pişcolt (Nord-Western Romania), phase IIb. A—fast wheel-made pottery. B—vessels thrown at the slow-turning wheel. The rest of the vessels are hand-made.

Fig. 21. Cemetery from Pişcolt–Nisipărie: graves 18 (3), 21 (2, 5, 9) and from the stepping level of the cemetery (2). Cemetery from Zalău–DROMET 2: graves 2 (4, 8) and 5 (10). Settlement from Zalău–Bul. M. Viteazul 104-106, without context (6, 7). Settlement from Tiszaszentmárton (Northeastern Hungary, stray find) (1). Bronze (1), iron (3–6), bone (7, 8). Hand-made urns (2–5). After După Гавритухин 2012 (1), Stanciu 2011 (2–10).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 22. Hajdúnánás–Verestengerjárás (Northeastern Hungary): pit house 1 (2–10). 1—The oven from the pit house 1 from the settlement in Lazuri–Lubi-tag. A, B— Examples of northwestern Romania for the (hand-made) pottery from the pit house from Hajdúnánás: types 100 (A), 623 şi 624 (B). 2–10, after Fodor 2012.

Fig. 23. The settlement from Unip–Dealu Cetățuica (Timiş county). Hand-made pottery (1–3). Oven in a dwelling, before (4) and after emptying (5). After Vlad, Micle, Ferencz, Stavilă, Floca 2014.

Fig. 24. Settlements from Şvinița (1), Insula Banului (2–4) and Făcăi. Hand-made (1, 3–11) and thrown at the slow-turning wheel (2) pottery. After Comşa 1974 (1–4) and Toropu 1976 (5–11).

Fig. 25. A, B—Early Slavic settlements (A) and cemeteries (B) (ca. the second half of the 6th cent. – the first half of the 7th cent.) in Transylvania, north-western Romania, and in the area between the Siret river and the Eastern Carpathians (the latter ones according to Teodor D.Gh. 1997). C—The cemeteries of the 'Mediaş group', aprox. the second half of the 7th – 9th cent. (after Horedt 1979b and Țiplic 2005). D—Barrow cemeteries of the 'Nuşfalău–Someşeni type'.

Fig. 26. Early Slavic discoveries (the second half of the 6th cent. – the first half of the 7th cent.) in the intra-Carpathian area of Romania, Upper Tisza Basin, western extremity of Oltenia, and settlements from the same period reported in the space between the Siret River and Eastern Carpathians (the latter ones according to Teodor D.Gh. 1997). A—Settlements. B—cemeteries.

https://biblioteca-digitala.ro

Raport privind cercetările de suprafață şi sondajele efectuate pe Culmea Breaza – județul Maramureş (I)

MARIUS ARDELEANU
RAUL CARDOŞ

Cuvinte cheie: *cercetări de suprafață, preistorie, neolitic, obiect de silex, piesă de piatră, turn, al doilea război mondial, jud. Maramureş, jud. Cluj, jud. Bistrița Năsăud.*
Keywords: *field walking, prehistory, neolithic, flint atrifact, stone object, tower, Second World War, Maramureş county, Cluj county, Bistrița Năsăud county.*

În anul 2014 Muzeul Județean de Istorie şi Arheologie Maramureş a inițiat un proiect de cercetare ce are ca scop investigarea, prin cercetări de suprafață şi sondaje, a zonei ce formează azi limita sudică a județului Maramureş (începând de la granița cu județul Bistrița-Năsăud, spre est, până la limita cu județul Satu Mare, spre vest).

În prima parte a cercetării a fost vizată zona sud-estică a județului Maramureş, respectiv dealul ce desparte Depresiunea Lăpuşului de bazinul hidrografic al Someşului, zonă cunoscută geografic ca şi Culmea Brezei. Aceasta, cu o lungime de 26 km, se întinde pe direcția est-vest, de la Vârful Breaza (jud. Bistrița-Năsăud) până la Măgura Vimii (jud. Maramureş). În anul 2014 s-a reuşit cercetarea zonei din jurul Vârfului Breaza până la Dealul Curmătura (unde se află şoseaua ce leagă localitățile Târgu Lăpuş şi Căşeiu), în total 12 km (Fig. 1).

Cercetarea din anul 2014 a cuprins două etape. În prima etapă, desfăşurată în perioada 25 martie – 4 aprilie[1], prin cercetări de suprafață, s-a urmărit identificarea şi înregistrarea pe Culmea Brezei şi în împrejurimi a posibilelor urme de locuire umană. Deoarece în perimetrul localității Breaza (jud. Bistrița-Năsăud), nu departe de *Vârful Breaza* (974 m), este menționat, în literatura de specialitate[2], un posibil turn roman, pe *Dealul Chiungilor*, împreună cu Radu Zăgreanu, arheolog la Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud, s-a încercat reidentificarea punctului. Acesta a fost descris pentru prima dată de I. Ferenczi, ca „o formațiune de teren, inelară, mică, cu un diametru de 8-9 m”[3]. După informațiile culese de la localnicul V. Pop, *Dealul Chiungilor* sau *Dealul Varului* se află situat în partea sud-vestică a satului Breaza, la vest de Valea Mare. Aceste informații corespund descrierii făcute de I. Ferenczi.

Urcarea pe *Dealul Chiungilor/Dealul Varului* s-a făcut prin partea sud-estică a acestuia, inițial pe o vale mai mică ce cobora dinspre deal, vale aflată la 75 m sud de confluența dintre pârâul Valea Sînilor şi Valea Mare (Fig. 2/2). După 100 m vest pe această vale am cotit spre sud-vest pentru a urca direct spre vârful dinspre capătul sudic al *Dealului Chiungilor/Dealul Varului*. Aproximativ pe la jumătatea pantei, într-o zonă erodată de viituri, s-au descoperit trei fragmente de silex, două dintre ele cu urme de prelucrare[4] (Fig. 2/1).

După ce s-a ajuns pe culmea sudică a dealului, zona cu altitudine maximă, la cota 677 m, punct situat la 2,25 km vest de *Vârful Măgura Breaza*, s-a urmat muchia acestuia spre nord-vest. La 750 m nord de cota amintită s-au identificat urmele unei configurații inelare, ce corespund, într-o oarecare măsură, descrierii făcute de I. Ferenczi. Nu suntem însă foarte

[1] În această etapă a proiectului au participat Marius Ardeleanu, Raul Cardoş, Dorian Ghiman şi Zamfir Şomcutean (Muzeul Județean de Istorie şi Arheologie Maramureş).
[2] Ferenczi 1976, 115.
[3] Ferenczi 1973, 92.
[4] Informații privind piesele de silex ne-au fost oferite de Bogdan Bobînă, arheolog la Muzeul Județean de Istorie şi Arheologie Maramureş (în continuare MJIA).

https://biblioteca-digitala.ro

siguri dacă acesta este punctul la care face referire arheologul clujean, deoarece acest punct se află situat la 1,8 km sud-est de biserica din satul Breaza şi nu la „1 km sud-est de biserica satului Breaza”[5]. Pentru confirmarea existenței aici a unui punct de pază şi semnalizare roman, împreună cu arheologi de la Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud, se vor relua cercetările în această zonă, inclusiv prin executarea unui sondaj de control. Datorită vizibilității excelente şi a existenței unor porțiuni arate pe panta sudică, s-au făcut cercetări de suprafață în zonă şi pe vârful *Cornul Măgurii*, situat la nord-est de satul Breaza, fără a fi descoperite urme de locuire umană.

Cercetarea pe Culmea Breaza a continuat la vest de *Vârful Breaza*[6], pe *Dealul Alunişului*. Acesta, cu o cotă maximă de 933 m, are o vizibilitate în toate direcțiile. Pe o ramificație nord-vestică a acestui deal (Fig. 3/2), pe prima terasă situată la sud-vest de Mănăstirea Rohița (sat Rohia, jud. Maramureş), pe o terasă arabilă, cu o expunere foarte bună (Fig. 3/1), a fost descoperit un fragment ceramic preistoric la locul „Turtele” sau „Pe turtele”. Apoi, înspre vest, cercetările au continuat pe *Dealul Arțăriş*, *Dealul Curmătura* şi pe numeroasele ramificații ale acestora (Fig. 1).

Dealul Arțăriş este unul dintre punctele de observație cele mai înalte ale zonei, de aici se poate observa întreaga depresiune a Lăpuşului spre nord şi Valea Căşeiului spre sud, înspre Someş. Pe unul dintre cele două vârfuri de deal care poartă acest nume, la cota 803 s-au observat urmele unor valuri şi şanțuri de până la 1 m înălțime (Fig. 4/1-2). Acestea închid o platformă de formă dreptunghiulară cu laturile exterioare de aproximativ 6 m. Aceste urme de amenajări întâlnite pe Dealul Arțăriş corespund descrierii făcute de I. Ferenczi care observă „urmele unei întăriturii neobişnuite, înconjurată de val şi şanț, cu plan trapezoidal, cu latura estică de 20 m, latura nordică 18,5 m, cea vestică 12 m şi cea sudică 21 m”[7]. De asemenea şi reperele indicate, „circa 3,8 km depărtare de punctul culminant al drumului (*Târgu Lăpuş – Căşeiu* şi la 3,6 km sud-sud-vest de biserica satului Boiereni)”, corespund măsurătorilor făcute de noi cu aparatură modernă (GPS).

În vederea cercetării cât mai amănunțite a acestui punct, cu evidente urme de intervenție umane, am desfăşurat mai multe cercetări de suprafață în zonă. Cu o singură excepție, nu s-au identificat alte urme ale culturii materiale. Pe *Valea Căşeielului* (localitatea Chiuieşti, jud. Cluj), la 700 m sud de vârful Dealul Arțăriş (cota 803) şi la 200 m sud de stâna de oi aflată lângă pârâu, cu ocazia acestor periegheze s-a descoperit un obiect din piatră databil în perioada neolitică, având uşoare urme de prelucrare (Fig. 5/1)[8].

Investigarea Culmei Breaza a continuat pe *Dealul Curmătura*, deal ce se află situat la vest de *Dealul Arțăriş*. În acest loc se află azi şi singurul punct de trecere ce străbate Culmea Breaza, drumul județean Târgu Lăpuş - Căşeiu. La 1,6 km est în linie dreaptă de acest punct am identificat, pe un vârf, o formă circulară ce putea proveni de la o construcție (Fig. 5/2). În această zonă, I. Ferenczi menționează un „posibil turn roman” ca fiind „turnul mai mic” (în raport cu cel de pe *Dealul Arțăriş*) situat "la o depărtare de circa 1 km est în linie dreaptă de la punctul culminant al drumului județean Căşei - Târgu Lăpuş"[9]. Nu suntem siguri dacă acest punct este cel văzut de arheologul clujean[10], însă între *Dealul Arțăriş*, unde se află întăritura

[5] Ferenczi 1973, 92.
[6] Punctul de întâlnire al județelor Maramureş, Cluj şi Bistrița-Năsăud.
[7] Ferenczi 1976, 115-116, fig. 16/a-b.
[8] Pentru descrierea şi analiza acestui obiect a se vedea Bobînă 2014.
[9] Ferenczi 1976, 115.
[10] Descrierea făcută de I. Ferenczi celor două puncte „cu posibile urme romane”, situate la est de şoseaua Târgu Lăpuş-Căşeiu, par însă a corespunde situației descoperite de noi pe teren. La publicare, punctele sunt corect amplasate (Ferenczi 1972, fig. 1; Ferenczi 1976, fig. 11), însă, probabil dintr-o greşeală, aceste puncte sunt amplasate pe harta din Repertoriul arheologic al județului Cluj (Crişan et al. 1992) la vest de şoseaua respectivă. Această zonă urmează a fi investigată în cursul anului 2015.

https://biblioteca-digitala.ro

cu val şi şanț, şi drumul județean Târgu Lăpuş - Căşei nu există alt vârf sau bot de deal care să corespundă descrierii făcute de I. Ferenczi.

Întreaga zonă a Culmei Breaza este puțin cunoscută din punct de vedere arheologic. Aici s-au efectuat câteva cercetări de suprafață, în anii '60 ai secolului trecut. Acestea au avut ca scop identificarea unor posibile turnuri romane de pază şi semnalizare. Încă de la prima lor mențiune în literatura de specialitate[11] aceste „posibile urme romane" apar greşit amplasate pe teritoriul satului Măgoaja, comuna Chiuieşti, județul Cluj[12]. Stabilirea coordonatelor punctului de pe *Dealul Arțăriş* şi *Dealul Curmătura* cu ajutorul GPS-ului şi corelarea lor cu hărțile cadastrale existente[13], au arătat că aceste două puncte „cu posibile urme romane" se află situate pe teritoriul județului Maramureş, satul Boiereni, oraşul Târgu Lăpuş (Harta)[14].

Pentru prima dată problema unor posibile urme romane pe Culmea Brezei (cu alte denumiri mai vechi: *Munții Ilişuăi* sau *Munții Lăpuşului*[15]) a fost pusă de István Paulovics în 1944. Folosind ca şi analogie linia de turnuri înaintată din estul Daciei romane, cercetătorul maghiar se întreba dacă nu şi aici „va fi existat...o linie înaintată până spre pantele sudice ale Munților Lăpuşului (*Culmea Brezei*)"[16]. Această ipoteză a fost preluată şi de I. Ferenczi care, începând cu toamna anului 1969, a efectuat propriile investigații în zonă. În urma lor, cercetătorul clujean concluzionează că „ipoteza amintită (*a lui I. Paulovics*) nu s-a dovedit a fi corespunzătoare realității"[17]. Totuşi I. Ferenczi menționează în această zonă (pe Culmea Brezei) trei puncte presupuse urme ale unor turnuri romane şi că, în urma observațiilor de teren şi a unor mici sondaje efectuate, a găsit „urme cu totul nesigure"[18]. Unul dintre cele trei puncte identificate de I. Ferenczi pe Culmea Brezei se situează în extremitatea vestică a acesteia (pe Măgura Vimii, 776 m), iar celelalte două la est de şoseaua Târgu Lăpuş - Căşeiu, ultimele două puncte fiind reidentificate de noi în 2014.

În mai multe articole dedicate *limes*-ului roman din partea nordică a Daciei Porolissensis I. Ferenczi se întreba dacă şi Culmea Brezei a făcut parte din sistemul defensiv sau dacă a fost doar controlată (patrulată) de subunitățile de călăreți[19]. Cercetătorul clujean observa că întreaga linie de turnuri la nord de Someşul Mare şi la sud de Culmea Brezei aveau o excelentă vizibilitate între ele „...în schimb, vizibilitatea spre nord, spre *Barbaricum*, dar mai ales spre spatele liniei...erau defectuoase"[20]. În urma cercetărilor întreprinse de acesta, autorul afirma că „nu a avut argumente suficiente pentru rezolvarea problemei în cauză"[21] şi că „...nu ar strica să se facă pe acest loc (*Dealul Arțăriş*) o săpătură mai amplă de verificare, pentru a controla dacă nu a fost în acest loc şi o întăritură romană[22]. În urma cartografierii tuturor descoperirilor sigure, dar şi a celor presupuse romane, din zona dintre

---

[11] Ferenczi 1976, 115.

[12] Situație preluată apoi şi în alte publicații (de exemplu Crişan *et al.* 1992).

[13] Mulțumim pe această cale conducerii Serviciului de Cadastru al oraşului Târgu Lăpuş (jud. Maramureş) pentru ajutorul oferit în privința localizării şi identificării parcelelor de pământ şi a proprietarilor unde s-au făcut investigații arheologice.

[14] Pentru a nu crea artificial noi puncte cu descoperiri, ne vom referi la cele două presupuse turnuri romane din hotarul localității Boiereni (jud. Maramureş), menționate în literatura de specialitate pe teritorul satului Măgoaja (jud. Cluj), ca fiind amplasate pe Culmea Breaza.

[15] Ferenczi 1971, 73, 82.

[16] Paulovics 1944, 13.

[17] Ferenczi 1969, 96-103.

[18] Ferenczi 1976, 115.

[19] În legătură cu acest segment de graniță al Imperiului roman trebuie să menționăm faptul că unitatea militară care a staționat în castrul de la Ilişua (cel mai apropiat de Culmea Brezei) a fost o unitate de călăreți: *Ala I Tungrorum Frontoniana* (Ferenczi 1972, 40). Cu siguranță că zona de *burgus*-uri şi turnuri de pază şi semnalizare aflate la nord de această garnizoană aveau soldați detaşați de la această unitate.

[20] Ferenczi 1973, 99.

[21] Ferenczi 1972, 39.

[22] Ferenczi 1976, 115.

https://biblioteca-digitala.ro

valea Someşului Mare, Valea Sălătrucului şi Culmea Brezei, I. Ferenczi afirmă că „a existat un sistem de apărare roman compus din 18 turnuri şi două fortificaţii mai însemnate verificate şi 18 turnuri, respectiv două fortificaţii mai mari nesigure, formând probabil, o linie dublată..."[23].

Cunoscând toate aceste date şi probleme vizând presupusele turnuri romane aflate pe Culmea Brezei şi ca urmare a propriilor cercetări de suprafaţă efectuate în perioada martie-aprilie 2014, s-a hotărât verificarea, în etapa a doua a cercetării, prin efectuarea unor sondaje arheologice[24], a presupuselor urme romane reidentificate pe teren şi menţionate în literatura de specialitate.

Primul dintre punctele cercetate a fost cel de pe Dealul Arţăriş unde se presupunea că avem de-a face cu urmele unui „*burgus*"[25] înconjurat de val şi şanţ de formă rectangulară, care alături de „*turnul mai mic*" situat pe Dealul Curmătura ar putea face parte din linia înaintată de turnuri romane de pază şi semnalizare de pe limesul nordic al Daciei Porolissensis. La începerea sondajului zona era denivelată, în interiorul valului de pământ, înspre colţurile de nord-vest şi nord-est se observau urmele unor intervenţii anterioare. De altfel, la momentul descoperirii acestui punct, I. Ferenczi precizează faptul că în zonă se observă câteva gropi datorate probabil căutătorilor de comori[26].

Sondajul din anul 2014 de pe *Dealul Arţăriş* s-a efectuat prin trasarea a trei secţiuni. Prima secţiune, magistrală, situată la vest de borna topografică existentă, a fost trasată în aşa fel încât să includă întreaga fundaţie din piatră şi valurile cu şanţurile exterioare (Fig. 6/1-2). Secţiunea SI/2014 a fost orientată pe direcţia nord-sud având dimensiunile de 28,2 x 1 m. Datorită prezenţei unor copaci tineri, goruni şi aluni (cu diametrul de 20 cm), secţiunea a fost întreruptă de la metrul 19,6 şi până la m 21,8[27].

După primul strat (0,2 m adâncime) în partea cea mai înaltă a platoului, între metri 9,3 – 9,8 şi 14 – 14,85 au apărut, orientate perpendicular pe secţiune, mai multe pietre de râu şi gresie, de dimensiuni mai mari (0,4-0,7 m), aşezate într-un singur strat (Fig. 7/1). Între cele două rânduri de pietre s-au aflat altele, de acelaşi tip şi dimensiuni, în poziţie secundară (Fig. 7/2). La nord de acestea, la metrul 16,8 – 17 a mai apărut un şir de pietre, de mai mici dimensiuni (0,25 m lăţime), paralel cu celelalte două (Fig. 7/3). Doar în această zonă şi la această adâncime, între şirul de pietre de mai mari dimensiuni, a apărut material arheologic. Acesta este format din fragmente de la cărămizi moderne (nici un fragment întreg sau întregibil, fig. 8/3), câteva fragmente de ceramică smălţuită modernă şi de porţelan alb, mai multe cuie din fier (dintre care unele îndoite în forma literei „L", fig. 8/1) şi un topor, tot din fier, de dimensiuni mai mici (L_{topor} = 12,3 cm, $L_{lamă\ topor}$ = 7,5 cm, diametrul tubului de înmănuşare = 3 cm, fig. 8/2). În unele locuri apăreau şi fragmente de mortar, din care au fost recoltate câteva bucăţi (fig. 8/4). Toate aceste materiale se încadrează ca şi datare, în epoca contemporană (sec. XX).

În ambele capete ale secţiunii SI/2014 au fost surprinse valurile şi şanţurile întăriturii. Umplutura valului conţinea material (pământ nisipos de culoare gălbuie, amestecat cu pietre de dimensiune medie) extras din şanţul aferent (Fig. 9/2). În partea sud-vestică a secţiunii, acesta avea înălţimea maximă păstrată de 0,6 m şi se află situat în dreptul metrului 6, la 3,4 m faţă de fundaţia din piatră a clădirii (Fig. 10/2). Diferenţa de înălţime, de la cel mai înalt punct al valului până la adâncimea maximă a şanţului, este de 1,48 m, plasată la 1,6 m spre exterior de vârful valului de pământ (aflată la m 4,4 din SI/2014). Lăţimea maximă a şanţului era de 1,6 m, fundul său având o înclinaţie mai mare şi adâncimea maximă în treimea

[23] Ferenczi 1972, 44.
[24] La sondajele arheologice efectuate în luna mai au participat: M. Ardeleanu, R. Cardoş, B. Bobînă (arheologi la MJIA), D. Ghiman (restaurator la MJIA) şi Vlad Săsăran (doctorand, Universitatea din Petroşani).
[25] Ferenczi 1972, 41, fig. 2.
[26] Ferenczi 1976,115.
[27] Metrul zero al secţiunii a fost amplasat în colţul vestic al secţiunii.

https://biblioteca-digitala.ro

apropiată valului. Valul situat în partea nord-estică a secțiunii se află amplasat (înălțimea lui maximă) la o distanță de 7 metri față de şirul de pietre de mai mici dimensiuni de pe latura nord-estică a clădirii. Înălțimea maximă a valului (0,5 m), aflată la metrul 25,10 al secțiunii SI/2014, este situată la 1,4 m față de adâncimea maximă a şanțului, amplasat la exterior (Fig. 9/1). Diferența de înălțime între vârful valului şi adâncimea maximă a şanțului este de 0,9 m. Având în vedere distribuția straturilor de umplere (stratigrafia) şi cantitatea de pământ căzută din val în şanț (Fig. 9/2), putem aprecia că, diferența maximă dintre vârful valului şi şanțul aparținător era, în perioada de funcționare a fortificației, pentru zona sud-vestică, de maxim 2,1 m şi 1,4 m pentru zona nord-estică.

În vederea stabilirii unui presupus contur dreptunghiular al fundației de piatră, s-au trasat câte o secțiune, la nord-vest (SII/2014) şi la sud-est (SIII/2014) de SI/2014. Ele au fost trasate perpendicular pe prima secțiune, aproximativ la mijlocul fundației de piatră şi în dreptul bornei topografice existente. Fiecare din cele două secțiuni aveau dimensiunile de 3 x 1 m şi un martor stratigrafic, față de SI/2014, de 0,2 m (Fig. 11).

În SII/2014, la 1,8 m nord-vest față de profilul sud-estic, la o adâncime cuprinsă între 0,3-0,4 m, au apărut două pietre mari de râu, cu lungimi de până la 0,6 m. O a treia piatră, de dimensiuni asemănătoare, aflată într-o poziție secundară, s-a aflat la 0,3 m de primele două (Fig. 12). Toate cele trei pietre surprinse în SII/2014 făceau parte din fundația nord-vestică a clădirii. Alături de câteva fragmente de pietre de mai mici dimensiuni, au apărut câteva cuie din fier şi fragmente de cărămizi moderne.

În SIII/2014 fundația din pietre de râu a apărut la 1,6 m sud-est față de profilul apropiat de SI/2014. Ca inventar s-au descoperit câteva fragmente mărunte de la cărămizi moderne. În această parte, pentru o mai bună stabilitate a fundației, la fel ca şi în cazul laturii clădirii din partea sud-vestică (din SI/2014), pietrele mai mari au fost aşezate pe un pat de pietre de mai mici dimensiuni (până la 0,1 m diametru) prinse cu lut (Fig. 13).

Fundația din pietre de râu, surprinsă în toate cele trei secțiuni, făcea parte din substrucția unei clădiri care avea, probabil, elevația şi acoperişul din lemn. Aceasta avea formă dreptunghiulară şi dimensiunile interioare de 4,2 x 5 m (Fig. 14). Clădirea avea, lipită de ea, pe latura nord-estică o altă încăpere (cu dimensiunile de 1,9 x 5 m). Aceasta, datorită dimensiunilor mici ale sale şi ale fundației (0,25 m) funcționa, mai probabil, ca o anexă. Despre funcționalitatea acestei clădiri, puținele materiale arheologice descoperite nu ne sunt de ajutor. Însă conform informațiilor unor localnici din satul Boiereni, în acest loc a funcționat, în timpul războiului, „un post militar". Aceleaşi informații au fost consemnate şi de I. Ferenczi care, tot de la localnici, a aflat că în acest loc exista „în cursul celui de-al doilea război mondial un post de observație antiaeriană"[28]. Din păcate nu s-a descoperit nici un material arheologic care să susțină destinația militară a clădirii. Existența însă a valurilor şi şanțurilor defensive (Fig. 9, 10, 15), ce închid construcția cu fundație din piatră, face posibilă presupunerea existenței, în acest loc, a unei fortificații militare din timpul războiului. Lipsa oricărui material de natură militară poate fi explicată prin faptul că în punctul cercetat nu au avut loc conflicte care să lase urme materiale, iar la desființarea (şi demontarea) postului, au fost luate toate obiectele care puteau fi reutilizate.

După încheierea sondajului din punctul *Dealul Arțăriş* s-a hotărât verificarea, tot printr-un sondaj, a eventualelor vestigii arheologice de pe *Dealul Curmătura* unde I. Ferenczi a identificat „un val de formă circulară cu un diametru de 9 m"[29]. În acest loc, în punctul cel mai înalt, există o bornă topografică. Secțiunea de control, de 8 x 1 m, orientată pe direcția est-vest, a avut latura estică „lipită" de borna topografică (aflată în acest punct, la 4,1 m de la profilul sudic). În unele zone secțiunea de control a ajuns până la 0,5 m adâncime (Fig. 16) fără a oferi însă dovezi arheologice privind o locuire umană în zonă. În urma acestui mic

[28] Ferenczi 1976, 115.
[29] Ferenczi 1976, 115.

https://biblioteca-digitala.ro

sondaj putem spune cu certitudine că, în acest loc, pe *Dealul Curmătura*, nu există urme de locuire sau de intervenție umană în sol, întreg vârful de deal "inelar" fiind o formațiune naturală.

Cercetările desfăşurate în anul 2014 pe sectorul estic al Culmei Breaza au adus date noi privind prezența umană, în acestă zonă (cu înălțimi medii de 500-800 m). S-au descoperit patru puncte databile în diferite epoci istorice (Fig. 17). Trei dintre acestea, evidențiate prin fragmentele de silex, ceramică şi piesa litică, aparțin perioadei preistorice, iar cel de-al patrulea, investigat şi printr-un sondaj arheologic, aparține epocii contemporane, respectiv perioadei celui de-al doilea război mondial. Chiar dacă nu s-a reuşit confirmarea unei prezențe militare romane pe Culmea Brezei, considerăm că, prin poziția ei dominantă, această zonă putea fi „o zonă de patrulare" folosită de unitățile de călăreți staționate în turnurile romane aflate „mai jos", spre sud, la câțiva kilometri. Considerăm că, prin confirmarea lipsei unor turnuri romane de pază şi semnalizare în cele două puncte din sectorul estic al Culmei Breaza, cercetările efectuate în anul 2014, aduc o contribuție însemnată la înțelegerea şi cunoaşterea realității sistemului defensiv roman existent la nord de Someşul Mare. Cercetările pe culmea Breaza vor continua şi în anul 2015. Se are în vedere investigarea, prin cercetări de suprafață şi eventuale sondaje, a sectorului aflat la vest de drumul județean Târgu Lăpuş – Căşeiu, până la Măgura Vimii (sat Vima Mare, jud. Maramureş).

https://biblioteca-digitala.ro

Literatura

Crişan et al. 1992 — I. H. Crişan, M. Bărbulescu, E. Chirilă, V. Vasiliev, I. Winkler, *Repertoriul arheologic al județului Cluj*, Cluj-Napoca, 1992.

Ferenczi 1969 — I. Ferenczi, *Cu privire la apărarea hotarului de nord al provinciei Dacia*, StCom Satu Mare, 1969, 1, 91-110.

Ferenczi 1971 — I. Ferenczi, *Contribuții la topografia arheologică a Culmei Ciceului (jud. Bistrița-Năsăud)*, FileIst 1, 1971, 73-84.

Ferenczi 1972 — I. Ferenczi, *Cercetări şi rezultate noi pe limesul de nord al Daciei romane*, FileIst 2, 1972, 37-46.

Ferenczi 1973 — I. Ferenczi, *Contribuții la cunoaşterea limesului roman de la nordul Someşului Mare. Studiu preliminar*, Sargetia 10 1973, 79-104.

Ferenczi 1976 — I. Ferenczi, *Contribuții la cunoaşterea limes-ului roman de la nordul Someşului Mare (Studiu preliminar)*, (Partea a II-a), FileIst 4, 1976, 107-133.

Ferenczi 1987-1988 — I. Ferenczi, *Contribuții la problema cunoaşterii sistemului de apărare roman de pe cursul Someşului*, ActaMN 24-25, 1987-1988, 171-191.

Paulovics 1944 — I. Paulovics, *Dacia keleti határvonala és az úgynevezett "dák"-ezüstkincsek kérdése*, Kolozsvár, 1944.

Marius ARDELEANU
Muzeul Judetean de Istorie si Arheologie Maramureş
ardeleanumarius@yahoo.com

Raul CARDOŞ
Muzeul Judetean de Istorie si Arheologie Maramureş
crdsraul@yahoo.com

https://biblioteca-digitala.ro

Report on field surveys and trial excavatios on the Culmea Breaza - Maramures County (I)

(Abstract)

In this article, the authors present the results of field surveys and trial excavations carried out in 2014 in the eastern part of the Culmea Breaza ridge (from Peak Breaza until Curmătura Hill). As a result were discovered five points with historical significance. Three of them belong to prehistoric period: three fragments of flint on Chiungilor or Varului Hill (Breaza, Bistrița Năsăud County), a ceramic sherd on Turtele Hill (Rohia, Maramureş County) and a lythic piece on Căşieiului Valley (Măgoaja, Cluj County). The other two spots investigated on Culmea Breaza in 2014 appeared in earlier studies, as two possible Roman fortifications "a possible Roman Watchtower" and "a possible burgus", respectively. The archaeological digging conducted on Curmătura Hill showed that here, there was no trace of any Roman fortification (watchtower). The other excavation, on Arțăriş Hill (803 m), where it was also assumed that there was a larger Roman fortification (referred to as burgus) showed that here, indeed there was a stone foundation from a possible wooden building surrounded by a rampart and ditch. Yet, the artefacts found on this occasion indicate that this fortification belongs to the twentieth century. Its destination was, according to locals, "an antiaircraft military post used during the Second World War". Nevertheless, we believe that, by confirming the absence of Roman fortifications in the eastern sector of the Culmea Breaza ridge, tough our research from 2014, we made a significant contribution to the knowledge and understanding of the Roman defensive system north of the Someş River. The surface investigations made on Culmea Breaza will continue in 2015 on its western sector.

https://biblioteca-digitala.ro

List of ilustrations

Fig. 1: Culmea Brezei ridge seen from Rohia depression (with areas investigated in 2014).

Fig. 2: 1 - Breaza village, view from Valea Mare to Chiungilor Hill or Varului Hill (A - 677 altitude of the hill; B – the marked place where fragments of flint were discovered); 2 - view from the same hill to the south of the Breaza village (A – Sînilor Valley; B - Valea Mare).

Fig. 3: "Pe Turtele" (Rohia village, Maramures County): 1 - overview of the place of discovery; 2 - view from "Turtele" to the Rohița Monastery (A), Alunişului Hill (B) and Breaza peak (C).

Fig. 4: Arțăriş Hill (altitude 803) – fortress with moat and rampart (1 - view from the northeast, 2 - view from the northwest).

Fig. 5: 1 - Căşeielului Valley with the place of discovery of lithic pieces (foreground), sheepfold (the background) and Arțăriş Hill (farthest plan); 2 - Curmătura Hill (place of possible circular construction mentioned by prof. I. Ferenczi).

Fig. 6: Arțăriş Hill (altitude 803) – Section S I /2014 (1-3 - view from the southwest).

Fig. 7: Arțăriş Hill (altitude 803) – Section S I /2014 (1-3 – photo images with foundation of stones).

Fig. 8: Arțăriş Hill (altitude 803) – Section S I /2014 – parts of inventory (1 iron nails; 2 - small iron ax; 3 - fragments of bricks; 4 - mortar).

Fig. 9: Arțăriş Hill (altitude 803) – rampart and ditch of the north-eastern part of the section S I /2014 (1 - foto, 2 - drawing of the northeastern profile).

Fig. 10: Arțăriş Hill (altitude 803) – rampart and ditch of the southwestern part of the section S I /2014 (1 - photo with trench filling; 2 – the drawing of northeastern profile with the ditch, rampart and foundation on the south-western part).

Fig. 11: The plan of the archaeological research made on Arțăriş Hill (altitude 803) in 2014.

Fig. 12: Arțăriş Hill (altitude 803) – Section S II /2014 (1 - the drawing of the southern profile;2 - drawing plan; 3 – photo of the section; 4 - photo of the foundation stones).

Fig. 13: Arțăriş Hill (altitude 803) – Section S III /2014 (1 - the drawing of the southern profile; 2 - drawing plan; 3 – photo of the section; 4 - photo of the foundation stones).

Fig. 14: Arțăriş Hill (altitude 803) – the plan (1) and profile (2) of the stones foundation.

Fig. 15: Sketch with the location of sections 2014, the rampart and ditches towards building with stone foundation.

Fig. 16: Photo Images of the archaeological survey conducted at Curmătura Hill (Boiereni Village).

Fig. 17: The map of points with discoveries mentioned in the text (1 – Chiungilor Hill or Varului Hill; 2 - Turtele, 3 – Căşeielului Valley; 4 – Arțăriş Hill; 5 – Curmătura Hill).

https://biblioteca-digitala.ro

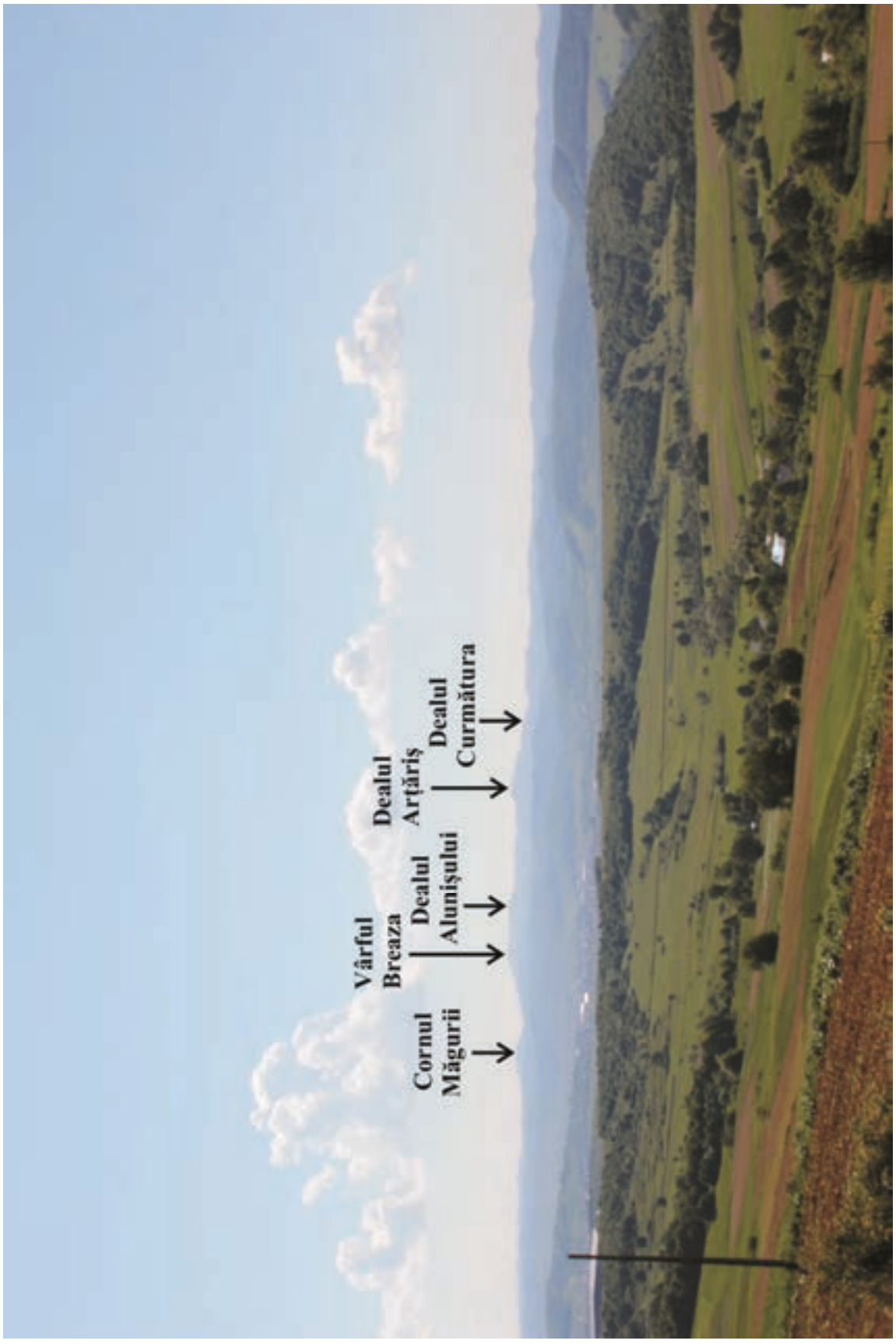

Fig. 1: Culmea Brezei văzută dinspre Depresiunea Rohiei (cu zonele investigate în anul 2014).

https://biblioteca-digitala.ro

1.

2.

Fig. 2: 1 - satul Breaza, vedere dinspre Valea Mare spre Dealul Chiungilor sau Dealul Varului (A - cota 677 a dealului; B - locul unde au fost descoperite fragmentele de silex); 2 - vedere dinspre acelaşi deal spre partea sudică a satului Breaza (A - Valea Sînilor; B - Valea Mare).

https://biblioteca-digitala.ro

1.

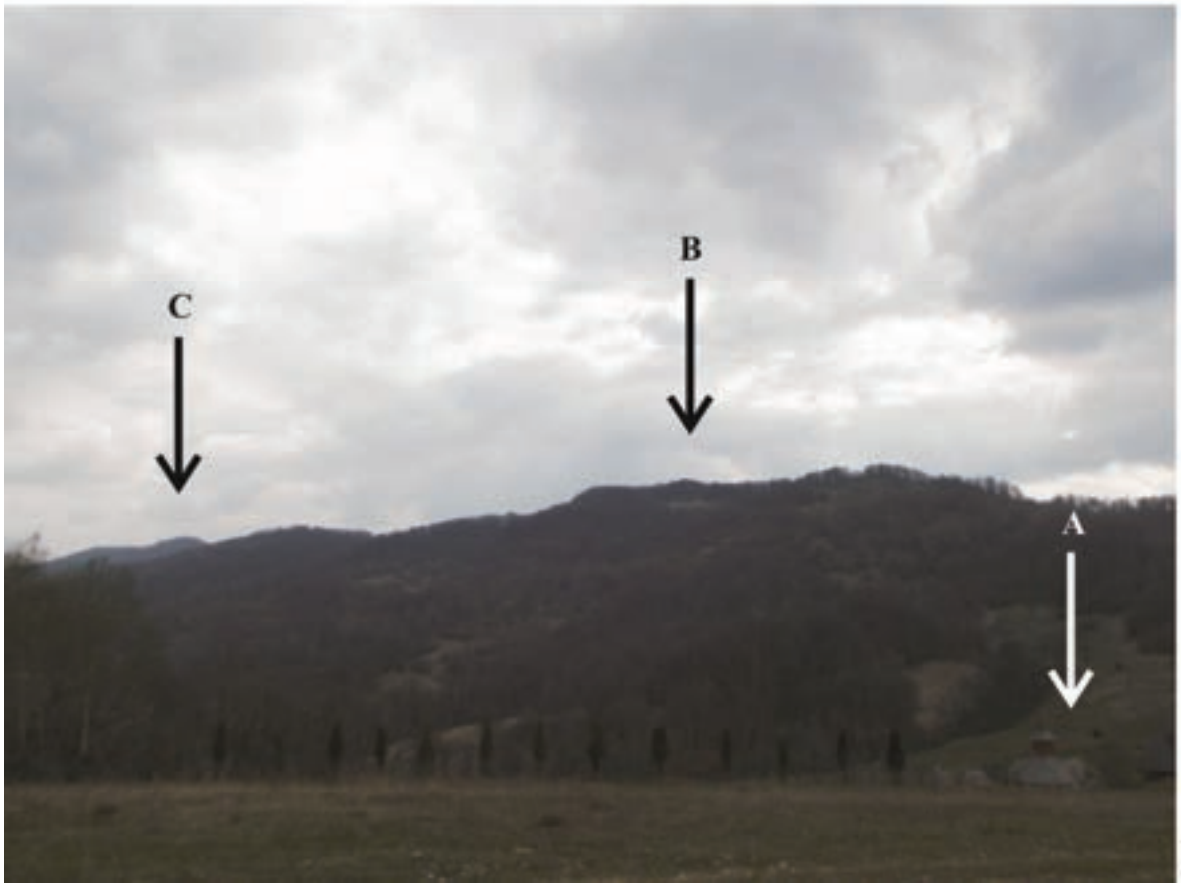

2.

Fig. 3: "Pe turtele" (sat Rohia, județul Maramureş): 1 - vedere generală a locului cu descoperire; 2 - vedere dinspre "Turtele" spre Mănăstirea Rohița (A), Dealul Alunişului (B) şi Vârful Breaza (C).

https://biblioteca-digitala.ro

1.

2.

Fig. 4: Dealul Arțăriş (cota 803) - întăritura cu val şi şanț (1 - vedere dinspre nord-est; 2 - vedere dinspre nord-vest).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 5: 1 - Valea Căşeielului cu locul de descoperire a piesei litice (prim plan), stâna de oi (planul secund) şi Dalul Arțăriş (în planul cel mai depărtat); 2 - Dealul Curmătura (locul posibilei construcții circulare menționate de I. Ferenczi).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 6: Dealul Arțăriș (cota 803) - secțiunea SI/2014 (1-3 - vedere dinspre partea sud-vestică).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 7: Dealul Arțăriş (cota 803) - secțiunea SI/2014 (1-3 - imagini cu fundația din piatră).

https://biblioteca-digitala.ro

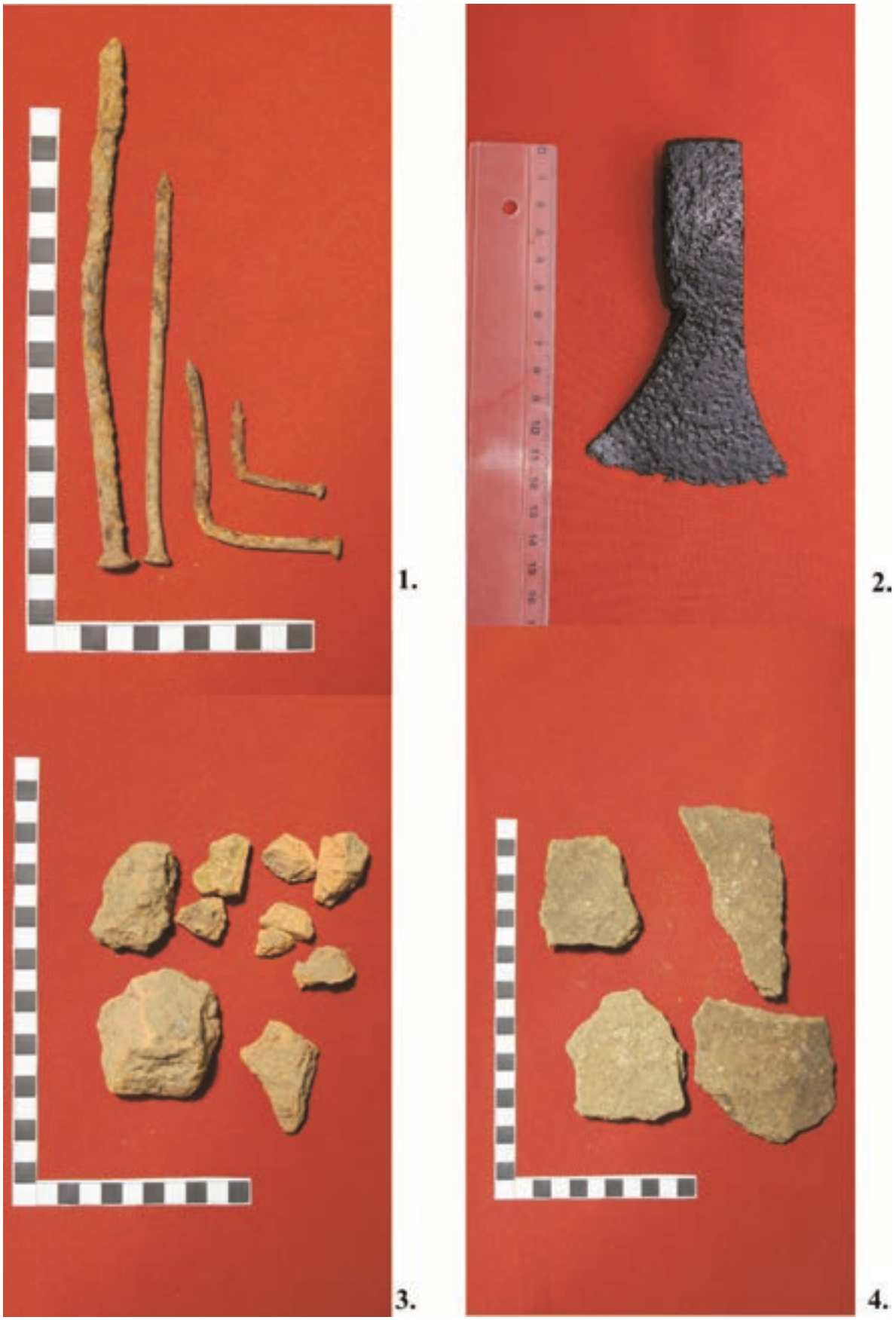

Fig. 8: Dealul Arțăriş (cota 803) - secțiunea SI/2014 - inventar (1 - cuie din fier, 2 - secure fier, 3 - fragmente de cărămidă, 4 - mortar).

https://biblioteca-digitala.ro

1.

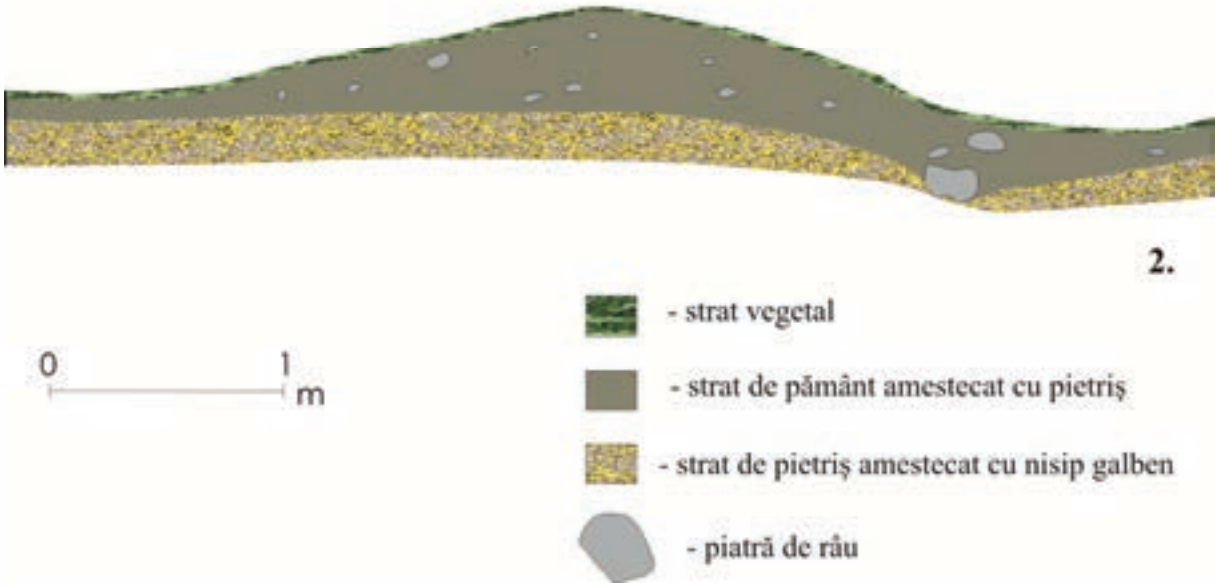

2.

Fig. 9: Dealul Arțăriș (cota 803) - valul şi şanțul din partea nord-estică a secțiunii S I/2014 (1 - foto; 2 - desen profil nord-estic).

https://biblioteca-digitala.ro

1.

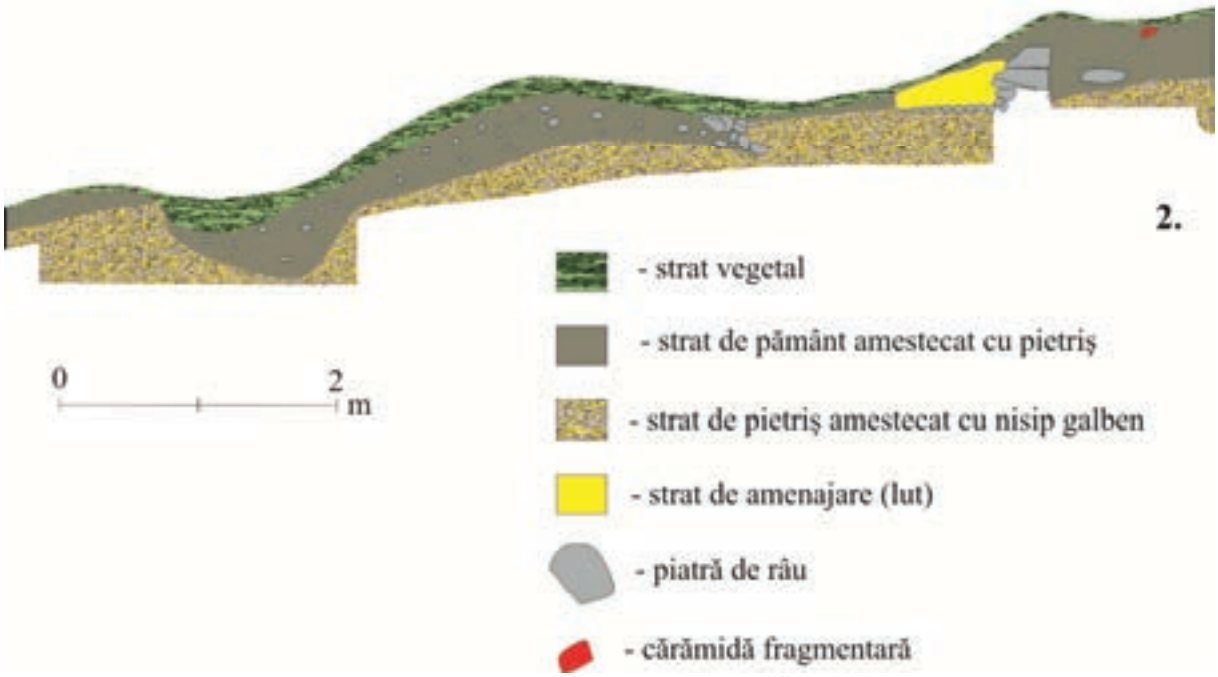

2.

Fig. 10: Dealul Arțăriş (cota 803) - valul şi şanțul din partea sud-vestică a secțiunii S I/2014 (1 - foto grund umplutura şanțului; 2 - desen profil nord-estic cu şanțul, valul şi fundația de pe latura sud-vestică).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 11: Planul cercetărilor arheologice efectuate pe Dealul Arțăriș (cota 803) în anul 2014.

https://biblioteca-digitala.ro

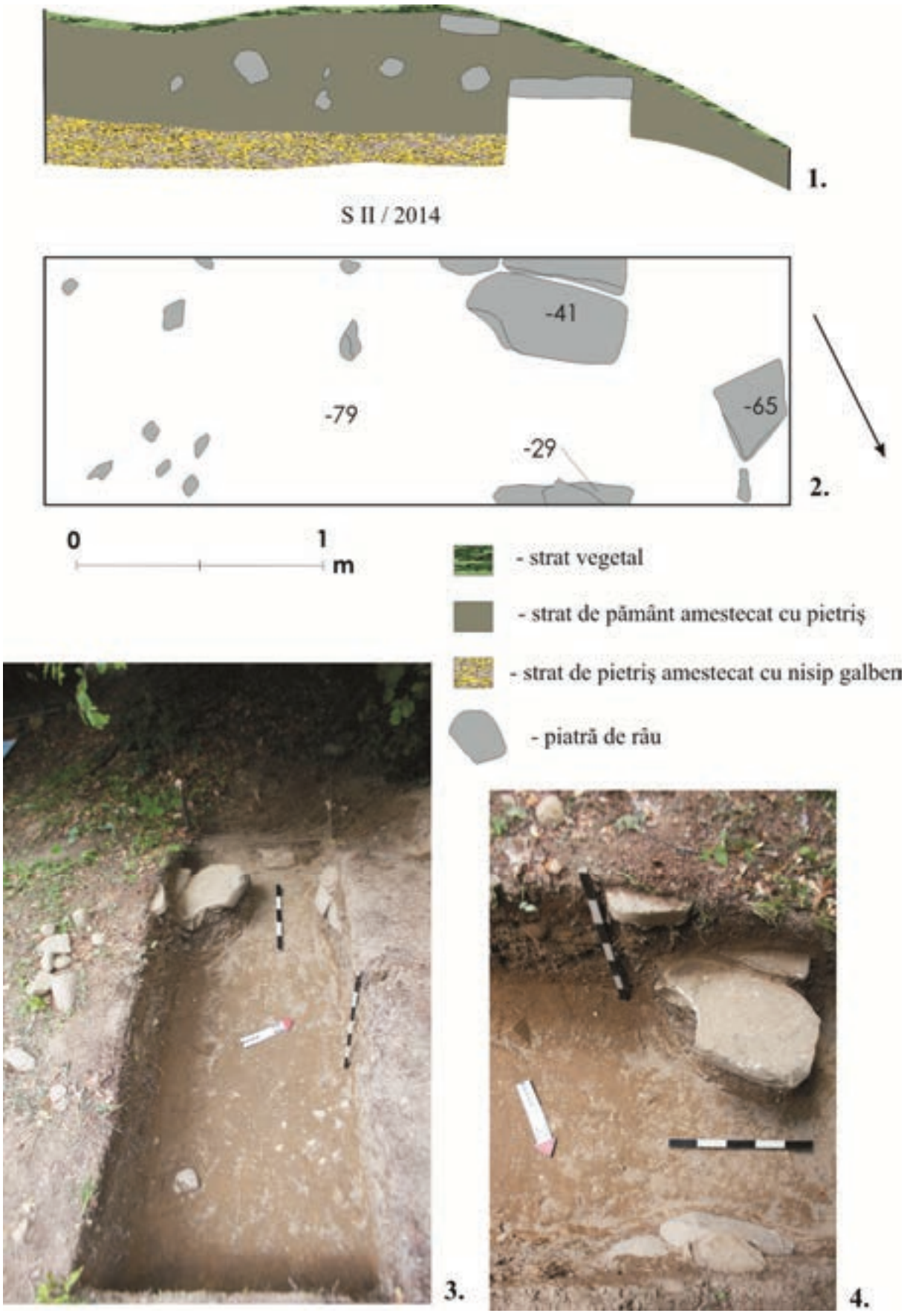

Fig. 12: Dealul Arțăriş (cota 803) - secțiunea S II/2014 (1 - desen profil sudic; 2 - desen grund; 3 - foto secțiune; 4 - foto fundație pietre).

https://biblioteca-digitala.ro

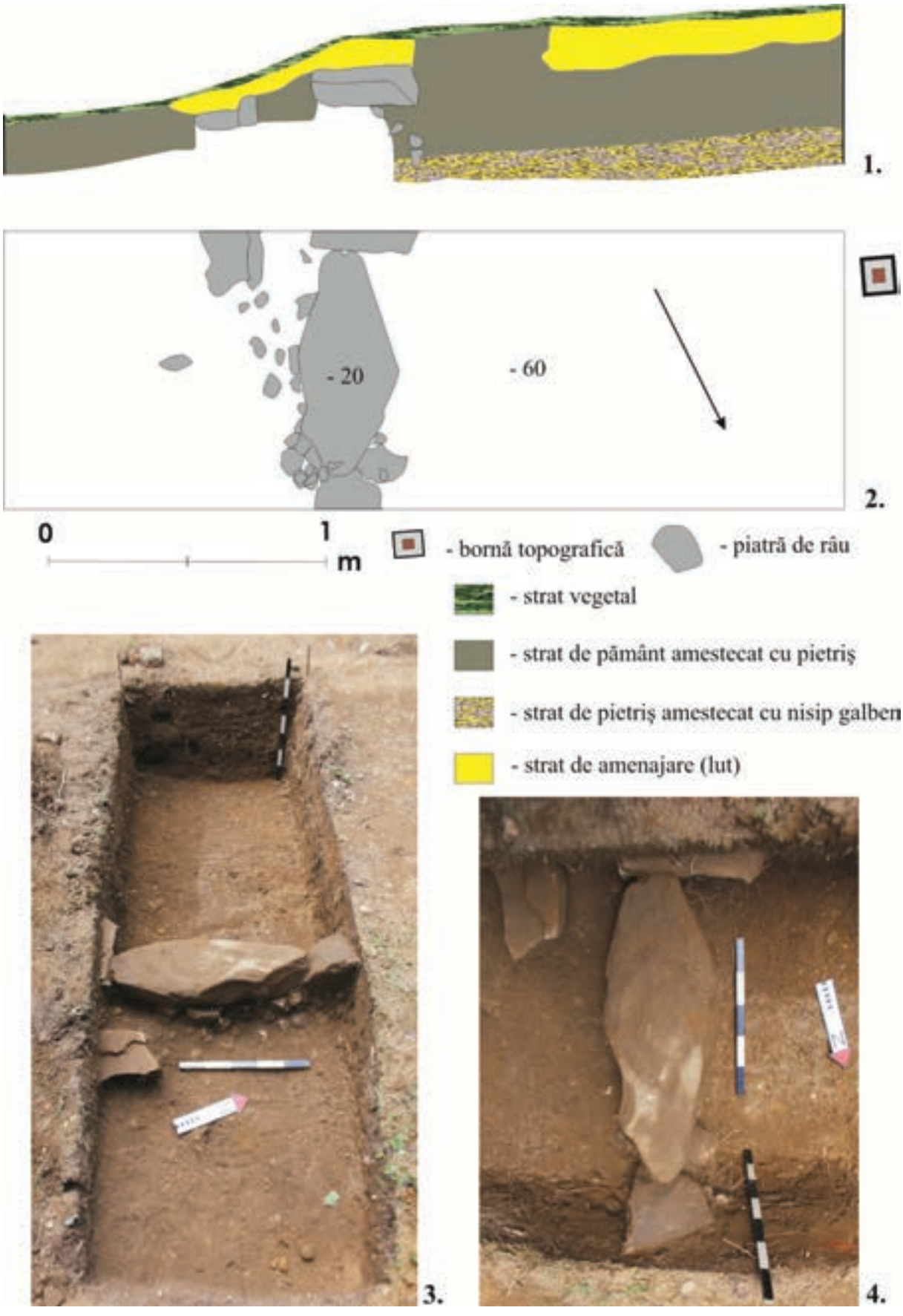

Fig. 13: Dealul Arțăriș (cota 803) - secțiunea S III/2014 (1 - desen profil sudic; 2 - desen grund; 3 - foto secțiune; 4 - foto fundație pietre).

https://biblioteca-digitala.ro

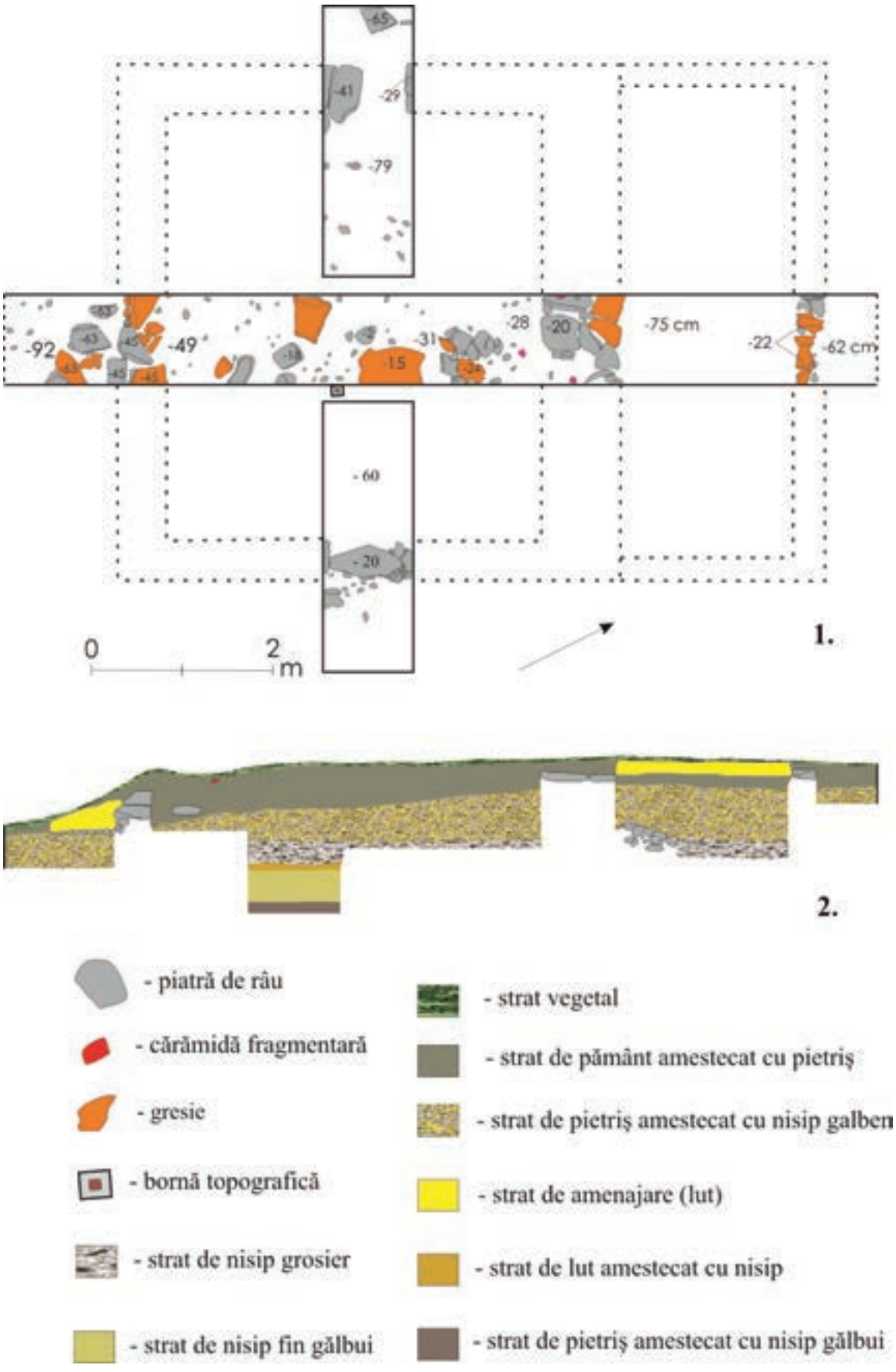

Fig. 14: Dealul Arțăriş (cota 803) - planul (1) şi profilul (2) fundației din patră.

https://biblioteca-digitala.ro

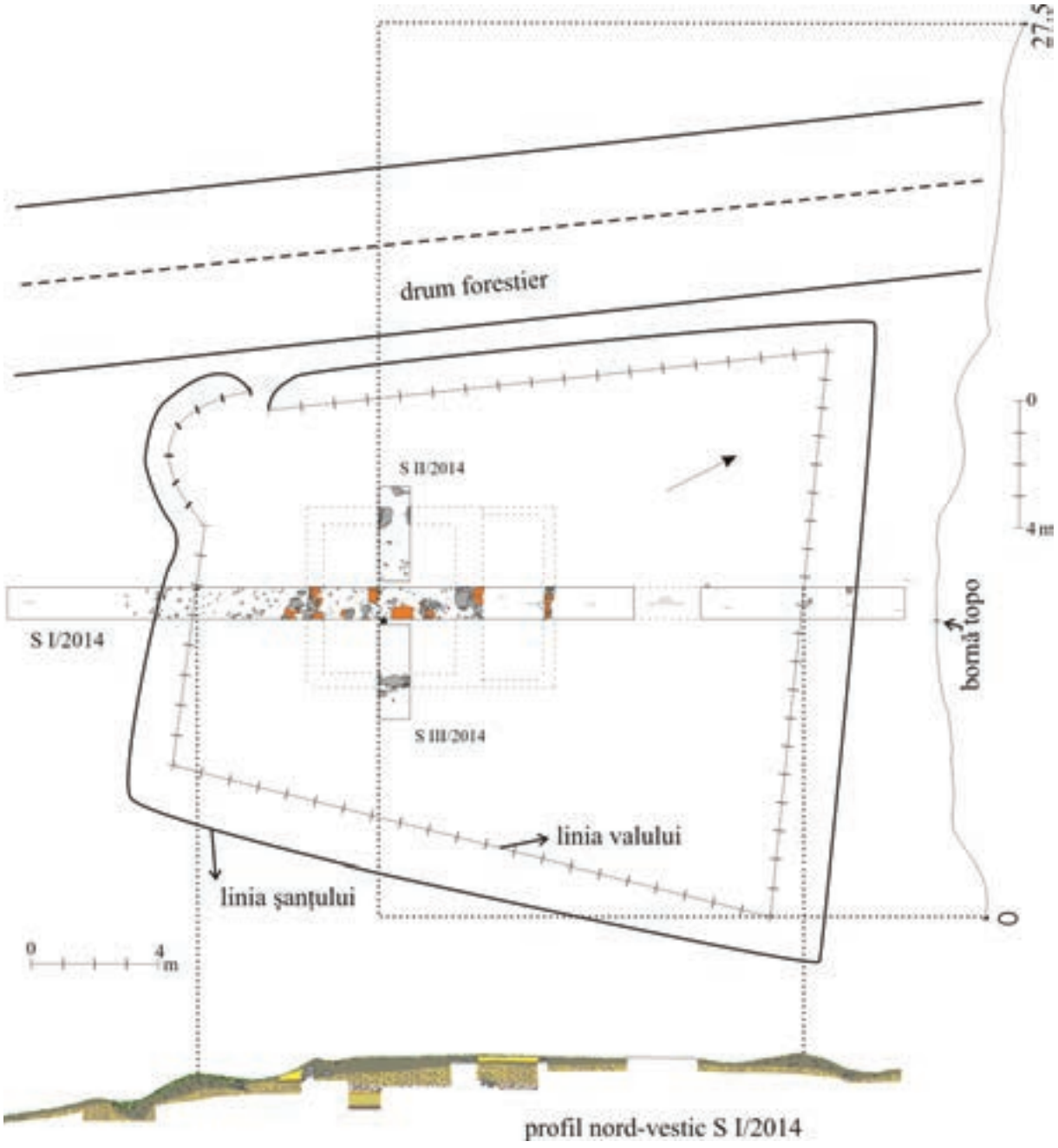

Fig. 15: Schiță cu amplasarea secțiunilor din 2014, a valurilor, şanțurilor față de clădirea cu fundație din piatră.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 16: Imagini foto de la sondajul arheologic efectuat pe Dealul Curmătura (com. Boiereni).

https://biblioteca-digitala.ro

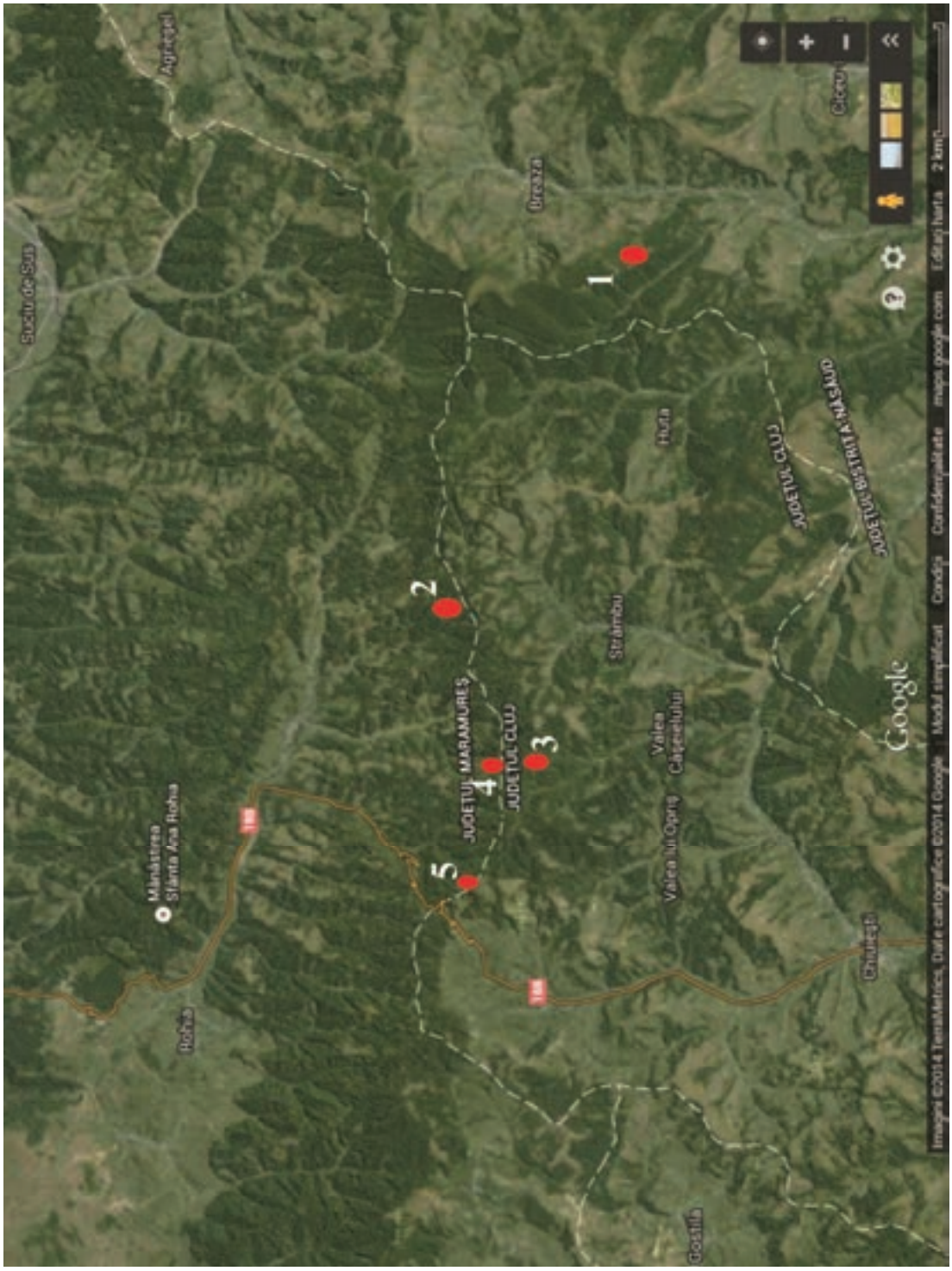
1
2
3
4
5
JUDEȚUL MARAMUREȘ
JUDEȚUL CLUJ
JUDEȚUL CLUJ
JUDEȚUL BISTRIȚA-NĂSĂUD
Mănăstirea Sfânta Ana Rohia
Rohia
Ieud
Șieu
Șieu-Odorhei
Șieu-Măgheruș
Șieu-Sfântu Gheorghe
Șieuț
Șieuț de Sus
Șieuț de Jos
Șieuț de Mijloc
Șieuț de Mijloc
Șieuț de Mijloc

Două brățări de la începutul perioadei medievale timpurii. Reinterpretări tipologice şi cronologice

DAN BĂCUEȚ-CRIŞAN

a. Motivație

În literatura de specialitate românească (şi nu numai) cunoaştem cazuri de publicări eronate ale unor artefacte medievale timpurii, artefacte care au fost atribuite unor etape istorice îndepărtate față de reala lor cronologie. Actualul demers are ca scop prezentarea a două astfel de artefacte, reinterpretarea tipologică a acestora precum şi plasarea lor cronologică în epoca în care erau folosite.

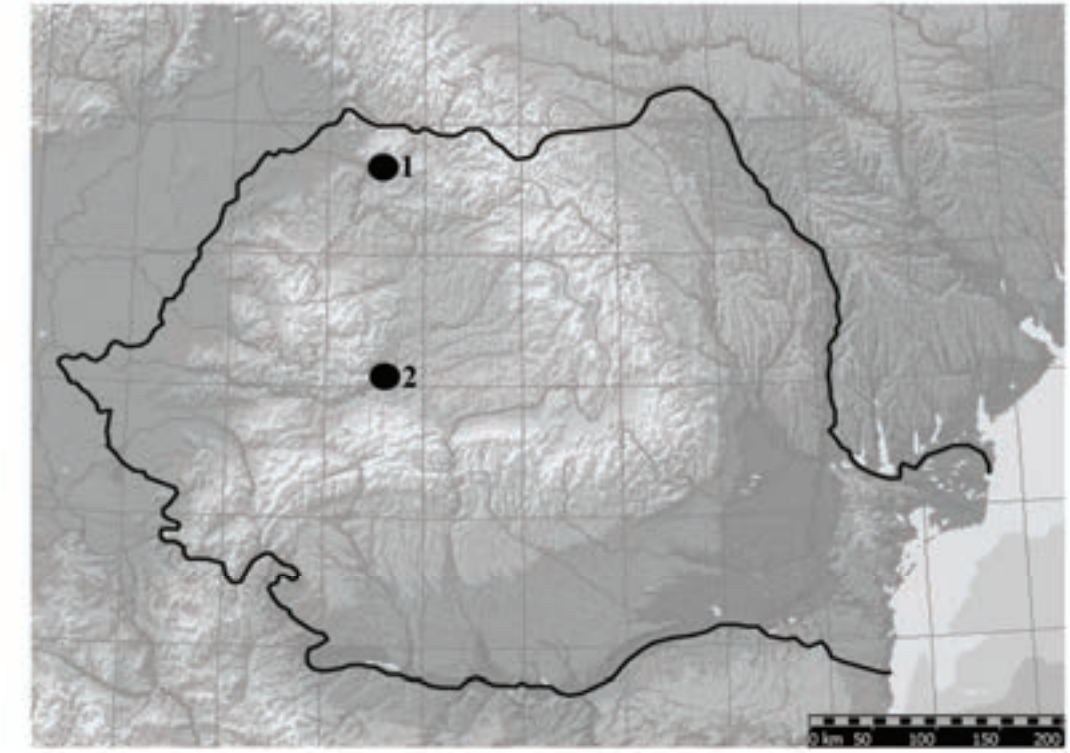

Fig. 1. Localizarea pe teritoriul României a celor două descoperiri: 1. Baia Mare, 2. Alba Iulia.

b. Descrierea artefactelor

1. Brățară. Acest artefact a fost publicat în anul 2005 şi provine dintr-un lot mai mare de piese din bronz (majoritatea aparținând epocii bronzului) din „depozitul incert din împrejurimile Băii Mari" care a fost achiziționat de către un comerciant privat din Debrecen şi care la rândul său le-a donat oraşului în anul 1902, astăzi aflându-se în colecțiile Muzeului din Debrecen[1].

Artefactul este o brățară din bronz, circulară în secțiune şi care are ambele capete uşor îngroşate. Brățara este decorată la ambele capete cu câte trei şiruri paralele de mici

[1] Kacsó 2005, 162.

https://biblioteca-digitala.ro

impresiuni sub forma unor puncte realizate foarte fin[2]. La momentul publicării (anul 2005) s-a considerat că piesa este un fals recent[3].

Fig. 2. Brățara din împrejurimile oraşului Baia Mare (după *Kacsó 2005*) / Bracelet from the surroundings of Baia Mare (after *Kacsó 2005*).

2. Brățară. Artefact publicat în anul 1998 fără număr de inventar, condiții de descoperire necunoscute, dar s-a presupus că ar putea proveni din cimitirul din sec IV d. Hr. de la Alba Iulia[4].

Artefactul este o brățară din bronz, circulară în secțiune şi cu ambele capete lățite. La momentul publicării, artefactul (socotit ca fiind piesă romană) a fost inclus în categoria brățărilor decorate cu capete de şarpe, considerându-se că piesa nu are analogii şi că ar putea aparține unei perioade cuprinsă între sfârşitul sec. III şi sfârşitul sec. IV[5].

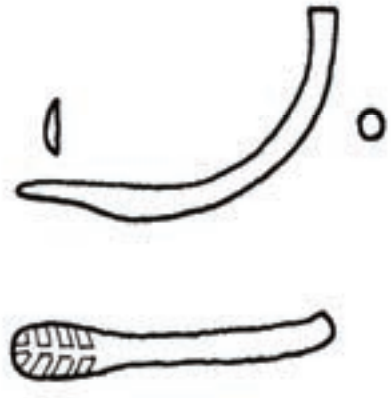

Fig. 3. Brățara de la Alba Iulia (publicată fără scară, după *Pop 1998*) /Bracelet from Alba Iulia (published without scale, after *Pop 1998*).

c. Reinterpretări tipologice şi cronologice

După cum am mai precizat mai sus, s-a considerat că brățara descoperită în împrejurimile oraşului Baia Mare este un fals recent fără să se fi avut în vedere şi posibilitatea unei alte încadrări cronologice. Această brățară face parte din categoria

[2] Kacsó 2005, Fig. 10/1.
[3] Kacsó 2005, p. 162.
[4] Pop 1998, p. 256-257.
[5] Pop 1998, p. 257.

https://biblioteca-digitala.ro

brățărilor cu *capetele îngroşate*, brățări care au fost descoperite mai ales în contexte funerare, pe un spațiu geografic extrem de vast cu o maximă de utilizare în sec. V-VII[6].

Geografic, cea mai apropiată analogie formală pentru această piesă (deşi are capetele mai îngroşate) este brățara descoperită la Şimleu Silvaniei în fortificația din punctul "*Observator*"[7]. Pe baza analogiilor, brățara de la Şimleu Silvaniei a fost inclusă în *tipul Veronese* (piese de podoabă caracteristice mediului romanic) şi datată în sec. VII[8]. În Transilvania, mai cunoaştem astfel de brățări *cu capete îngroşate*, cum sunt exemplarele care provin din: cimitirul de la Noşlac - a doua jum a sec. V[9], cimitirul nr. 3 de la Bratei – sec. VI[10], ori cele descoperite la Şura Mare şi Rupea şi datate în sec. VII[11]. Tot pe teritoriul actual al României, dar în afara arcului carpatic, foarte bune analogii am constatat la Enisala într-un mormânt de inhumație (orientat V-E) a unei femei. În acest mormânt, la mâna dreaptă a fost descoperită o brățară din aliaj de cupru, circulară în secțiune şi având acelaşi decor ca şi piesa de la Baia Mare dar cu capetele uşor mai îngroşate (pl. I/2)[12]. Mormântul a fost datat la începutul sec. VII[13]. Alte analogii avem în cimitirul de la Izvorul, în mormântul de inhumație al unei femei (M. 49) s-a descoperit o pereche de brățări din bronz cu capetele uşor îngroşate şi datate în linii mari în sec. VIII[14] sau cum sunt cele două brățări din sec. VI-VII descoprite la Secuieni-Neamț[15].

După cum am mai afirmat, brățara descoperită în împrejurimile oraşului Baia Mare aparține tipului *cu capetele îngroşate*. Din păcate, aceasta nu este asociată şi cu alte categorii de artefacte medievale timpurii care ar fi putut ajuta la stabilirea cronologiei. Analogiile formale constatate ne determină să presupunem că şi brățara de la Baia Mare ar putea aparține sec. VII (eventual începutului ori primei jumătăți a sec. VII), însă fără să excludem şi posibilitatea unei datări mai timpurii[16].

Dacă cele formulate acum sunt corecte, până în prezent în spațiul nord-vestic al României avem două descoperiri de brățări *cu capetele îngroşate*. După cum se precizează în literatura de specialitate, acest tip de brățară a făcut parte din moda femeilor romanice ajungând să fie preluate şi de către slavii timpurii[17]. De asemenea, acest tip de brățară a fost considerat ca unul dintre elementele de tradiție „romană"/antică perpetuate în perioada timpurie a Kaganatului Avar[18].

Decorul de pe cele două capete ale brățării de la Alba Iulia nu reprezintă capete de şarpe. Cele două capete ale brățării sunt decorate prin presare/stampare rezultând o linie dreaptă din care pornesc alte linii oblice, întregul ansamblu de linii redând de fapt *nervurile unei frunze*.

După cum am mai afirmat, brățara de la Alba Iulia a fost plasată în intervalul cronologic cuprins între sfârşitul sec. III şi sfârşitul sec. IV. Să vedem însă ce spun analogiile în cazul acestui tip de brățară? Pentru acest artefact am identificat o excelentă analogie formală tot la Enisala, unde, acelaşi mormânt de femeie datat la începutul sec. VII (pe care l-am menționat mai sus) avea ca inventar (la mâna stângă) o brățară (din aliaj de cupru)

[6] Stanciu, Pop 2000, 396-397.
[7] Stanciu, Pop 2000, 398, Fig. 1.
[8] Stanciu, Pop 2000, 397-398.
[9] Gaiu 2011, p. 118, Fig. 58.
[10] Bârzu 2010, Taf. 84/10.
[11] Horedt 1958, p. 81, Fig. 13/10, 13-14.
[12] Ailincăi et al. 2013, p. 4, Fig. 9/4 şi Fig. 10/4.
[13] Ailincăi et al. 2013, p. 9.
[14] Mitrea 1967, p. 451, Fig. 4.
[15] Teodor 1996, p. 186, Fig. 27/1-2.
[16] Datare mai timpurie care poate fi reprezentată de sec. V având în vedere piesa de acelaşi tip (capete îngroşate, decor cu şiruri de puncte) descoperită la Keszthely-Fenékpuszta (vezi Straub 2011, Abb. 2/2, Taf. 1/7).
[17] Stanciu, Pop 2000, p. 397-398.
[18] Vida 2008, p. 34.

https://biblioteca-digitala.ro

circulară în secțiune, cu capetele lățite şi decorate cu linii realizate prin presare/stampare care redau nervurile unei frunze (pl.I/4)[19]. Acest tip de brățară este cunoscut numai din descoperiri arheologice din mediul slav din zona Niprului Mijlociu şi din Crimeea încadrate cronologic în intervalul reprezentat de sfârşitul sec. VI - începutul/eventual prima jumătate a sec. VII[20].

Din păcate, nici brățara de la Alba Iulia nu este asociată cu alte artefacte cu care să putem opera în stabilirea cronologiei. Având în vedere cele precizate mai sus, credem că şi piesa de la Alba Iulia ar putea fi încadrată în acelaşi interval cronologic: sfârşitul sec. VI - începutul/eventual prima jumătate a sec. VII.

Piesele de podoabă prezentate mai sus completează cunoştințele noastre privind moda comunităților umane care au trăit aici în perioada medievală timpurie. Etnicul celor care au purtat brățările analizate rămâne încă neclarificat, clarificare pe care poate o vor aduce cercetările viitoare. Trebuie subliniat un alt aspect important şi anume că, după ştiința noastră, brățara de la Alba Iulia este prima piesă de acest tip (cu capetele lățite şi decorate cu linii realizate prin presare/stampare care redau *nervurile unei frunze*) descoperită până acum în Transilvania.

[19] Ailincăi *et al.* 2013, p. 4, Fig. 9/3 şi Fig. 10/3. Despre a acest tip de brățară (răspândire, cronologie) vezi întreaga discuție la Ailincăi *et al.* 2013, p. 4 şi următoarele.

[20] Realitățile arheologice ale zonei menționate arată faptul că multe brățări din bronz sau argint (produse în atelierele bizantine) provin dintr-o serie de tezaure care au aparținut elitelor slave. Despre situația arheologică şi discuția referitoare la acest tip de brățară vezi la Ailincăi *et al.* 2013, p. 5-7.

https://biblioteca-digitala.ro

Literatura

Ailincăi *et al.* 2013 — S. Ailincăi, M. Constantinescu, F. Curta, A. Soficaru, *An eraly seventh-century female grave from Dobruja*, ArchBulg XVII, 3, 2013, 1-20.

Bârzu 2010 — L. Bârzu, *Ein gepidisches Denkmal aus Siebenbürgen. Das Gräberfeld Nr. 3 von Bratei (bearbeitet von R. Harhoiu, mit Beiträgen von E. Zaharia und R. Harhoiu)*, Cluj-Napoca 2010.

Gaiu 2011 — C. Gaiu (ed.), *Gepizii. Războinici şi artizani*. Catalog de expoziție, Bistrița, 2011.

Horedt 1958 — K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV-XIII*, Bucureşti, 1958.

Kacsó 2005 — C. Kacsó, *Descoperiri arheologice pre- şi protoistorice la Baia Mare*, Marmatia 8/1, 2005, 153-181.

Mitrea 1967 — B. Mitrea, *Unele probleme în legătură cu necropola prefeudală de la Izvorul*, SCIV 18/3, 1967, 443-461.

Pop 1998 — I. Pop, *Einige armringe mit schlangenenden aus der späten dako-rőmischen zeit aus Siebenbürgen (Die sammlungen der Museen aus Cluj und Alba-Iulia)*, AMN 35/1, 1998, 255-266.

Stanciu, Pop 2000 — I. Stanciu, H. Pop, *O brățară medievală timpurie descoperită la Şimleu Silvaniei, județul Sălaj,* AMP 2000, vol. I, 395-402.

Straub 2011 — P. Straub, *Angaben zum hunnenzeitlichen ostgermanischen Fundhorizontin Südtransdanubien – ausgehend von der Nekropolein Keszthely-Fenékpuszta*, Castellum Pannonicum Pelsonense 2, 2011, 325–345.

Teodor 1996 — D. Gh. Teodor, *Meşteşugurile la nordul Dunării de Jos în secolele IV-XI d. Hr.*, Iaşi, 1996.

Vida 2008 — T. Vida, *Conflict and coexistence: The local population of the Carpathian Basin under Avar Rule (sixth to seventh century)*. În: F. Curta (ed.), The Other Europe in the Middle Ages. Avars,Bulgars, Khazars and Cumans, Leiden, 2008, 31-38.

https://biblioteca-digitala.ro

Two bracelets from the beginning of the Early Mediaeval period. Typological and Chronological reinterpretation

(Abstract)

The bracelet discovered in the surroundings of Baia Mare belongs to the *beveled ends/trumpet ends type*. Unfortunately, it is not associated with other types of early medieval artifacts that could help establish the chronology. Established formal analogies lead us to assume that the bracelet from Baia Mare could belong to the VII th century (possibly beginning or first half of the VII th century), but not exclude the possibility of an earlier chronology.

The bracelet discovered at Alba Iulia belongs to the *leaf-shaped ends type.* The formal analogies determine us to believe that the bracelet can be dated in the end of the VI th century - beginning/possibly first half of the VII th century.

Dan BĂCUEȚ-CRIȘAN
Muzeul Județean de Istorie şi Artă-Zalău
bacuetz@yahoo.com

https://biblioteca-digitala.ro

1

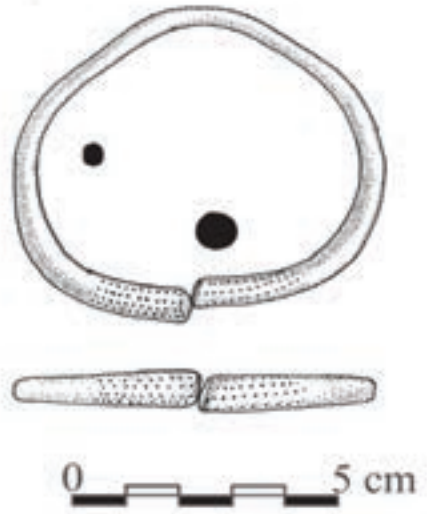

2

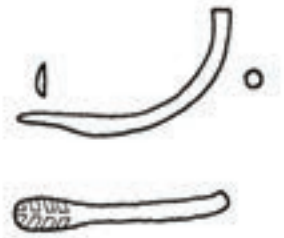

3

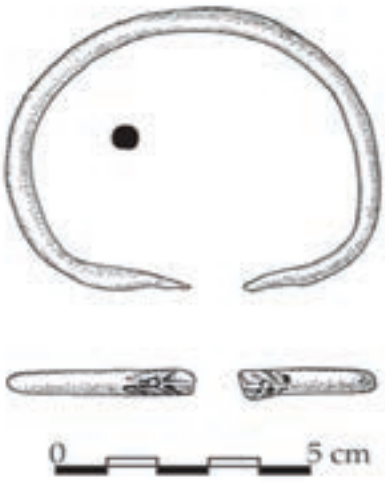

4

Pl. I. Brățări: (1) Din împrejurimile orașului Baia Mare (după Kacsó 2005);
(2) Enisala (după Ailincăi et al. 2013); (3) Alba Iulia (publicată fără scară, după Pop 1998);
(4) Enisala (după Ailincăi et al. 2013).
Pl. I. Bracelets: (1) From the surroundings of Baia Mare (after Kacsó 2005);
(2) Enisala (after Ailincăi et al. 2013); (3) Alba Iulia (published without scale, after Pop 1998);
(4) Enisala (after Ailincăi et al. 2013).

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

O arheologie a munților din Maramureş, România: cercetările din 2014 şi 2015

RADU-ALEXANDRU DRAGOMAN, DAN POP, BOGDAN BOBÎNĂ, MARIUS ARDELEANU, CĂLIN ŞUTEU, CIPRIAN ASTALOŞ, VLAD SĂSĂRAN

Cuvinte-cheie: *Munți; Maramureş; materiale litice preistorice; ceramică „post-romană"; câmp de bătălie din secolul al XVIII-lea; structuri din Primul şi Al Doilea Război Mondial; stâne abandonate; România.*
Keywords*: Mountains; Maramureş; prehistoric lithics; "post-Roman" pottery; battlefield from the 18th century; structures from the First and Second World Wars; abandoned sheepfolds; Romania.*

Introducere

În regiunea locuită de păstorii Brokpa din Tibetul budist, zeii şi zeițele îşi fac simțită prezența în vârfurile de munte abrupte şi în lacurile adânci[1]. Mediul înconjurător în care trăiesc este sacru, compus dintr-un zeu, reprezentat de un munte, stâncă sau un copac, şi dintr-o zeiță, reprezentată de un lac, izvor sau un râu, care se cunună. Cele două părți componente ale spațiului sacru sunt confundate uneori cu părinții supranaturali ai eroului sau regelui, muntele reprezentând atât cerul şi zeii săi, cât şi lacul, regiunea subpământeană şi zeitățile sale. Muntele influențează maniera de construcție a mormintelor regale şi a palatelor. Totodată, muntele sacru, ca stâlp al omenirii, cortul şi corpul uman sunt simbolic legate[2].

Cazul păstorilor Brokpa este unul dintre numeroasele exemple etnografice ce ilustrează în chip elocvent bogăția de semnificații şi importanța rolurilor pe care munții le pot avea în viața oamenilor. Exact semnificațiile acordate munților şi efectele prezenței acestora în viața comunităților din trecutul îndepărtat sau cel apropiat constituie obiectivele ultime ale demersului nostru arheologic[3] demarat în anul 2012 în Maramureş, nordul României, în regiunea cuprinsă între confluența râului Vişeu cu Tisa la vest, Munții Rodnei la sud şi Munții Maramureşului la est şi la nord[4] (**fig. 1**).

Regiunile înalte ale Maramureşului sunt aproape cu totul necunoscute din punct de vedere arheologic (**fig. 2**), motiv pentru care primul pas a fost acela de a iniția repertorierea sistematică a eventualelor situri şi ruine. În urma unor vizite exploratorii şi de verificare realizate în anul 2012, zonele alese spre cercetare au fost Pasul Prislop (1 414 m, ce face legătura între Maramureş şi Bucovina), Vârful Geamănul (1 539 m, din Munții Maramureşului, la est de Pasul Prislop) şi Vârful Pietrosu Rodnei (2 303 m, din Munții Rodnei – cei mai înalți din Maramureş)[5].

Demersul nostru nu are o finanțare pe termen mediu sau lung asigurată, ci depinde în fiecare an de posibilitățile existente şi de planurile de cheltuieli ale Muzeului de Istorie şi Arheologie Maramureş din Baia Mare, singura sursă de finanțare de până acum. Totodată, cercetările sunt influențate şi de componența colectivului, ce variază în funcție de obligațiile avute în cadrul instituțiilor de la care provine fiecare, cum ar fi alte activități de cercetare. Astfel, în anul 2013 nu am efectuat niciun fel de cercetări. În acest context, relațiile personale

[1] R. Haaland, G. Haaland 2011, 29.
[2] *Ibidem*.
[3] Coordonat de Bogdan Bobînă, Radu-Alexandru Dragoman şi Dan Pop.
[4] Dragoman et al. 2012.
[5] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

au avut un rol foarte important pentru demararea lucrărilor: spre exemplu, pe durata cercetărilor din vara anului 2014, prin bunăvoința Părintelui Stareț Pimen, am fost cazați la Mănăstirea „Sfântul Nicolae" din Baia Borşa; de asemenea, în total ni s-au alăturat patru voluntari, dintre care un arheolog. Cercetările din 2014 şi 2015 au durat de fiecare dată aproximativ două săptămâni şi s-au desfăşurat în zona Pasului Prislop, zona Vârfului Geamănul şi a posibilelor culoare de trecere din Maramureş spre Bucovina[6] (**fig. 3**).

Cadrul geografic

În zilele noastre, în zonele cercetate sunt prezente două habitate majore: păşune montană şi pădure de molid. Cel mai probabil întreaga zonă a pasului a fost acoperită de păduri de molid, care, în mare parte, au fost defrişate pentru a obține păşuni pentru animale. În anumite locuri păşunea sau pădurea este inundată de izvoare, terenul devenind mlăştinos, prin urmare şi vegetația este diferită.

Conform unui istoric al vegetației Munților Maramureşului[7], în timpul tranziției de la Tardiglaciar la Holocen vegetația din zona alpină este înlocuită de păduri dense în care pinul (*Pinus*), molidul (*Picea abies*), ulmul (*Ulmus*) şi mesteacănul (*Betula*) au prevalat între 11 000 şi 9 800 cal BP. Potrivit diagramelor palinologice, elemente ale unei păduri mixte de foioase – stejar (*Quercus*), tei (*Tilia*), frasin (*Fraxinus*) şi arțar (*Acer*) – apar la începutul Holocenului, după apariția ulmului, în jur de 10 800 cal. BP, în majoritatea regiunilor din Carpații României. Începând cu 10 500 cal. BP are loc o puternică expansiune a molidului, în schimb, între 9 800 şi 9 000 cal. BP, datorită încălzirii climei, mesteacănul şi pinul descresc. Primii indicatori antropogenici corespund perioadei 8 000-6 000 cal. BP şi sunt reprezentați de *Cerealia*, *Secale* (secara), *Artemisia* (poate fi tarhon, pelin, peliniță), *Plantago* (pătlagină) şi *Cannabis* (cânepa). În intervalul 8 000-7 050 cal. BP predominau în zonă pădurile dense de molid, alun (*Corylus avellana*), arin verde (*Alnus viridis*) şi ulm, molidul fiind majoritar. Mai puțin reprezentat în diagrame este pinul. Arinului verde îi este favorabilă altitudinea de 1 600 m, în timp ce ulmul, stejarul, teiul şi frasinul se află la altitudini mai mici. Primele înregistrari de continuitate ale carpenului (*Carpinus betulus*), prezent tot la altitudini mai mici, apar la cca. 6 100 cal. BP. Fagul (*Fagus sylvatica*) a concurat cu molidul, expansiunea sa începând în Munții Maramureşului la 5 110 cal. BP. Stabilirea bradului argintiu (*Abies alba*) în jurul altitudinii de 1 600 m a început între cca. 2 500-3 000 cal. BP (*ibidem*).

Pasul Prislop

Perieghezele au pornit de la locul în care am identificat în anul 2012 două piese litice, mai precis pe o pârtie de schi aflată în curs de amenajare[8], şi au dus la identificarea de materiale aparținând perioadei preistorice şi de vestigii din Primul şi cel de-Al Doilea Război Mondial.

Urme materiale preistorice

Plecând de la premisa că piesele din anul 2012 s-au scurs pe pantă după ce situl a fost deranjat sau chiar distrus odată cu amenajarea pârtiei de schi, am extins zona de cercetare şi am reuşit să găsim alte piese litice, parte dintre ele în apropiere de cele din 2012, dar altele descoperite la o altitudine mai mare. Piesele descoperite în punctul denumit de noi *„Pârtia de schi"* (**fig. 4**), la o altitudine cuprinsă între 1 395 şi 1 456 m, sunt următoarele:

[6] La cercetările de teren din anul 2014 au luat parte: Marius Ardeleanu, Bogdan Bobînă, Raul Cardoş, Dragoş Conțiu, Radu-Alexandru Dragoman, Vlad Săsăran, Zamfir Şomcutean şi Călin Şuteu; cu o singură excepție (Z.Ş.), la cercetările din anul 2015 au participat aceiaşi oameni, cărora li s-au adăugat Ciprian Astaloş şi Dan Pop.
[7] Fărcaş et al. 2013.
[8] Dragoman et al. 2012; vezi mai jos.

https://biblioteca-digitala.ro

- Lamă fragmentară, având păstrată partea proximală (**fig. 5: 1**). Dimensiuni: 22 x 21 x 3 mm. Fragmentul păstrat este de la o lamă destul de solidă, cioplită cu siguranță cu un percutor dur (bulbul lamei este foarte proeminent). Materia primă este probabil silexul de Prut, piesa este însă uşor patinată, ceea ce nu permite un diagnostic sigur la analiza cu ochiul liber. Dacă este într-adevăr silex de Prut, avem de-a face cu o materie primă importată. Punct GPS: N. 47.60595/E. 024.84756. Altitudine: 1 395 m.
- Lamă de mici dimensiuni, păstrând părțile proximală şi mezială, confecționată probabil din gresie silicioasă (hornfels) (**fig. 5: 2**). Dimensiuni: 31 x 13 x 3 mm. Greutate: 2 gr. Punct GPS: N. 47.60594/E. 024.84758. Altitudine: 1 419 m.
- Lamă masivă confecționată probabil din gresie silicioasă (hornfels) (**fig. 5: 3**). Dimensiuni: 74 x 29 x 15 mm. Greutate: 32 gr. Punct GPS: N. 47.60596/E. 024.84744. Altitudine: 1 420 m.
- Lamă întreagă păstrând cortexul de-alungul uneia dintre laturi, confecționată probabil din gresie silicioasă (hornfels) (**fig. 5: 4**). Dimensiuni: 59 x 27 x 8 mm. Greutate: 17 gr. Punct GPS: N. 47.60585/E. 024.84706. Altitudine: 1 425 m.
- Lamă întreagă confecționată dintr-un jasp cu o textură foarte fină (**fig. 5: 5**). Dimensiuni: 34 x 22 x 3 mm. Greutate: 3 gr. Punct GPS: N. 47.60643/E. 024.84530. Altitudine: 1 435 m.
- Aşchie completă, cu dimensiunile de 66 x 45 x 8 mm (**fig. 5: 6**). Materia primă este probabil locală, o gresie silicifiată (hornfels) provenită dintr-o sursă secundară, cel mai probabil dintr-un râu (piesa păstrează separat cortexul în partea distală, arătând că a fost cioplită dintr-un galet rulat de râu). Foarte probabil, pentru confecționarea aşchiei a fost folosit un percutor dur. Piesa prezintă mici retuşe de uzură. Punct GPS: N. 47.60595/E. 024.84756. Altitudine: 1 395 m.
- Aşchie confecționată probabil din gresie silicioasă (hornfels) (**fig. 5: 7**). Dimensiuni: 53 x 42 x 8 mm. Greutate: 24 gr. Punct GPS: N. 47.60591/E. 024.34731. Altitudine: 1 424 m.
- Aşchie confecționată dintr-o rocă de culoare neagră (**fig. 5: 8**). Dimensiuni: 44 x 19 x 8 mm. Greutate: 6 gr. Punct GPS: N. 47.60595/E. 024.84743. Altitudine: 1 419 m.
- Aşchie confecționată probabil din silex de Prut (**fig. 5: 9**). Dimensiuni: 28 x 26 x 6 mm. Greutate: 5 gr. Punct GPS: N. 47.60598/E. 024.84756. Altitudine: 1 420 m.
- Aşchie lamelară confecționată probabil din gresie silicioasă (hornfels) (**fig. 5: 10**). Dimensiuni: 78 x 40 x 10 mm. Greutate: 30 gr. Punct GPS: N. 47.60530/E. 024.84516. Altitudine: 1 456 m.
- Piesă corticală informă (spărtură) dintr-o rocă de culoare cenuşiu deschis (**fig. 5: 11**). Dimensiuni: 54 x 33 x 20 mm. Greutate: 29 gr. Punct GPS: N. 47.60589/E. 024.84741. Altitudine: 1 422 m.
- Piesă informă (spărtură) dintr-o rocă de culoare neagră (**fig. 5: 12**). Dimensiuni: 28 x 23 x 13 mm. Greutate: 13 gr. Punct GPS: N. 47.60573/E. 024.84522. Altitudine: 1 447 m.
- Piesă informă dintr-o rocă de culoare neagră (**fig. 5: 13**). Dimensiuni: 48 X 28 X 13 mm. Greutate 16 gr. Punct GPS: N. 47.60570/E. 024.84515. Altitudine: 1 443 m.

O altă aglomerare de piese litice a fost descoperită în şaua dintre Tarnița Tifa şi Vârful Coasta Plaiului, la o altitudine de peste 1 560 m, în punctul *„Stâna Gropşoare"* (**fig. 6**):

- Lamă retuşată cu trunchieri retuşate oblic la ambele capete, confecționată probabil din silex de Prut, uşor patinat (**fig. 7: 1**). Dimensiuni: 30 x 19 x 4 mm. Greutate: 3 gr. Punct GPS: N. 47.63096/E. 024.85366. Altitudine: 1 568 m.
- Nucleu de mici dimensiuni dintr-o rocă de culoare neagră (**fig. 7: 2**). Dimensiuni: 32 x 28 x 16 mm. Greutate: 16 gr. Punct GPS: N. 47.63154/E. 024.85502. Altitudine: 1569 m.
- Gratoar microlitic cioplit pe un fragment proximal de lamă sau aşchie, confecționat dintr-o rocă de culoare neagră (**fig. 7: 3**). Dimensiuni: 15 x 15 x 5 mm. Greutate: 2 gr. Punct GPS: N. 47.63099/E. 024.85385. Altitudine: 1 575 m.

https://biblioteca-digitala.ro

- Gratoar din silex, de culoare maro deschis **(fig. 7: 4).** Dimensiuni: 32 X 29 X 16 mm; Greutate: 12 gr. Punct GPS: N. 47.63090/E. 024.85367. Altitudine: 1 571 m.
- Aşchie confecționată probabil din silex de Prut, uşor patinat (**fig. 7: 5**). Dimensiuni: 45 x 31 x 7 mm. Greutate: 12 gr. Punct GPS: N. 47.63096/E. 024.85370. Altitudine: 1 567 m.
- Aşchie fragmentară dintr-o rocă de culoare neagră (**fig. 7: 6**). Dimensiuni: 26 x 20 x 5 mm. Greutate: 3 gr. Punct GPS: N. 47.63095/E. 024.85359. Altitudine: 1 565 m.
- Aşchie din rocă locală, posibil menilit **(fig. 7: 7).** Dimensiuni: 23 X 10 X 6 mm. Greutate: 2 gr. Punct GPS: N. 47.63110/E. 024. 85397. Altitudine: 1 568 m.
- Aşchie din rocă locală, posibil menilit, de mici dimensiuni: 21 X 13 X 5 mm. Greutate: 2 gr. **(fig. 7: 8).** Punct GPS: N. 47.63089/E. 024.85360. Altitudine: 1 570 m.
- Aşchie din silex de culoare neagră de mici dimensiuni: 26 X 14 X 7 mm. Greutate: 2 gr. **(fig. 7: 9).** Punct GPS: N. 47.63092/E. 024.85373. Altitudine: 1 566 m.
- Aşchie din rocă locală de mici dimensiuni: 13 X 12 X 3 mm. Greutate sub un gram. **(fig. 7: 10).** Punct GPS: N. 47.63092/E. 024.85364. Altitudine: 1 557 m.
- Aşchie din rocă locală, posibil menilit, de mici dimensiuni: 11 X 8 X 3 mm. Greutate sub un gram **(fig. 7: 11).** Punct GPS: N. 47.63091/E. 024.85375. Altitudine: 1 560 m.
- Aşchie din rocă locală, cu urme de retuşare pe ambele laturi **(fig. 7: 12).** Dimensiuni: 21 X 19 X 5 mm. Greutate: 2 gr. Punct GPS: N. 47. 63152/E. 024.85514. Altitudine: 1 571 m.
- Bulgăre de materie primă (**fig. 7: 13**). Dimensiuni: 83 x 56 x 47 mm. Greutate: 271 gr. Punct GPS: N. 47.63103/E. 024.85362. Altitudine: 1 568 m.

Piesele litice descoperite în punctele *„Pârtia de schi"* şi *„Stâna Gropşoare"* pot fi atribuite provizoriu paleoliticului superior. În cazul descoperirilor de la *„Stâna Gropşoare"*, dat fiind microlitismul uneia dintre piese, ar putea fi vorba, tot cu titlu provizoriu, de o încadrare în paleoliticul superior târziu sau chiar în epipaleolitic/mezolitic. În lipsa unui număr mai mare de piese şi mai ales a unor piese „tipice" este deocamdată imposibilă o încadrare cronologică şi culturală mai precisă. Nu excludem întru totul dealtfel nici posibilitatea ca piesele respective sau o parte din ele să fie artefacte databile în preistoria recentă.

Vestigii din trecutul recent

În Pasul Prislop sunt prezente numeroase urme materiale ale conflictului militar, de la tuburi de cartuşe şi până la structuri de fortificație (**fig. 8**). Peisajul este presărat cu amprente ale diverselor amenajări (**fig. 9**). Vestigiile datează din cele două războaie mondiale. În anii Marelui Război, Pasul Prislop a devenit o componentă a liniei frontului dintre Imperiul Austro-Ungar şi Imperiul Țarist, în timp ce în anii celui de-Al Doilea Război Mondial, zona a făcut parte din Linia Arpad, construită de forțele armate maghiare împotriva Uniunii Sovietice. Datorită densității acestor vestigii şi a timpului limitat avut la dispoziție, doar o selecție din principalele categorii identificate a fost documentată mai detaliat.

- *Tranşee şi cazemată.* Pe aproape toată lungimea sudică a dealului Poiana Prislopului (în treimea superioară) se află o tranşee (**fig. 10: 1**). Aceasta se prezintă azi sub forma unui şanț cu un mic val înspre partea de jos a dealului şi are aproximativ 100 m lungime. Are o formă şerpuită iar din loc în loc prezintă deschizături de 1,2 – 1,5 m în care au funcționat puncte de tragere. În capătul estic al tranşeei s-a păstrat o structură de tragere din beton armat, cu ambraziune (**fig. 10: 2**). Punct GPS: N. 47.60808885/E. 24.84398338. Altitudine: 1 439 m.
- *Structură săpată în pământ, cu trei laturi* (**fig. 11**). Structură formată dintr-o terasare a pantei, având ca scop realizarea unui punct de tragere pe o platformă de pământ cu dimensiunile de 9,45 x 4,1 m. Pământul excavat pentru realizarea platformei a fost

https://biblioteca-digitala.ro

depus pe trei din cele patru laturi ale structurii, fiind în acest fel supraînălțată. Punct GPS: N. 47.60764914/E. 24.84511502. Altitudine: 1 439 m.

- *Structură săpată în pământ, cu patru laturi* (**fig. 12**). O astfel de structură a fost formată dintr-o terasare a pantei, având ca scop realizarea unui punct de tragere pe o platformă de pământ aproape pătrată, cu dimensiunile de 4,2 x 4,82 m, orientată aproximativ nord-sud. Pământul excavat pentru realizarea platformei a fost depus în exterior, formând un „val" cu o lățime de 0,9 m. Pe mijlocul laturii sudice a platformei există o întrerupere de 0,8 m (punct de tragere sau intrare). Punct GPS: N. 47.60779121/E. 24.84573285. Altitudine: 1 443 m.
- *Structură cu podea din beton* (**fig. 13**). Platforma/podeaua din beton armat are formă dreptunghiulară, cu o latură lungă (nord-sud) de 6,4 m şi o lățime de 4,7 m. Construcția a fost aşezată pe o terasă amenajată, cu dimensiunile de 8,4 x 7,4 m. Dinspre latura sudică a platformei până la buza terasei pe care a fost amplasată există o distanță de 2 m. Punct GPS: N. 47.60780286/E. 24.8449727. Altitudine: 1 448 m.
- *Buncăre*. Cele mai multe sunt distruse, doar unul s-a păstrat aproape în întregime. Un astfel de buncăr din beton armat (**fig. 14**), de formă patrulateră, distrus parțial, era situat la est de Trecătoarea Prislopului, în extremitatea estică a şeii de legătură dintre Dealul Strâmpuc şi Vârful Bârjaba. Acoperişul a fost acoperit cu bitum. Are dimensiunile de 6,0 x 5,1 m, cu latura din față (intrarea) şi părți ale acoperişului împrăştiate în jurul buncărului. Grosimea pereților păstrați ai buncărului sunt de 1,5 m. În fața lui se află un sistem de tranşee care făceau legătura între mai multe buncăre. Pe peretele din interior are o nişă dreptunghiulară (0,4 x 0,25 m), puțin adâncă, în care se mai păstrează încastrate două bucăți de lemn verticale (0,08 x 0,18 m). Punct GPS: N. 47.60776095/E. 24.86829425. Altitudine: 1 425 m.

Pe lângă tranşeele şi structurile militare, am documentat mai multe clădiri ce nu pot fi atribuite în mod direct celor două războaie mondiale şi nici vreunei alte perioade din trecutul recent/contemporan, dar în memoria locului, parte dintre ele sunt asociate cu Primul Război Mondial (**fig. 15**).

- *Construcție cu pereți din piatră* (**fig. 16**) situată pe o terasă amenajată, imediat inferioară. Are formă dreptunghiulară şi orientarea nord-est – sud-vest. Fundația şi elevația clădirii sunt păstrate în întregime, înălțimea maximă a zidului fiind de 2,85 m. Pe latura de nord şi pe două treimi din latura vestică se păstrează „umărul" fundației, cu o lățime de 0,11 m. Clădirea a avut şase încăperi, azi păstrându-se doar patru dintre ele – doi din pereții interiori ai camerelor din partea vestică a clădirii nu s-au mai păstrat, fiind ridicați din materiale perisabile (lemn). Grosimea zidurilor este variabilă. Cu excepția colțului sud-estic, unde camera situată în acest colț are un zid de 0,9 m lățime, întreaga construcție are o lățime a elevației de 0,56 – 0,60 m. Cei doi pereți de compartimentare interiori care nu s-au mai păstrat aveau, probabil, după grosimea fundației, 0,4 m. Construcția are păstrate patru locaşuri pentru geamuri, două intrări exterioare şi patru praguri (intrări) în interiorul ei, între camerele clădirii. Punct GPS: N. 47.60669108/E. 24.84292726. Altitudine: 1 416 m.
- *Fundație de clădire* (**fig. 17**) de formă dreptunghiulară din care se distinge vizibil primul strat de asize pe latura de nord şi vest. Este orientată nord-est – sud-vest, iar lățimea fundației, formată din pietre sparte prinse cu ciment amestecat cu pietriş, este de 0,4 m. Una din laturile lungi (vestică), singura păstrată vizibil în întregime, are 28,6 m. În partea de nord, aproximativ pe mijlocul laturii scurte, se poate observa pragul unei posibile intrări cu o lățime de 2,1 m. Întreaga structură este aşezată pe o terasă amenajată, iar în prezent este aproape în întregime acoperită cu vegetație (muşchi). Punct GPS N. 47.60615079/E. 24,84326195. Altitudine: 1 429 m.
- *Fundație de clădire şi elevație* (**fig. 18**). Este situată pe o terasă inferioară, amenajată. Are formă dreptunghiulară, orientată nord-est – sud-vest şi o grosime a fundației de 0,5

https://biblioteca-digitala.ro

m. Structura are un hol pe latura lungă, estică, prin care se face accesul la cinci încăperi, dispuse una după alta, pe latura de est, având aceleaşi dimensiuni. Fundaţia, formată din pietre sparte prinse cu ciment amestecat cu pietriş, s-a păstrat în întregime; în partea sudică şi estică nivelul acesteia se află la nivelul solului, iar în partea vestică şi nordică are o înălţime de până la 1,2 m. În această parte se poate observa pe faţa exterioară a fundaţiei o tencuială parţială, formată dintr-un ciment mai fin. În jumătatea nordică a fundaţiei este vizibil şi „umărul" acesteia, lat de 0,15 m. Pe toată partea superioară a zidului se observă un strat de ciment amestecat cu pietriş, nivelat, dovadă a faptului că această clădire se continua cu o suprastructură din lemn. Punct GPS N. 47.60610586/E. 24.84279466. Altitudine: 1 432 m.

- *Fundaţie de clădire cu elevaţie şi trepte* (**fig. 19**). Ruinele aparţin unei clădiri dreptunghiulare aşezată pe o terasă amenajată. Este orientată pe direcţia nord-vest – sud-est şi are, pe ambele laturi scurte, scări de acces cu o lungime de 1,8 m şi o lăţime a treptelor de 0,33 m. Clădirea a fost compartimentată, fiind azi vizibile urmele a doi pereţi despărţitori. Lăţimea fundaţiei este de 0,53 m la exterior şi 0,45 m la fundaţia interioară a pereţilor despărţitori. Înălţimea fundaţiei pe latura lungă, sud-vestică, este de 1,2 m, în timp ce pe latura opusă fundaţia este azi la nivelul solului. Putem presupune că elevaţia clădirii se continua cu bârne de lemn căptuşite cu lut, deoarece pe toată lungimea fundaţiei se pot observa numeroase fragmente de lemn carbonizat (provenind de la bârne groase) şi bucăţele de lut ars (chirpici). Punct GPS: N. 47.60801006/E. 24.84280044. Altitudine: 1 415 m.
- *Fundaţii de clădiri cu intrare* (**fig. 20**). Una dintre ele are formă dreptunghiulară, din piatră spartă prinsă cu ciment amestecat cu pietriş, cu dimensiunile de 7,3 x 5,7 m, orientată nord-sud. Pe latura sudică, aproape de colţul sud-vestic, se află o platformă dreptunghiulară compusă din aceleaşi materiale, având dimensiunile de 2,45 x 2,3 m, reprezentând probabil intrarea în clădire. Grosimea fundaţiei clădireii este de 0,3 m iar a platformei din colţul sud-vestic de 0,16 m. Punct GPS: N. 47.60723088/E. 24.84501662. Altitudine: 1433 m. O a doua fundaţie înregistrată (**fig. 21**) are formă dreptunghiulară, este formată din pietre sparte, de dimensiuni mari (0,35-0,5 m), prinse cu ciment amestecat cu pietriş. Este orientată nord-vest – sud-est, cu dimensiunile de 26,6 x 5,1 m. În colţul sud-estic, pe latura lungă are un intrând de 1 x 6,8 m. Fundaţia clădirii are lăţimea de 0,3 m. Punct GPS: N. 47.60727933/E. 24.84509507. Altitudine: 1 435 m.

Vârful Geamănul

Înainte de începerea cercetărilor noastre, în Muzeul Rădăcinilor, amenajat de un localnic, Ştefan Grec, în propria sa gospodărie din satul Vâlcănescu, se afla un vas preistoric, datând probabil din epoca târzie a bronzului (**fig. 22**): o ceaşcă nedecorată, cu marginea dreaptă şi îngroşată la exterior, corpul bitronconic, fundul drept şi o toartă în bandă, cu secţiunea dreptunghiulară; pe unele porţiuni ale vasului se mai păstrau urme din angoba brun-cărămizie; înălţimea era de 8 cm, diametrul gurii de 8 cm, diametrul fundului de 4 cm şi diametrul maxim de 10,5 cm; în ruptură pasta avea culoare neagră-cenuşie şi macroscopic se putea observa că au fost folosite ca degresant fragmente ceramice pisate[9]. Conform lui Ştefan Grec, vasul a fost descoperit şi recuperat în anul 1986, cu ocazia lucrărilor la un drum forestier, amenajat în preajma Vârfului Geamănul (Ştefan Grec, com. pers., Vâlcănescu, 16 septembrie 2012). În anul 2015 am vorbit din nou cu Ştefan Grec, care ne-a întărit cele spuse anterior şi ne-a condus până la baza drumului. Ceaşca este menţionată şi în repertoriul arheologic al judeţului Maramureş, însă cu un alt loc de proveniență – la confluența râului

[9] Dragoman et al. 2012, 220.

https://biblioteca-digitala.ro

Bistrița Aurie cu Valea Şesul[10]. În orice caz, periegheza efectuată de noi în preajma Vârfului Geamănul nu a dat, deocamdată, niciun rezultat în ceea ce priveşte materialele preistorice. În schimb, au fost documentate ruinele unor stâne (**fig. 23**).

Periegheze efectuate pe traseul unor posibile culoare de trecere din Maramureş spre Bucovina

Stâna Dunca

În anul 2015 au fost efectuate o serie de periegheze pe traseele unor posibile culoare de trecere din Maramureş spre Bucovina, altele decât cel indicat de drumul național actual. În timpul unor cercetări efectuate pe un segment ce pornea din Pasul Prislop şi ajungea în satul bucovinean Cârlibaba, în punctul denumit de noi *„Stâna Dunca"* (**fig. 24**), la o altitudine de 1 475 m, s-a găsit o lamă fragmentară din rocă locală de culoare neagră, posibil menilit, având dimensiuni de 1,4 x 1,1 x 0,5 cm şi o greutate de sub un gram (**fig. 25**) (Punct GPS: N 47.65709/E 024.90781).

De asemenea, a fost documentată o stână abandonată, aflată într-un stadiu incipient de ruinare, compusă din două construcții vizibile şi resturi de la altele (**fig. 26**). Prima construcție, orientată sud–nord, cu intrarea la sud, era ridicată pe un soclu de piatră fără liant, peste care au fost aşezate grinzi de lemn. Pereții au fost realizați din lemn, iar şarpanta, tot din scânduri de lemn, a fost probabil acoperită cu tablă sau alt material care fie s-a degradat (lemn, mai greu de crezut, dar aşa este şi staulul din apropiere), fie a fost furat (daca a fost de tablă sau alt material; o bucată de tablă se mai vede pe clădire, doar că poate să fi fost pusă în crăpăturile prin care ploua). Dimensiunile construcției erau de 4,10/4,20 m lățime x 9,60 m lungime. Înălțimea construcției de la tălpi la grinzile tavanului 2,26 m, iar de la tălpi la îmbinarea şarpantei - 3,62 m. Deschiderea şarpantei era de 4,80 m, iar lungimea de 11 m (din care 0,20 m la prispă şi 1,20 m în partea opusă). Construcția avea două încăperi şi un acoperiş în două ape, cu o mică prelungire a şarpantei pe latura vestică a încăperii dinspre nord. Construcția avea şi o prispă pe latura sudică, înainte de intrare, realizată prin extinderea şarpantei spre sud; aceasta era podită şi, de jur împrejur, era prevăzută cu mână curentă din scânduri; pe scândurile dinspre intrare era sculpatat, pe scânduri diferite (adică câte o literă pe câte o scandură), numele DUNCA; dimensiuni: 4 m lățime x 2,48 m lungime:

D	U	N	C	A
	X			
	I		N	

Inscripția de pe scandurile prispei (înălțimea prispei: 1,10 m)

Intrarea în clădire se făcea prin colțul sud-estic (dimensiuni uşă: 0,93 m), dar uşa nu se mai păstra. Prima încăpere, destinată, cel mai probabil, locuirii, avea dimensiuni de 4,20 m lățime şi 3 m lungime, iar în peretele estic, imediat la intrare, o gaură pentru horn. Încăperea nu comunica cu cea dinspre nord. Ultima încăpere avea intrarea dinspre nord dispusă aproximativ la jumătatea lățimii odăii (înspre nord-est: 1,65 m, înspre nord-vest 1,55 m); foarte probabil, a fost folosită pentru adăpostirea animalelor.

Cea de a doua construcție era un staul, cel mai probabil de vite. Staulul era situat la 51 m sud-vest de prima construcție şi era orientat nord-vest–sud-est, cu intrări pe ambele laturi scurte şi cu încă o intrare pe latura lungă, nord-estică. Dimensiunile erau de 25 m lungime x 6,75 m lățime. Uşile/intrările de pe cele două laturi scurte erau dispuse pe mijloc şi aveau dimensiunile de 3,15 m. Intrarea de pe latura lungă era amplasată la 4,15 m de colțul sud-

[10] Kacsó 2011, vol. I, 279 şi vol. II, 33; Kacso 2015, vol. I, 301, vol. II, XV, 26.

https://biblioteca-digitala.ro

estic şi avea deschiderea de 2,90 m. Staulul era ridicat pe un soclu de pietre fără liant, peste care erau aşezate tălpi de lemn; întreaga construcție era de lemn, cu grinzi intermediare. Înălțimea de la tălpile construcției la grinzi era de 1,56 m, iar până la îmbinarea şarpantei – 4 m. Pereți despărțitori nu se mai păstrau, astfel încât staulul avea aspectul unei hale mari, podite pe jos. Acoperişul în două ape era realizat din corni/căpriori, peste care era bătută scândură lungă, aşezată de jos în sus, asemenea țiglelor.

Nu în ultimul rând, menționăm că şi la *„Stâna Dunca"* am identificat structuri ce datează, probabil, din Al Doilea Război Mondial (**fig. 27**).

Podul Prelucilor

În iunie 2015, în apropiere de stâna actuală din Podul Prelucilor (**fig. 28**), la o altitudine de 1 568 m, am descoperit o piesă litică de culoare gri, posibil rocă locală, cu urme de retuşare **(fig. 29)**, având dimensiuni de 47 x 32 x 8 mm şi o greutate de 10 gr.; punct GPS: N 47.62702/E. 024.86870.

Poiana Ştiol

Un alt segment cercetat este cel dintre Pasul Prislop şi Poiana Ştiol (**fig. 30**). În acest din urmă loc, pe drumul de acces spre stânele de pe valea Bistricioara, construit probabil între 2013-2014, au fost descoperite două piese litice preistorice (**fig. 31**):

- Lamă din silex de Prut; dimenisuni: 4,3 x 2, 9 x 0,9 cm; greutate: 6 gr.; punct GPS: N 47.58474/E 024.81599; altitudine 1527 m.
- Lamă de silex, cu urme de retuşare; dimensiuni: 28 X 15 X 5 mm; greutate: 2 gr.; punct GPS: N 47.58480/E 024. 81563; altitudine: 1 513 m.

Tot în punctul *„Poiana Ştiol"* au fost descoperite şi o serie de fragmente ceramice dificil de încadrat din punct de vedere cronologic, catalogate drept „post-romane" (**fig. 32**):

- Fragment de buză vas, lucrat la roată, de culoare cenuşie; punct GPS: N 47.58582/E 024.81988; altitudine: 1 505 m.
- Un fund de vas din 3 fragmente, lucrat la roată, din pastă de culoare cenuşie, cu angobă de culoare închis-cenuşie şi un diametru de 14 cm; punct GPS: N 47.58456/E 024.81623; altitudine: 1 522 m.
- Fund de vas din cinci fragmente lucrate la roată, de culoare cenuşie, angobă cenuşiu-închis şi diametrul de 14 cm; punct GPS N 47.58743/E 024.80914; altitudine 1 552 m.

Cu ocazia cercetările efectuate pe acest traseu au mai fost documentate câteva ruine aparținând unor stâne abandonate (**fig. 33**).

Câmp de bătălie din secolul al XVIII-lea

În anul 1717, nu departe de Pasul Prislop, a avut loc o bătălie cu tătarii, în urma căreia a luat sfârşit ultima mare invazie a acestora. Memoria evenimentului este păstrată nu doar de documentele vremii, ci şi de un monument memorial contemporan. Chiar şi unele inițiative locale, cum este Hanul Tătarilor, apelează la evenimentele din 1717. Însă, locul semnalat de monumentul memorial nu corespunde cu cel indicat pe hărțile josephine. Pe planşa XXXVII - Secțiunea IV din zona oraşului Borşa, sunt indicate trei Wachthaus-uri cu rol de apărare a regiunii (**fig. 34**). Conform hărților josephine, două dintre ele erau amplasate la ieşirea din Borşa, spre Pasul Prislop, pe valea Vişeu, şi o a treia în zona actualei Baia Borşa, pe valea Cisla. În anul 2014, am vizitat pentru prima dată zona în care s-au petrecut evenimentele din 1717, cu intenția de a încerca în viitor să identificăm câmpul de luptă şi structurile asociate.

https://biblioteca-digitala.ro

Perspective

Zonele Pasului Prislop şi a Vârfului Geamănul ar trebui în continuare investigate în vederea identificării de noi situri arheologice. În plus, toate locurile în care au fost descoperite repetat materiale preistorice şi/sau „post-romane" trebuie revizitate: punctul *„Pârtia de schi"*, pentru a identifica situl din care provin piesele, dacă acesta nu a fost între timp distrus cu totul; punctele *„Stâna Gropşoare"* şi *„Poiana Ştiol"*, pentru a efectua carote şi un sondaj (sau mai multe) care să precizeze natura contextului. Ar trebui revizitate şi punctele *„Stâna Dunca"* şi *„Podul Prelucilor"* pentru a lămuri prezența pieselor preistorice singulare descoperite acolo. Sursele de materie primă ale pieselor descoperite până acum trebuie, de asemenea, determinate.

O atenție aparte merită cercetarea zonei în care au avut loc evenimentele din 1717, în vederea identificării de eventuale urme materiale. Cercetările de teren propriu-zise ar trebui completate de studierea culturii materiale contemporane asociate într-un fel sau altul cu amintirea invaziei tătare: monumentul memorial, Hanul Tătarilor, indicatoare rutiere etc.

În ceea ce priveşte urmele materiale din trecutul recent, ar trebui realizat un repertoriu al vestigiilor asociate războiului şi efectuate o serie de săpături arheologice în structuri diferite – clădiri, buncăre şi cazemate, tranşee etc. Unele dintre structurile militare ar putea fi restaurate şi incluse într-un muzeu, cum este cazul, de pildă, Muzeului Liniei Arpad din Koločava, Ucraina. Din păcate, în România, ruinele celor două războaie mondiale au fost trecute cu vederea de cercetarea arheologică şi de politicile de patrimoniu[11], iar legislația actuală nu le include în categoria siturilor sau a monumentelor arheologice sau istorice; drept urmare, considerăm necesară modificarea legislației pentru a proteja şi astfel de ruine. Totodată, documentarea ruinelor corespunzătoare unor ocupații tradiționale trebuie continuată şi pusă în relație cu mărturiile ciobanilor şi ale localnicilor.

Nu în ultimul rând, ne-am dori ca documentarea ruinelor să fie dublată de realizarea de fotografii artistice, picturi şi înregistrări filmate care să surprindă diversele aspecte ale personalității acelor munți ce fac obiectul cercetării noastre.

Mulțumiri

Dorim să ne exprimăm recunoştința față de obştea Mănăstirii „Sfântul Nicolae" din Baia Borşa şi față de obştea Mănăstirii Prislop, pentru ospitalitate, şi față de Părintele Marius Cătană, pentru ajutorul acordat. Totodată, le mulțumim tuturor celor care au participat la cercetările de teren din 2014 şi 2015.

[11] Dragoman, Oanță-Marghitu 2013, 185-198.

https://biblioteca-digitala.ro

Referințe bibliografice

Dragoman, Oanță-Marghitu 2013 — R.-Al. Dragoman, S. Oanță-Marghitu, *Arheologie şi politică în România*, BiblMarm 4, Baia Mare, 2013.

Dragoman et al. 2012 — R.-Al. Dragoman, D. Pop, B. Bobînă, C. Astaloş, *O arheologie a munților din Maramureş, România: preliminarii*, Marmatia 10, 2012, 217-225.

Fărcaş et al. 2013 — S. Fărcaş, I. Tanțău, M. Mîndrescu, B. Hurdu, *Holocene vegetation history in the Maramureș Mountains (Northern Romanian Carpathians)*, Quaternary International, 293, 2013, 92-104.

R. Haaland, G. Haaland 2011 — R. Haaland, G. Haaland, *Landscape*, în T. Insoll (ed.), *Oxford handbook of the archaeology of ritual and religion*, Oxford, 2011, 24-37.

Kacsó 2011 — C. Kacsó, *Repertoriul arheologic al județului Maramureş*, 2 vol., Baia Mare, 2011.

Kacsó 2015 — C. Kacsó, *Repertoriul arheologic al județului Maramureş*, 2 vol., Ediția a II-a, revăzută şi adăugită, Baia Mare, 2015.

https://biblioteca-digitala.ro

Lista ilustrației / List of illustrations:

Fig. 1. Hartă a Maramureşului cu zona aleasă spre cercetare (harta: Bogdan Bobînă).
Fig. 1. Map of the Maramureş region with the area chosen for research (map: Bogdan Bobînă).
Fig. 2. Hartă cu descoperirile arheologice din arealul ales spre cercetare: 1. Crasna Vişeului; 2. Petrova; 3. Leordina; 4. Vişeul de Jos şi Vişeul de Sus; 5. Poienile de sub Munte; 6. Moisei; 7. Baia Borşa; 8. Borşa; 9. Vârful Geamănul (harta: Bogdan Bobînă).
Fig. 2. Map with the archaeological discoveries from the area chosen for research. 1. Crasna Vişeului; 2. Petrova; 3. Leordina; 4. Vişeu de Jos şi Vişeu de Sus; 5. Poienile de sub Munte; 6. Moisei; 7. Baia Borşa; 8. Borşa; 9. Vârful Geamănul (map: Bogdan Bobînă).
Fig. 3. Hartă cu descoperirile menționate în text: cercuri- piese litice; romburi - ceramică; pătrate - structuri din perioada războaielor mondiale; triunghiuri - stâne abandonate (harta: Bogdan Bobînă).
Fig. 3. Map with the discoveries mentioned in the text: circles - lithics; diamonds - pottery; squares - structures from the world wars; triangles - abandoned sheepfolds (map: Bogdan Bobînă).
Fig. 4. *„Pârtia de schi"*, iunie 2014 (foto: Radu-Alexandru Dragoman).
Fig. 4. The *„Pârtia de schii"*, June 2014 (photo: Radu-Alexandru Dragoman).
Fig. 5. Piesele litice recuperate în 2012, 2014 şi 2015 din zona *„Pârtiei de schi"* (foto: Zamfir Şomcutean).
Fig. 5. Lithic pieces recovered in 2012, 2014 and 2015 from the *„Pârtia de schii"* area (photo: Zamfir Şomcutean).
Fig. 6. *„Stâna Gropşoare"*, noiembrie 2014 (foto: Bogdan Bobînă).
Fig. 6. *„Stâna Gropşoare"*, November 2014 (photo: Bogdan Bobînă).
Fig. 7. Piesele litice descoperite în 2012, 2014 şi 2015 la *„Stâna Gropşoare"* (foto: Zamfir Şomcutean).
Fig. 7. Lithic pieces recovered in 2014 and 2015 from *„Stâna Gropşoare"* (photo: Zamfir Şomcutean).
Fig. 8. Pasul Prislop, iunie 2104; urme materiale ale războiului: (1) tub de cartuş; (2) tranşee şi ruinele unui buncăr (foto: Călin Şuteu).
Fig. 8. Prislop Pass, June 2014: material traces of the war: (1) cartridge case; (2) trenches and ruins of a bunker (photo: Călin Şuteu).
Fig. 9. Pasul Prislop, iunie 2104; amenajări săpate în pământ (foto: Călin Şuteu).
Fig. 9. Prislop Pass, June 2014: structures dug into the soil (photo: Călin Şuteu).
Fig. 10. Pasul Prislop, iunie 2014: tranşee şi cazemată (foto: Radu-Alexandru Dragoman).
Fig. 10. Prislop Pass, June 2014: trenches and blockhouse (photo: Radu-Alexandru Dragoman).
Fig. 11. Pasul Prislop, iunie 2014: structură săpată în pământ, cu trei laturi (foto: Radu-Alexandru Dragoman).
Fig. 11. Prislop Pass, June 2014: structure dug into the soil, with three sides (photo: Radu-Alexandru Dragoman).
Fig. 12. Pasul Prislop, iunie 2014: structură săpată în pământ, cu patru laturi (foto: Radu-Alexandru Dragoman).
Fig. 12. Prislop Pass, June 2014: structure dug into the soil, with four sides (photo: Radu-Alexandru Dragoman).
Fig. 13. Pasul Prislop, iunie 2014: structură cu podea din beton (foto: Radu-Alexandru Dragoman).
Fig. 13. Prislop Pass, June 2014: structure with concrete floor (photo: Radu-Alexandru Dragoman).
Fig. 14. Pasul Prislop, iunie 2014: buncăr distrus (foto: Radu-Alexandru Dragoman).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 14. Prislop Pass, June 2014: destroyed bunker (photo: Radu-Alexandru Dragoman).
Fig. 15. Pasul Prislop, iunie 2014: imagine aeriană a ruinelor construcțiilor (foto: Călin Şuteu).
Fig. 15. Prislop Pass, June 2014: aerial image with the ruins of buildings (photo: Călin Şuteu).
Fig. 16. Pasul Prislop, iunie 2014: construcție cu pereți din piatră (foto: Radu-Alexandru Dragoman).
Fig. 16. Prislop Pass, June 2014: building with stone walls (photo: Radu-Alexandru Dragoman).
Fig. 17. Pasul Prislop, iunie 2014: fundație de clădire (foto: Radu-Alexandru Dragoman).
Fig. 17. Prislop Pass, June 2014: building foundation (photo: Radu-Alexandru Dragoman).
Fig. 18. Pasul Prislop, iunie 2014: fundație de clădire şi elevație (foto: Radu-Alexandru Dragoman).
Fig. 18. Prislop Pass, June 2014: building foundation and elevation (photo: Radu-Alexandru Dragoman).
Fig. 19. Pasul Prislop, iunie 2014: fundație de clădire, elevație şi trepte (foto: Radu-Alexandru Dragoman).
Fig. 19. Prislop Pass, June 2014: building foundation, elevation and steps (photo: Radu-Alexandru Dragoman).
Fig. 20. Pasul Prislop, iunie 2014: fundație de clădire cu intrare (foto: Radu-Alexandru Dragoman).
Fig. 20. Prislop Pass, June 2014: building foundation with entrance (photo: Radu-Alexandru Dragoman).
Fig. 21. Pasul Prislop, iunie 2014: fundație de clădire cu intrare (foto: Radu-Alexandru Dragoman).
Fig. 21. Prislop Pass, June 2014: building foundation with entrance (photo: Radu-Alexandru Dragoman).
Fig. 22. Ceaşcă datând, probabil, din epoca târzie a bronzului descoperită în apropiere de Vârful Geamănul (după Dragoman et al. 2012, Fig. 5).
Fig. 22. Cup dated probably in the late Bronze Age, discovered close to the Geamănul Peak (after Dragoman et al. 2012, Fig. 5).
Fig. 23. Vârful Geamănul, iunie 2015: ruinele unei stâne (foto: Dan Pop).
Fig. 23. Geamănul Peak, June 2015: ruins of a sheepfold (photo: Dan Pop).
Fig. 24. *„Stâna Dunca"*, iunie 2015 (foto: Radu-Alexandru Dragoman).
Fig. 24. *„Stâna Dunca"*, June 2015 (photo: Radu-Alexandru Dragoman).
Fig. 25. Piesă preistorică descoperită la *„Stâna Dunca"* (foto: Zamfir Şomcutean).
Fig. 25. Prehistoric piece discovered at *„Stâna Dunca"* (photo: Zamfir Şomcutean).
Fig. 26. *„Stâna Dunca"*, iunie 2015: stână abandonată (foto: Radu-Alexandru Dragoman).
Fig. 26. *„Stâna Dunca"*, June 2015: abandoned sheepfold (photo: Radu-Alexandru Dragoman).
Fig. 27. *„Stâna Dunca"*, iunie 2015: structură datând, probabil, din Al Doilea Război Mondial (foto: Radu-Alexandru Dragoman).
Fig. 27. *„Stâna Dunca"*, June 2015: structure dating probably from Second World War (photo: Radu-Alexandru Dragoman).
Fig. 28. *„Podul Prelucilor"*, iunie 2015 (foto: Călin Şuteu).
Fig. 28. *„Podul Prelucilor"*, June 2015 (photo: Călin Şuteu).
Fig. 29. Piesă preistorică descoperită la *„Podul Prelucilor"* (foto: Zamfir Şomcutean).
Fig. 29. Prehistoric piece discovered at *„Podul Prelucilor"* (photo: Zamfir Şomcutean).
Fig. 30. *„Poiana Ştiol"*, noiembrie 2015 (foto: Călin Şuteu).
Fig. 30. *„Poiana Ştiol"*, November 2015 (photo: Călin Şuteu).
Fig. 31. Piese litice descoperite la *„Poiana Ştiol"* (foto: Zamfir Şomcutean).
Fig. 31. Lithic pieces discovered at *„Poiana Ştiol"* (photo: Zamfir Şomcutean).
Fig. 32. Fragmente ceramice descoperite la *„Poiana Ştiol"* (foto: Zamfir Şomcutean).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 32. Pottery fragments discovered at *„Poiana Ştiol"* (photo: Zamfir Şomcutean).
Fig. 33. *„Poiana Ştiol",* iunie 2015: ruinele unei stâne (foto: Dan Pop).
Fig. 33. *„Poiana Ştiol",* June 2015: ruins of a sheepfold (photo: Dan Pop).
Fig. 34. Hartă josephină pe care este indicat locul bătăliei cu tătarii din 1717.
Fig. 34. Josephine map on which is indicated the place where the 1717 battle with the Tatars took place.

https://biblioteca-digitala.ro

An archaeology of the Maramureş Mountains, Romania: the surveys from 2014 and 2015

(Abstract)

The high areas of the Maramureş (north Romania) are almost unknown archaeologically, reason for what, in 2012, starting with some exploratory visits, we initiated a research of which ultimate purpose is the understanding of the meanings people gave to mountains and the efects of mountains' presence in the lives of the communities from the distant as well as the recent past (Dragoman et al. 2012). For this purpose, as a first step, we decided to systematically record the eventual sites and ruins from three areas from eastern Maramureş – the Prislop Pass (1414 m asl, linking Maramureş and Bukowina), the Geamănul Peak (1539 m asl, in Maramureş Mountains, east of Prislop Pass) and the Pietrosu Rodnei Peak (2303 m asl, in Rodnei Mountains – the highest mountains from Maramureş). The investigations from 2014 and 2015 took place in the Prislop Pass, the area of the Geamănul Peak and the potential passageways linking Maramureş to Bukowina. The surveys resulted in the discovery of three prehistoric sites, a place with pottery fragments difficult to be assigned chronologically ("post-Roman"), numerous material traces associated very probably to the First and the Second World Wars, and several abandoned sheepfolds.

Radu-Alexandru DRAGOMAN
Institutul de Arheologie "Vasile Pârvan", Bucureşti
al_dragoman@yahoo.com

Dan POP
Muzeul Județean de Istorie şi Arheologie Maramureş
dannpopp@gmail.com

Bogdan BOBÎNĂ
Muzeul Județean de Istorie şi Arheologie Maramureş
bghbobina@gmail.com

Marius ARDELEANU
Muzeul Județean de Istorie şi Arheologie Maramureş
ardeleanumarius@yahoo.com

Călin ŞUTEU
Şcoala Doctorală de Istorie
Universitatea "1 Decembrie" din Alba Iulia
suteu.calin@gmail.com

Ciprian ASTALOŞ
Muzeul Județean Satu Mare
Institute of Archaeology, University College London, United Kingdom
astalos_ciprian@yahoo.com

Vlad SĂSĂRAN
Asociația Heidenröslein Baia Mare
rotter_ov_yggdrasill@yahoo.no

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1

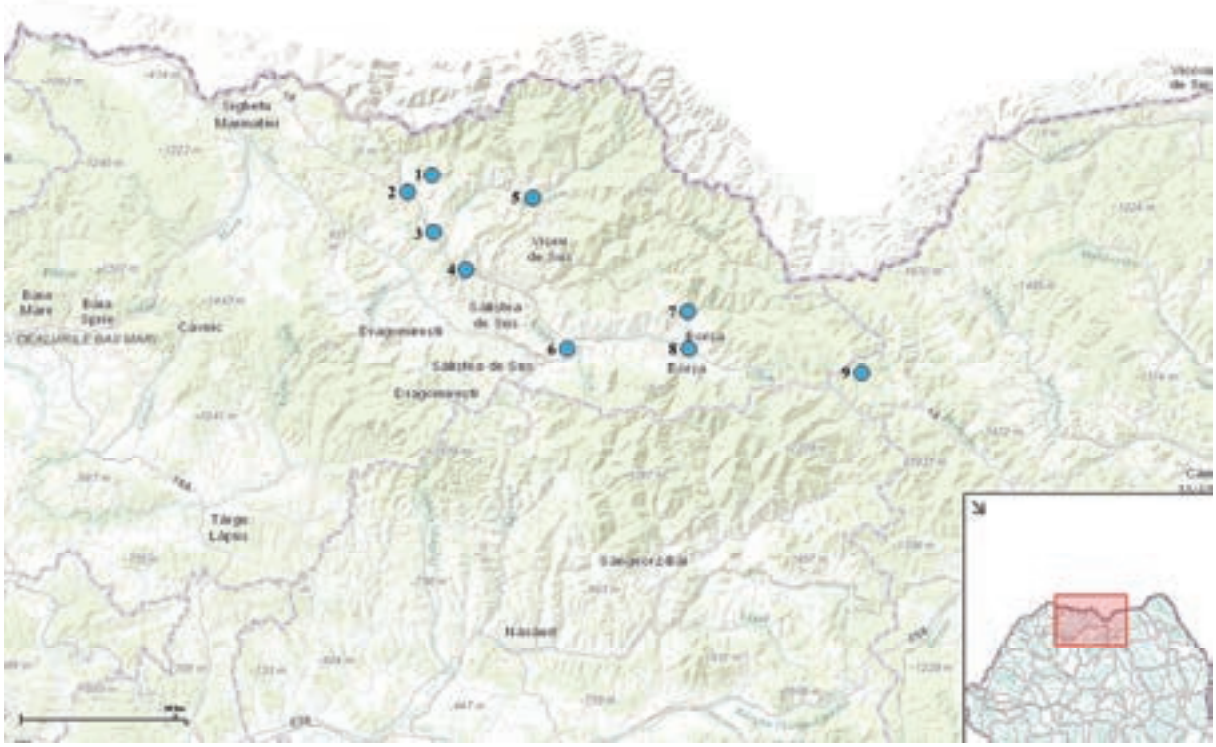

Fig. 2

https://biblioteca-digitala.ro

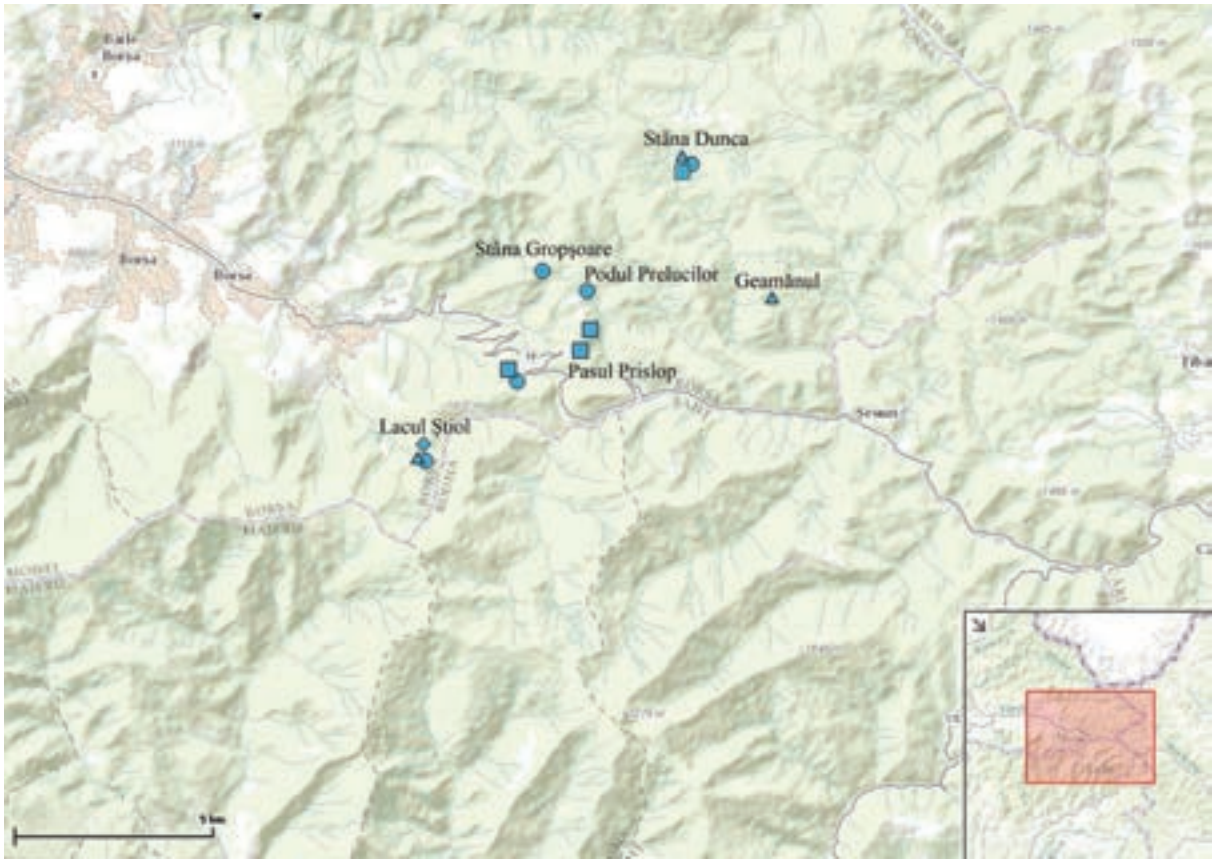

Fig. 3

Fig. 4

https://biblioteca-digitala.ro

1.

2.

3.

4.

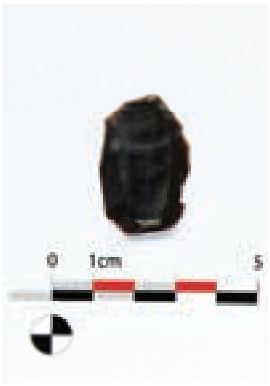

5.

6.

7.

8.

9.

10.

11.

12.

13.

Fig. 5

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 6

https://biblioteca-digitala.ro

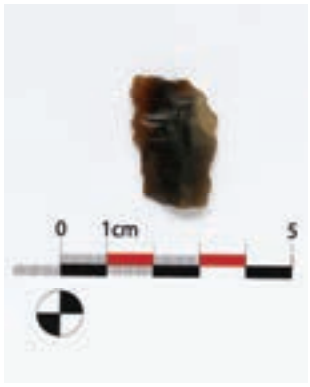

1.

2.

3.

4.

5.

6.

7.

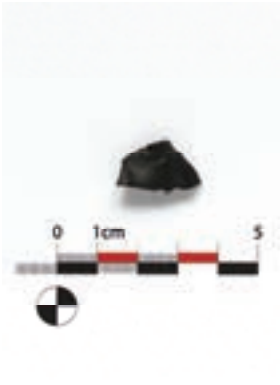

8.

9.

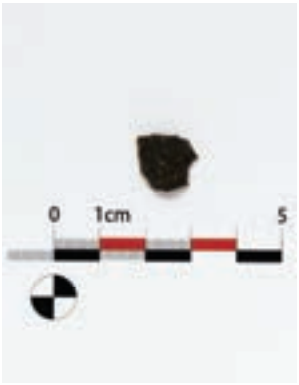

10.

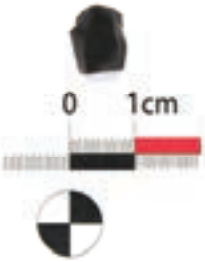

11.

12.

13.

Fig. 7

https://biblioteca-digitala.ro

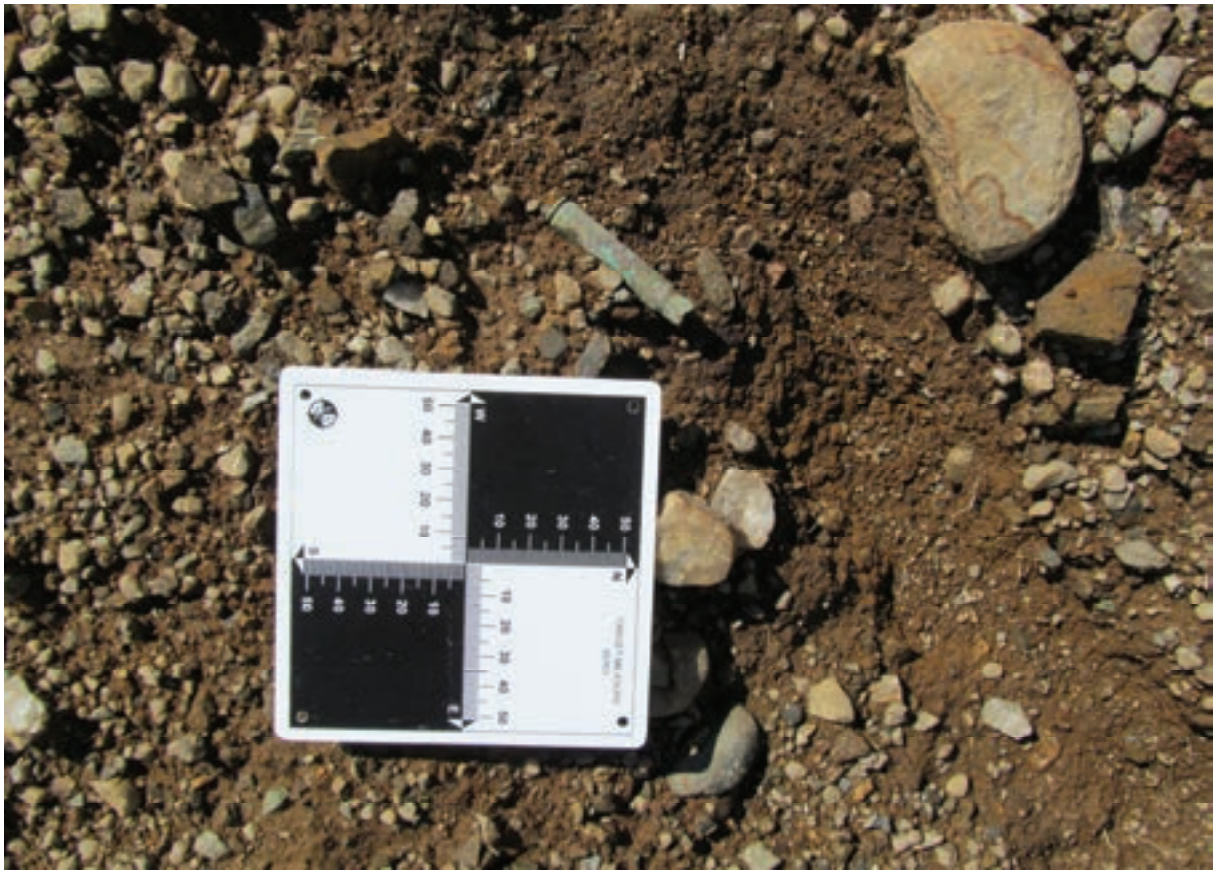

1.

2.

Fig. 8

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 9

https://biblioteca-digitala.ro

1.

2.

Fig. 10

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 11

Fig. 12

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 13

Fig. 14

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 15

Fig. 16

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 17

Fig. 18. 1

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 18. 2

Fig. 19

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 20

Fig. 21

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 22

Fig. 23. 1

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 23. 2

Fig. 23. 3

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 24

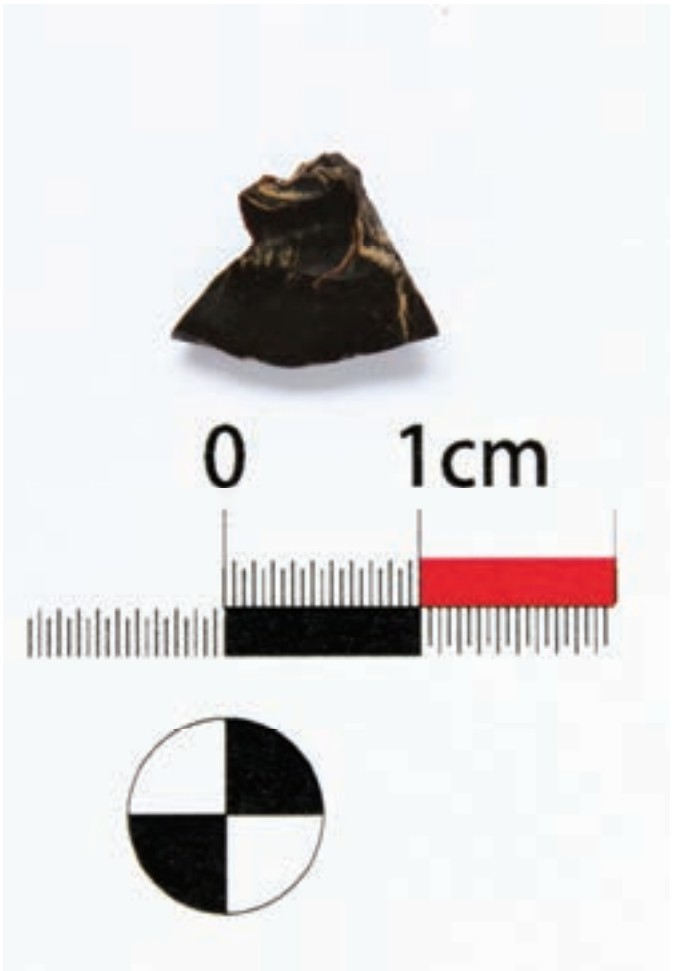

Fig. 25

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 26. 1

Fig. 26. 2

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 26. 3

Fig. 26. 4

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 26. 5

Fig. 26. 6

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 27

Fig. 28

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 29

Fig. 30

https://biblioteca-digitala.ro

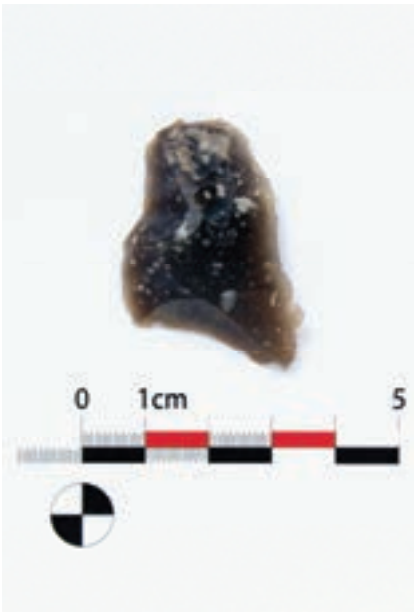

1.

2.

Fig. 31

1.

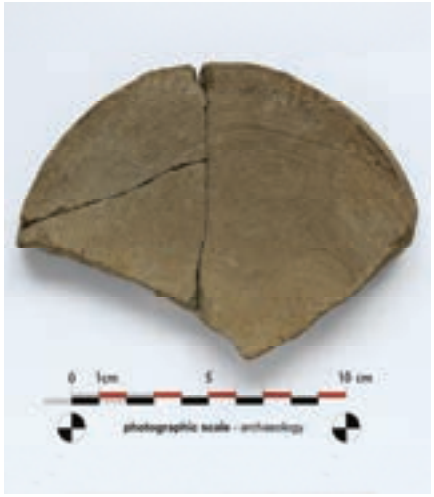

2. a

2.b

3.

Fig. 32

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 33

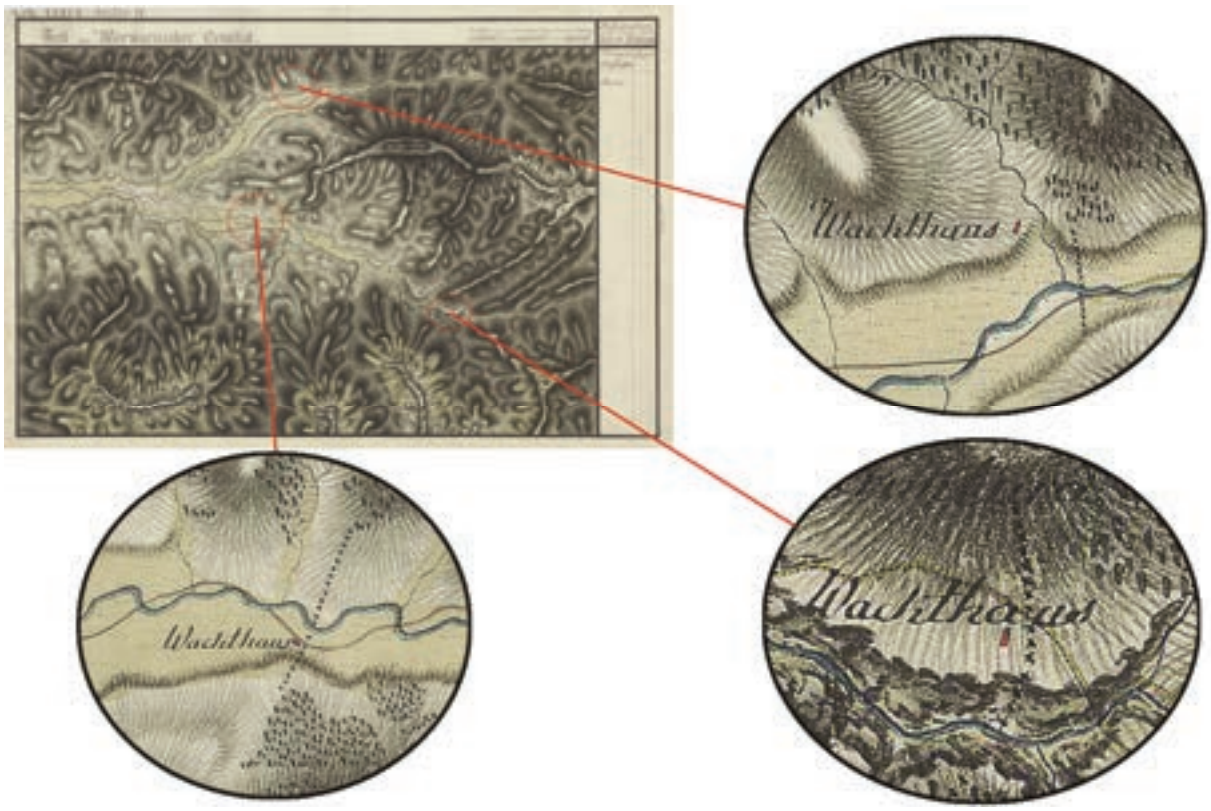

Fig. 34

https://biblioteca-digitala.ro

Epilog arheologic la jurnalul doctorului Jivago

RADU-ALEXANDRU DRAGOMAN

Soniei

Pasul Prislop, Maramureş, iunie 2014

Alături de câțiva colegi am ajuns în Maramureş, în Pasul Prislop, pentru a efectua cercetări de suprafață, în cadrul unui proiect privind o arheologie a munților. De aici, de la peste 1 400 m altitudine, văile se întind până departe, spre Bucovina şi Țara Maramureşului, şi privirile poposesc, la sud şi nord, pe vârfuri ale Munților Rodnei şi Maramureşului. Peisajul este presărat cu goluri în păduri, tăieri masive, dar şi cu numeroase structuri din beton ce sugerează fortificarea, frontul, lupta şi care au rămas ca atare în memoria oamenilor locului care ne-au spus că sunt din vremea Primului Război Mondial. De fapt, întreaga zonă este un palimpsest, în care unele ruine datează din timpul Marelui Război, cum l-au numit contemporanii, iar altele din războiul mondial ce i-a urmat. În nararea evenimentelor istoricii au lăsat de-o parte această materialitate, tratată ca un decor abstract al planurilor de operațiuni, scenă pe care joacă actorii implicați în campaniile militare, ecran pe care se derulează evenimente politice. Pe nedrept, amintirile martorilor materiali ai acelor timpuri au fost date uitării.

Ruine şi flori (alte note de jurnal)

Spre est peisajul era tuşat de rețele de tranşee care se adânceau în covorul verde al ierburilor, fundații de clădiri şi buncăre, unul aproape întreg, restul distruse. Buncărele au fost construite din beton, iar cel aproape întreg oferă imaginea completă a materialității duratei în acest spațiu: mai întâi a fost construit buncărul, îmbrăcat în două straturi de beton, diferite ca textură; după un timp, buncărul a ajuns să fie acoperit de pământ şi vegetație, iar din acest covor subțire, acumulare în peisaj a straturilor de memorie a războiului, au crescut copaci care cândva se înălțau spre cer precum obeliscuri vii, semne de exclamare împotriva uitării. În partea de vest, din cele mai multe dintre structurile identificate, astăzi au rămas doar scobiturile în pământ. O singură structură mai păstra calota de ciment a cazematei, care diferă ca textură de buncăre.

Adesea, scobiturile sunt camuflate de peisaj, dar, în anumite momente ale zilei, lumina le umbreşte contururile, şi atunci ele apar dintr-o dată ca imense răni şi cicatrici pe corpul muntelui. În apropiere, la un moment dat, cu ocazia amenajării unei pârtii de schi, au ieşit la iveală tuburi de cartuşe, piese şi bucăți de metal. Pământul răscolit, de culoare brună, presărat cu obiecte şi chiar resturi de la cazemate, în contrast cu pitorescul peisajului din care a fost smuls, pare să ne apropie de timpul războiului, ca o imagine văzută, nu doar născută printr-un efort empatic. Obiectele însele evocă durerea, moartea şi dezintegrarea în bucăți – echivalentul material al mutilării. Fragmentarul, contorsionarea, rugina lor contrastează cu imaginea întregului oferită de filmele documentare cu soldați în mişcare, de hărțile în care sunt reprezentate abstract armate şi direcții de atac sau de sălile de muzeu în care sunt expuse arme şi soldați-manechine. Uneori, aceleaşi obiecte pot evoca atât suferința şi moartea, cât şi dimensiunea cotidiană a vieții soldaților, acele mici insule de normalitate în furtuna războiului, pauze care dau iluzia intimății în timpul monoton al ordinii şi disciplinei. Un glonț trimite cu gândul, acum, la gesturile de a încărca arma şi de a verifica muniția, la răni şi ucidere. Dar, un banal nasture cules astăzi din rănile muntelui, rupt din uniforma trecutului, poate evoca nu doar haina din care s-a desprins, odată, poate, cu dezarticularea

https://biblioteca-digitala.ro

corpului care o purta, ci şi gesturile calme, precise, ritmate, ample ale cusutului, prin care soldaţii păreau să înşire domestic, în haosul războiului, mici noduri de linişte; într-o clipă, familiaritatea mişcărilor îl poate purta pe cel ce coase într-o altă lume decât cea în care se află, în tandreţea, fericirea sau tristeţea amintirii.

„Eu pîn' la trei şedea-voi iară
Cu cărţile, tu – cu cusutul.
Şi n-om simţi mai către seară
C-am contenit chiar şi sărutul."

„Se-nţeapă-n acul ei uitat,
Stîrnind un strop de sînge,
O vede-n gînduri imediat
Şi, pe tăcute, plînge."

Şi ne putem gândi că, după ce înlăturăm acest pansament verde al stratului de vegetaţie, nu dezvelim doar chipul diform al războiului, ci şi efortul oamenilor prinşi în mobilizarea totală de a-şi recunoaşte încă chipul în oglindă, dincolo de hidoşenia industrială a morţii.

Încă din primele zile, trecând pe lângă Mănăstirea Prislop, spre valea ce se deschide treptat înspre vest, la marginea pădurii, ascunse de brazi sau de vegetaţie, am descoperit ruinele unor clădiri. Un localnic ne-a spus că sunt ruinele unui spital din timpul Primului Război Mondial. Este singura informaţie de care dispunem deocamdată, în consecinţă nu ştim cu certitudine când a fost ridicată şi abandonată construcţia şi nici ce destinaţie a avut. Dar, cronologia nu mai este atât de importantă în acest peisaj al ruinării şi dăinuirii, în care timpul a căpătat o anumită configuraţie într-un spaţiu care pune împreună buncărele şi cazemata, presupusul spital, copacii şi iarba.

Din aproape toate clădirile din zona presupusului spital nu s-au mai păstrat decât fundaţiile. Una singură dintre ele este foarte bine păstrată, având aproape toţi pereţii încă în elevaţie. Clădirea a fost construită din bolovani legaţi cu ciment, pe o terasă amenajată în panta dealului, are ziduri groase şi mai multe camere. Ieşirea din uz şi ruinarea permit astăzi observarea anatomiei clădirii şi experierea spaţiilor interne, dar într-o manieră diferită de cea a locatarilor ei de acum o sută de ani. Nuditatea ei subliniază materializarea la scară 1/1 a unui plan de pe planşeta arhitectului. Din această cauză, arheologul nu poate trăi experienţele celor de acum o sută de ani, care experiau doar trasee, camere, imagini. Arheologul parcă priveşte o machetă, are imaginea unui fals întreg, un fel de consolare şi iluzie, totodată, care alătură trecutul, ruinele, vegetaţia, tristeţea, părăsirea, ştergerea treptată.

„Ne mustră bîrnele tăcute
Iubirea, care juruită
N-a fost că va zdrobi redute,
Noi singuri vom pieri, iubito."

Printr-o uşă de mari dimensiuni se intră în prima cameră, cu două ferestre mari, una dispusă la faţada clădirii, alta lateral, prin care se poate privi spre vale – motiv pentru care încăperea trebuie să fi fost foarte luminoasă. Prima cameră nu este foarte mare. Printr-o uşă joasă, prin care poate intra doar câte o persoană odată, se pătrunde într-un spaţiu ce pare la prima vedere că a constituit o singură cameră. O serie de elemente constructive sugerează faptul că această parte a clădirii a fost cândva împărţită în trei segmente. În dreptul uşii de

https://biblioteca-digitala.ro

trecere dinspre prima cameră se afla un mic culoar, din care, prin două uşi dispuse pe laturi, se intra în alte două camere. Camera din stânga, cum intri, mai avea o uşă ce comunica cu exteriorul şi o fereastră, ambele dispuse spre una dintre laturile terasei; ca dimensiuni era foarte mică – la fel ca şi culoarul. Cu o singură fereastră, amplasată lateral, a doua cameră era mult mai puțin luminoasă decât prima cameră. Spațiul rămas în dreapta culoarului era foarte îngust, avea amenajată o răsuflătoare şi comunica direct cu o treia cameră. Această ultimă cameră are două ferestre, una la fațadă şi una spre lateral. A treia cameră este mai puțin luminoasă decât prima cameră, dar mai luminoasă decât cea de a doua, una dintre ferestre deschizându-se spre vale (astăzi însă este „blocată" de brazii care au crescut în dreptul ei).

„Azi-dimineață, cum îmi promisese,
În casă,-o galbenă fişie
A soarelui intră, pornind să-mi țese
Cărare pe sub draperie."

Spre deosebire de prima cameră, prin spațiul redus şi dimensiunile nu atât de mari ale ferestrelor, celelalte două sunt mai ferite. Dintre toate încăperile, atmosfera din interiorul celei de a treia camere pare să fi fost cea mai intimă şi mai ocrotitoare, neavând nicio uşă de comunicare directă cu exteriorul. În zilele senine, privind prin ferestrele dinspre vale, în fața ochilor se deschide o lume minunată, colorată în nuanțe de verde (brazii), albastru (munții şi cerul) şi auriu (lumina soarelui); peste culmile pădurilor de brazi se zăresc munții până departe.

„Trufia înălțimilor cărunte
Se-nvecina cu-naltul crîng.
Şi-n depărtările-n răstimpuri mute,
Cocoşii trîmbițau, prelung."

În alte zile însă, ploaia şi ceața învăluie clădirea şi o izolează de restul lumii, de jur-împrejur totul devenind rece, alb, mişcător şi fantomatic.

„E-atîta ceață, beznă grea,
Un ceas devreme-al firii,
Că-n cer se-agață stea de stea
Şi număr par a nu avea
Şi-ntreg pământul de-ar putea,
Tot Paştele l-ar dormita
Pe filele Psaltirii."

Clădirea nu evocă absolut nimic din amintirea războiului. Aspectul clădirii este cel al unei solide construcții domestice, o casă cu ferestre spre o frumoasă privelişte, un spațiu al odihnei, căldurii şi protecției. Totuşi, clădirea este o lume fragilă, o insulă înconjurată de o materialitate a războiului radical diferită – un univers aproape subpământean, închis în cazemate, adăposturi şi tranşee. Ambrazura cazematei este corespondentul militar, contrar, al ferestrelor clădirii – un gol menit privirilor pânditoare şi expresie materială a fricii şi dorinței de a te ascunde.

Natura a învelit cu timpul toate ruinele, modificând imaginea inițială şi recolorând peisajul. Procesul prin care natura încorporează vestigiile arheologice nu îndeamnă la uitare, aşa cum s-ar putea crede la prima vedere. Chiar şi acoperite de vegetație, forma construcțiilor este indicată de unele plante: spre exemplu, cimbrişorul, având nevoie de lumina soarelui, se concentrează pe ziduri pentru că acolo nu creşte iarba care l-ar fi

https://biblioteca-digitala.ro

înnăbuşit. La data la care am documentat clădirea cea mai bine păstrată, interiorul camerelor era acoperit de vegetație, de aceeaşi iarbă şi aceleaşi flori care cresc şi în exteriorul clădirii. Cromatic domina verdele ierbii, galbenul-verzui al floricelelor de creţişoară, galbenul floricelelor denumite piciorul cocoşului şi albul bănuțeilor. Răspândite se întrezăreau şopârlița mov-albăstrui, cimbrişorul roz-mov, orhideele roşii-purpurii, clopoțeii purpurii sau trifoiul roşu. În camerele clădirii au crescut brazi, printre pietrele zidurilor interioare au crescut ferigi, iar unele porțiuni au fost acoperite de muşchi. La rândul lor, fundațiile celorlalte clădiri au fost în parte acoperite de muşchi, iarbă sau copaci. Plantele indică biografia îndelungată a ruinelor, până astăzi, când au ajuns subiectul acestor rânduri. Toate aceste elemente vegetale dau mărturie despre timpul îndelungat scurs de la momentul abandonării clădirii. În această calitate plantele conferă autenticitate ruinelor. Ele transced granița modernistă dintre natură şi cultură, devenind asemenea unor artefacte, utile evaluării temporale. Timpul lor nu este însă unul abstract, în ani calendaristici, ci unul al sentimentelor provocate de întâlnirea cu trecutul.

Privind prin fereastra ruinelor

Peisajul montan şi prezența în apropierea graniței cu Ucraina a ruinelor frontului şi ale unui posibil spital din Primul Război Mondial m-au dus cu gândul la un episod din romanul lui Boris Pasternak, *Doctor Jivago* – cel în care, odată cu izbucnirea războiului, Iuri Jivago este trimis ca medic pe frontul din Galiția, unde, în momentele de răgaz, scrie poezii, ca într-un jurnal, nu despre front, lupte şi durere, ci despre natură, locuri, trăiri, iubire şi destine.

„Ai fost întreg destinul meu,
Veniră-apoi război, ruine.
Şi ani la rând – nimic nici eu
N-am mai putut să ştiu de tine.”

Şi atunci, ruinele şi obiectele sunt materialități ale acestor istorii personale, precum cea a lui Iuri Jivago, cele mai multe însă amuțite astăzi. A scrie despre materialitatea războiului devine astfel un act similar în parte cu cel al soldaților personificați de doctorul Jivago. Textul arheologic ar trebui să fie un fel de continuare a jurnalelor celor care au trecut prin experiențele războiului, chiar dacă, în el, personajele centrale nu sunt oamenii, ci ruinele şi obiectele aparent tăcute ale unor războaie de acum şaptezeci sau chiar o sută de ani. Astfel, un text arheologic ar conține între paginile sale povestea ruinelor şi a obiectelor, ce au ele de spus atât despre propriul lor trecut, cât şi despre oameni în vremuri de război.

În ciuda consistenței sale materiale, din piatră, beton şi fier, linia frontului din Pasul Prislop s-a transformat cu timpul în ruină, scufundându-se treptat în peisajul montan. La rândul lor, oamenii care au trăit aici războiul au murit demult, dispărând şi ei în anonimat. Un timp îndelungat ne desparte de acele ruine şi de acei oameni, o despărțire ce pare de netrecut, definitivă. Prin concretețe şi aspect fragmentar, decăzut, ruinele sunt un fel de garanție, de certificare a rupturii, îndepărtării, pierderii. Cu toate acestea, ruinele războaielor mondiale nu sunt resturi ale unei lumi definitiv sfârşite. Prin intermediul lor, trecutul continuă să existe în prezent. Contrar timpului istoric linear, care lasă trecutul undeva în urmă, urmele materiale ne fac într-un fel contemporani cu războiul. Războiul s-a terminat demult, dar ferestrele uneia dintre clădiri şi munții acoperiți de păduri de brad au rămas aici „la fel”, pentru a ne oferi iluzia că există atitudini comune care ne apropie de acei oameni dispăruți, de acel trecut. Cum ar fi privitul prin fereastră.

https://biblioteca-digitala.ro

„Cînd soarele lui Dumnezeu
Nu-l vede în fereastră,
Tristețea-i seamănă mereu
Cu marea cea sihastră."

Chiar şi florile din faţa sau din preajma clădirii, deşi mereu altele, sunt ca înfăţişare aceleaşi. De la începutul războiului şi până acum, anotimpurile vin, pleacă şi se întorc. Ceaţa, ploaia, căldura şi zăpada ating la fel ca atunci pietrele clădirii, vegetaţia şi ochii. Poate exact aceste elemente comune au reprezentat una dintre puţinele surse de frumuseţe din viaţa de militar a unor oameni aflaţi pentru o vreme în umbra morţii. Şi, după cum astăzi peisajul vindecă cu verdeaţă, pământ şi zăpadă rănile, scobiturile, răscolirile presărate cu obiecte şi fragmente, aceaste dăinuiri ale lumii de beton, oţel, obuze şi spitale ale căror ruine şi-au pus masca domestică pentru a şterge imaginea de atelier în care erau reparate uneltele defectate, în uniformă, ale războiului, poate că şi atunci, acum o sută de ani, oamenii mobilizaţi total în vacarmul tehnologic al războiului îşi păstrau fiinţa fragilă doar sprijiniţi pe eternitatea şi frumuseţea şi iubirea Creaţiei. O frumuseţe înfiripată din contopirea peisajului, materialităţii şi climei. Într-adevăr, în mijlocul unei lumi răvăşite de război, doctorul Jivago avea de ce să scrie despre frumuseţea existenţei.

Notă. Versurile lui Iuri Jivago incluse în acest text au fost preluate din Boris Pasternak, *Doctor Jivago*, traducere din limba rusă de Emil Iordache, Editura Polirom, Iaşi, 2013.

Mulţumiri. Doresc să-mi exprim recunoştinţa faţă de Sorin Oanţă-Marghitu, pentru observaţiile şi sugestiile repetate făcute pe marginea textului, faţă de Vlad Săsăran, care m-a ajutat cu determinarea florilor din preajma clădirii, faţă de Virgil Apostol pentru discuţiile privind arhitectura clădirii, precum şi faţă de Călin Şuteu, pentru fotografiile cu urme materiale ale războiului şi fotografia aeriană a clădirii pe care le-am inclus în acest eseu.

Radu-Alexandru DRAGOMAN
Institutul de Arheologie "Vasile Pârvan", Bucureşti
al_dragoman@yahoo.com

https://biblioteca-digitala.ro

Văile se întind până departe, spre Bucovina şi Ţara Maramureşului

https://biblioteca-digitala.ro

La sud şi nord, privirile poposesc pe vârfuri ale Munților Rodnei şi Maramureşului

https://biblioteca-digitala.ro

Peisajul este presărat cu numeroase structuri din beton ce sugerează fortificarea, frontul, lupta

https://biblioteca-digitala.ro

Cu timpul, ruinele războiului au fost acoperite de pământ şi vegetaţie

Urmele frontului se dezvăluie ca vechi răni şi cicatrici pe corpul muntelui

https://biblioteca-digitala.ro

Sub pansamentul verde al stratului de vegetație regăsim amintirile materiale ale războiului...

...dar şi un banal nasture

https://biblioteca-digitala.ro

La marginea pădurii, ascunsă de brazi, am descoperit ruinele unei clădiri

https://biblioteca-digitala.ro

Arheologul parcă priveşte o machetă, are imaginea unui fals întreg, un fel de consolare şi iluzie

Printr-o uşă de mari dimensiuni se intră în prima cameră, cu două ferestre mari

https://biblioteca-digitala.ro

Printr-o uşă joasă, prin care poate intra doar câte o persoană odată, se pătrunde într-un spațiu ce pare la prima vedere că a constituit o singură cameră

https://biblioteca-digitala.ro

O serie de elemente constructive sugerează faptul că această parte a clădirii a fost cândva împărțită în trei segmente

Camera din stânga, cum intri, mai avea o uşă ce comunica cu exteriorul şi o fereastră

https://biblioteca-digitala.ro

Spațiul din dreapta culoarului era foarte îngust, avea amenajată o răsuflătoare şi comunica direct cu o treia cameră

A treia cameră are două ferestre, una la fațadă şi una spre lateral

https://biblioteca-digitala.ro

În zilele senine, peste culmile pădurilor de brazi se zăresc munții până departe; în alte zile însă, ploaia şi ceața învăluie clădirea şi o izolează de restul lumii

https://biblioteca-digitala.ro

Interiorul camerelor era acoperit de vegetație, de aceeaşi iarbă şi aceleaşi flori care cresc şi în exteriorul clădirii

În camerele clădirii au crescut brazi, printre pietrele zidurilor interioare au crescut ferigi, iar unele porțiuni au fost acoperite de muşchi

https://biblioteca-digitala.ro

Privind prin fereastra ruinelor

https://biblioteca-digitala.ro

Protopopiatul greco-catolic Vişeu: arondare, protopopi, competenţe şi realizări 1850-1905

DAN CONSTANTIN IFTIMI

Cuvinte cheie: *greco-catolic, arondare, protopopi, competenţe şi arondări, Vişeu, jud. Maramureş.*
Keywords: *assignation, archpriest, greek-catholic, skills and achievements, Vişeu, Maramureş county.*

În parohiile greco-catolice, în spațiul satului românesc, influențele de natură politică, socială au fost receptate diferit, de la o zonă la alta, preoții şi învățătorii fiind cei care au făcut legătura, practic, dintre modul de gândire a satului şi forurile superioare ecleziastice şi politice.

Comunitatea parohială, prin evenimentele următoare Revoluției, precum desființarea iobăgiei, întinderea rețelei şcolare, autonomie bisericească, a avut parte de un stimulent pentru a se deştepta ca neam. Evenimentele bisericeşti, programe noi de catehizare şi şcolarizare erau de neapărată trebuință pentru o Biserică care se înglobase universalității catolice. La mijlocul secolului al XIX-lea bisericile catolice de rit oriental chiar aveau nevoie de o reorganizare a disciplinei lor ecleziastice, cu atât mai mult cu cât aceasta venea în întâmpinarea unor necesități locale[1]. Întrebuințând experiența sinoadelor provinciale şi diecezane, Biserica Greco Catolică şi-a finalizat organizarea constituțională, apropiindu-se mai mult de romano-catolicism şi pierzând din caracteristicile identității sale răsăritene.

Biserica şi-a împărțit atribuțiile între luminarea minții şi purificarea sufletelor. Membrii comunităților din Maramureş şi implicit cei ce au format Protopopiatul Vişeului, au fost oameni harnici ce au susținut şi şcolile, dar în acelaşi timp au zidit şi biserici. Vicarul Tit Bud afirma: „veți afla cum că acest popor harnic susține şcolile sale confesionale, (deşi în toate parochiile s-au înființat 2-3 şcoli de stat) şi din an în an zideşte biserici de piatră”[2]. Viața parohiilor greco-catolice româneşti din cuprinsul Protopopiatului Vişeu, s-a integrat, fiecare cu specificul său, în viața socială şi politică a comunităților din comitatul Maramureşului. În acest spațiu geografic avem de-a face cu o conviețuire între români, maghiari, germani, ucrainieni, evrei. Toate aceste comunități etnice viețuind vreme îndelungată în acelaşi areal, s-au influențat reciproc producându-se fenomene de absorție, de asimilare, de sincretism cultural-spiritual. Prin modul de viață şi prin obiceiuri, aceştia au influențat parohiile româneşti. Această diversitate etnică şi religioasă a influențat comunitatea parohială greco-catolică, preotului fiindu-i încredințată misiunea de a administra nu doar conştiințele, ci şi relațiile dintre etnii şi celelalte confesiuni.

În partea maramureşeană a Episcopiei de Gherla, încadrată politic în Comitatul Maramureş şi bisericesc în vicariatul Marmației, au avut loc schimbări semnificative de-a lungul timpului. În lucrarea sa, *Date istorice despre Protopopiatele, Parochiile şi Mănăstirile Române din Maramureş din timpurile vechi până în anul 1911*, Tit Bud menționează o împărțire a celor cincizeci de comune româneşti din Maramureş în trei protopopiate: Vişeu sau „Ieraşul de sus”, Cosău şi Sighet sau „Ieraşul de jos”[3]. Din Protopopiatul de Sus făceau parte parohiile din care, ulterior, s-au format districtele protopopeşti ale Vişeului, Ieudului şi Izei. Parohiile care aparțineau de Protopopiatul Cosăului, mai târziu, au fost reorganizate constituindu-se Protopopiatele Cosăului şi Marei. Iar de Protopopiatul Sighet aparțineau comunele române din jurul Sighetului şi câteva comune rutene (District protopopesc vechi, Tit Bud menționând următoarele: *„De acest district s-au ținut şi unele parohii ruthene şi din când*

[1] Sima 2003, 17.
[2] Bud 1911, IV.
[3] Bud 1911, 6.

https://biblioteca-digitala.ro

în când avea şi câte un protopop ruthean, iar în anumite timpuri oficiul protopopesc îl duceau vicarii din Sighet". Parohiile româneşti care au intrat în componența protopopiatului au fost: Sighet, Săpânța, Sarasău, Iapa, Sat-Slatina cu filia Ocna-Slatina, Apşa de Jos (două beneficii), Apşa de Mijloc (două beneficii), Biserica Albă şi Rona de Jos[4]. Cu timpul însă, nevoia de a se realiza o gestiune a afacerilor bisericeşti şi şcolare cât mai productivă a dus la înființarea de noi protopopiate, reînființarea altora mai vechi sau restructurarea celor existente.

În anul 1862, episcopul de Gherla, Ioan Alexi, dispune o nouă rearondare a protopopiatelor din vicariat. Astfel ia ființă protopopiatul Ieud, în componența căruia vor intra majoritatea parohiilor din protopopiatul Izei. În arhiva Episcopiei de la Ungvar, Protopopiatul Izei este menționat încă din 1747, fiind administrat prin protopopii Vişeului, doar din 1778 având în frunte protopopi de sine stătători. Începând din anul 1778, de când are protopopi titulari, acest protopopiat a administrat parohiile: Săcel, Sălişte „două beneficii", Dragomireşti, Bocicoel, Cuhea, Ieud, Săieu, Poieni, Botiza, Glod, Slătioara şi Strâmtura[5]. Această acțiune va avea ca şi consecință reorganizarea protopopiatelor Iza şi Cosău. Protopopiatul Cosăului este identificat în documente de către Tit Bud începând cu anul 1698. În prima fază acest district a fost compus din parohiile situate pe râurile Mara şi Cosău: Budeşti, Sîrbi, Călineşti, Corneşti, Fereşti, Văleni, Bârsana, Năneşti, Onceşti, Valea Porcului, Vad, Berbeşti, Giuleşti, Satşugatag, Hărniceşti, Hoteni, Deseşti, Breb şi Crăceşti[6]. Districtul protopopesc al Izei va avea în componență pe lângă cele trei parohii rămase: Glod, Slătioara şi Strâmtura, parohii din protopopiatele Vişeu (Rozavlea) şi Cosău (Văleni, Bârsana, Năneşti, Onceşti şi Vad), iar districtul protopopesc al Cosăului, din cele nouăsprezece parohii pe care le deținuse anterior, în urma acestei restructurări, rămâne să administreze douăsprezece parohii şi două filii: Budeşti, Breb, Sârbi, Călineşti, Fereşti, Corneşti, Berbeşti, Giuleşti, Deseşti, Crăceşti, Ocna Şugatag cu filia Hoteni şi Satşugatag cu filia Hărniceşti[7].

Protopopiatul Vişeului sau al „Ieraşului de Sus" a fost un district protopopesc foarte vechi. Portivit documentelor din arhiva Episcopiei de la Ungvar, din 1781 de acest protopopiat aparțineau parohiile române: Petrova, Leordina, Vişeul de Sus, Vişeul de mijloc, Vişeul de Jos, Moisei, Borşa, Săcel, Sălişte de Sus, Dragomireşti, Cuhea, Bocicoel, Ieud, Saieu, Rozavlea, Botiza, Poieni, Glod, Slătioara şi Strâmtura, precum şi comunele rutene de pe lângă râul Ruscova[8]. După anul 1862, i-au rămas în componență nouă parohii cu filiile lor: Borşa (beneficiul de sus şi de jos), Moisei, Mănăstirea Moiseiului, Vişeul de Sus, Vişeul de Mijloc, Vişeul de Jos, Leordina şi Petrova.

În 1867 a avut loc o nouă rearanjare a protopopiatelor, luând ființă districtul protopopesc al Marei, al şaselea din vicariatul Marmației, alcătuit din şapte parohii şi două filii. Ideea înființării acestuia a fost avansată încă din 1864, în şedința din 7 martie a Consistoriului Subaltern Marmațian, condusă de vicarul Mihail Pavel şi reluată în 1865 (*„…administrațiunea Marmației române în treburile besericeşti s-ar foarte uşura dacă Preamăritul Ordinariat din celecinci districte protopopeşti de până acum* (Iza, Ieud, Cosău, Sighet şi Vişeu), *ar binevoi a forma şase districte, aşa ca districtele Sighetului şi Vişeului să rămână nevătămate, iar din districtele Iodului, Izei şi a Cosăului să se mai formeze un district pe apa Marei, de la care să-şi capete numirea sa, în modul următor ca: districtul Izei să cuprindă opt parohii: Năneşti, Bârsana, Strâmtura, Glod, Poieni, Botiza, Şieu şi Rozavlea; districtul Cosăului şapte parohii: Onceşti, Corneşti, Călineşti, Văleni, Sârbi, Budeşti şi Ocna Şugatag, iar districtul Mara şapte parohii: Breb, Crăceşti, Deseşti, Satu Şugatag, Giuleşti, Berbeşti şi Vad"*[9]. Însă îşi va găsi finalitatea doar în 1867, când prin dispoziția

[4] Bud 1911, 14.
[5] Bud 1911, 10-11.
[6] Bud 1911, 12.
[7] Bud 1911, 17.
[8] Bud 1911, 6-7.
[9] ANCJFEGCCG, act 1129/1864, f.1 r.

https://biblioteca-digitala.ro

Consistoriului Diecezan din 7 mai ia ființă noul protopopiatul al Marei, format din parohii desprinse din tractul Cosău[10].

Ca urmare a rearondării din 1867 districtele protopopeşti menționate au avut următoarea structură:

- *Protopopiatul Ieudului*, alcătuit din şapte parohii, anume: Bocicoel, Cuhea, Dragomireşti, Ieud, Săcel, Sălişte a (beneficiul de sus şi de jos)[11].
- *Protopopiatul Izei*, alcătuit din şapte parohii şi o filie, anume: Botiza, Glod cu filia Slătioara, Poieni, Rozavlea, Strâmtura, Şieu şi Năneşti[12].
- *Protopopiatul Coseului*, alcătuit din opt parohii şi două filii, anume: Bârsana, Budeşti, Călineşti, Corneşti cu filia Fereşti, Ocnaşugatag cu filia Hoteni, Onceşti, Sîrbi şi Văleni[13].
- *Protopopiatul Marei*, alcătuit din şapte parohii şi două filii, anume: Berbeşti, Breb, Crăceşti, Deseşti, Giuleşti, Satşugatag cu filia Hărniceşti şi Vad cu filia Valea Porcului[14].

În ceea ce priveşte protopopiatul Vişeu, nu a suferit nici o modificare în urma reorganizării din 1867, păstrându-şi neschimbată structura din 1862. În perioada pe care o abordăm, 1850-1905, Protopopiatul Vişeu avea în subordine parohiile: Borşa „beneficiul de sus şi de jos", Moisei (parohie) şi Mănăstirea Moisei, Vişeul de Sus, Vişeul de Mijloc, Vişeul de Jos, Leordina şi Petrova. Potrivit şematismelor de Muncaci, din 1814 până în 1856, mai sunt menționate ca făcând parte din acest protopopiat şi parohiile Ruscova şi Rusco Polyana (Poienile de sub Munte)[15].

Etapele de reorganizare administrativă, din doua jumătate a secolului al XIX-lea, prin care au trecut protopopiatele din vicariatul Marmațian au fost consecința nevoii de a se găsi soluții pentru îmbunătățirea activității bisericeşti şi didactice la nivel local, protopopiatele cu un număr diminuat de parohii fiind mai uşor de administrat.

Fiindcă eparhia, din punct de vedere teritorial, cuprindea o suprafață întinsă, ierarhul locului, personal, nu putea realiza o administrare eficientă. Teritoriul eparhiei era împărțit astfel în părți mai mici, numite districte/cercuri, iar protopopul era reprezentantul în teritoriu al episcopului, administrând protopopiatul şi beneficiind în acest sens de „putere delegată dependentă de la scaunul episcopesc"[16]. Menirea protopopului nu poate fi înțeleasă deplin decât făcând o analiză corectă a misiunii pe care a avut-o de-a lungul timpului.

Între anii 1816 - 1861, protopop al Vişeului a fost Ioan Mihalyi, paroh în Ieud în tot acest răstimp. S-a născut în 1783, avându-şi obârşia în familia nobilă maramureşeană Mihalyi de Apşa, fiind bunicul viitorului arhiepiscop şi mitropolit de Alba-Iulia şi Făgăraş, Victor Mihalyi de Apşa. Ioan Mihalyi fost hirotonit preot în anul 1807, a slujit timp de 55 de ani şi a trecut la cele veşnice pe 30 aprilie 1861, la vârsta de 78 de ani (SJANCFEGCCG, act 686 Protocolul preoților repausați, 1856-1948, f. 10v.-11r.). A absolvit seminarul episcopal de la Ungvar, implicându-se hotărâtor în organizarea vieții bisericeşti şi şcolare din tractul său. A îndeplinit calitățile de asesor al Consistoriului episcopesc de la Ungvar şi al Consistoriului subaltern marmațian, precum şi asesor la tabla judiciară a Maramureşului[17]. După moartea protopopului Ioan Mihalyi, structura protopopiatului va suferi unele modificări, urmare a ordinațiunii din 25 ianuarie 1862, dată de întâistătătorul diecezei Ioan Alexi, în urma căreia ia ființă şi protopopiatul Ieudului[18].

[10] ANCJFEGCCG, act 2164/1865, f. 1 r.-v.
[11] Bud 1911, 18.
[12] Bud 1911, 18.
[13] Bud 1911, 18.
[14] Bud 1911, 18.
[15] Şematism Episcopia Muncaci 1856, 110.
[16] Genț 1912, 182.
[17] Bud 1911, 8.
[18] Bud 1911, 9.

https://biblioteca-digitala.ro

Pe perioada anilor 1862 – 1878, funcția de protopop al Vişeului a deținut-o Vasile Mihalca, paroh în Vişeul de Sus, asesor al Consistoriului de Gherla şi a Consistoriului subaltern marmațian şi cavaler al ordinului Francisc Iosif I[19]. Vasile Mihalca s-a născut în anul 1821 şi a fost hirotonit preot în 1845, slujind timp de 34 de ani. Documentele de arhivă ni-l descoperă ca fiind absolvent al Academiei de Teologie din Gherla[20]. A fost preot paroh, în ultimii 22 de ani, în localitățile: Leordina, Dragomireşti şi Vişeul de Sus. A trecut la cele veşnice la data de 1 noiembrie 1878[21].

Un om erudit ce vorbea cursiv latina, maghiara şi germana. O personalitate dinamică şi perseverentă, a depus un efort susținut în redobândirea parohiei române din Sighet de sub jurisdicția ruteană, făcând în acest sens mai multe deplasări la Budapesta şi Viena. În anul 1864, printre membrii delegației ce s-a deplasat la Budapesta şi Viena, în ceea ce priveşte subiectul Sighet, s-a numărat şi protopopul Vasile Mihalca *„ce vorbea cu atâta foc, încât un consilier a zis către el că n-a mai văzut deputățiune atât de înfocată, ca aceşti protopopi şi intelectuali binefăcuți din Maramureş"*[22].

Sub ocârmuirea acestuia s-a început edificarea bisericilor de piatră din Moisei, Leordina, Petrova şi Borşa beneficiul superior şi s-au construit: casa parohială, de piatră, din Vişeul de Sus, şcolile din Borşa şi şcoala de piatră din Moisei[23].

În perioada premergătoare demnității de protopop titular, Vasile Mihalca a deținut şi funcția de agent de asigurări, în comitatul Maramureş, al celei dintâi societăți de asigurări din Ungaria. În 1 iunie 1859, Locotenența de la Caşovia trimite o scrisoare episcopului Ioan Alexi, ridicând problema compatibilității dintre demnitatea preoțească şi această ocupație a vice-protopopului, la vremea aceea, Vasile Mihalca. Prin depeşa din 17 iunie 1859, Ordinariatul îi solicită acestuia să abandoneze funcția de agent de asigurări: *„…cu purtarea oficiului preoțesc şi vice-protopopesc eşti destul de ocupat, să abdici de la oficiul agenției…, cu atât mai cu deadinsul, că aceste diregătorii nicidecât nu se pot uni laolaltă"*[24], iar acesta se supune: *„…în urma provocării episcopeşti, cu capătul anului civil, voi renunța la a fi agent asecurațiune"*[25].

Din anul 1872 a fost numit în calitate de protopop surogat Alexiu Anderko, paroh în Borşa, iar după moartea lui Vasile Mihalca, întâmplată în 1878, Alexiu Anderko va rămâne protopop titular al districtului Vişeu până în anul 1885.

Protopopul Alexiu Anderco, al cărui fiu a fost cunoscutul scriitor Artemiu Anderko, s-a născut în anul 1821 şi a fost hirotonit în anul 1845. A fost un preot şi un administrator competent, a studiat teologia la Tîrnavia, fiind cunoscut faptul că „a avut frumoase studii teologice, a luptat pentru drepturile românilor prin numeroase articole în presa vremii şi a fost un foarte bun psiholog şi pedagog, cunoştințe ce s-au revărsat apoi cu dragoste" asupra fiilor şi nepoților[26]. Ca paroh în Borşa beneficiul superior, a edificat biserica de piatră din parohie (până la turn), casa parohială de piatră şi de asemenea două şcoli[27]. Este amintit şi în calitate de asesor al Consistoriului diecezan şi al Consistoriului subaltern marmațian. A editat numeroase paragrafe referitoare la românii din Maramureş[28]. A trecut la cele veşnice la data de 12 aprilie 1884[29].

[19] Bud 1911, 9.
[20] ANCJFEGCCG, act: Registrul alfabetic al studenților de la Academia de Teologie Gherla/1859-1924, f. 32.
[21] ANCJFEGCCG, act 686, Protocolul preoților repausați, 1856-1948, f. 54-55.
[22] Marina 1998, 171.
[23] Bud 1911, 9.
[24] ANCJFEGCCG, act 1895/1859, f. 1r.-v.
[25] ANCJFEGCCG, act 2699/1859, f.1
[26] http://astra.iasi.roedu.net/texte/nr52MonografiaLocalitatiiBorsa.html, 23 martie 2015.
[27] Bud 1911, 9.
[28] Bud 1911, 9.
[29] ANCJFEGCCG, act 686, Protocolul preoților repausați, 1856-1948, f. 64-65.

https://biblioteca-digitala.ro

În intervalul 1885-1895, oficiul protopopesc a fost condus de către Paul Orosz, paroh în Vişeul de Jos şi asesor consistorial[30]. S-a născut în anul 1828 şi a fost hirotonit în anul 1851[31]. A fost un protoiereu râvnitor, ce într-un interval de 44 de ani, a slujit în parohiile: Gherța Mare, Ferneziu, Tăuții de Jos, Călineşti, Leordina şi Vişeul de Jos[32]. Pe perioada cât a slujit ca paroh în Leordina, a obținut fosta casă a Erariului, construită din piatră, cu zece camere, în valoare de 12.000 de florini, pentru a fi folosită ca locuință parohială şi şcoală[33] şi a terminat de zidit biserica de piatră de aici. Ca paroh în Vişeul de Jos a ctitorit o nouă biserică de piatră. În timpul mandatului său, ca protopop, s-a zidit casa parohială din Petrova[34] şi s-a finalizat turnul bisericii de piatră din Borşa beneficiul superior de către pr. Vasile Dan[35].

Un rol semnificativ, la numirea sa în funcția de protopop, l-a avut scrierea preoțimii[36] din cadrul protoieriei Vişeului înaintată pe 20 octombrie 1887, episcopului de Gherla[37]. Paul Oros este descris ca fiind *„un bărbat contentiosu, cu caracteru solidu, activu, sirguinciosu"*, prin urmare un om de o factură morală impecabilă şi un protopop destoinic, ce a condus cu sârguință evidența actelor oficiale, dar şi ctitor de biserici, un adevărat punct de reper pentru preoții şi parohiile din protopopiat. Urmare a eforturilor depuse, a dobândit de la *„Majestatea Sa"*, un sprijin financiar în valoare de 900 de florini, pentru locaşurile de cult din protopopiat aflate în construcție: 300 florini pentru biserica din Petrova, 300 de florini pentru biserica din Leordina, 200 de florini pentru biserica din Vişeul de Jos şi 100 de florini pentru terminarea turnului de la biserica din Vişeul de Sus[38].

Un aport considerabil l-a avut şi în sfera învățământului, situația şcolară din protopopiat pe perioada sa fiind una pozitivă. La Leordina, cât a fost preot paroh, Paul Oros s-a îngrijit de edificarea şi înzestrarea corespunzătoare a şcolii confesionale[39]. A decedat la 22 mai 1896, la vârsta de 67 de ani[40].

Între anii 1895-1903, protopop al Vişeului a fost Paul Pap, paroh în Vişeul de Sus pe toată această perioadă[41]. A absolvit, în anul 1860, gimnaziul în Sătmar şi Academia de Teologie din Gherla în 1864[42]. S-a născut în anul 1840, iar în 1866 a primit Taina Preoției. A păstorit timp de 37 de ani, fiind paroh la Sarasău şi Vişeul de Sus. În calitate de paroh în Vişeul de Sus a finalizat turnul bisericii şi a învelit biserica cu tablă, iar casa parohială a fost supusă unor lucrări de reabilitare[43]. Oficiul protopopesc l-a cârmuit cu acuratețe şi râvnă. A decedat pe data de 10 iulie 1903 la vârsta de 63 de ani[44]. În perioada cât a fost protopop titular al Vişeului, Paul Pap, a administrat temporar şi districtul protopopesc al Ieudului, fapt ce reiese din răspunsul pe care îl primeşte de la episcopul Ioan Szabo, la solicitarea sa de a fi absolvit de această responsabilitate: *„Mult Onorate in Christos Frate. La scripta Frăției tale, în care ceri a fi absolvat dela administrarea oficiului protopopesc din tr. Ioodului rescriind sa notifică Frăției Tale cumcă administrarea interimală a acelui tract sa concredut Mon. Ioan Ivasco adm. prot.*

[30] Bud 1911, 9.
[31] Bud 1911, 10.
[32] ANCJFEGCCG, act 686, Protocolul preoților repausați, 1856-1948, f. 91-92.
[33] Bud 1911, 10.
[34] Bud 1911, 10.
[35] Bud 1911, 30.
[36] Actul a fost iscălit de preoții: Ioan Călin, paroh în Petrova;Vasiliu Dragoş, paroh în Moisei; Mihail Salca, paroh din Borşa- beneficiul inferior; Elia Mosolyg, cooperator în Borşa; Vasile Dan, parohul din Borşa- beneficiul superior şi Petru Mihalyi, administratorul Mănăstirii Moisei.
[37] ANCJFEGCCG, act 7769/1887, f.1-2.
[38] ANCJFEGCCG, act 7769/1887, f. 1r-v.
[39] ANCJFEGCCG, act 7769/1887, f. 1v.
[40] ANJCFEGCCG, act 686, Protocolul preoților repausați, 1856-1948, f. 91-92.
[41] Bud 1911, 10.
[42] Şematism Episcopia Gherla 1900, 325.
[43] Bud 1911, 81.
[44] ANCJFEGCCG, act 686, Protocolul preoților repausați, 1856-1948, f. 105-106.

https://biblioteca-digitala.ro

în tr. Izei stradând Frăția Ta acestuia tote actele ținute de oficiul protopopesc pe lângă inventar din care un esemplar să se suscirnă aici. Din şedința consistorială ținută în Gherla la 2 aprilie 1902"[45].

Succesorul lui Paul Pop în fruntea districtului protopopesc al Vişeului, pe durata anilor 1903-1909, a fost Iuliu Dragoş, paroh în Vişeul de Mijloc, iar după 1909, paroh în Vad, districtul Marei. Protopopul Iuliu Dragoş s-a născut în anul 1860 şi a fost hirotonit în anul 1885[46]. A absolvit în 1880 gimnaziul din Sighet, iar în 1884, Academia de Teologie din Gherla[47]. A fost o figură caracterizată de perseverență şi rigurozitate. Sub oblăduirea sa, ca protopop, s-a început zidirea mănăstirii de la Moisei, iar în parohia sa a ridicat o frumoasă casă parohială din piatră şi a renovat biserica[48]. Contribuții semnificative a avut şi la edificarea mai multor biserici de piatră din protopopiat.

În cele ce urmează vom expune exercitarea unor atribuții şi drepturi protopopeşti, în protopopiatul Vişeului, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, ilustrând cu situații concrete, identificate în documentele de arhivă.

Vizitele canonice efectuate de către protopop din proprie inițiativă sau la cererea episcopului erau extrem de importante. În urma lor, protopopul avea să constate anumite stări de fapt, avea să îndrepte greşelile sau să înlăture lipsurile în funcție de circumstanțele din protoierie, surprinse în timpul vizitațiilor canonice[49]. Anual, protopopul trebuia să inspecteze parohiile aflate în districtul său, importanța cunoaşterii concrete a realităților din parohii fiind subliniată şi de sinodul diecezan din 1821, care prin canoanele sale, prescrie protopopilor să întreprindă vizite canonice în parohii, să consemneze situațiile existente şi măsurile decretate într-un proces-verbal, ce apoi era trimis Ordinariatului diecezan[50]. Direcțiile abordate de protopop în timpul inspecției canonice erau: să verifice starea edificiului de cult şi a celorlalte edificii parohiale, sfintele vase, veşmintele şi cărțile pentru oficierea slujbelor religioase; să controleze dacă Sfânta Cuminecătura era păstrată corespunzător pentru cei ce nu se puteau deplasa; să examineze râvna, formația profesională şi purtarea preotului; să se informeze în legătură cu starea materială a bisericii şi în ce manieră, curatoratul, gospodărea averea mobilă şi imobilă a acesteia[51], să controleze registrele parohiale (botezați, căsătoriți, decedați).

Erau examinate aspectele de ordin liturgic, doctrinar, pastoral: periodicitatea oficierii Sfintei Liturghii, organizarea şi eficacitatea catehezei, vizitarea celor bolnavi, administrarea Sfintelor Taine. Canoanele sinodului din 1821 îl determinau pe protopop să evalueze conduita socială a slujitorilor bisericii, preotul trebuind să fie un exemplu de moralitate *„…cu pilda cea bună vor folosi, iar cu faptele cele rele foarte mult pot strica, viața preotului rău este un sprijin al răutății norodului, a cărui năravuri trebuie îndreptate"*[52]. Protoiereul analiza, cu ocazia vizitei canonice, moralitatea şi religiozitatea enoriaşilor, achitarea de către aceştia a datoriilor vis-á-vis de biserică şi personalul bisericesc (clerical şi neclerical), taxând totodată abaterile acestora de la prescripțiile evanghelice prin discursuri cu temă morală şi duhovnicească[53].

Toate notele culese în timpul vizitației canonice erau consemnate într-un proces-verbal tipizat, ale cărui rubrici conțineau următoarele tipuri de informații: distanța dintre parohie şi episcopie, scaunul vicarial sau protopopiat; condițiile în care se găsea biserica parohială, inventarul cu sfinte vase, veşminte, cărți de cult şi starea de curățenie în care se aflau acestea; situația veniturilor; starea casei parohiale, a celorlalte anexe şi suprafața porției

[45] ANMMFPGCV, act 33/1901, f. 14.
[46] Bud 1911, 10.
[47] Şematism Episcopia Gherla 1900, 301.
[48] Bud 1911, 10.
[49] Miron 2004, 159.
[50] Moldovan 1872, 69.
[51] Rigman 2014, 74.
[52] Moldovan 1872, 71.
[53] Vulea 2009, 73.

https://biblioteca-digitala.ro

canonice; exactitatea cu care erau înregistrate informațiile în matricolele şi protocoalele parohiale şi felul în care erau înregistrate ordinațiunile episcopale; felul în care erau redactate şi păstrate rațiunile bisericeşti; religiozitatea enoriaşilor şi derapajele de la preceptele evanghelice; starea clădirii şcolare şi desfăşurarea examenelor semestriale; starea casei şi a porției cantorale[54]. Acest protocol, completat în urma vizitei canonice, era întârit de către protoiereu cu propriul sigiliu şi cu propria semnătura şi alături de opinia sa asupra efectuării vizitei canonice, era înaintat spre investigare Ordinariatului diecezan[55].

De exemplu, din protocolul parohiei Borşa beneficiul superior pe anul 1879, întocmit pe 15 ianuarie 1880, procurăm o serie de informații semnificative: Alexiu Anderko era preot paroh şi în acelaşi timp protopop al tractului Vişeu; parohia nu avea filie; la sfârşitul anului 1878 erau 2181 de suflete, iar la finele anului 1879 era înregistrată o creştere a numărului acestora la 2198, dintre care: 104 născuți, 22 de perechi cununate, 87 decedați, 1630 apți pentru mărturisire şi 568 inapți; numărul copiilor obligați să meargă la şcoală era: 343 între 6 şi 12 ani şi 127 între 12 şi 15 ani; 53 feciori frecventaseră şcoala elementară şi nici un alt copil şcoala repetițională; catehet era Petru Mihaly; 3 copii urmaseră clase gimnaziale şi mai înalte; o persoană fusese închisă pentru fărădelegi[56].

Cu ajutorul acestor date, adunate în urma vizitelor canonice, se surprinde situația reală existentă la nivelul parohiilor, fiind facilitată, totodată, aplicarea unor măsuri necesare în vederea corectării unor aspecte negative identificate în plan administrativ sau pastoral.

Fiind interpus între parohii şi centru episcopal, protopopul avea şi obligația de a aduna şi centraliza datele trimise de preoții tractuali, iar pe baza lor să redacteze rapoarte pe care să le trimită la Ordinariat. Protopopul Iuliu Dragoş îndeamnă preoții tractuali să trimită la timp datele pentru şematism, pentru a nu întârzia la rândul său cu întocmirea conspectului şematismal ce trebuia trimis la centru diecezan: *„…ear acei M.O.D. preoți cari încă nu a străpus datele şematismale aici, binevoiescă conform inviațiunei date mai sus a le compune şi în I Ian. 1906 nesmintit să mi le străpună, ca să nu fiu împedecat a compune Comspectul şematismal din întreg tractul şi la timpul recerut să pot relaționa in causa aceasta Prea Măritului Guvern diecesan"*[57].

Protopopul era îndatorat să anunțe degrabă scaunul episcopal în legătură cu vacantarea unei parohii şi să ia măsuri pentru administrarea temporară a ei, dar avea, în acelaşi timp, şi dreptul de a prezenta şi instala în parohii pe preoții nou numiți. Într-o circulară din 1877, Ştefan Bilțiu, vicarul general episcopal, aduce la cunoştința protopopului Vişeului, Alexiu Anderco, hotărârea luată în şedința consistorială ținută la Gherla, pe 10 noiembrie 1877, conform căreia în parohia vacantă a Vişeului de Jos este numit ca paroh Paul Orosz, până la momentul respectiv preot în Leordina, şi faptul că protopopul este responsabilizat să se ocupe de instalarea lui şi administrarea provizorie a parohiei Leordina: *„La parochia vacanta a Visieulu de josu amu aflatu de bine a denumi de parocu actuale locale pre Mon. Paulu Orosz, parocu in Leordiná… vei dispune pentru strămutarea lui prein poporenii din Visieulu de josu si-lu vei introduce in aceea parochia recomendandu-l poporenilor, si-i vei stradá tote averile parochiale, basericesci si scolare pre langa inventuriele indatinate, deintre cari unulu vei suscerne aici.- In urma apoi pan la alta ordinatiune vei dispune si despre administrarea interimala a parochiei Leordina, relationand despre cele efeptuite"*[58].

Au existat situații când episcopul a cerut opinia personală a protopopului în legătură cu numirea unui preot într-o anumită parohie. Protopopul Alexiu Anderco, pe 10 ianuarie 1880, la solicitarea episcopului, transmite acestuia, părerea sa cu privire la preotul Aurel Zoikaş, doritor pentru a ocupa parohia Vişeul de Sus: *„…Pe cerculantele O[noratul] D[omn]*

[54] ANCJFEGCCG, act 366/1866, f. 7; act 1146/1860, f. 3-6v.
[55] Rigman 2014, 76.
[56] ANMMFPGCV act 22/1879-1880, f.1.
[57] ANMMFPGCV, act 47/1905, f. 1-6.
[58] ANMMFPGCV, act 19/1877, f. 1.

https://biblioteca-digitala.ro

Aurel Zoikaş nu-l cunosc, da[r] de are recuisitele necesare a servi Domnului în un opid, Ilustritatea Vostră veți dispune cu dânsul. Suplica cerculantelui, aici aclusă, cu toată modestia am onoarea a o retrimite. Spiritus sanctus posuit Episcopus regere ecclesim Dei, Ilustritatea Voastră grațios cum veți dispune, noi co-ajutorii în administrarea s[intelor] sacramente cu toată supunerea, fără orice cuget rezervat, vom primi, , cu toată reverența, ca de la un părinte, convinşi în inimile noastre, că ne voieşti tot binele, apoi pastor bonus animam suam possuit propter oves suas "[59].

Au existat şi circumstanțe în care credincioşii dintr-o parohie au manifestat o anumită preferință pentru preotul ce avea să-i păstorească. Episcopul Ioan Szabo, în cadrul şedinței Consistoriale ținută la Gherla pe 6 septembrie 1902, îl deleagă pe protopopul Paul Pap să se deplaseze în parohia Moisei şi să afle care dintre pretendenți: Ioan Coman, preot în Sălişte a de Sus şi Alexandru Coman, preot în Săcel, este dorit de credincioşi în calitate de păstor sufletesc[60].

În cazul în care o parohie devenea disponibilă în urma decesului preotului, protopopul nu numai că avea responsabilitatea de a anunța centrul diecezan în legătură cu aceasta şi de a se ocupa de administrarea temporară a parohiei respective, ci se îngrijea totodată şi de funeraliile preotului trecut la cele veşnice. Protopopul Paul Papp, printr-o adresă din 18 august 1902, informează preoții tractuali despre trecerea la cele veşnice a preotului din Moisei, Vasile Dragoş, le comunică data şi ora la care va avea loc slujba de înmormântare, recomandându-le să participe din oficiu, iar lui Ioan Coman, preotul din Vişeul de Jos îi deleagă sarcina de a lua iertăciunile[61].

Grija protopopilor era de a evita situațiile neplăcute în parohiile unde preoții decedaseră şi unele bunuri puteau fi însuşite nejustificat de urmaşii preotului decedat. În acest sens, am depistat în documentele de arhivă un protocol, întocmit pe 29 noiembrie 1877, între succesorii răposatului pr. Ştefan Simon: administratorul Andreiu Kovacs din Vişeul de Mijloc şi parohul nou–numit Paul Orosz, ce conține veniturile pe anul 1877 în Vişeul de Jos, semnat şi de protopopul Alexiu Anderko[62].

Una dintre atribuțiile administrative ale protopopului presupunea verificarea inventarului parohial, întrucât acesta conținea referințe despre toate bunurile ce constituiau averea parohiei respective. Într-un inventar al parohiei Vişeul de Sus, din 7 august 1858, semnat de protopopul Vasile Mihalca, totodată paroh în Vişeul de Sus, şi un curator (epitropul presupunem), identificăm 10 capitole ce conțineau date despre: biserică (zidită din piatră în anul 1844, dimensiuni pe lungime, lățime şi înălțime), veşminte şi alte obiecte de cult, cărțile de cult, cimitirele parohiale, banii (*„carii se ținu în ladă cu 2 chiei…"*) şi veniturile bisericii, casa parohială (de piatră, cu 4 chilii, o cămară, o pivniță…acoperită cu şindrilă de brad…curtea şi grădina sunt îngrădite cu scânduri şi gard de nuiele) şi celelalte edificii parohiale, matricolele cu botezați, cununați şi decedați, pământurile parohiei, cantore şi edificiu şcolar (care nu era)[63].

Forurile superioare trebuiau semnalizate cu privire la orice achiziție de bunuri mobile sau imobile. Protopopului Paul Pap îi este adus la cunoştință, de către vicarul general episcopesc Ioan Georgiu, faptul că în şedința Consistoriului, ținută la Gherla pe 28 februarie 1905, se aprobă cumpărarea de către parohia Vişeul de Sus a unui teren intravilan şi a unei case de la numitul Ioan Pap[64].

O atenție deosebită era acordată conduitei preoților din district, protopopul redactând rapoarte despre statutul vieții şi moralitatea preoților din cadrul districtului. În

[59] Sularea 2008b, 110-111.
[60] ANMMFPGCV, act 36/1902, f. 9.
[61] ANMMFPGCV, act 19/1877, f. 10.
[62] ANMMFPGCV, act 19/1877, f. 3.
[63] ANMMFPGCV, act 19/1877, f. 11-16.
[64] ANMMFPGCV, act 44/1905, f. 6.

https://biblioteca-digitala.ro

documentele de arhivă am descoperit două statistici, una întocmită pe 1876[65], iar cealaltă pe 1881[66], cu privire la statutul vieții şi moralității preoților din districtul Vişeului, ambele semnate de protopopul Alexiu Anderco, indicând informații despre: numele preotului, anii vieții şi ai preoției, starea civilă (căsătorit sau celib), câți copii are, care este purtarea sa în cadrul familiei şi în parohie, cum îşi creşte pruncii, starea fizică a preotului. Alte aspecte urmărite, în cadrul aceleeaşi statistici, erau: sârguința de care da dovadă preotul în catehizarea pruncilor scolastici, modul în care erau administrate Tainele bisericeşti credincioşilor, acuratețea cu care erau celebrate toate serviciile sacre, felul în care erau păstrate matricolele, rațiunile şi protocoalele bisericeşti, maniera în care se discuta cu credincioşii şi în ce măsura păstorul sufletesc era aplecat spre lectură[67].

Documentele de arhivă, ne indică faptul că au existat şi derapaje comportamentale din partea preoților. Comportamentul negativ al acestora era constat de protopop fie în cadrul vizitei canonice, pe care o efectua în parohie, fie era semnalat protopopului de către credincioşi, în cadrul unor plângeri înaintate acestuia. De pildă, protopopul Vişeului, Paul Pap, ce administra temporar şi districtul Ieudului, este avertizat de către poporeni, asupra purtării necorespunzătoare a preotului Mihaly din Sălişte şi a pedepselor aplicate de către acesta credincioşilor: *„Reverendime domne Protopope. Noi mai injos sub scrisi cadem cu aceasta umilita rugare case faci o bunatate, următorele cuvinte a le lua in consinderetiune si a ne alina durerile ca nu putem suferi pedepsele ce face domnu Preot Mihaly si in loc sa faca pace da mai tare se face foc ca cum o fost in anu trecut de nici nu voesc sa marga la sfântu tron sas marturisască pacatele dupa sfâta leje a nosta si nio vândut la jidovi si cu jendari inbla…"*[68].

O resposabilitate evidentă a protopopului era şi aceea de a aplana conflictele dintre preoți şi credincioşi. Episcopul Ioan Szabó în şedința din 18 februarie 1902, ținută la Gherla, decide ca protopopul Paul Papp să meargă la Leordina, să-l convingă pe preotul de acolo, George Timiş, să-şi retragă plângerea depusă la procuratura regească din Sighet împotiva unor credincioşi, pentru calomnie, căci în caz contrar, preotul din Leordina va fi supus unei exigente investigații bisericeşti[69]. Competențele stolare au fost, uneori, subiectul unor neînțelegeri dintre preoți şi credincioşi. Din acest motiv episcopul Ioan Szabo, în cadrul şedinței consistoriale din 26 iulie 1904, pretinde protopopului Iuliu Dragoş să consemneze prestațiunile stolare din fiecare parohie a tractului său, să comunice aceste date episcopiei până la 1 septembrie 1904 şi recomandă identificarea unor soluții în vederea uniformizării acestor plăți: *„Este cunoscut Frăției Tale că în anii din urmă în mai multe locuri s-au ivit neplăceri şi diferinți între preoți şi credincioşi pentru competințele stolare, ceea ce a dat ansă la mişcări seriose între credincioşi cari amenință pacea şi liniştea parochiilor, ma chiar şi interesele s. nostre religiuni-Din care causă se arată lipsa ca acele stole să se reguleze facându-se atari dispositiuni cari se împedece atari neindestuliri şi mişcări, asecurându-se pacea şi liniştea credincioşilor şi interesele religiose.."*[70].

Documentele de arhivă semnalează faptul că uneori au existat conflicte, în cadrul unei comunități, şi între credincioşii greco-catolici de naționalitate diferită, iar protopopul trebuia să intervină pentru dezamorsarea acestor divergențe. În 1904, în Vişeul de Sus, a existat un conflict între credincioşii greco-catolici români şi ruteni, ce a necesitat intervenția protopopului Iuliu Dragoş şi a chiar a vicarului marmațian Tit Bud. Vicarul general episcopesc Alexandru Bene sugerează protopopului Iuliu Dragoş, în şedința desfăşurată la Gherla, pe 12 martie 1904, să acționeze în vederea înlăturării acestor neînțelegeri: *„Rugarea credincioşilor ruteni din Vişeul de Sus referitor la greutățile cari voesc a le pune pe ei credincioşii români şi eschivarea dela biserică…alăturat se strapune frăției tale cu concredere a eşi din nou în fața*

[65] ANMMFPGCV, act 17/1876, f. 6.
[66] ANMMFPGCV, act 27/1891, f. 27.
[67] ANMMFPGCV, act 17/1876, f. 6.
[68] ANMMFPGCV, act 36/1902, f. 8.
[69] ANMMFPGCV, act 36/1902, f.4.
[70] ANMMFPGCV, act 40/1904, f. 25.

https://biblioteca-digitala.ro

locului şi a capacita pe credincioşii români ca să nu facă pretensiuni esagerate față de cdredincioşii ruteni ci în spiritul păcii şi al iubirii creştineşti să se înțeleagă laolaltă şi să nu fie lipsiți acei credincioşi de mângâiere-relatând aici despre cele împlinite cu opiniune meritorie"[71]. Pe 19 mai vicarul Tit Bud se va deplasa în mijlocul enoriaşilor din Vişeul de Sus, va săvârşi Sf. Liturghie, iar apoi, în sala şcolară, va întruni adunarea bisericească[72].

Alegerea de cantori era, de asemenea, supravegheată de către protopopi. Protocolul din 16 martie 1881, întocmit cu ocazia alegerii de cantor în Vişeul de Jos, consemnează prezența protopopului Alexiu Anderco în fruntea comisiei de alegere şi validare a cantorelui[73]. Un exemplu de purtare pozitivă, în cadrul comunității, trebuia să ofere şi cantorul. Statisticile referitoare la statutul, viața şi moralitatea cantorilor ne indică note cu privire la: vârsta acestora, perioada petrecută în strană, starea civilă, purtarea morală (față de preot şi popor), defectele fizice în auz, privire sau ton, cunoştiințele de tipic, sârguința în serviciile liturgice, casa cantorală, pământul catoral şi salariu[74]. De pildă, din protocolul redactat de protopopul Paul Orosz, în 1887, aflăm că în Borşa beneficiul superior era cantor Ioan Mihalyi, în vârstă de 56 ani, iar de 9 ani era cantor. Era căsătorit, avea 8 copii, dintre care 2 mergeau la şcoală; o purtare morală pozitivă (în familie, față de preot şi credincioşi), fără deficiențe în auz, vedere sau glas; bun cunoscător al cântărilor bisericeşti şi perseverent în datoriile cantorale; casă cantorală nu era, iar în privința plății este menționat: *„nici solutiune, nici lecticalu nu are dela poporeni, numai stola"*[75]. Din raportul întocmit de protopopul Paul Papp, descoperim că în anul 1895 în Borşa beneficiul inferior, era cantor Ioan Grecu, născut din 1848, cu o vechime de 12 ani în domeniu. Era însurat şi avea 5 fete, dintre care cea mai mare era servitoare. Avea un comportament bun atât în familie, cât şi în relațiile cu preotul şi poporenii. Era apt din punct de vedere al sănătății şi al pregătirii profesionale. Casă şi pământ cantoral nu era, iar ca plată primea 10 florini de la comună, 20 coroane şi stolele cuvenite[76].

În acelaşi timp, protopopul, avea obligația să monitorizeze şi moralitatea credincioşilor, iar la solicitarea Ordinariatului diecezan, întocmea rapoarte exigente despre religiozitatea şi moralitatea acestora. Aceste rapoarte conțineau informații despre numărul concubinajelor, infidelităților şi pruncilor nelegitimi, despre beți, cârcotaşi, blasfemitori.

Alte informații furnizate de către protopop Ordinariatului diecezan erau cele despre despre căsătoriile mixte. În materialul de arhivă am depistat un raport semnat de protopopul Alexiu Anderco, pe 15 aprilie 1876, ce evidențiază faptul că în protopopiatul Vişeului sunt consemnate două căsătorii de acest gen, una oficiată în 1859, iar cealaltă în 1873[77]. Exista un protocol standardizat ce conținea: numele căsătoriților, religia lor, anul în care s-au cununat, profesia acestora, numele şi vârsta pruncilor, observațiile preotului paroh şi ale protopopului[78].

Nu erau omise nici însemnările despre divorțurile produse în district, un protocol în acest sens încorporând următoarele informații: numele celor în cauză, anul cununiei şi cel al despărțirii, din ce parte provine cauza despărțirii (de la soț sau de la soție), cum s-a produs despărțirea (de la sine sau prin tribunalul matrimonial), ce încercări de împăciuire s-au făcut şi cine le-a prestat (preotul, protopopul sau vicarul) şi ce şanse de împăcare mai există. Am identificat în documentele de arhivă, un protocol din anul 1874, care ne oferă o situație a despărțirilor din protopopiatul Vişeu, în intervalul 1858-1874: în Borşa, beneficiul superior a

[71] ANMMFPGCV, act 40/1904, f. 11.
[72] ANMMFPGCV, act 40/1904, f. 15.
[73] ANMMFPGCV, act 24/1882-1883, f. 1-6.
[74] ANMMFPGCV, act 27/1891, f. 14-19; f. 21-26.
[75] ANMMFPGCV, act 27/1891, f. 14.
[76] ANMMFPGCV, act 27/1891, f. 19.
[77] ANMMFPGCV, act 17/1876, f. 4.
[78] ANMMFPGCV, act 19/1877, f. 8-9.

https://biblioteca-digitala.ro

existat un astfel de caz, în Borşa beneficiul inferior, nu a fost semnalată nici o situație de acest gen, în Moisei, au fost înregistrate două cazuri, în Vişeul de Sus, trei, în Vişeul de Mijloc, cinci, în Vişeul de jos, trei, în Leordina, două şi în Petrova, două[79].

Forurile diecezane solicitau, de asemenea, note despre văduvele şi orfanii de preoți. Exista, şi în acest caz, o *Informațiune* tipizată ce îngloba informații legate de numele văduvei, pe cine a avut soț, câți ani au trăit împreună, în ce parohie a decedat, ce purtare morală avea, care era starea sănătății, ce avere poseda, numărul orfanilor, purtarea morală a acestora, unde şi cum fuseseră crescuți, iar la final erau încondeiate observațiile preotului paroh şi ale protopopului[80]. Într-o statistică din 1876 sunt înregistrate trei cazuri în acest sens: o preoteasă în vârstă de 62 ani, rămasă văduvă din 1856, fără prunci, o preoteasă în vârstă de 40 ani, rămasă văduvă din 1875, cu patru prunci şi o alta în vârstă de 62 ani, văduvă din 1859, fără copii[81].

Strângerea de la preoții şi cantorii din tractul său, a contribuțiilor anuale pentru fondul viduo-orfanal, pentru cel al preoților deficienți şi cel cantoral era o altă răspundere a protopopului. Vicarul Maramureşului, Tit Bud, prin scrisoarea din 21 ianuarie 1901, sugerează protopopului Paul Pap să încaseze din districtul său, sumele restante pentru Preparandia diecezană şi fondul diecezan[82]. Canonicul perceptor Ioan Iliesiu, în şedința capitulară, desfăşurată la Gherla pe 17 octombrie 1901, sesizează protopopul în privința unei datorii la fondul diecezei a pr. Iuliu Dragoş, din Vişeul de Mijloc, acesta din urmă solicitând *„…sistarea subtuagerei din congrua lui anuală la perceptoratul reg. Din Vişeul de Sus…"*[83]. Uneori s-au organizat diferite colecte pentru sprijinirea credincioşilor sau asociațiilor culturale din cadrul episcopiei sau a vicariatului. Asociațiunea pentru cultura poporului român din Maramureş, al cărei scop era propăşirea cultural-națională a românilor aserviți monarhiei habsburgice este susținută la nevoie de preoții şi învățătorii din vicariat. De pildă, prin adresa din 9 noiembrie 1900, Conducerea Asociațiunii, solicită ajutorul preoților şi al docenților în vederea organizării unei colecte în bani pentru acoperirea cheltuielilor financiare şi plata unei datorii de 10.000 de florini, împrumutați de Asociațiune pentru zidirea Convictului: *„…Ne rogăm cu dea dinsul de Preast. Domini preoți şi docenți cumcă sesi aducă aminte că mulți şi din fii lor au dobendit ajutore mai mari sau mai mici in Convictul nostru şi cumcă chiar şi acesta ii deobligă a zela pentru colectarea sumei cât de mari…"* [84].

Fiind interpus prin rolul său între autoritățile civile şi credincioşi, protopopul a avut de îndeplinit şi atribuții de natură cetățenească, civilă. Evenimentele importante, desfăşurate în vicariat, erau popularizate prin intermediul protopopilor, care solicitau preoții să propage în rândul credincioşilor îndrumările primite. Clerul din vicariatul Maramureşului este solicitat de către vicarul Tit Bud, prin circulara din 26 decembrie 1900, să îndemne poporul şi să participe, alături de acesta, în decursul anului 1901 (iulie/august), în Sighet, la expoziția industrială de produse domestice, organizată de Asociațiunea economică din Maramureş: *„…Nu pot dară se nu trag atențiunea M.OD. Tale la acesa espositiune rogându-te ca se descepti poporul despre folosul ei şi se mijlocesci cumcă să ieie parte la densa cât de multi şi în specie şi preastim. domne preotese, sotiile inteligentilor, a domnilor docenți şi toți aceia cari pot să producă ceva bun şi frumos"*[85].

Pe lângă atribuțiile de ordin administrativ şi pastoral, protopopii erau însărcinați cu o mulțime de îndatoriri de natură didactică. Directiva episcopală din 20 martie 1863, rezuma atribuțiile didactice ale protopopului în calitate de inspector şcolar districtual: să controleze

[79] ANMMFPGCV, act 17/1876, f. 9.
[80] ANMMFPGCV, act 19/1877, f. 5.
[81] ANMMFPGCV, act 17/1876, f. 5.
[82] ANMMFPGCV, act 33/1901, f. 5.
[83] ANMMFPGCV, act 33/1901, f. 42.
[84] ANMMFPGCV, act 35/1901, f. 7.
[85] ANMMFPGCV, act 35/1901, f. 1-2.

https://biblioteca-digitala.ro

activitatea preotului, în postura de director al şcolii, râvna învățătorului şi purtarea comunităților față de şcoală, să manifeste interes pentru eliminarea scăderilor pe plan şcolar, să motiveze comunitățile să ridice edificii şcolare, să urmărească dacă învățătorul îşi ia plata la timp şi să ia măsuri în caz contrar, să dezamorseze neînțelegerile dintre comunitate şi învățător, să supravegheze moralitatea dascălilor tractuali, să facă o dată pe an vizita şcolară în parohiile din protopopiatul său, să controleze împlinirea datoriilor administrative ale învățătorului, să dea dispoziție ca parohiile să dețină un inventar legat de starea edificiului şi averii şcolare, să vegheze activitatea Preparandiilor, în cazul în care existau asemenea institute în protopopiatul lor, să urmărească interesul dascălilor de a se specializa, să organizeze concursuri pentru ocuparea posturilor cu salarizare mai mare de 80 de florini şi să înainteze dosarele la Ordinariat spre cercetare şi luarea unei decizii finale, să pună dascăli în posturile cu salarizare mai mică, în cazul în care aceştia nu erau numiți direct de către Ordinariat, să urmărească dacă dascălul ținea prelegeri şi probe practice (cultura pomilor fructiferi, legumicultura etc), să susțină cursuri pedagogice cu dascălii tractuali pe perioada vacanțelor semestriale analizând cunoştințele pedagogice şi de legislație şcolară ale acestora, să verifice cum funcționau şcolile de repetiție, iar în comunitățile în care acestea nu funcționau să impună introducerea lor[86].

În documentele de arhivă am identificat câteva protocoale tipizate legate de starea şcolilor greco-catolice din unele parohii din cadrul protopopiatul Vişeu, pe anul şcolar 1899/1890, ce conțin date despre personalul şcolii, numărul elevilor şi procentul de frecventare a cursurilor şi starea edificiului şcolar. Din protocolul întocmit de protopopul Paul Orosz despre starea şcolii greco-catolice din Moisei, pe anul şcolar 1899/1890, aflăm că: director şi catehet era Vasile Dragoş, iar învățător, Andrea Koman; acesta din urmă era în vârstă de 36 de ani, necăsătorit, cu studii preparandiale şi un salar de 300 florini; frecventa biserica împreună cu elevii, având şi o purtate morală bună; în ceea ce priveşte numărul elevilor: 315 copii între 6-15 ani erau obligați să meargă la şcoala, dintre care 210 (95-băieți şi 115-fete) la şcoala de toate zilele (6-12 ani), iar 105 (45-băieți şi 65-fete) la cea de repetiție; au frecventat efectiv cursurile şcolii de toate zilele 72 de copii (50 băieți şi 62 fete); pe 22 iunie s-a susținut examenul de sfârşit de an şcolar, prezidat de părintele protopop al districtului, Paul Orosz; la şcoala de toate zilele 65 elevi promovaseră examenul, dintre care 50 erau băieți, iar 15 fete; la sfârşitul anului şcolar 733 era numărul absențelor motivate, iar 468 a celor nemotivate; în privința edificiului şcolar, acesta era zidit din piatră, compus din 4 chilii; chilia şcolară era lungă de 6 m, lată de 3,5 m şi înaltă de 3,5 m; avea 5 ferestre, 12 bănci pentru şcolari, masă şi scaun pentru învățător; se efectua curățenie periodic; edificiul şcolar nu avea alte anexe şi nici grădină de pomărit; nu exista un fond şcolar; manualele: Catehismul (10 ex.), Istoria Biblică (10 ex.), ABCDariu romanu (20 ex.), Legendariu (2 ex.), Aritmetica (5 ex.), Geografia (1 ex.), Istoria patriei (1 ex.) şi Obiectele naturii erau aprobate de comisia arhidiecezei, iar cel de Limba maghiară de autor; protocoalele şcolare erau ținute toate în bună rânduială[87].

În cazul în care un post de învățător devenea vacant, protopopul era anunțat şi solicitat pentru a se îngriji de ocuparea postului respectiv. Preotul din Petrova, Ioan Călin, pe 8 iunie 1902, înaintează protopopului rugămintea de a face paşii necesari pentru ocuparea postului de cantor-învățător din localitate, devenit vacant în urma decesului titularului Vasile Popu[88].

Tot protopopul era cel care recomanda şi instala în cadrul comunităților pe dascălii calificați în posturile învățătoreşti şi prevăzuți de către Ordinariat cu decrete. Ioan Papius, vicar general episcopesc, comunică protopopului Paul Papp hotărârea luată în şedința

[86] ANCJFEGCCG, act 23/1863, f. 3-5 r.; Amiculu Scólei 28, 1863, 221-223.
[87] ANMMFPGCV, act 27/1890, f. 1-2.
[88] ANMMFPGCV, act 32/1902, f. 7.

https://biblioteca-digitala.ro

Consistoriului Şcolar, ținută la Gherla pe 1 ianuarie 1902, potrivit căreia, este îndemnat ca postul de cantor-învățător din Vişeul de Sus să fie ocupat de o persoană calificată[89].

În vederea perfecționării profesionale, periodic aveau loc reuniuni ale dascălilor, la care erau invitați şi preoții din district: protopopul Iuliu Dragoş prin circulara din 17 aprilie 1905, invită clerul districtual să participe la „Reuniunea docenților greco catolici romani din Maramuresiu", ce urma să aibă loc pe 11 mai în Petrova: *„Venerat Cler districtual! La adunarea gen. a docenților gr. cath. rom. Din Maramureş ținîndă est timp la 11 Maiu in Petrova in urma concrederei Revdu. Domn Vicariu introscria am onoare a ve invita"*[90].

Dascălii erau îndemnați să participe la cursuri de pregătire teoretică şi practică referitoare la producția agricolă: cultivarea pomilor fructiferi, legumicultură etc. şi la rândul lor să țină probe practice despre unele ramuri ale economiei rurale. La cererea vicarului Tit Bud, nr. 287 din 15 iulie 1905, protopopul Iuliu Dragoş, anunță, prin preoți, pe dascălii din tractul său, să participe la cursul de împletire a cosărcilor: *„Prea Onorate Domnule Protopoape! Apelul comisiunei pentru promovarea industriei în cauza cursului de a învăța impletirea cosărcilor şi al altor unelte in stabilimentu din Kokényes trămițându-l eşti vecercat a comunica cu domnii docenți din acel district şi a provoca mai des pre cei mai tineri dintre dânşii să iei parte la cursul acela"*[91], iar protopopul la rândul său prin circulara din 20 iulie 1905 le transmite preoților din subordine: *„Să străpune-erga remissionem-Ven. Cler. Districtual cu concredere a îndemna pre dnii docenți să ieie parte la cursul ținend in Kokényes"*[92].

Grija protopopilor pentru ca activitatea preoților, pe plan şcolar, să fie una rodnică, reiese şi din directiva trimisă de protopopul Iuliu Dragoş, pe 30 ianuarie 1905, preoților din tractul Vişeului în cadrul căreia atrage atenția asupra îndatoririlor şcolare ale acestora: *„Una dintre dătorințele noastre cele mai principali este şi supraveghiarea preste starea învățământului dela şcoalele noastre confesionale al căreia menire este asigurarea: că elevii şcolari să fie educați creştineşte prin o instrucțiune necesaria şi folositoare, ca apoi să devină fii lui Dzeu, membrii folositori societației omeneşti şi fii fideli religiunei şi bisericei creştineşti, precum şi patriei cetățeni buni"*[93].

În unele cazuri, preoții conlucrează cu autoritățile de stat împotriva interesului şcolii confesionale şi atunci protopopul trebuia să intervină pentru îndreptarea situației. În martie 1885, Paul Orosz, protopopul Vişeului, aduce la cunoțtiința Consistoriului că preotul din Moisei a fost ales „curator" (director), al şcolii de stat[94].

În septembrie 1905, Consistoriul Şcolar diecezan, cunoaşte că în Leordina, preotul George Timiş împreună cu unii credincioşi decid să dea şcoala la stat, ceea ce a stârnit nemulțumiri din partea autorităților diecezane, care comunică protopopului să meargă la fața locului, să adune informații despre starea situației şi să ia măsuri, pe care ulterior să le comunice autorităților ecleziastice superioare, *„Venind la cunoscința acestui Consistor cum că preotul din Leordina George Timiş in consfătuire cu unii credincioşi ar fi decis a da sala de învățământ a şcolei confesionale, pe sama şcolei de stat şi că învățământul şcolei confesionale să se țină în o chilie necorespunzătore- Frăției Tale se concrede a eşi în fața locului, a cerca lucrul şi a lua dispusițiune dacă sar intenționa aşa ceva ca să se împedece atari fapte care ar aduce cu sine stricarea şi ruina şcolei nostrte confesionale. Să-ți iei informațiune esactă şi despre alte cauze bisericeşti, şcolare fiind cu totă ingrijirea față de împrejurătile de acolo. Despre rezultatul cercării şi despre dispositiunile luate să relatezi aici cu informațiune eshauriată şi şi opiniune meritorie"*[95].

Protopopul Iuliu Dragoş, raporta că George Timiş, preotul din Leordina a închiriat casa parohială pe o perioadă de cinci ani la şcoala de stat pentru a obține un venit bisericii,

[89] ANMMFPGCV, act 36/1902, f. 3.
[90] ANMMFPGCV, act 8/1905, f. 4.
[91] ANMMFPGCV, act 19/1877, f. 21.
[92] ANMMFPGCV, act 19/1877, f. 22.
[93] ANMMFPGCV, reg. 208/1905, f. 12.
[94] Sularea 2008a, 250.
[95] ANMMFPGCV, reg. 208/1905, pachet 8, f. 25.

https://biblioteca-digitala.ro

dat fiind faptul că inspectorul şcolar regal l-a asigurat că are încuviinţarea superiorităţii bisericii. Fiindcă un perete nu putea fi dărâmat inspectorul a renunţat la contractul de închiriere, iar curatorul Senatului Şcolar ar fi propus să fie închiriată şcoala confesională. În decembrie protopopul Vişeului menţiona că arendarea casei parohiale (fosta casă a Erariului ce avea 12 camere) la şcoala de stat nu a primit aprobarea Consistoriului, ci a vicarului Tit Bud şi era de părere că aceasta este în avantajul bisericii. Consistoriul, pe 27 decembrie 1905, la propunerea canonicului Ioan Ivasco, dă undă verde în ceea ce priveşte contractul de închiriere căci „în împrejurările religioase care există în comitat n-ar fi consult să se ia la răspundere vicarul Tit Bud şi poporenii din Leordina”[96].

Înaintea începerii anului şcolar, protopopul îndemna comunităţile, prin preoţi, care erau din oficiu directori ai şcolilor confesionale, la renovarea şi pregătirea edificiilor şcolare pentru noul ciclu şcolar, iar înscrierea elevilor să se facă în primele zile ale lunii septembrie. Protopopul Iuliu Dragoş, pe 25 august 1904, scrie preoţilor şi credincioşilor: *„Mult Onoraţi Domni Preoţi! Preiubiţi în Christos Fraţi! Apropiinduse începerea anului şcolastic, în sensul ordinatiunei Consistoriali diec. dată mai de mult, am onoare cu iubire frăţească a ve concrede ca să ve îngrigiţi prin curatori pentru văruitul şi curăţitul localităţilor şcolare şi inscrierea elevilor şcolari să se înceapă în dilele prime a lunei Septemvre a. c., ear prelegerile in 16 Sept.- Unde nu sunt protocoalele şcolare prescrisă, să se procureze din banii bisericei seau a şcoalei”*[97].

Să adune din casele bisericeşti sumele necesare pentru buna funcţionare a Preparandiei diecezane, era o altă obligaţie din sfera învăţământului, pe care protopopul trebuia să o ducă la îndeplinire. Protopopul Alexiu Anderco, în iunie 1875, trimite preoţilor din tract o adresă cu sumele datorate de către parohii pentru buna funcţionare a Preparandiei diecezane[98].

Vicarul Maramureşului, Tit Bud, prin scrisoarea din 21 ianuarie 1901, îl provoacă pe protopopul Paul Pap să încaseze din districtul său, sumele restante pentru Preparandia diecezană şi fondul diecezan: *„Preav. Consistoriu diecesan cu ordinaţiunea de dtto. 2 Ian. A. c. nr. 69 mă recercă se midilocesc incasarea competintelor restante a preparandiei diecesană din acel District in summa de 352 fl. Precum şi competinţele restante a fondului diecesan câte de 1 fl. Anuale neplătite. Drept aceea am onore a Te recerca cumcă se încasezi fără întârziere acele competinţe relaţionând la acest oficiu despre starea lucrului”*[99].

Viaţa bisericească a cunoscut evoluţii importante şi în ciuda curentului de laicizare, Biserica a fost o instituţie de importanţă extremă pentru comunitatea românească până la Primul Război Mondial. Pe de o parte autoritatea protopopială şi Arhidiecezană au avut un rol important în calitate de agent indicator, iar de cealaltă parte enoriaşii şi-au adus aportul în păstrarea fiinţei etnice, a identităţii confesionale şi naţionale. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea Biserica rămâne un punct de sprijin puternic pentru naţiune, ea continuând să reprezinte un factor de identificare etnică şi naţională. Atunci când situaţia a cerut-o, Biserica a ştiut să-şi strângă credincioşii şi să-i antreneze în vederea conservării spiritualităţii creştine şi păzirea drepturilor naţionale. Biserica, prin slujitori ei, a înţeles că este necesar să-şi împartă atribuţiile între luminarea minţii şi purificarea sufletelor. Ea nu este numai o instituţie veche, trainică, încercată de-a lungul timpului, dar niciodată invinsă, ci ea este mai mult decât atât, un mod de viaţă şi de trăire, un crez, o punte de reconciliere între cele pieritoare şi cele veşnice. Acesta este şi motivul pentru care oamenii nu o percep numai în calitate de slujitori, ci mai ales de trăitori în biserică sau biserica însăşi.

[96] ANMMFPGCV, act 44/1905, f. 22; Sularea 2008a, 251.
[97] ANMMFPGCV, reg. 208/1902, f. 25.
[98] ANMMFPGCV, reg./1874-1875, f. 4.
[99] ANMMFPGCV, act 33/1901, f. 5.

https://biblioteca-digitala.ro

Literatura

ANCJFEGCCG	Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Cluj, Fond *Episcopia Greco-Catolică Cluj-Gherla.*
ANMMFPGCV	Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Maramureş, *Fond Protopopiatul greco-catolic Vişeu.*
Bud 1911	Tit Bud, *Date istorice despre Protopopiatele, Parochiile şi Mănăstirile Române din Maramureş din timpurile vechi până în anul 1911*, Gherla, 1911.
Genț 1912	Ioan Genț, *Administrația bisericească*, OradeaMare, 1912.
Marina 1998	Mihai Marina, *Maramureşeni-portrete şi medalioane,* Cluj-Napoca, 1998.
Miron 2004	Greta Monica Miron, *Biserica greco-catolică din Transilvania. Cler şi enoriaşi (1697-1782)*, Cluj-Napoca, 2004.
Moldovan 1872	Ioan Micu Moldovan, *Acte sinodale ale Bisericii române de Alba-Iulia şi Făgărațiu*, tom II, Blaj, 1872.
Rigman 2014	Ciprian Rigman, *Protopopiate şi protopopi în Dieceza Greco-Catolică de Gherla la mijlocul secolului al XIX-lea (1856-1868)*, Cluj-Napoca, 2014.
Sima 2003	Ana Victoria Sima, *Vizitele nunțiilor apostolici vienezi în Transilvania (1855-1868),* Cluj-Napoca, vol.I, 2003.
Sularea 2008a	Daniel Sularea, *Şcoală şi societate. Învățământul elementar confesional în Episcopia Greco-Catolică de Gherla (1867-1918)*, Cluj-Napoca, 2008.
Sularea 2008b	Daniel Sularea, *Viața religioasă în Dieceza Greco-Catolică de Gherla (1878-1891). Contribuții documentare*, Cluj-Napoca, 2008.
Şematism Episcopia Muncaci 1814	*Catalogus venerabilis cleri Almae dioecesis Munkatsinensis sede episcopali vacante pro anno MDCCCXIV,* Typis Stephan Ellinger, 1814.
Şematism Episcopia Muncaci 1856	*Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catolichorum dioecesis Munkácsiensis pro anno Domini MDCCCLVI*, Kassoviae, 1856.
Şematism Episcopia Muncaci 1900	*Schematismus cleri diocensis Szamosujváriensis graeci ritus catholicorum Pro anno a Christo Nato MDCCCC.*, Szamosujvárini, Typis Typographiae Dioecesanae, 1900.
Vulea 2009	Camelia Elena Vulea, *Biserica greco-catolică din vicariatul Hațegului(1850-1918)*, Cluj-Napoca, 2009.

https://biblioteca-digitala.ro

Greek Catholic Deanery Vişeu: Assignation, Archpriests, Skills and Achievements 1850-1905

(Abstract)

Romanian history is the history of a people who fought a constant battle with neighboring empires being to preserve and defend ethnic, language, religion. This battle has influenced conceptions and way of life of the Romanian people and the modern era Romanian history, moving into a new phase, upper, against the background of the new realities of economic and social, political, asserting more strong Romanian nation, the Romanian modern state formation, the national liberation struggle of the peoples of Europe from the domination of the Habsburg, Ottoman, Tsarist. Undoubtedly, period that includes the second half of the nineteenth century and the beginning of twentieth century, until World War I, was very important in the history of the Romanian national. This period was one in which the romanian society in Transylvania influenced by the general European developments, has experienced numerous changes on all levels.

Writing addresses, on the one hand, origin and evolution of the greek catholic Vişeu deanery and on the other hand make known the reader the archpriests of Vişeu. Regarding archpriest, it highlights its preparation, training of priests always stood out church functions and duties, the archpriest is appointed to implement the provisions of the bishop and to make known its wishes and demands clergy. Given the position of school inspector of Archpriest are highlighted and powers of its staff.

Church life important developments and despite the current secularization, the Church was an institution of utmost importance for the Romanian community to World War I. On the one hand deanery and archdiocesan authorities had an important role as an indicator agent, and on the other parishioners have contributed in preserving being ethnic, religious and national identity. In the second half of the nineteenth century church remains a strong foothold for the nation, it continues to be a factor of ethnic and national identification. When the situation demanded a church knew to gather believers and train them in order to preserve Christian spirituality and keeping national rights. The church, through its ministry, realized that it is necessary to divide powers between the enlightenment of the mind and purify the soul. She is not only an old institution, durable, tested over time, but never defeated, but she is more than that, a way of life and living, a creed, a bridge of reconciliation between mortal and eternal. This is why people do not perceive it only as servants but mostly lived in the church or the church itself.

Dan Constantin IFTIMI
Institutul de Istorie „George Barițiu" Cluj-Napoca
iftimidan@yahoo.com

https://biblioteca-digitala.ro

Vicarii greco-catolici ai Maramureşului între anii 1860 şi 1917

MARIUS CÂMPEANU

Cuvinte cheie: *Maramureş, vicariat, vicar foraneu, Preparandie, şcoală confesională, dascăl.*
Keywords: *Maramureş, vicarship, vicar forane, Normal School, confessional school, teacher.*

Prin reînființarea Vicariatului Greco-Catolic al Maramureşului, la 24 octombrie 1860, a fost încheiat un capitol sumbru din destinul spiritual al românilor din acest teritoriu. După mai bine de un veac, parohiile şi filiile greco-catolice din *Marmația* au fost desprinse dintr-o structură ecleziastică străină, aceea a eparhiei rutene de Muncaci, fiind încorporate în Episcopia Greco-Catolică de Gherla, înființată la 26 noiembrie 1853, prin bula pontificală *Ad Apostolicam Sedem*[1].

În intervalul de timp adus în prim-plan, la conducerea Vicariatului Greco-Catolic al Maramureşului s-au aflat următorii vicari foranei: Mihail Pavel (între anii 1860 şi 1872), Ioan Pop (între anii 1872 şi 1878), Mihail Kökényesdy (între anii 1878 şi 1887) şi Tit Bud (între anii 1887 şi 1917).

Mihail Pavel (1860-1872)

Primul vicar foraneu al Maramureşului s-a născut la 6 septembrie 1827, în comuna Recea, de lângă Baia Mare „într-o familie nobilă, dar săracă”[2]. Tatăl său, Constantin, a fost cântăreț de strană şi învățător. Mihail Pavel a urmat clasele gimnaziale şi liceale la Baia Mare, Satu Mare şi Caşovia. Studiile teologice le-a început la Colegiul Santa Barbara din Viena, dar din cauza Revoluției de la 1848 le va finaliza la Seminarul teologic de la Ungvár, în anul 1851.

Cariera ecleziastică a lui Mihail Pavel a început în anul 1852, când a fost hirotonit preot de episcopul Muncaciului, Baziliu Popovici. La puțin timp, după ce a îmbrăcat „haina preoției”, a fost numit secretar episcopal la Ungvár pentru parohiile greco-catolice „marmațiene” din cadrul diecezei de Muncaci, iar în anul 1854 a fost numit paroh la Apşa de Jos. Odată cu organizarea cancelariei în noua dieceză armenopolitană a renunțat la parohie, alăturându-se între anii 1856 şi 1860 „când a fost vatra rece”[3] episcopului Ioan Alexi pentru a îndeplini calitatea de notar consistorial. În anul 1860 a fost trimis ca paroh la Slatina, ulterior fiind numit în funcția de vicar al Maramureşului. În 1872 a fost învestit episcop de Gherla, iar în 1879 episcop de Oradea. S-a stins din viață la 1 iunie 1902, fiind înmormântat în cripta bisericii din Slatina, ctitoria sa[4].

În timpul păstoririi sale, succesele înregistrate, atât pe plan administrativ, cât şi cultural au fost impresionante, prin eforturile sale neobosite reuşind să coaguleze întregul bloc românesc din comitatul Maramureşului. Cea mai importantă realizare a fost soluționarea dosarului Sighetului, în anul 1871, în urma unei îndelungate activități petiționare, la care şi-au adus contribuția episcopul Ioan Alexi al Gherlei şi întreaga elită laică a Maramureşului din vremea respectivă, dintre care îi menționăm pe comitele suprem

[1] Dieceza Greco-Catolică de Gherla a luat ființă prin bula pontificală „Ad Apostolicam Sedem” din 26 noiembrie 1853. În componență au intrat 634 de parohii: 540 de parohii cu 350.000 de suflete desprinse din episcopia de Făgăraş şi 94 de parohii româneşti cu 60.000 de credincioşi desprinse de la episcopia de Muncaci.
[2] Georgescu 1927, 7.
[3] ANCJFEGCCG, dos. 1213/1860, f. 10v.
[4] Georgescu 1927, 7-12. Personalitatea marcantă a primului vicar foraneu al Maramureşului a fost reliefată în ultima contribuție istoriografică referitoare la elita ecleziastică greco-catolică din Transilvania în Popa-Andrei 2013, 294-297.

https://biblioteca-digitala.ro

Iosif Man, Gavrilă Mihaly de Apşa, Ioan Iurca şi Vasiliu Mihalca[5]. Pentru recuperarea parohiei Sighetului de sub jurisdicția ecleziastică a Muncaciului, vicarul Mihail Pavel „a recurs la locurile cele mai înalte, a călătorit la Gherla, mai de multe ori la Viena, ba şi la Roma necruțând nici ostenele, nici spese”[6].

Pentru a exemplifica activitatea petiționară a vicarului Mihail Pavel, atât în scopul recuperării parohiei Sighetului, a cărei biserică şi casă parohială „s-au zidit cu vectura şi lucrul mâinilor româneşti”, *Erariul*[7] dând „maeştrii şi materialul pentru dânsele”, cât şi pentru recunoaşterea Vicariatului Greco-Catolic al Maramureşului ca instituție ecleziastică românească, grăitoare este scrisoarea expediată episcopului Ioan Alexi, la 2 aprilie 1861. Prin intermediul misivei, arhiereul a fost rugat să intervină la „locurile mai înalte” pentru corectarea nedreptăților comise asupra comunității româneşti din Sighet şi pentru a nu se desemna, pe viitor, un alt vicar rutean aici, deoarece parohiile aflate de jur-împrejurul oraşului se aflau sub jurisdicția diecezei de Gherla. Referindu-se la sediul vicariatului, a considerat Sighetul ca fiind cel mai potrivit loc, arătând că în-afară de acesta „nu putem afla, acolo este fusul pe lângă care se învârteşte toată Marmația, acolo e vatra tuturor lucrurilor”[8]. O alternativă ar fi Slatina, aflată la mică depărtare de Sighet, „însă Tisa e o prăpastie mare de multe ori”, fapt ce ducea la îngreunarea situației, atât pentru vicar, care era obligat să se deplaseze pentru rezolvarea problemelor „dregătoreşti” de nenumărate ori la Sighet, reşedința comitatului, cât şi pentru ceilalți preoți-parohi pentru a fi în legătură directă cu oficiul vicarial[9]. Faptul că Sighetul nu s-a aflat sub jurisdicția ecleziastică a Gherlei a dus la întârzierea aprobării statutelor *Asociațiunii pentru cultura poporului român din Maramureş* şi implicit la privarea Preparandiei la dreptul de publicitate, aceasta funcționând în întreaga sa existență (între anii 1862-1870) doar ca o instituție de învățământ privată, din contribuțiile benevole ale clerului şi credincioşilor greco-catolici din Maramureş.

Drept consecință, pentru toate demersurile întreprinse de forurile superioare ale Bisericii Greco-Catolice din Transilvania (mitropolit, episcop, vicar), barierele birocratice, politice şi ecleziastice au fost îndepărtate o dată cu decretul Nunțiaturii Apostolice de la Viena, din 18 aprilie 1871, care a pus pe credincioşii români greco-catolici din Sighet sub jurisdicția eparhiei de Gherla. Imediat după recunoaşterea parohiei Sighetului, administrarea acesteia a fost încredințată preotului Ioan Pop, care îndeplinea la acea vreme calitatea de profesor de limba română şi de catehet la Gimnaziul Catolic din Sighet[10]. În anul anterior înfăptuirii acestui eveniment marcant din destinul confesional al comunității sighetene, vicarul Mihail Pavel l-a însoțit pe mitropolitul Ioan Vancea la lucrările Conciliului Vatican I, desfăşurate la Roma. De asemenea, a participat la primul Conciliu Provincial al Bisericii Greco-Catolice din Transilvania, desfăşurat la Blaj, între 5 şi 14 mai 1872[11].

Din punct de vedere cultural, vicarului Mihail Pavel îi revine calitatea de membru fondator, în anul 1860, alături de comitele suprem Iosif Man şi de alți intelectuali români, a

[5] Potrivit decretului Nunțiaturii de la Viena din 18 aprilie 1871, românii din Sighet au primit aprobarea de a-şi organiza o parohie proprie, în cadrul eparhiei de Gherla. În prima fază, prin intervenția vicarului Mihail Pavel, serviciile religioase au fost oficiate într-o capelă romano-catolică din centrul Sighetului. În anul 1890, Administrația financiară a statului a donat un teren amplasat central, începându-se edificarea unei biserici de piatră. Pe lîngă sprijinul venit din partea autorităților administrative, la edificarea, pictarea şi înzestrarea interioară a bisericii au contribuit financiar toate parohiile vicariatului Maramureşului. Biserica are hramul Adormirii Maicii Domnului şi a fost sfințită la 20 martie 1892 de delegatul episcopal, Alexandru Erdöss, împreună cu vicarul Tit Bud şi un număr de 19 preoți.

[6] Bud 1891, 39.

[7] *Erariul* = Administrația financiară a statului.

[8] ANCJFEGCCG, dos. 723/1861, f. 2v.

[9] ANCJFEGCCG, dos. 723/1861, f. 3. Trecerea succesivă a Tisei obliga la achitarea unei taxe la trecerea podului peste acest râu. Contravaloarea taxelor cumulate într-un an calendaristic se ridicau la ¼ din veniturile parohiale.

[10] Bud 1905, 12.

[11] Conciliul I 1886, XXIV.

https://biblioteca-digitala.ro

Asociațiunii pentru cultura poporului român din Maramureş[12]. Asociațiunea a fost cel mai important proiect cultural al Maramureşului din epoca modernă, la bază fiind o alianță a clerului greco-catolic cu elita laică. Obiectivul principal al acestui proiect de factură iluministă a fost sprijinirea învățământului elementar românesc din vicariat, organizat şi susținut de Biserică, prin formarea de dascăli calificați. Prin facilitarea accesului la educație a tinerilor proveniți din familiile româneşti exista posibilitatea formării unei elite intelectuale puternice şi a unei clase de mijloc, capabilă să îşi facă simțită prezența în domeniile economice, precum comerțul şi industria.

Dezideratele înfăptuite ale acestui organism cultural au fost înființarea unei Preparandii şi a unui convict (alumneu, internat). Preparandia a avut rolul de a forma învățători calificați, iar convictul a fost înființat pentru întreținerea, atât a elevilor ce frecventau cursul preparandial şi intenționau să devină dascăli, cât şi pentru tinerii fără posibilități materiale ce urmau cursurile gimnaziilor maghiare din Sighet. Din toamna anului 1860 şi până în primăvara anului 1861, un nucleu de intelectuali, clerici şi laici, au elaborat în limbaj juridic obiectivele şi modul de organizare a Preparandiei în cadrul *Asociațiunii*, demarând etapele premergătoare pentru organizarea şi funcționarea acestei instituții[13]. Vicarul Mihail Pavel a deținut funcția de vicepreşedinte a *Asociațiunii* şi de director a Preparandiei confesionale din Sighet.

Printre atribuțiile vicariale s-a numărat şi aceea de a întreprinde vizite în parohii, cercetând bisericile, casele parohiale şi şcolile confesionale. Mihail Pavel a fost conştient încă de la bun început de responsabilitățile ce-i revin prin exercitarea calității de vicar, arătând că „nimic nu-i mai scump înaintea ochilor mei ca împlinirea dregătoriei mie grațios concredinte aşa precum aşteaptă mai marii mei şi recere înaintarea religiunei, a bisericii şi a culturii poporului mie încredințat”[14]. Însoțit de juzii comunali, prin intermediul vizitelor desfăşurate în anul 1864, Mihail Pavel a luat un prim contact cu realitatea faptică din parohii, încercând să îmbunătățească starea materială a preoților şi a dascălilor. Inspectarea parohiilor a fost precedată de o „informare” adresată protopopilor şi preoților-parohi, pentru ca aceştia „să-şi întocmească lucrurile şcolare aşa încât mergând în vizită canonică să nu aflu defecte grosolane, în care caz voi fi silit a face arătare la locuri competente”[15]. Constatând faptul că în anumite parohii nu se aplică schema salarizării preoților şi cantorilor din anul 1836, prevedere elaborată pentru credincioşii greco-catolici din Ungaria, vicarul Mihail Pavel, în consens cu comunitățile parohiale, a hotărât ca fiecare credincios („colon”) „anual să dea două mierțe de bucate, care are vite trăgătoare o zi de lucru cu acele(a), care n-are, două zile cu pălmile, şi se dea preotului lemne de focărit”[16]. A mai fost preocupat de aspectele matrimoniale şi de modul în care era respectat sacramentul Căsătoriei de credincioşi. În acest sens, a analizat situația căsătoriilor „învrăjbite” şi a relațiilor de concubinare (aproximativ 200 de cazuri în tot vicariatul) pe care a încercat, unde n-au existat piedici „a le străface în căsătorii legiuite”[17].

[12] Deşi statutele n-au fost aprobate de guvern decât în anul 1868, *Asociațiunea* şi-a început activitatea încă din anul 1860. Activitatea acestei instituții culturale, desfăşurată între anii 1860 şi 1905, a fost reflectată de Bud 1906 şi Koman 1937.

[13] Preparandia din Sighet a fost înființată în anul 1862, avându-l la conducere pe profesorul Ioan Buşiția, absolvent al Institutului pedagogic de la Viena, fost dascăl al Şcolii Normale Districtuale din Lăpuşul Unguresc (Târgu Lăpuş). În cadrul Preparandiei au fost pregătiți aproximativ 120 de docenți pentru şcolile confesionale din vicariat şi din ținuturile (comitatele) învecinate locuite de români. În anul 1870 va „fuziona” cu Preparandia de stat, predarea materiilor şcolare făcându-se exclusiv în limba maghiară. Relevante pentru această problematică sunt următoarele studii: Buşiția 1880; Paul 1978; Popeangă 1982.

[14] ANCJFEGCCG, dos. 1609/1864, f. 1r.

[15] ANMMFPGCIZ, dos. 44/1869-1870, f. 3v.

[16] ANCJFEGCCG, dos. 1609/1864, f. 1v.; ANMMFPGCC , dos. 26/1866, f.6.

[17] ANCJFEGCCG, dos. 1609/1864, f. 1r.

https://biblioteca-digitala.ro

În calitate de inspector şcolar, Mihail Pavel a încercat să asigure condiţiile optime, necesare organizării şi funcţionării şcolilor confesionale din vicariat. În acest sens, a discutat cu părinţii renitenţi explicându-le importanţa educării copiilor şi cu docenţii pentru eficientizarea actului educaţional. A înfiinţat şcoli în parohiile în care nu fuseseră în perioada anterioară, astfel încât la 6 august 1864 funcţionau şcoli în toate comunele „marmaţiene". La 4 octombrie 1864, după patru ani de la instalarea sa în parohia Slatina, a invitat întregul cler maramureşean la sfinţirea şi deschiderea şcolii noi de piatră[18]. În întreaga perioadă, în care a îndeplinit calitatea de vicar, Mihail Pavel s-a preocupat de dotarea corespunzătoare a şcolilor confesionale cu manuale şcolare, pe care le-a comandat de la tipografia diecezană din Gherla. De nenumărate ori, au existat întârzieri în recuperarea contravalorii acestora, vicarul îndemnând pe preoţi ca sumele de bani să fie suportate din fondurile parohiale („lada bisericii").

Una din principalele cauze ce a determinat, în multe situaţii, întârzierea sau întreruperea temporară a prelegerilor şcolare a fost remuneraţia derizorie achitată dascălilor, la care se adăuga întârzierea cu care majoritatea comunităţilor parohiale îşi onorau obligaţiile faţă de aceşti „luminători" ai satelor maramureşene. Numeroasele informări şi plângeri trimise vicarului de către dascăli scot în evidenţă faptul că, atât preoţii-parohi şi senatele şcolare, cât şi antistiile comunale, actanţi principali la nivelul lumii rurale în asigurarea resurselor financiare necesare desfăşurării procesului educaţional, nu au fost preocupaţi în mod constant de asigurarea salariilor dascălilor, dotarea cu rechizite şcolare şi manuale didactice şi, implicit, de asigurarea frecvenţei şcolare. Din aceste considerente, vicarul maramureşean a intervenit fie personal, fie prin intermediul corespondenţei oficiale cu protopopii, cerându-le imperios să se deplaseze în parohii pentru remedierea situaţiilor ivite. În urma întâlnirilor cu senatele şcolare şi cu „oficiolatele politice" protopopii făceau tot posibilul pentru găsirea unor soluţii concrete, hotărârile luate fiind consemnate într-un proces verbal, care, ulterior, era înaintat vicarului. Referindu-se la nenumăratele demersuri îndreptate către „oficiolatele politice", rămase fără efectul scontat, venite din partea sa sau a protopopilor, Mihail Pavel a definit dezinteresul autorităţilor ca pe un act voluntar, făcut intenţionat şi deliberat, pentru ca naţia română „să rămână în întuneric ca să nu-şi cunoască situaţiunea, interesele şi drepturile sale"[19].

În majoritatea parohiilor din vicariat, salariile dascălilor au fost suportate în urma arendării dreptului de cârciumărit, din aşa-numitele „venituri regale", care erau încredinţate de antistiile comunale şcolilor confesionale sau bisericilor. Mai existau situaţii în care salarizarea dascălului şi întreţinerea şcolii se făcea printr-o contribuţie financiară anuală repartizată pe fiecare familie în parte (aşa-numitul „arunc" sau „eieptare pe popor"). Pentru stabilitatea dascălilor autohtoni, dar şi pentru atragerea altora, dinafara comitatului, Mihail Pavel a reglementat pe bază contractuală salarizarea regulată a dascălilor. În acest sens, staţiunile docenţiale din acest vicariat au fost considerate cele mai bine remunerate din întreaga dieceză a Gherlei, fiind un prilej de bucurie „acelui preparand care a putut să ajungă dascăl în Maramureş"[20]. Această sistematizare a veniturilor dascălilor a atras după sine eliminarea vechilor cantori-docenţi, care se mulţumeau cu o plată modestă în schimbul câtorva ore de catehizare a copiilor cu vârstă şcolară. De multe ori, piedicile în calea progresului educaţiei erau puse de către unii reprezentanţi ai clerului local şi de către membrii senatelor şcolare care, între un dascăl absolvent de preparandie, ce pretindea o soluţiune docenţială decentă şi un cantor ce-şi asuma atribuţii de dascăl şi avea pretenţii salariale modeste, opta în favoarea ultimului, datorită precarităţii financiare în care se găsea comunitatea. Documentele vremii semnalează numeroase cazuri în care vicarul Mihail Pavel

[18] ANMMFPGCI, dos. 9/1864-1865, f. 3. Bud 1891, 41.
[19] ANCJFEGCCG, dos. 481/1867, f. 1v.
[20] Bud 1906, 22.

https://biblioteca-digitala.ro

a intervenit cu fermitate, dispunând protopopilor să-i introducă pe dascălii calificați, absolvenți ai cursurilor preparandiale, atrăgând totodată atenția preoțimii locale asupra îndatoririlor ce trebuiesc îndeplinite şi a consecințelor canonice la care se expune prin nerespectarea dispozițiilor diecezane[21].

Sintetizând situația învățământului confesional românesc din vicariat, în această perioadă, nu putem decât să reproducem cuvintele vicarului Pavel, care a arătat că, deşi sunt şcoli şi dascăli în fiecare comună: „de vom intra fără ştire în şcoală aflăm câte trei-patru pruncuți contraşi într-un unghi şi tremurând parte pentru rigoarea frigului, parte pentru frica vergei ce(le)i mari, care e culcată a lungul mesei, învățătorul şede în chilia sa caldă, cu pipa”[22].

În ceea ce priveşte veniturile obținute de primul vicar al Maramureşului, amintim faptul că odată cu înființarea vicariatului pentru românii marmații („pro districtibus valahicus”), conform diplomei imperiale emise de Maria Tereza, la 24 august 1776, pentru vicar a fost stabilit un salariu anual de 800 florini[23]. Ulterior, prin înființarea unui vicariat (arhidiaconat) în comitatul Satu Mare, salariul vicarial a fost înjumătățit. Deşi vicariatul sătmărean a fost desființat între timp, până în primăvara anului 1861, suma de 400 florini nu a fost inclusă în drepturile financiare cuvenite vicarului maramureşean. Anual, Mihail Pavel mai beneficia din Fondul religionar de aşa-numitul „ajutor al ospitalității” de 200 florini, suma fiind acordată pentru acoperirea cheltuielilor cu asesorii „care se vor aduna la Consistoriu, să-i prevadă barem cu pâine”[24].

În anul 1866, salariul vicarial a fost de 420 florini, suma fiind asigurată din Fondul religionar maghiar. Potrivit afirmațiilor lui Mihail Pavel, de cele mai multe ori „soluțiunea vicarială” era mică şi derizorie, nereuşind să acopere integral „spesele excursiunilor şi călătoriilor de lipsă”, şi cheltuielile cu asesorii, care luau parte la şedințele Consistoriului subaltern[25]. Beneficiul vicarial era completat de venitul obținut din administrarea parohiei Slatina, alcătuit din lectical şi stolele percepute pentru serviciile religioase oficiate enoriaților (botezuri, cununii, inmormântări, sfeştanii etc.). În anul amintit, lecticalul a fost fixat la un florin pentru fiecare familie în parte, dar potrivit vicarului, acesta nu fusese plătit de mai mult de jumătate dintre enoriaşi, în ultimii doi-trei ani. Colectarea deficitară şi anevoioasă a lecticalului nu putea să asigure un trai decent, Mihail Pavel afirmând că „din venitul parohiei, fără economie, abia aş avea pâinea de toate zilele”. Pentru completarea veniturilor, vicarul mai practica agricultura, cultivând terenurile pe care le lua anual în arendă sau făcea cărăuşie la mina de sare din Ocna-Slatina („purta sarea cu vitele”)[26].

Dacă facem o comparație cu salariile anuale ale celorlalți vicari foranei din cadrul Episcopiei Greco-Catolice de Gherla, obținute în aceeaşi perioadă, se poate observa faptul că venitul vicarului Mihail Pavel, de 420 florini, era mai mare în comparație cu cel de 300 florini ce fusese stabilit pentru vicarul Rodnei, la data înființării acestui vicariat, şi mai mic raportat la salariul de 750 florini pe care îl primea vicarul Silvaniei[27]. Într-un conspect, din anul 1857, referitor la veniturile preoților din Hațeg, a fost precizat faptul că venitul anual al vicarului a fost de 200 florini[28].

---

[21] ANMMFPGCC , dos. 23/1865, f. 27, 48, 50.
[22] ANCJFEGCCG, dos. 481/1867, f. 2r.
[23] „Cum pro remotius situatis districtibus valachicis unus vicarius cum annuis 800 florenis ex proventibus vacantis episcopatus Magno-Varadiensis dependendis benigne resolutus...”. Bud 1905, 7.
[24] ANCJFEGCCG, dos. 723/1861, f. 1v.
[25] Ibidem, dos. 2881/1866, f. 1v.
[26] Ibidem.
[27] Andrei 2006, 78.
[28] Din venitul anual al vicarului Hațegului, 120 florini proveneau din Fondul religionar, 60 florini din Fondul bobian şi 20 florini erau obținuți de pe urma "porțiunii canonice". Pentru mai multe informații a se vedea Vulea 2009, 82-86.

https://biblioteca-digitala.ro

Pentru calităţile şi realizările avute, atât pe plan ecleziastic, cât şi pe plan politic, vicarul Mihail Pavel s-a bucurat de recunoştinţa întregii naţii române din comitat. La 4 decembrie 1871, după 26 de ani în care, în „dieta ţării", comitatul Maramureşului a avut doar reprezentanţi maghiari, românii din cercul electoral al Sighetului l-au ales pe Mihail Pavel să-i reprezinte, în calitate de deputat, în Parlamentul ungar. Momentul emoţionant al alegerii a fost redat în presa vremii în cuvintele următoare: „Alegerea s-a făcut în perfectă unanimitate, în 4 decembrie, în sala mare a prefecturii, în prezenţa unui mare număr de alegători, în mare parte români, sub prezidiul Domnului vice-comite Vasiliu Mihalca. Ne saltă inima de bucurie când auzim străbunele vivate în onoarea unui român. Numai tricolorul nostru naţional mai lipsea pentru ca spectacolul să fie întreg şi demn de însufleţire. Dacă d(omnu)l Pavel n-ar avea alt merit decât numai că e născut român, chiar şi în acest caz am felicita pe fraţii noştri din cercul Sighetului pentru noua direcţiune observată în exercitarea celui mai scump drept constituţional. Domnia sa însă are un trecut binemeritat de naţiunea română, un trecut care nu-i va permite să lucre(ze) altfel decât pentru binele poporului român"[29].

Alte gesturi de recunoştinţă din partea clerului şi a credincioşilor greco-catolici din Maramureş au fost exprimate pe întreaga durată a deplasării vicarului Mihail Pavel de la Slatina la Gherla, noua sa reşedinţă episcopală, desfăşurată începând cu data de 19 februarie 1873[30]. În toate parohiile pe care le-a străbătut, vicarul a fost însoţit de călăreţi, deplasarea până la extremitatea comitatului către Cavnic făcându-se în sunetul clopotelor bisericilor. A fost înconjurat de alaiuri formate din români îmbrăcaţi în haine frumoase de sărbătoare şi preoţi îmbrăcaţi în „ornate" bisericeşti. Pe lângă respectul şi ataşamentul câştigat din partea populaţiei româneşti din Maramureş, Mihail Pavel s-a bucurat de respect şi pe plan extern, în anul 1870, conferindu-i-se distincţia de cavaler al ordinului Francisc Iosif I.

Ioan Pop (1872-1878)

După desemnarea lui Mihail Pavel în calitatea de episcop al Gherlei, la conducerea Vicariatului Greco-Catolic al Maramureşului a fost numit Ioan Pop, preot-paroh la Vad (azi, Vadu Izei) şi protopop al districtului Mara. Acesta a îndeplinit oficiul de vicar al Maramureşului între anii 1872 şi 1878.

Ioan Pop s-a născut în anul 1834, în satul Cig din Ţara Silvaniei[31]. A absolvit cursurile teologice la Viena, după care, până la căsătorie, a îndeplinit funcţia de arhivar diecezan la Gherla. După hirotonie, a fost paroh în Tăuţii de Jos, în paralel îndeplinind şi funcţia de protopop al districtului Baia Sprie. În anul 1866 a fost desemnat paroh la Vad şi protopop al nou-înfiinţatului protopopiat Mara. A murit la 10 decembrie 1878, la vârsta de 44 de ani[32].

După cum s-a menţionat, încă din anul 1864, la nivel de vicariat, Mihail Pavel a pus bazele unei reţele şcolare bine organizate. Şcolile confesionale primare se aflau sub autoritatea bisericească, protopopii îndeplinind calitatea de inspectori şcolari, iar preoţii pe aceea de directori şi preşedinţi ai senatelor şcolare. La început, Ioan Pop a fost administrator vicarial, învestirea sa oficială având loc la 6 noiembrie 1872[33]. Anterior numirii sale în calitatea de administrator vicarial, la 20 aprilie 1872, a trimis Ordinariatului diecezan o scrisoare ce conţinea observaţiile inspectorului şcolar comitatens Istvan Szilagyi referitoare la şcolile confesionale din vicariat. Potrivit raportului, la unele şcoli confesionale frecvenţa a

[29] Federaţiunea 1871, 483.
[30] În şedinţa Consistoriului subaltern al Maramureşului desfăşurată la Vad, la 4 februarie 1873, a fost elaborat un „proiect de program" privitor la însoţirea noului episcop Mihail Pavel, în drumul său de la Slatina la Gherla. Instalarea, ca episcop de Gherla, a fost fixată pentru 23 februarie 1873. ANMMFPGCC , dos. 43/1873, f. 4.
[31] În prezent, localitatea se află în judeţul Satu Mare.
[32] ANCJFEGCCG, reg. 686, f. 53.
[33] Instalarea solemnă a administratorului vicarial Ioan Pop a fost realizată în ianuarie 1875, de episcopul Mihail Pavel. Conf. Bud 1891, 42.

https://biblioteca-digitala.ro

fost nesatisfăcătoare, nu existau pepiniere şcolare şi terenuri de gimnastică. În concluzie, acestea nu corespundeau prevederilor legislative existând pericolul de a fi transformate în şcoli comunale. Pentru a fi cât mai bine informat în privința şcolilor confesionale, Ioan Pop a cerut protopopilor să prezinte situațiile existente la nivel de protopopiat, acestea urmând a fi analizate în următoarea şedință a Consistoriului subaltern al Maramureşului. În scopul contracarării politicii statului dualist ce viza transformarea şcolilor confesionale în şcoli comunale, la începutul anului 1873, vicarul Ioan Pop a propus întocmirea unor statute, în baza Legii XXXVIII din 1868, prin care să se asigure o mai bună susținere a şcolilor confesionale şi implicit îmbunătățirea situației materiale a dascălilor. Pentru realizarea acestui obiectiv a fost constituită o comisie formată din cinci membri: Ioan Pop (administratorul vicarial), Mihail Kökényesdy (protopopul Cosăului), Ioan Buşiția (profesor la Preparandia de stat din Sighet), dr. Ioan Mihalyi (avocat) şi Petru Cupcea (învățător la Călineşti)[34].

Procesul de etatizare a şcolilor primare româneşti va cunoaşte un grad pronunțat după decesul, în anul 1871, a ministrului învățământului József Eötvös şi numirea lui Ágoston Trefort. Noul ministru a modificat cadrul legislativ şcolar, impunând învățarea obligatorie a limbii maghiare în toate şcolile primare din Ungaria şi Transilvania. Potrivit circularei transmise de episcopul Mihail Pavel, la 12 aprilie 1873, vicarul Ioan Pop a fost chemat la Gherla, la 28 aprilie, pentru a discuta, alături de membrii Ordinariatului diecezan şi de ceilalți vicari foranei, situația şcolilor confesionale din întreaga dieceză şi pentru „aflarea modalității celei mai bune şi corespunzătoare a susținerii şi prosperării şcolilor noastre poporale confesionale”[35]. În privința învățământului primar, dorind să aşeze lucrurile pe un făgaşul normal, începând cu anul şcolar 1875-1876, Ioan Pop a deschis o practică nouă în administrația vicarială din Maramureş. Potrivit acesteia, atât el, cât şi vicarii care i-au urmat, la începerea fiecărui an şcolar vor emite circulare către preoți şi dascăli, prin intermediul acestora fiind transmise recomandările necesare pentru ca procesul de învățământ să se desfăşoare în condiții optime[36].

În timpul vicarului Ioan Pop au debutat vizitele inspectorului şcolar comitatens la şcolile primare din vicariat, acestea desfăşurându-se la sfârşitul fiecărui an şcolar. La inspecțiile şcolare, de regulă, lua parte şi vicarul. Prima inspecție a fost planificată pentru lunile mai-iunie 1876, dar aceasta nu a mai avut loc deoarece inspectorul şcolar s-a îmbolnăvit[37]. În septembrie 1876 a fost numit inspectorul şcolar Bartolomeu Féjer. Anterior vizitelor pe care intenționa să le desfăşoare la şcolile confesionale, împreună cu inspectorul şcolar comitatens, la 16 mai 1877, Ioan Pop a transmis protopopilor o circulară prin intermediul căreia au fost îndemnați să solicite preoților să se respecte durata minimă de opt luni a anului şcolar (orele se vor desfăşura până la data de 15 iunie 1877), cerându-se totodată dascălilor să-şi țină prelegerile cu regularitate, iar edificiile şcolare să fie igienizate şi aerisite[38].

În conformitate cu prevederile Legii XXXVIII din 1868, la nivel de comitat, puteau fi organizate anual conferințe învățătoreşti. Scopul acestora consta în identificarea dificultăților existente în „comunele bisericeşti”, găsirea soluțiilor eficiente pentru depăşirea acestora şi implicit tendința de îmbunătățire şi perfecționare a procesului educațional. Vicarului Ioan

[34] ANMMFPGCC , dos. 42/1879, f. 31.
[35] Idem, FOPGCSŞ, dos. 26/1872-1878, f. 44.
[36] Prima circulară vicarială, care conține setul de norme ce trebuie respectat pentru susținerea şcolilor şi a învățătorilor a fost emisă la 25 septembrie 1875.
[37] Printr-o scrisoare redactată la 30 mai 1876, vicarul Ioan Pop l-a împuternicit pe Vasiliu Gyenge, protopopul Izei, să inspecteze şcolile confesionale din protopopiat şi să participe la examinarea elevilor la sfârşitul anului şcolar. ANMMFPGCIZ, dos. 51/1876, f. 21.
[38] Idem, FPGCI, dos. 36/1877, f. 23. Idem, FPGCIZ, dos. 61/1878, f. 20.

https://biblioteca-digitala.ro

Pop i se datorează primele încercări de organizare anuală a conferinţelor învăţătoreşti, la nivel de protopopiate.

La 12 februarie 1875, vicarul Ioan Pop a invitat pe toţi dascălii, protopopii şi asesorii consistoriali să se prezinte la data de 15 martie 1875, la Sighet, în sala de şedinţe din sediul administraţiei comitatense. În cadrul adunării desfăşurate în această zi s-a luat hotărârea înfiinţării *Reuniunii învăţătorilor greco-catolici din Maramureş*, hotărâre care „dând numaidecât de piedici a rămas nerealizată”[39], după cum a afirmat vicarul. Chiar dacă în anul următor, conferinţele învăţătoreşti nu s-au desfăşurat, Ioan Pop nu va renunţa la această iniţiativă, pe care o va aduce în discuţie în cadrul şedinţei consistoriale desfăşurată la Vad, în 1 februarie 1877. Având bază juridică în prevederile Legii din 1868 şi în circulara vicarului general Ioan Anderco Homorodeanu din 21 mai 1872, vicarul a stabilit ca locul de desfăşurare pentru aceste adunări docenţiale să fie protopopiatele Iza şi Mara, pentru fiecare grup format din cîte trei protopopiate[40].

Deşi a îndeplinit demnitatea de vicar foraneu al Maramureşului pentru un scurt interval de timp, Ioan Pop s-a evidenţiat pentru faptul că a continuat programul de organizare a învăţământului confesional, iniţiat de predecesorul său, vicarul Mihail Pavel. De asemenea, s-a remarcat prin faptul că a făcut primele demersuri pentru organizarea conferinţelor învăţătoreşti, la nivel de protopopiate, şi a *Reuniunii învăţătorilor greco-catolici din Maramureş*, iniţiative rămase însă în formă de proiect.

Mihail Kökényesdy (1878-1887)

Al treilea vicar al Maramureşului a fost Mihail Kökényesdy, parohul Bârsanei şi protopopul districtului Cosău. A îndeplinit funcţia de vicar foraneu din decembrie 1878, până în septembrie 1887[41]. Înainte de a fi parohul Bârsanei, a fost preot-cooperator („coadjutor”) la Săpânţa şi paroh la Biserica Albă, parohii aflate în Protopopiatul Greco-Catolic Sighet. De-a lungul timpului, a mai îndeplinit funcţiile de notar al Consistoriului subaltern „marmaţian”, catehet şi profesor de limba română la Gimnaziul Catolic din Sighet.

Pentru prima etapă, aceea de administrator vicarial, relevantă este scrisoarea preoţilor şi a credincioşilor greco-catolici din Maramureş trimisă episcopului Gherlei la 24 decembrie 1881. În misivă, a fost expus meritul deosebit avut de Mihail Kökényesdy la procurarea materialelor necesare edificării lăcaşului de cult din Sighet. De asemenea, a mai fost amintit faptul că, în cei şapte ani în care a îndeplinit funcţia de notar consistorial, a apărat cu fermitate interesele naţiunii române din comitat, iar ca paroh al Bârsanei a construit o frumoasă biserică de piatră. În concluzie, a fost arătat faptul că: „în scaunul vicarial ne va bucura un atare bărbat binemeritat care să poftească deplin încrederea noastră, (care) este supus, loial şi poartă la inima sa cauzele clerului, poporului şi a bisericilor”[42].

Perioada în care Mihail Kökényesdy a deţinut funcţia de administrator vicarial a fost marcată de promulgarea unor legi şcolare, care restrângeau predarea şi învăţarea limbii materne în favoarea limbii maghiare, şcoala devenind un instrument al procesului de maghiarizare. Primii paşi au fost realizaţi încă din anul 1870 prin introducerea manualelor maghiare în şcolile confesionale româneşti. În 1879 a fost promulgată Legea XVIII, potrivit căreia, dacă într-o şcoală cu limba de predare nemaghiară nu se constata progres în învăţarea limbii maghiare, după trei avertismente se dispunea închiderea acesteia şi deschiderea unei şcoli comunale. Prin această lege, învăţământul în limba maghiară a fost impus obligatoriu în

[39] Idem, FPGCC, dos. 42/1873, f. 71-72.
[40] Ibidem. Protopopiatul Iza a fost gazda conferinţei învăţătorilor din protopopiatele Ieud, Vişeu şi Iza, iar protopopiatul Mara pentru învăţătorii din protopopiatele Sighet, Cosău şi Mara.
[41] A decedat la 1 septembrie 1887, la vârsta de 55 de ani, după 32 de ani de slujire preoţească. ANCJFEGCCG, reg. 686, f. 70-71.
[42] Ibidem, dos. 1017/1882, f. 2-9.

https://biblioteca-digitala.ro

toate şcolile primare din Ungaria şi Transilvania[43]. Învățătorii au fost obligați ca în termen de trei ani să învețe limba maghiară pentru a o putea preda, iar preparandiilor care nu au avut limba maghiară ca limbă de predare, li s-a impus ca după trei ani de studiu, absolvenții să stăpânească limba maghiară. Cei care au absolvit preparandia aveau un termen de patru ani pentru învățarea limbii maghiare, nivelul de însuşire a limbii fiind atestat printr-un examen susținut în fața inspectorului şcolar comitatens[44].

Eliminarea limbii române din învățământul secundar a dus la înlăturarea lui Ioan Buşiția, în 1879, de la Preparandia de stat din Sighet, unde funcționa ca profesor de limba română, încă din anul 1870. Acesta a fost transferat la Sárospatatak, în pofida intervențiilor făcute de vicar la forurile superioare. Chiar mai mult, în anul 1885, profesorului catehet din Sighet i s-a interzis predarea religiei în limba română la Gimnaziul reformat.

În vara anului 1879, Mihail Kökényesdy a cerut docenților să se prezinte la cursul preparandial de şase săptămâni, de învățare a limbii maghiare, organizat la Sighet, în conformitate cu reglementările Legii XVIII din 1879[45]. De asemenea, pentru acoperirea „stațiunilor docențiale" cu învățători calificați şi bine pregătiți, a propus Ordinariatului diecezan ca posturile vacante să fie ocupate cu absolvenți de teologie care, până la primirea harului divin prin Sfânta Taină a Hirotoniei, să acumuleze experiență, calificându-se mai întâi ca dascăli.

În anul 1883, în urma unei decizii luate de Consistoriul subaltern al Maramureşului şi după aprobarea statutelor de către Ministerul de Culte şi Instrucțiune Publică, a fost înființată *Reuniunea învățătorilor greco-catolici din Maramureş*. Adunarea oficială, de constituire a Reuniunii, s-a desfăşurat în sala de şedințe a comitatului, la 16 noiembrie 1883[46]. În cadrul acestei şedințe a fost ales un comitet de conducere, care a avut următoarea componență: preşedinte – vicarul Mihail Kökényesdy; vicepreşedinte – Tit Bud, protopopul Marei; notar primar – învățătorul Petru Cupcea din Călineşti şi notar secundar – învățătorul Augustin Pop din Sat-Şugatag. De asemenea, au mai fost aleşi: un casier, un bibliotecar, 12 învățători (în calitate de membri) şi şase supleanți.

Situația învățământului românesc se va agrava odată cu numirea lui Gyula Zágrocki, la data de 1 septembrie 1883, în calitate de inspector şcolar pentru comitatul Maramureşului. Acesta a manifestat un interes excesiv pentru şcolile de stat cu limba de predare în maghiară. Începând cu luna septembrie a anului 1884, a făcut numeroase demersuri pentru înființarea unor şcoli de stat în Protopopiatul Greco-Catolic Vişeu. Pentru a contracara aceste acțiuni, la recomandarea Consistoriului şcolar de la Gherla, vicarul Mihail Kökényesdy împreună cu Tit Bud, protopopul Marei, s-au deplasat de nenumărate ori în parohiile din protopopiatul amintit, pentru ca, în înțelegere cu senatele şcolare, să zădărnicească acest plan de deznaționalizare. Lupta pentru păstrarea caracterului confesional al şcolilor româneşti a continuat şi în anii următori. În anul 1885, vicarul s-a confruntat cu situații similare în protopopiatele Iza şi Ieud, unde a trebuit să țină piept dascălilor care fuseseră ademeniți de veniturile pe care le-ar putea obține dacă sprijineau proiectul înființării şcolilor de stat.

Mihail Kökényesdy a deținut funcția de vicepreşedinte a *Asociațiunii pentru cultura poporului român din Maramureş* şi de director al convictului, finanțat prin donațiile făcute de

[43] În paragraful 4 s-a prevăzut faptul că: „limba maghiară face parte din obiectele de studiu obligatorii în toate şcolile primare publice". Potrivit istoricului G. Sima, această lege a fost începutul procesului de distrugere a naționalităților şi de înființare „pe ruina vieții acestora" a statului național maghiar. Sima 1915, 23.

[44] Pentru mai multe informații referitoare la Legea XVIII din 1878 cu „planul de invățământ pentru şcolile poporale nemaghiare...", a se consulta Bud 1883, 304-355.

[45] ANMMFPGCC , dos. 42/1873-1879, f. 82-83.

[46] Idem, FPGCIZ, dos. 71/1882, f. 6. În cadrul diecezei de Gherla au funcționat cinci reuniuni învățătoreşti: Reuniunea învățătorilor români sălăjeni, Reuniunea „Mariana" de la Rodna, Reuniunea învățătorilor din jurul Gherlei, Reuniunea învățătorilor greco-catolici din Satu Mare şi Ugocea şi Reuniunea învățătorilor greco-catolici din Maramureş (înființată la Sighet, în anul 1883).

https://biblioteca-digitala.ro

reprezentanții clerului greco-catolic şi de intelectualitatea românească din comitat. Deschiderea convictului s-a realizat în anul şcolar 1886-1887, pentru un număr de 12 elevi. În calitatea de director, Mihail Kökényesdy s-a preocupat de aspectele privitoare la organizarea şi funcționarea acestuia: numirea unui prefect, publicarea concursului pentru ocuparea locurilor din internat, inițierea de colecte pentru întreținerea alumnilor şi redactarea regulamentelor de ordine interioară[47].

Vicarul Mihail Kökényesdy s-a bucurat de respectul şi ataşamentul întregului cler greco-catolic din Maramureş. În sprijinul acestei afirmații vine o scrisoare trimisă episcopului Ioan Szabo de către reprezentanții preoțimii şi a credincioşilor din vicariat, în noiembrie 1881, prin care s-a solicitat confirmarea administratorului vicarial Kökényesdy în funcția de vicar foraneu. Documentul poartă, atât semnăturile protopopilor, preoților şi ale coratorilor, în calitate de reprezentanți ai „comunelor bisericeşti", cât şi ale unor juzi comunali, în calitate de reprezentanți ai autorităților administrative comitatense. Printre argumentele expuse, pot fi enumerate următoarele: buna guvernare a vicariatului în cei trei ani de administrare, implicarea la edificarea bisericii din Sighet, experiența acumulată în cei şapte ani în care a deținut calitatea de notar consistorial („ne-a apărat interesele poporului"), experiența ca protopop al Cosăului, începând din anul 1867 şi, nu în ultimul rând, faptul că la Bârsana, unde era paroh, a construit o monumentală biserică de piatră[48]. În anul 1882, Mihail Kökényesdy a făcut parte din delegația clerului greco-catolic din Transilvania la lucrările Conciliului Provincial II[49]. Avându-se în vedere faptul că Mihail Kökényesdy nu fusese învestit ca vicar definitiv, acesta a fost invitat în calitate de teolog sinodal. Invitația a fost făcută de episcopul Ioan Szabo la recomandarea lui Ioan Vancea, mitropolitul de Alba-Iulia şi Făgăraş, pe considerentul că Maramureşul, „acel ținut însemnat al provinciei noastre", trebuia să fie reprezentat la Conciliul Provincial II, aşa cum a fost reprezentat şi la Conciliul Provincial I[50].

Vicarul Mihail Kökényesdy a jucat un rol semnificativ în etapele premergătoare edificării bisericii române greco-catolice din Sighet. La solicitarea acestuia, la 28 august 1879, în Sighet, s-a desfăşurat o adunare a reprezentanților antistiilor comunale şi a clerului greco-catolic din Maramureş, în care au fost luate primele măsuri pentru ridicarea bisericii româneşti din „capitala" comitatului[51].

În ultimii doi ani de viață, vicarul Mihail Kökényesdy a fost grav bolnav, fapt pentru care sinoadele preoțeşti de primăvară şi de toamnă ale protopopiatului Cosăul, din anul 1887, nu s-au desfăşurat. În cadrul sinodului preoțesc ce a avut loc la 13 mai 1888, Vasile Gyenge, noul protopop al Cosăului, a adus la cunoştința celor prezenți „marea pierdere" pe care a suferit-o întregul cler greco-catolic din Maramureş în urma morții vicarului Mihail Kökényesdy, survenită la 1 septembrie 1887, „după un morb îndelungat"[52].

Tit Bud (1887-1917)

După moartea lui Mihail Kökényesdy, oficiul de vicar a rămas vacant până la data de 15 noiembrie 1887, moment în care a fost ocupat de Tit Bud, care la acea vreme îndeplinea calitatea de paroh în Sat-Şugatag şi protopop al districtului Mara.

Cel mai longeviv vicar al Maramureşului s-a născut la 24 decembrie 1846 în familia preotului Ioan Bud din Sat-Şugatag. A urmat clasele primare la şcoala confesională din satul natal, iar cele secundare la Sighet, Ungvár şi Beiuş. Între anii 1866 şi 1869 a urmat studiile teologice la Gherla. În aceşti patru ani a fost remarcat de episcopul Ioan Vancea, care l-a

[47] Bud 1906, 55-56.
[48] ANCJFEGCCG, dos. 1017/1882, f. 2-3.
[49] În text figurează cu funcția de protopop. Conciliul II 1886, 28.
[50] Sularea 2008, 273.
[51] Retegan 2008, 221-224.
[52] ANMMFPGCC , dos. 18/1860-1861, f. 9-10.

https://biblioteca-digitala.ro

însărcinat cu redactarea corespondenței episcopale. Dexteritatea şi eficiența arătată de tânărul ucenic, potrivit unei însemnări autobiografice scrise în 1908, l-ar fi determinat pe episcop să afirme „că dacă ar avea încă un secretar care să ştie a scrie, atât de iute şi legibil ca mine nu i-ar trebui tipografie”[53]. A fost hirotonit preot în octombrie 1869, în catedrala mitropolitană din Blaj, de către mitropolitul Ioan Vancea. Între anii 1870 şi 1873 a îndeplinit calitățile de capelan şi dascăl la Ieud, avându-l drept mentor pe Laurențiu Mihalyi, protopopul maramureşean cu preocupări literare şi folclorice. Din anul 1873, îndeplineşte funcția de notar consistorial în cancelaria diecezană de la Gherla, acest post fiind ocupat la recomandarea noului episcop, Mihail Pavel. După plecarea episcopului la Oradea, Tit Bud se întoarce în satul său natal, unde funcționează ca preot-paroh între anii 1880 şi 1899. În paralel, începând cu anul 1882 a îndeplinit funcția de protopop al districtului Mara şi pe acela de asesor al Consistoriului subaltern al Maramureşului. La 1 martie 1899, a devenit paroh al Sighetului, transferând sediul vicariatului de la Sat-Şugatag la Sighet, reşedința comitatului. În anul 1900 a participat la Sinodul Provincial desfăşurat la Blaj[54], în urma căruia a fost învestit oficial în funcția de vicar foraneu[55].

A fost unul dintre cei mai mari oameni de cultură ai Maramureşului din toate timpurile, sfera preocupărilor sale cărturăreşti fiind vastă. După terminarea studiilor teologice a publicat mai multe scrieri cu caracter religios: omilii şi cuvântări funebre, o concordie biblică (prima de acest gen în literatura română), lucrări de tipic bisericesc şi literatura hagiografică. Informațiile adunate în perioada în care a fost secretar al cancelariei diecezane au fost aşezate între coperțile lucrării *Îndreptariu practicu pentru păstorii sufletesci*, apărută la Gherla, în anul 1883, consacrată practicii administrative bisericeşti. Informațiile adunate, atât despre organizarea ecleziastică a românilor din Maramureş, cât şi despre clerul local, parohii şi protopopiate, au făcut obiectul unor lucrări inedite cu caracter monografic, din care amintim: *Disertatiune despre episcopii şi vicarii romani din Maramuresiu* (Gherla, 1891), *Date istorice despre protopopiatele, parochiile şi mănăstirile române din Maramureş din timpurile vechi până în anul 1911* (Gherla, 1911) şi *Însămnări şi date despre înființarea parochiei greco-catolice române din Sighetul Maramuresului* (Gherla, 1905). De asemenea, este autorul unei lucrări monografice referitoare la *Astra Maramureşană* şi inițiatorul unor campanii de culegere de folclor, activitate în urma căreia a editat un volum de poezii populare[56]. La toate acestea, se adaugă numeroasele articole publicate în presa vremii din Transilvania (*Familia* de la Oradea, *Unirea*, *Foaia bisericească şi şcolară* de la Blaj, *Transilvania* de la Sibiu, *Amicul Familiei* de la Gherla, *Gutinul* de la Baia Mare). În perioada în care şi-a exercitat atribuțiile vicariale, a mai deținut următoarele funcții: vicepreşedinte a *Asociațiunii pentru cultura poporului român din Maramureş*, director al convictului şi preşedinte a *Reuniunii învățătorilor greco-catolici din Maramureş*.

Într-o primă etapă, a fost învestit în calitatea de administrator vicarial. Odată cu această învestire, prin scrisoarea expediată episcopului de Gherla, la 20 noiembrie 1887, Tit Bud şi-a luat angajamentul să îndeplinească „cu conştiinciozitate şi cu posibilă acuratețe” atribuțiile şi „toate agendele oficioase” ce rezultă din exercitarea acestei funcții[57]. Rolul semnificativ pe care îl va deține în contextul larg al activității de emancipare culturală şi

[53] Sima, Cârja, Vida 2014, 95.
[54] Conciliul III, 1906, 30.
[55] A fost învestit în calitatea de vicar foraneu al Maramureşului de către Ioan Szabo, episcopul Gherlei, la data de 29 septembrie 1900. ANCJFEGCCG, dos. 8496/1900, f. 1, 28.
[56] Dimensiunea publicistică a vicarului Tit Bud este vastă. Cu excepția cărților amintite, a mai scris următoarele lucrări: *Concordanția biblica reala séu Locuri scripturale în ordinea alfabetică a materielor diverse*, Part. I-II, Gherla, 1876; *Catechese pentru pruncii şcolari din scólele elementare poporale*, Gherla, 1877; *Viața Preacuratei Vergure Maria*, Gherla 1886; *Cuventari funebrale şi iertaciuni din auctori renumiți şi din faptele scriptele repausatului Georgiu Molnaru*, Tom I-II, Gherla, 1878, 1887; *Tipic preoțesc din cărțile rituale*, Gherla, 1894; *Viața sântilor*, Gherla, 1897; *Poezii populare din Maramureş*, Bucureşti 1908 (sub egida Academiei Române).
[57] ANCJFEGCCG, dos. 7804/1887, f. 1r.

https://biblioteca-digitala.ro

națională a românilor din Maramureş a fost anticipat de deziderateле pe care şi le-a propus de la bun început: „spre a-mi îndupleca puterile cele debile spirituale la o activitate şi mai mare referitoare la înflorirea Bisericii Greco-Catolice, la păstrarea în floare a moralității creştineşti, la prosperarea şcolilor noastre confesionale, care sunt fundamentul fericirii temporare şi eterne a poporului nostru, care numai prin învățământ îşi poate ocupa locul ce i se cuvine în cadrul celorlaltor popoare întru adevăr civilizate”[58]. În aceeaşi zi, Tit Bud s-a adresat şi protopopilor tractuali, cărora le-a expus faptul că doreşte să conlucreze cu aceştia pentru ca vicariatul să fie bine organizat, atât din perspectivă ecleziastică, cât şi şcolară. Armonia ce trebuie să existe între vicar şi protopopi va fi pusă în slujba Bisericii Greco-Catolice, şcolilor confesionale şi poporului român din comitatul Maramureşului[59].

La puțin timp după instalarea în demnitatea de administrator vicarial, salariul anual a lui Tit Bud a fost majorat la 1.200 florini, banii fiind utilizați îndeosebi în scopuri filantropice, administrative şi culturale. După cum a menționat la 11 septembrie 1888, din soluțiunea primită până la acea dată, 2/3 au fost donate văduvei fostului vicar Mihail Kökényesdy, iar 1/3 a fost cheltuită cu vizitele desfăşurate în vicariat şi la Sighet, „capitala comitatului”, unde în calitatea sa de director al convictului trebuia să se deplaseze de la Sat-Şugatag cel puțin o dată pe săptămână[60].

În privința învățământului, Tit Bud a manifestat aceleaşi preocupări pe care le-au avut şi predecesorii săi. Perioada istorică în care şi-a început activitatea a fost caracterizată de presiunea constantă pe care autoritățile statului au aşezat-o asupra şcolilor confesionale, prin desele încercări de transformare a acestora sub pretextul spațiului insuficient, a dotării necorespunzătoare cu manuale şcolare şi cu rechizite şi a neconformității, în general, cu legislația în vigoare, în şcoli de stat cu predare în limba maghiară.

O primă radiografie a situației în care se găseau şcolile confesionale din Vicariatul Greco-Catolic al Maramureşului a fost realizată la câteva luni după învestirea în oficiul de administrator vicarial. Astfel, la 8 aprilie 1888, Tit Bud s-a confesat protopopului Izei, Mihail Iurca, arătându-i „cu durere” că în cele mai multe şcoli frecventează doar ¼ din copiii înscrişi la şcoală, că nu se țin şcoli „de repetiție” în duminici şi sărbători, că deficitul de carte şcolară este mare încât există şcoli unde câte zece copii utilizează un singur manual şcolar şi că preoții-parohi nu cercetează şcoala şi nu împlinesc datoria de a catehiza. Continuând mărturisirea, vicarul a oferit una dintre cele mai frumoase definiții ce pot fi rostite vreodată cu privire la rolul şcolilor confesionale româneşti: „Şcoala ne este tezaurul cel mai scump, grădina creştinismului şi dacă nu vom socoti de dânsa, dacă vom lăsa ca să crească în ea buruieni, pruncii şi nepoții noştri, dintre care pe foarte mulți îi creştem de preoți, nu vom mai avea popor sau (n.n. vom avea) un popor neînvățat şi necredincios”[61].

Comisia administrativă comitatensă şi noul inspector şcolar comitatens László Wekerle, numit în anul 1889, au manifestat o atenție consecventă pentru respectarea Legii XXVII din 1879, amenințând la 9 decembrie 1893 că, atât dascălii necalificați din vicariat, cât şi cei care nu „propun” cu succes în limba maghiară vor fi destituiți, fiind vizați, în mod special, dascălii de la şcolile confesionale din Bocicoel şi Săcel[62]. În aceste condiții, în vara anului următor, la Sighet, vor fi organizate cursurile pentru învățarea limbii maghiare.

Funcționarea şcolilor confesionale a fost condiționată, în primul rând, de asigurarea resurselor materiale necesare plătirii salariului învățătorului şi întreținerii imobilului şcolar. În cele mai multe cazuri, soluțiunea docențială se achita din aşa-numitele fonduri „regale”, fapt ce reiese şi din contractele încheiate în anul 1873 în fiecare parohie, din care câte un

[58] Ibidem, f. 1v.
[59] ANMMFPGCC , dos. 18/1860-1861, f. 4.
[60] ANCJFEGCCG, dos. 6900/1890, f. 17.
[61] ANMMFPGCIZ, dos. 90/1888, f. 29v.
[62] Idem, FPGCI, dos. 47/1894, f. 7.

https://biblioteca-digitala.ro

exemplar se păstra în arhivele protopopeşti. În anul 1888, statul dualist a hotărât interzicerea dreptului de cârciumărit şi răscumpărarea „regalelor" prin obligaţiuni de stat[63], motiv pentru care soarta unor şcoli confesionale a devenit nesigură. Pentru stabilirea sumelor de răscumpărare a veniturilor „regale", va fi înfiinţată o comisie la nivel de comitat, în care Tit Bud intenţiona să devină membru, pentru a putea apăra drepturile şcolilor confesionale. În urma răscumpărării „regalelor", vicarul i-a îndemnat pe preoţi, în calitate de preşedinţi ai senatelor şcolare, să folosească aceste resurse pentru a fi puse bazele unor fonduri („fundaţii") şcolare.

În anul 1890, în urma numeroaselor demersuri întreprinse la Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice şi la autorităţile comitatense, pe baza actelor păstrate de preotul Petru Salca din Giuleşti referitoare la fundaţia Kaszö, vicarul a recuperat o dobândă de 2.900 de florini pentru valoarea totală a fundaţiei de 3.785 florini[64]. Suma obţinută a fost împărţită la 29 de „comune bisericeşti", Tit Bud recomandând ca fiecare parohie beneficiară să păstreze suma repartizată sub forma unor depozite, la care dobânzile să se capitalizeze pentru asigurarea, în perspectivă, a unor fonduri mai substanţiale. În această situaţie, în anul 1893, în 29 de parohii din vicariat existau fundaţii şcolare cu sume cuprinse între 50 şi 1.000 de florini, aceşti bani fiind folosiţi pentru salarizarea dascălilor şi întreţinerea şcolilor.

Apariţia Legii XXVI, din 1893, referitoare la majorarea salariilor dascălilor la 300 florini, a atras după sine un interes mai mare din partea autorităţilor comitatense pentru şcolile confesionale din vicariat. La 13 iunie 1894, potrivit dispoziţiei date de comisia administrativă comitatensă, s-a stabilit ca în situaţia „staţiunilor docenţiale" la care nu erau asigurate resursele financiare necesare majorării salariilor, diferenţa să fie suportată prin acordarea unui ajutor de stat. Astfel, subsidii din partea statului au fost solicitate doar de parohiile mai mici, precum Fereşti cu filia Corneşti şi Vad cu filia Valea Porcului. Pentru salvarea şcolilor confesionale din Glod şi Slătioara, senatele şcolare au solicitat fuzionarea celor două posturi docenţiale, cerere neaprobată de comisia administrativă comitatensă. Implicarea statului, prin acordarea unui sprijin financiar în scopul susţinerii salariilor dascălilor şi a costurilor de întreţinere a şcolilor confesionale, atrăgea după sine pericolul transformării acestora în şcoli de stat.

La 16 iulie 1894, în ziarul *Unirea*, vicarul Tit Bud a publicat un amplu articol referitor la „sistematizarea soluţiunilor docenţiale la 300 florini", din care a rezultat faptul că la 49 de şcoli din vicariat, din cele 50 existente (cu excepţia „staţiunii docenţiale" din Fereşti-Corneşti, unde salariul dascălului a rămas la 210 florini) au fost aplicate prevederile Legii din 1893. Edificiile şcolare corespundeau cerinţelor legii, iar din cei 50 de dascăli doar 4 nu au susţinut „examenul de calificaţiune". De asemenea, din „obligaţiunile desdăunării regalelor" comunităţile săteşti au donat şcolilor confesionale aproximativ 130.000 florini, din aceşti bani constituindu-se fundaţii şcolare. În concluzie, cu sprijinul şi „mulţămită energiei" protopopilor şi a clerului din vicariat, a fost păstrat caracterul confesional al şcolilor primare româneşti[65].

Tit Bud a avut o contribuţie importantă în păstrarea caracterului confesional a învăţământului primar românesc din Maramureş. În acest scop, a întreprins numeroase deplasări prin parohii, atât la solicitările Consistoriul şcolar de la Gherla, cât şi din proprie iniţiativă. La faţa locului, a purtat numeroase discuţii cu preoţii-parohi, membrii senatelor şcolare şi reprezentanţii „comunelor bisericeşti" pentru a-i conştientiza de importanţa

[63] Din „regale", în cinci parohii au fost suportate inclusiv drepturile salariale preoţeşti. Potrivit legii amintite, fiecare beneficiar al veniturilor „regale" era obligat să înainteze până la sfârşitul lunii martie 1889 „pretenţiunile" către Ministerul de Finanţe, în caz contrar putându-se pierde toate drepturile financiare aferente.

[64] Nu se cunoaşte originea şi data înfiinţării acestei fundaţii. Incendiul de la sediul comitatului din anul 1864 a distrus actele originale ale fundaţiei, în arhiva parohială din Giuleşti păstrându-se doar o copie autentificată a actelor de înfiinţare a fundaţiei. ANMMFOPGCV, dos. 8/1890, f. 22v.

[65] Unirea 1894, 276.

https://biblioteca-digitala.ro

susținerii şcolilor confesionale, fapt ce reiese, atât din numărul impresionant de rapoarte şi procese verbale, cât şi din corespondența purtată cu Ordinariatul diecezan şi cu episcopul de la Gherla. Se poate afirma, cu certitudine, faptul că a existat un amplu program de deznaționalizare pus în aplicare de către autoritățile comitatense, prin care se dorea înființarea de şcoli de stat, atât în comunele importante, cum ar fi Săcel, Strâmtura, Sălişte a de Sus, Vişeul de Sus, cât şi în cele mai mici, precum Poienile Şieului (azi, Poienile Izei), Glod, Onceşti şi Văleni.

Pentru a compensa sistarea fondurilor „regale" şi pentru a susține material parohiile mai sărace, prin intermediul *Reuniunii învățătorilor greco-catolici din Maramureş*, Tit Bud a promovat pomicultura, o activitate care putea aduce comunităților surse suplimentare de venit. Prin circulara vicarială din 29 ianuarie 1898, dascălii au fost încurajați să înființeze mici pepiniere („grădini de pomărit") în preajma localurilor şcolare, urmând să altoiască şi să transplanteze pomi fructiferi şi în grădinile localnicilor[66]. Au fost instituite două premii în valoare de 10 şi 5 florini, acestea acordându-se anual dascălilor care s-au specializat şi au dovedit „sârguință" în pomicultură, dar şi celor care au prezentat cea mai bună „dizertație" sau au organizat coruri şcolare şi săteşti. Premiile se acordau pe baza unui „atestat oficios" acordat de către preoții-parohi, în care se menționa numărul pomilor altoiți în proximitatea şcolilor confesionale şi în grădinile „poporenilor".

Vicarul Tit Bud a manifestat o preocupare constantă pentru renovarea şi adaptarea localurilor de şcoală la cerințele legislației şcolare, fie prin transformarea vechilor şcoli de lemn şi mărirea spațiului destinat orelor de curs, fie prin construirea unor şcoli noi, de piatră. La sfârşitul deceniului nouă a secolului al XIX-lea, oficialitățile comitatului intenționau să transforme şcolile confesionale din Năneşti, Poieni şi Glod în şcoli de stat, cu limba de predare în maghiară. Procesul de etatizare a fost împiedicat de poziția fermă a vicarului maramureşean, care a luat măsurile necesare pentru salvarea caracterului confesional al şcolilor în cauză. În acest sens, la Năneşti, în primăvara anului 1890, erau pregătite materialele de construcții necesare extinderii şcolii, iar la Poieni, casa parohială se afla într-un amplu proces de reedificare, din două încăperi realizându-se o sală mare de clasă. Situația era mult mai evidentă la Glod, unde a fost construită o şcoală nouă, de piatră. Pentru toate cele trei localuri de şcoală, după cum a afirmat vicarul Bud, au fost luate măsuri urgente pentru ca acestea să fie finalizate şi dotate corespunzător până la începutul anului şcolar 1890-1891[67]. În cele trei decenii, în care a îndeplinit calitatea de vicar al Maramureşului, au fost construite peste 20 de edificii şcolare noi.

Un alt moment crucial în destinul şcolilor confesionale din Vicariatul Greco-Catolic al Maramureşului, a fost marcat de apariția Legii XXVII din 1907. Potrivit acestui cadru juridic elaborat de ministrul învățământului Albert Apponyi, denumit pe drept cuvânt şi cod-penal, s-a ajuns la o creştere excesivă a numărului de ore în limba maghiară. Legea a pus în practică concepția de educație națională maghiară a naționalităților, prin limba maghiară şi prin toate celelalte elemente care erau în măsură să promoveze cultura maghiară precum: Istoria, Constituția, Geografia, „Cântarea", „Gimnastica" şi „Jocurile ungureşti". Prin intermediul acestei legi, învățătorii au fost scoşi de sub autoritatea bisericească, fiind declarați „oficianți publici", în momentul numirii fiind obligați să depună jurământ că vor respecta mai presus de toate „patria maghiară".

[66] Prin intermediul circularei vicariale din 29 ianuarie 1898, Tit Bud a prezentat veniturile obținute de maramureşeni, în anii anteriori, din vânzarea „poamelor". Astfel, în anul 1895, au fost vândute fructe în valoare de 400.000 de florini, iar în anul 1896, de 250.000 de florini. Activitatea dascălilor de altoire a pomilor fructiferi era, în viziunea vicarului, aproape la fel de benefică şi productivă pentru popor ca instruirea şcolară: „Afară de şcoală, acesta este binele cel mai mare pe care-l puteți face cu poporul şi sunt convins că D(umnea)voastră din toată inima, voiți binele poporului". Tribuna poporului 1898, 101.

[67] ANCJFEGCCG, dos. 2639/1890, f. 3.

https://biblioteca-digitala.ro

La puțin timp, după apariția Legii şcolare din 1907, au existat situații în care unii dascăli, din exces de zel, s-au grăbit să aplice noile reglementări legislative[68], motiv pentru care Tit Bud a solicitat clarificări din partea Consistoriul diecezan. Divergențe au apărut şi în ceea ce priveşte limba „de propunere" a religiei şi de catehizare a elevilor români greco-catolici de la şcolile de stat. Referitor la aceste aspecte, în şedința din 23 septembrie 1908, Consistoriul diecezan a precizat că, în conformitate cu articolul 63 din Legea XXXVIII din 1868 („fiecărui elev are să i se propună în şcoală în limba sa maternă") şi cu articolul 56 al aceleiaşi legi („de instrucțiunea în religie şi morală sunt obligate a se îngriji respectivele confesiuni"), limba de predare este româna. În concluzie, vicarul a făcut cunoscut preoților şi dascălilor aceste normative, îndrumându-i să militeze pentru predarea religiei în limba liturgică a bisericii[69].

Alături de sprijinirea învățământului românesc, Tit Bud a manifestat o preocupare deosebită pentru susținerea *Asociațiunii pentru cultura poporului român din Maramureş* şi a *Reuniunii învățătorilor greco-catolici din Maramureş*. Între anii 1887 şi 1914 a fost vicepreşedinte, iar din 1914 şi până la moarte, a fost preşedintele *Asociațiunii*. S-a îngrijit, atât de funcționarea convictului pe care l-a prevăzut cu personal corespunzător (prefect, vice-prefect), cât şi de ocuparea locurilor din internat prin organizarea anuală, în lunile iulie-august, a concursurilor de admitere pentru elevi[70]. În primii 20 de ani de existență ai internatului, au fost sprijiniți peste 170 de elevi proveniți din satele Maramureşului, care urmau cursurile Preparandiei de stat şi a şcolilor secundare din Sighet[71].

În anul 1887, vicarul Tit Bud a fost ales în calitatea de preşedinte a *Reuniunii învățătorilor greco-catolici din Maramureş*. Până în momentul dizolvării acestei instituții[72], a inițiat şi încurajat desfăşurarea a numeroase activități, precum: pomicultura, culegerea de folclor, scrierea unor schițe monografice despre satele Maramureşului şi şcolile săteşti, organizarea corurilor şcolare şi bisericeşti. Prin intermediul *Reuniunii*, Tit Bud a urmărit constant procesul de perfecționare a docenților. În cadrul adunărilor generale anuale, desfăşurate invariabil în luna mai, având ca locație, prin rotație, şcolile confesionale din parohii, au fost susținute „dizertați" cu un bogat conținut didactic şi nu numai[73]. Pentru a pune bazele unei biblioteci a *Reuniunii*, în anul 1902, vicarul a donat un număr de 157 de volume, majoritatea fiind lucrări cu un bogat conținut pedagogic[74].

A fost unul dintre inițiatorii campaniei de strângere de fonduri pentru construirea bisericii greco-catolice din Sighet. În acest sens, în cadrul adunării din 21 aprilie 1887, desfăşurată la Sighet, s-a luat hotărârea potrivit căreia fiecare parohie şi filie din Maramureş va contribui cu o anumită sumă de bani, în funcție de numărul de capi de familie. În anul 1890 s-a început construirea bisericii. Lăcaşul de cult a fost construit în stil neogotic de o echipă de meşteri italieni. A fost sfințit la data de 20 martie 1892 de delegatul episcopal, Alexandru Erdös, împreună cu vicarul Tit Bud şi un număr de 19 clerici maramureşeni.

Vicarul Tit Bud s-a stins din viață la 19 august 1917, la vârsta de 72 de ani, a doua zi după momentul fatidic în care reprezentanții armatei şi ai administrației maghiare au

[68] În cadrul sinodului de toamnă al tractului Mara a fost prezentat cazul învățătorului din Sat-Şugatag, care grăbindu-se să aplice reglementările Legii XXVII din 1907 „a exilat cărțile româneşti în podul şcoalei". Unirea 1907, 396.

[69] ANMMFPGCC , dos. 63/1908, f. 32.

[70] „Concursul" pentru ocuparea locurilor din internat era publicat anual în ziarele ce apăreau, atât în Maramureş, cât şi în Transilvania. Fiecare candidat era obligat, în prealabil, să trimită vicarului Tit Bud „recursele prevăzute cu testimoniu şcolar".

[71] Marina 1998, 182.

[72] Din câte se pare, *Reuniunea* a funcționat până în anul 1911. ANMMFOPGCSŞ, dos. 31/1901-1902, f. 52.

[73] În *Colecția documente ecleziastice* deținută de Muzeul Județean de Istorie şi Arheologie Maramureş se păstrează procesele verbale ale adunărilor generale a *Reuniunii*, desfăşurate între anii 1886 (Sighet, 2 iulie 1886) şi 1905 (Petrova, 11 mai 1905).

[74] Unirea 1902, 397.

https://biblioteca-digitala.ro

încercat să coboare clopotul mare din turnul bisericii din Sighet, rechiziționat în vederea transformării în tunuri, iar acesta fiind aruncat pe caldarâm s-a sfărâmat[75]. Potrivit dorinței exprimate în testament, în momentul trecererii la eternitate, a avut parte „de o cruce de stejar şi o ceremonie simplă, aidoma vieții pe care a dus-o”[76]. A fost îngropat de capelanul său, Nicolae Doroş, în cimitirul comun al oraşului, la data de 21 august 1917[77].

[75] Marina 1998, 185.
[76] Sima, Cârja, Vida 2014, 94.
[77] ANCJFEGCCG, reg. 686, f. 134-135.

https://biblioteca-digitala.ro

Literatura

ANCJFEGCCG	Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale, Fond Episcopia Greco-Catolică Cluj-Gherla.
Andrei 2006	Mirela Andrei, *La granița Imperiului. Vicariatul Greco-Catolic al Rodnei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, Cluj-Napoca, 2006.
ANMMFOPGCSŞ	Serviciul Județean Maramureş al Arhivelor Naționale, Fond Oficiul Parohial Greco-Catolic Sat-Şugatag.
ANMMFOPGCV	Serviciul Județean Maramureş al Arhivelor Naționale, Fond Oficiul Parohial Greco-Catolic Vad.
ANMMFPGCC	Serviciul Județean Maramureş al Arhivelor Naționale, Fond Protopopiatul Greco-Catolic Cosău.
ANMMFPGCI	Serviciul Județean Maramureş al Arhivelor Naționale, Fond Protopopiatul Greco-Catolic Ieud.
ANMMFPGCIZ	Serviciul Județean Maramureş al Arhivelor Naționale, Fond Protopopiatul Greco-Catolic Iza.
ANMMFPGCV	Serviciul Județean Maramureş al Arhivelor Naționale, Fond Protopopiatul Greco-Catolic Vişeu.
Bud 1883	Tit Bud, *Îndreptariu practicu pentru pastorii sufletesci*, Gherla, 1883.
Bud 1891	Tit Bud, *Disertatiune despre episcopii şi vicarii romani din Maramuresiu*, Gherla, 1891.
Bud 1905	Tit Bud, *Însămnări şi date despre înființarea parochiei greco-catolice române din Sighetul Maramuresului*, Gherla, 1905.
Bud 1906	Tit Bud, *Analele Asociațiunii pentru cultura poporului român din Maramureş 1860-1905*, Gherla, 1906.
Buşiția 1880	Ion Buşiția, *Preparandia română din Maramureş*, Gazeta Transilvaniei XLIII, nr. 12, Braşov, 10/22 februarie 1880.
Conciliul I 1886	*Conciliul provincial prim al provinciei bisericeşti greco-catolice de Alba-Iulia şi Făgăraş ținut la anul 1872*, ediținea a II-a, Blaj, 1886.
Conciliul II 1886	*Conciliul provincial secund al provinciei bisericeşti greco-catolice de Alba Iulia şi Fagaraş ținut la anul 1882*, ediținea a II-a, Blaj, 1886.
Conciliul III 1906	*Conciliul provincial al treilea al provinciei bisericeşti greco-catolice de Alba-Iulia şi Făgăraş ținut la anul 1900*, Blaj, 1906.
Federațiunea 1871	*Federațiunea*, IV, nr. 121-589, 13/1 decembrie 1871, p. 483.
Georgescu 1927	Ioan Georgescu, *Episcopul Mihail Pavel. Viața şi faptele lui (1827-1902). La o sută de ani de la naşterea şi la douăzeci şi cinci de la moartea lui*, Oradea, 1927
Koman 1937	Artur Koman, *Documente istorice maramureşene*, Vişeul de Jos, 1937.

https://biblioteca-digitala.ro

Marina 1998 — Mihai Marina, *Maramureşeni – portrete şi medalioane*, Cluj-Napoca, 1998.

Paul 1978 — Vasile Paul, *Ioan Buşiția, întâiul profesor al învățământului pedagogic din Maramureş*, Marmatia 4, 1978, 485-492.

Popa-Andrei 2013 — Mirela Popa-Andrei (coord.), *Canonici, profesori şi vicari foranei din Biserica Română Unită (1853-1918). Dicționar*, Cluj-Napoca 2013.

Popeneagă 1982 — Vasile Popeangă, *Preparandiile româneşti din Transilvania*, Ziridava XII, 1982, 529-588.

Retegan 2008 — Simion Retegan, *În umbra clopotnițelor. Şcolile confesionale greco-catolice din dieceza Gherlei între 1875-1885. Mărturii documentare*, Cluj-Napoca, 2008.

Sima 1915 — G. Sima, *Şcoala românească din Transilvania şi Ungaria. Dezvoltarea ei istorică şi situația ei actuală*, Bucureşti, 1915.

Sima, Cârja, Vida 2014 — Ana Victoria Sima, Ion Cârja, Flaviu Vida, *Contribuții la memorialistica greco-catolică. Însemnările lui Tit Bud – vicar foraneu al Maramureşului (1887-1917)*, în: Attila Varga, Iosif M. Balog (coord.), Diversitate culturală, realități politice şi multiconfesionalism în Transilvania şi Banat (sec. XVIII-XX). Cercetătorului ştiințific gr. I dr. Dumitru Suciu la împlinirea vârstei de 70 de ani, Cluj-Napoca, 2014, 89-108.

Sularea 2008 — Daniel Sularea, *Viața religioasă în dieceza greco-catolică de Gherla (1878-1891). Contribuții documentare*, Cluj-Napoca, 2008.

Tribuna poporului 1898 — *Tribuna poporului*, anul II, nr. 21, Arad, 31/12 februarie 1898.

Unirea 1891 — *Unirea*, anul I, Blaj, nr. 28/1891.

Unirea 1894 — *Unirea*, anul IV, Blaj, nr. 30/1894.

Unirea 1894 — *Unirea*, anul IV, Blaj, nr. 36/1894.

Unirea 1902 — *Unirea*, anul XII, Blaj, nr. 47/1902.

Unirea 1907 — *Unirea*, anul XVII, Blaj, nr. 46/1907.

Vulea 2009 — Camelia Elena Vulea, *Biserica greco-catolică din vicariatul Hațegului (1850-1918)*, Cluj-Napoca, 2009.

https://biblioteca-digitala.ro

The Greek Catholic Vicars of Maramureş between the years 1860 and 1917

(Abstract)

When the Greek Catholic Vicarship of Maramureş was created, on 24 October 1860, a sombre chapter in the spiritual destiny of the Romanians in this region was closed. After over one century, the Greek-Catholic parishes and communities in *Marmaţia* were severed from a foreign ecclesiastic structure, that of the Ruthenian diocese in Mukacheve, and were incorporated into the Greek-Catholic Bishopric in Gherla which had been created on 26 November 1853.

In the period under scrutiny, the Greek-Catholic Vicarship of Maramureş was led by the following forane vicars: Mihail Pavel (from 1860 to 1872), Ioan Pop (from 1872 to 1878), Mihail Kökényesdy (from 1878 to 1887) and Tit Bud (from 1887 to 1917).

Marius CÂMPEANU
Muzeul Judeţean de Istorie şi Arheologie Maramureş
mariuscampeanu2005@gmail.com

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

De la un regim la altul. Episcopia Greco-Catolică a Maramureşului în perioada 1944-1945

VIOREL RUSU

***Cuvinte cheie**: Baia Mare, Sighet, Maramureş, Alexandru Rusu, Episcopia Greco-Catolică*
***Keywords:** Baia Mare, Sighet, Maramureş, Alexandru Rusu, Greek-Catholic Bishopric*

Pierderile teritoriale din vara anului 1940 (Basarabia, Bucovina de Nord şi ținutul Herța în favoarea U.R.S.S., Transilvania de Nord cedată Ungariei după „arbitrajul" de la Viena, respectiv Cadrilaterul în favoarea Bulgariei) au afectat grav şi au marcat profund evoluția societății româneşti.

Episcopia Greco-Catolică a Maramureşului a cunoscut direct avatarurile perioadei, pierzând mai întâi parohiile situate în județele Cernăuți, Storojineț şi Rădăuți, adică în partea de nord a Bucovinei, teritoriu cedat ca urmare a notelor ultimative sovietice din 26 şi 28 iunie 1940. Puțin timp după aceste evenimente, întrega eparhie a Maramureşului a ajuns între frontierele Ungariei, după „al doilea arbitraj de la Viena" din 30 august 1940. În privința Bisericii Greco-Catolice, provincia mitropolitană de Blaj a fost împărțită în două, majoritatea credincioşilor (aproximativ 1 milion, conform raportului comisiei mixte de anchetă Roggeri-Hencke din 8 februarie 1943) rămânând în teritoriul cedat Ungariei[1].

Guvernul maghiar nu a recunoscut arondarea teritorial-ecleziastică a Bisericii Greco-Catolice stabilită în Concordatul încheiat în 1927 între Vatican şi România. Episcopia Greco-Catolică a Maramureşului era doar „tolerată", fiind considerată o creație a „stăpânirii româneşti" de după 1918. Prin urmare, nu primea subvenții din partea guvernului maghiar[2].

Ieşirea României din alianța cu Germania la 23 august 1944 şi alăturarea ei Coaliției Națiunilor Unite a determinat o reacție dură a autorităților maghiare la adresa liderilor comunității româneşti din Transilvania de Nord, inclusiv a clericilor. Astfel, la 23 august 1944 şeful poliției din Baia Mare a efectuat arestări în rândul populației române, jandarmii acționând cu violență. Au fost arestați episcopul Eparhiei Greco-Catolice a Maramureşului, Alexandru Rusu, mai mulți preoți greco-catolici şi ortodocşi, învățători şi membrii familiilor lor. Salvarea acestora a venit de la locotenent-colonelul Reviczky Imre, comandantul Batalionului de Muncă Obştească X din Baia Mare. Acesta, care demonstrase şi până atunci numeroase exemple ale toleranței față de convingerea religioasă şi de apartenență etnică a semenilor, a intervenit chiar la Cluj unde se afla în acea zi şi a solicitat remedierea situației prin luarea unor măsuri urgente de către Ministerul Apărării şi Ministerul de Interne. Reîntorcându-se la Baia Mare, nu a aşteptat soluționarea lentă a cauzei, primul lucru pe care l-a făcut fiind acela că personal l-a condus acasă pe episcop. După două zile tensionate şi ceilalți circa optzeci de intelectuali şi-au recâştigat libertatea[3].

O situație deosebită s-a înregistrat în parohiile din cadrul Vicariatului Maramureşului, documente inedite păstrate la Muzeul Județean de Istorie şi Arheologie Maramureş fiind esențiale pentru decriptarea a ceea ce s-a întâmplat în Sighet şi în întreaga zonă după data de 23 august 1944. Un raport al protopopului Titus Berinde, datat 13 noiembrie 1944 şi înaintat episcopului Alexandru Rusu este relevant în acest context, fapt pentru care îl vom cita *in extenso,* protopopul sighetean menționând că în perioada 23

[1] Puşcaş 1995, 79.
[2] *Ibidem.*
[3] Varga 2011, 207.

https://biblioteca-digitala.ro

august-18 octombrie nu a avut „permisiunea de a putea comunica cu cineva în scris sau verbal" fiind „când închis, când cu domiciliu forțat" [4].

Documentul afirmă că, „după comunicarea armistițiului la radio, în dimineața zilei de 24 August, 22 din intelectualii din Sighet au fost arestați. Aceştia sunt: preoții Titus Berinde şi Gavril Godja, apoi mirenii: Dr. Petre Mihalyi, Ştef Vasile contabil, Gheorghe Sfătu contabil, Radu Vasile funcționar, Dr. Eugen Salca medic, Dr. Bota Grigore advocat, Dr. Bota Gheorghe advocat, Oros Gheorghe advocat, Nistor Vasile proprietar, Laslo Paul funcționar, Tot Mihai funcționar, Nistor Ştefan funcționar, Nistor Francisc funcționar, Tite Ioan contabil, Bilțiu Ioan Dăncuş profesor, Epure Iuliu profesor, Dna Epure, Iusco Gheorghe advocat, Bota Ştefan penzionar, Dr. Ioan Kovats advocat. Cu ocazia arestării noastre ni s-a spus, că – în urma evenimentelor din România suntem considerați ca ostateci. Notez, că pe subsemnatul şi pe On. Gavril Godja ne-a trimis acasă, cu domiciliu forțat, respectiv arest de acasă, fiindcă autoritățile au socotit, că s-ar naşte resenz în urma arestării noastre[5].

Pe lângă aceştia „au fost arestați dintre preoții din districtul Sighetului: la Teceu M.On. Grigore Ritiu din Săpânța, la Ocna Slatina Alexandru Chindriş din Iapa, Eugen Vlad din Rona de Jos (împreună cu doi preoți din districtul Apşelor), iar la Ocna Şugatag Mihai Rednic din Crăceşti, Iuliu Ardelean din Satşugatag, Mihalyi Ioan din Ocna-Şugatag, Mihai Hotea din Bârsana, Drăguş Ioan din Călineşti, Emil Lauran din Sârbi. Toți aceştia, după două săptămâni de arest au fost lăsați cu domiciliu forțat acasă şi controlați zilnic de organele siguranței. Situația aceasta s-a menținut până în ziua de 18 Octomvrie"[6].

Acelaşi raport continuă prin redarea evenimentelor petrecute după 9 octombrie 1944 când „la Sighet a erupt panica. Ruşii au ajuns la vârful Carpaților şi a început evacuarea oraşului. În 11 Octomvrie dimineața s-au prezentat la mine din nou organele de siguranță şi mi-au spus, că în urma ordinelor mai înalte trebue să plec ca ostatec la Budapesta împreună cu alții. S-a format o coloană de refugiați, cari trebuiau să plece pedestru. În fruntea convoiului trebuia să plec eu împreună cu camarazii ostateci. Am fost transportat în stare de arest la o clădire a poliției, unde am mai găsit pe următorii: Dr. Bota Grigore, Dr. Petru Mihalyi, Dr. Eugen Salca, Ştef Vasile, Radu Vasile, Oros Gheorghe, Tite Ioan, Bilțiu Ioan Dăncuş, Gheorghe Iusco, Dr. Ioan Kovats, deci împreună cu mine 12. Am fost reținuți până seara la orele 8, când la intervenția mai mult ca energică a populației maghiare care a voit să mai rămâie şi pe mai departe aici, am fost lăsați la domiciliu, însă cu arest de casă foarte sever. În tot momentul aşteptam, ca să fim transportați la Budapesta. Graba însă era prea mare, iar posibilitățile de călătorie tot mai puține. Probabil au uitat de noi, căci cu toții am rămas aici."[7]

Naratorul surprinde faptele arătând că „exodul populației maghiare, care mai bine dorea să înfrunte orice greutăți de transport, decât să aştepte pe români sau ruşi a fost mare. Un mare număr de funcționari a părăsit oraşul în condiții cât se poate de jalnice. Pe încetul, armatele maghiare şi germane au început a se retrage, iar noi a trebuit să vedem şi să trăim toate ororile unei retrageri grabnice"[8].

Martor şi narator al faptelor, Titus Berinde consideră că „15,16 şi 17 Octomvrie au fost zile de groază. Ostaşii maghiari au început să spargă prăvăliile şi în timp de un ceas patima furtului s-a generalizat. Toate străzile erau pline de ostaşi maghiari şi germani, care cu baioneta şi alte instrumente spărgeau uşile şi geamurile prăvăliilor şi jefuiau cu o patimă de nedescris. Nu mi-am putut închipui vreo dată, ca popoare civilizate să se poată deda la o asemenea pustiire. După jaf, care a atins foarte dureros şi populația noastră, care a rămas

[4] MJIA MM, *Colecția documente ecleziastice* (în curs de prelucrare arhivistică), cutia II, mapa VI, dosar 6/1944, f. 2.
[5] *Ibidem.*
[6] *Ibidem*, f. 2-3.
[7] *Ibidem*, f. 3.
[8] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro

fără vite şi fără bucate, a început focul. Tăciunari germani şi maghiari au început să dea foc clădirilor mai însemnate din oraş. Au fost incendiate 30 de clădiri, între care şi impozanta clădire a liceului refomat”[9].

Victoria ruşilor este consemnată „în ziua de 18 Octomvrie” când „gărzile germane au mai rămas în oraş şi au încercat să facă o rezistență vie trupelor ruseşti care înaintau. Cu suflet împietrit am aşteptat rezultatul acestui duel, care a decurs chiar în fața casei parohiale. Am ținut ca să văd această luptă, deci am stat acasă şi am fost un privitor retras al acestei încleştări, care a sfârşit prin alungarea nemților. Trupele ruseşti, care au asediat oraşul, au continuat strângerea din prăvălii şi dela particulari a lucrurilor, ce brumă a mai rămas”[10].

În acelaşi raport, preotul Titus Berinde s-a dovedit a fi un fin observator al schimbărilor manifestate la nivelul cercurilor guvernamentale maghiare imediat după ieşirea României din Axă. Astfel, acesta îi scrie episcopului de la Baia Mare că „în ziua de 23 August, dimineața, căutându-l pe Domnul Petre Mihalyi, l-am găsit la o bancă maghiară, vorbind cu dr. Székely Akos, deputat. Deputatul mi-a spus că tratează cu Dl. Mihalyi posibilitatea unei colaborări între ungurii şi românii din Sighet, în vederea pericolului comun. Eu am spus că românii au fost oameni de pace totdeauna, deci, cu excluderea politicei, la care nu vrem să ne dedăm, suntem gata ca să colaborăm în interesul binelui obştesc. Seara apoi s-a anunțat armistițiul”[11].

Încercările guvernanților au continuat, naratorul afirmând că „în ziua de 6 septembrie am fost invitat la prefect, care mi-a spus că Dl. Deputat a vorbit cu mine în calitate oficială, deci să continuăm tratativele. Eu am refuzat categoric şi am zis că eu nu sunt chemat să tratez asemenea chestiuni. S-a început o discuție vie, amenințări şi altele. În sfârşit s-a hotărât că pe ziua de 7 Septembrie să fie convocați la Sighet vicarul şi protopopul din Dragomireşti şi împreună să stabilim o formulă, prin care să arătăm loialitatea noastră față de statul maghiar. În această consfătuire ni s-a prezentat actul, pe care în original îl depun şi am fost invitați să-l semnăm. După discuții mai lungi, am ajuns că din nou am declinat competența, şi am cerut ca să fie convocați toți preoții şi din adunarea lor să se ia hotărâre”[12].

Întâlnirea a avut loc în „în ziua de 7 Octomvrie” când „toți preoții din Maramureş au fost adunați la sediul protopopiatului respectiv şi au discutat adresa dată pentru semnare. Aici la Sighet au fost mulți dintre preoți, care au socotit că fiind vorba de forță majoră, să semnăm orice. La voturi însă şi în urma sfaturilor date s-a renunțat la acest act de ruşine şi s-a compus un alt act, pe care apoi l-am semnat. Copia acestui act îl anexez.

Natural, că aceasta procedură n-a satisfăcut pe prefect, care, atunci când i-am predat actul semnat, şi-a manifestat neindestulirea față de mine şi între cuvinte grele mi-a pus în vedere că voiu fi transportat din Sighet ca cel mai periculos agitator. În ce priveşte adresa, ca şi la Sighet, aşa s-a procedat şi la Dragomireşti. La Vişeu însă, deşi nu s-a semnat adresa originală redactată de prefect, totuşi s-a redactat o adresă, care acoperea întru toate intențiile prefectului şi încă mai mult. Procedura aceasta a preoțimei de pe Valea Vişeului a născut aici un resenz dureros”[13].

Modul în care preoții greco-catolici s-au raportat la regimul existent pe parcursul celor patru ani de ocupație a figurat permanent pe agenda episcopului Alexandru Rusu, poziția sa fiind subsumată liniei adoptate de liderii comunității românilor din Ungaria, aceea de „rezistență pasivă”, de „unitate cu întreg poporul românesc din Ardealul de Nord întru democrație, într-un fel de comunitate etnică de sorginte spontană, fără cadre organizatorice,

[9] *Ibidem.*
[10] *Ibidem*, f. 4.
[11] *Ibidem.*
[12] *Ibidem.*
[13] *Ibidem,* f. 4-5.

https://biblioteca-digitala.ro

pentru a evita anti-partidul sau antiorganizația, inițiate eventual de mâna Budapestei (...), activă pe toate planurile, de la cel spiritual-intelectual, până la cel agricol şi cooperatist”[14].

În alți termeni, „participarea la oricare din direcțiile politice existente în Ungaria, ori pur şi simplu la viața politică a Ungariei, ar fi atras automat după sine acceptarea ideii de integrare a românilor din Transilvania în structurile regatului ungar”[15].

Pentru a exemplifica asumarea acestui principiu la nivelul Eparhiei Maramureşului, apelăm la un document trimis protopopiatelor de către episcop la 14 ianuarie 1943, din care citățm: „în fața încercărilor tot mai dese şi făcute, se pare, cu anumit sistem, de-a sparge frontul de atitudine pasivă a obştei româneşti în materie de manifestare politică, găsim a fi indicat să transpunem aici – pentru orientarea tuturor preoților în subordine – copia unui răspuns de natură principială, dat unui preot care s’a simțit dator să Ne ceară părerea în chestiunea dacă poate, ori nu, să accepte numirea sa în Consiliul permanent al județului său”[16].

Răspunsul dat preotului Iosif Demian, paroh în Gherța Mică, județul Satu Mare este relevant pentru modul de gândire şi de acțiune al episcopului, reflectând, în acelaşi timp şi solidaritatea liderilor români în această problemă: „Onorate în Hristos Frate, Văzând cererea ce Ne-ai făcut (…), găsim că ai lucrat foarte bine, că nu Te-ai declarat, fără a Ne fi întrebat în cauză asupra numirii ce Ți-s’a făcut – probabil fără a Te fi fost consultat înainte – de membru în Consiliul permanent al județului. În împrejurările date este anume cu totul inadmisibil, ca membrii comunității noastre româneşti să procedeze în chestiuni de această natură de capul lor şi fără a se conforma directivelor celor ce au căderea de-a le da şi impune. Iar pentru preoți este dela sine înțeles, că trebuie să aibă în plus şi asentimentul autorității bisericeşti competente. Cât priveşte apoi chestiunea în concret, vei şti, că n’am aprobat nimănui dintre membrii Clerului Nostru eparhial să poată accepta numiri de această natură şi – cunoscând părerea cercurilor diriguitoare ale obştei româneşti de aici – nu găsim a fi indicat să-Ți aprobăm aceasta nici Frăției Tale”[17].

Merită aşadar să constatăm că şi în împrejurările excepționale cu care s-au confruntat preoții în perioada septembrie-octombrie 1944, linia de conduită asumată pe parcursul celor patru ani în care întreaga eparhie a Maramureşului a ajuns între granițele Ungariei a fost urmată, chiar dacă în 7 octombrie 1944 avem consemnată şi mărturia “defecțiunii” de la Vişeu.

Raportul întocmit de protopopul Sighetului, Titus Berinde se referea în final la obligația de a-i aminti „la loc de frunte pe aceia cari au fost ucişi de nemți şi de unguri. Căci eliberarea noastră a cerut nu numai jertfă materială, ci şi vieți. Se spune, că la Borşa şi Vişeu au fost ucişi peste 100 de persoane, între care preotul din Bistra, Nahorniac. Uciderea acestuia din urmă este un fapt controlat, iar restul se va controla de acum. În ce priveşte amănuntele, voiu face un raport după scurtă vreme, pe când cred că vom verifica unele lucruri neclare încă”[18].

Documentul nu are nevoie de multe comentarii, vorbind de la sine despre avatarurile perioadei 23 august - 18 octombrie 1944, perioadă în care liderii comunităților româneşti, între care se numărau şi preoții, au avut de făcut față unor provocări majore.

După anul 1945 evoluția Episcopiei Greco-Catolice a Maramureşului s-a înscris în dinamica raporturilor dintre stat şi Biserica Catolică influențate decisiv de intrarea României în sfera de influență sovietică. Schimbările marcate de actul de la 23 august 1944, eliberarea

[14] Socol 1991, 18.
[15] Şorban 1991, 10.
[16] ANMM, fond *Protopopiatul Greco-Catolic Vişeu,* dosar 178/1943, f. 1.
[17] *Ibidem.*
[18] MJIA MM, *Colecția documente ecleziastice*, cutia II, mapa VI, dosar 6/1944, f. 5.

https://biblioteca-digitala.ro

Transilvaniei, precum şi repunerea limitată în vigoare a Constituției din 1923 au generat multe speranțe, inclusiv la nivelul cercurilor ecleziastice.

Situația episcopiei Maramureşului era însă, din multe puncte de vedere, deosebită de a celorlalte structuri ecleziastice, datorită existenței unor interese care vizau încorporarea în Ucraina a Maramureşului Istoric (incluzând județul Maramureş de atunci, cu reşedința la Sighet). Încă din toamna anului 1944, tensiunile existente în acest spațiu transpar din documente, la 30 noiembrie 1944, episcopul Alexandru Rusu adresându-se Oficiului Protopopesc Sighet, pentru a restabili „toate rânduielile de ordin administrativ" în ceea ce priveşte contactul între episcopie şi vicariatul de la Sighet.

„Evenimentele care s-au succedat după actul istoric de la 23 August c. şi mai ales cele ale operațiunilor de război care au fost o realitate din hotărârea marilor aliați ai României de-a socoti arbitrajul omnios de la Viena nul şi neavenit, au dus, în chip firesc, la o stânjenire a raporturilor normale dintre unitățile parohiale ale Eparhiei Noastre şi acest Ordinariat episcopal – scria episcopul. Prevăzând aceasta, Ne şi îngrijisem la timp, ca treburile administrative din districtele mai depărtate de reşedința Noastră, cum sunt cele din Vicariatul Maramureşului, să poată fi aranjate în cadrul unor împuterniciri speciale (autorizate expres de Sf. Scaun al Romei) de oficii bisericeşti mai apropiate"[19].

Constatând că „situația generală s-a normalizat binişor şi merge, în mod firesc, spre o normalizare tot mai deplină, am găsit şi găsim că nu e bine ca reluarea contactului Nostru cu unitățile parohiale din întreg cuprinsul Eparhiei să o lăsăm în funcție de restabilirea deplină a comunicației, ci să căutăm a ajunge cât mai neîntârziat la o normalizare a vieții noastre bisericeşti, care se cere impetuos să fie trăită în condițiile de mai înainte"[20].

În continuare, episcopul solicita protopopului să organizeze „un serviciu de curieri autorizați, care să aducă, când lipsa o cere şi cel puțin de 2 ori pe lună, la date anumite, întreaga corespondența acelui M. Onorat respectiv (pentru adresele care nu reclamă comitivă protopopească) a Oficiilor parohiale în subordine. Datele ce se vor fixa pentru aceşti curieri se vor comunica cu primul prilej (neapărat înainte de Crăciun, între 15-20 Decemvrie) şi Serviciului Nostru administrativ, spre a se putea aranja totdeauna la termen posta ce urmează a li-se încredința de aici"[21].

În încheiere „pentru ca acest întâiu prilej – când sperăm să putem încredința curierului şi Pastorala Noastră de Craciun – să aibă cu siguranță şi corespondența de acolo, aşteptăm- scria episcopul- să Ne pregătiți până atunci, luând, firește, pentru informație precisă, în prealabil contact cu titularii parohiilor, un raport cât mai amănunțit asupra întâmplărilor mai de seamă de după 23 August c. din cuprinsul districtului"[22].

Aceasta pentru ca „momentele acestea de vitală importanță pentru biserică şi țară, care vor trebui şi putea fi întregite şi prin rapoarte ulterioare, e bine anume să nu fie trecute numai în paginile Cronicii Parohiale, ci să fie consemnate şi în acte ale arhivului protopopesc şi cel eparhial"[23].

Raportul protopopului Titus Berinde, la care ne-am referit deja pe larg, conține informații importante referitoare la modul în care încerca să se reinstaureze administrația românească în toamna anului 1944. Astfel, după retragerea trupelor maghiare şi germane şi intrarea Armatei Roşii în Sighet, la 18 octombrie 1944, puterea a fost preluată de către Sfatul Național Român. Documentul citat relevă că, „în ce priveşte situația de azi, suntem în plină Românie şi libertate. La trei zile după intrarea armatelor ruseşti, colonelul Diomin, un om foarte cult şi înțelegător, ne-a convocat într-o şedință, unde sub presidiul lui ne-am organizat. Puterea supremă a luat-o Sfatul Național Român, care chiverniseşte județul prin

[19] *Ibidem,* f. 1.
[20] *Ibidem.*
[21] *Ibidem,* f. 1 verso.
[22] *Ibidem.*
[23] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro

comitetul său executiv compus din 12 membri. Acest comitet a delegat pe şefii de autorităţi, cari apoi au organizat serviciile lor. Prefect de azi e domnul Petre Mihalyi, iar substitutul lui umil subsemnatul. Primarul oraşului e dl. Ioan Bilţiu-Dăncuş, având ca ajutor pe părintele Godja, care cunoscând limba rusă, face multe servicii atât în administraţia oraşului, cât şi în legăturile cu armata rusă. Secretar general al oraşului este dl. advocat Gheorghe Iusco. Pretorii au fost desemnaţi tot de comitetul executiv. La Dragomireşti e completat acest post prin Dl. advocat Iusco Ilie, la Vişeu prin Dr. Zizi Man, iar la Sighet prin Dl. Ioan Borodi"[24].

Această situaţie aparent normală nu a durat mult, în ianuarie 1945 autoritatea Sfatului Naţional Român fiind înlocuită cu cea a Frontului Naţional Democrat, dominat de ucraineni. Prefect a devenit Ivan Odoviciuc, iar la 28 ianuarie 1945 s-a desfăşurat la Sighet un miting organizat de elementele secesioniste în cadrul căruia a fost adoptată o rezoluţie pentru „unirea Maramureşului cu mama sa Ucraina Subcarpatică"[25].

După cei 4 ani de administraţie maghiară, Maramureşul intra în ceea ce s-a numit „era ucraineană", o perioadă tulbure care a durat până în 9 aprilie 1945. Rezistenţa satelor româneşti s-a manifestat de la început, în data de 5 martie 1945 peste 10.000 de ţărani organizaţi din tot Maramureşul întreptându-se spre Sighet pentru a-l „recuceri" şi a da o dovadă de solidaritate în sprijinul rămânerii judeţului la România. La Vad, în apropierea Sighetului, mulţimea de ţărani a fost întâmpinată de miliţieni ai noilor autorităţi care au deschis focul, doi români fiind ucişi[26].

Apelul la documente inedite, păstrate la Muzeul Judeţean de Istorie şi Arheologie Maramureş, relevă toate aceste frământări care au marcat comunitatea românească. Astfel, într-un alt raport al protopopului Titus Berinde de la Sighet, datat 15 februarie 1945 sunt consemnate aceste evenimente la care naratorul a participat activ. Referindu-se la cele întâmplate după eliberarea de sub „cotropitorii maghiari", sursa citată afirmă: „după trei luni de libertate, în care micile potlogării săvârşite de o seamă de ostaşi s-au pierdut în valul de bucurie că ne vedem din nou stăpâni în acest judeţ, a urmat tristul capitol al încercării ucrainene. Ziua de 5 martie 1945 va fi zi de jale în sufletul Maramureşului pentru totdeauna. În această zi, populaţia judeţului, în dorul de a-şi manifesta dorinţa neadormită, că vrea să trăiască într-o Românie, a organizat un meeting, care s-a terminat cu moartea a doi participanţi ucişi de cei ce doreau pe aceste plaiuri pur româneşti stăpânire străină. În această zi au fost arestate 120 persoane de conducere din judeţ. Suferinţa acestora nu se poate descrie. După patru săptămâni aceşti oameni chinuiţi în modul cel mai barbar au fost eliberaţi, cu excepţia câtorva, cari au fost transportaţi la închisoarea din Uzhorod, unde sunt şi azi (aveau să fie eliberaţi abia la sfârşitul anului 1945 n.n.). Aceştia sunt: Iuliu Epure, Paul Laslo fostul şef al poliţiei, Vasile Paul teolog absolvent, Octavian Pop preot în Berbeşti, Gheorghe Chira notar în Budeşti, Dumitru Roman învăţător în Berbeşti, Mihai Radu notar în Berbeşti, Gheorghe Andreica, primarul din Călineşti (eliberat ulterior)"[27].

Toate aceste evenimente au marcat structurile religioase, episcopul Alexandru Rusu concluzionând, după o analiză a noilor realităţi politice, că „peste amintirea dureroasă a atâtor năprazne, a atâtor mizerii şi neajunsuri, legate fatal de războiul ce a trecut peste noi, rămâne, şi trebuie să rămână, în mintea tuturor, clară şi luminoasă, icoana ţării româneşti reîntregite din nou şi să sperăm, pentru totdeauna, cu Ardealul de Nord, precum şi conştiinţa eliberării noastre din coşmarul de tristă pomenire a ultimilor 4 ani şi a deplinei noastre libertăţi naţionale, sub zodia căreia urmează să se întocmească, pe temeiul unei democraţii sincere, rosturile din viitor ale ţării"[28].

[24] *Ibidem,* f. 5.
[25] Gherheş 2002, 93.
[26] *Ibidem,* 113-114.
[27] MJIA MM, *Colecţia documente ecleziastice*, cutia II, mapa VI, dosar 8/1945, f. 34 verso.
[28] *Buletinul* 1945, 1.

https://biblioteca-digitala.ro

Se impunea, credea episcopul, „o strângere a rândurilor în toate direcțiile, acțiune", biserica fiind datoare, prin intermediul preoțimii „să facă tot ce-i stă în putere pentru ca obştea ce îi este încredințată spre păstorire să stea, azi mai mult decât oricând, neclintită în jurul sfintelor noastre altare"[29].

Îndemnurile episcopului vizau ca, pe lângă îndatoririle profesionale, preoții să aibă, în sfera preocupărilor lor permanente şi „chestiunile de ordin gospodăresc şi general cultural", deosebit de importantă fiind „grija pentru mişcarea cooperatistă şi pentru reînvierea ASTREI culturale"[30].

Instalarea, la 6 martie 1945, a guvernului condus de Petru Groza nu a modificat fundamental caracteristicile relației dintre stat şi biserică, principalele coordonate ale politicii religioase până în decembrie 1947 fiind determinate de caracterul multietnic şi pluriconfesional al societății româneşti, de legislația în vigoare, de relațiile dintre culte şi ponderea pe care acestea o ocupau în configurația confesională a țării şi, nu în ultimul rând, de propriile interese ale guvernului[31].

În acelaşi timp însă, autoritățile nu au tratat cu aceeaşi unitate de măsură cultele religioase, faptul fiind vizibil în privința Bisericii Greco-Catolice încă din anul 1945. Motivațiile erau, în primul rând, de ordin politic, guvernul fiind nemulțumit de pasivitatea clerului şi a credincioşilor greco-catolici față de măsurile adoptate, de neangajarea preoților greco-catolici în Frontul Național Democrat, precum şi de ataşamentul cercurilor greco-catolice față de Partidul Național Țărănesc[32].

Episcopul Alexandru Rusu a fost, conform informațiilor relevate de documente, unul dintre ierarhii pe care autoritățile noii puteri l-au supravegheat constant, datorită rolului extrem de important pe care episcopul îl avea în cadrul comunității româneşti din Maramureş şi Sătmar, cu precădere după ce perioada ocupației maghiare îl validase ca lider incontestabil. Reproşurile din partea susținătorilor comunizării României au venit foarte repede.

Astfel, la 10 februarie 1945, Comitetul Frontului Național Democrat din Satu Mare îi adresa episcopului Alexandru Rusu o scrisoare asupra căreia merită să stăruim pentru a înțelege mecanismul unui demers care va fi urmat apoi de altele, în încercarea de a îngrădi bisericii asumarea rolului şi locului său în cadrul societății.

Pornind de la afirmația că „organizațiile democratice din Transilvania de Nord grupate în Frontul Național Democrat duc de la constituirea lui o luptă dreaptă şi deschisă pentru realizarea armoniei şi conlucrării sincere între popoarele Transilvaniei", adresa continua cu constatarea faptului „că preoțimea română unită din Ardeal eliberat nu şi-a dat seama de acest fapt şi continuă şi azi a fi principalul isvor al neânțelegerii şi învrăjbirii naționale"[33].

Odată „duşmanul" definit, acuzele continuă: „Atragem binevoitoarea atenție a Prea Sfinției Voastre asupra faptului, că forțele democratice grupate în F.N.D. nu au atacat şi nu vor ataca, nici preoțimea şi nici religia, necum sfânta Biserică creştină sub nici o formă. Iar în ceeace priveşte mult agitata problemă a apartenenței Transilvaniei de Nord, F.N.D. declară şi pe această cale că recunoaşte ca unicul for competent în materie convenția de armistițiu Sovieto-Român pe de o parte şi cel Sovieto-Maghiar pe de altă parte. Cu alte cuvinte recunoaşte fără rezerve şi cu excluderea oricărei posibilități de modificare, suveranitatea română asupra Ardealului de Nord"[34].

[29] *Ibidem.*
[30] *Ibidem*, 2.
[31] Bucur 2003, 143.
[32] *Ibidem*, 5.
[33] ANMM, fond *Protopopiatul Greco-Catolic Baia Mare*, dosar nr. 755/1945, f. 2.
[34] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro

Conținutul următorului paragraf merită redat în întregime: „După punerea la punct a acestor probleme de primordială importanță, F.N.D. face un călduros apel la Prea Sfinția Voastră să puneți capăt acestor stări dăunătoare, ordonând şi instruind preoțimea de sub înțeleapta P.S.V. conducere, să înceteze cu activitatea lor dăunătoare de până acum şi înțelegând cuvântul timpurilor de astăzi şi recunoscând adevăratele interese ale poporului român din Transilvania, să fie ei (sic!), preoțimea română, Apostolii unei noui lumi, care cu toate piedicile ce i se pun se naşte din ruinele morale şi materiale ale unei lumi prăbuşite tocmai pentrucă a avut drept bază ura şi disprețul. Vă mai rugăm să dispuneți ca preoțimea să caute să cunoască frumoasele şi generoasele principii ale democrației şi în felul acesta să-şi facă datoria de îndrumători spre lumină ai poporului român, ținut mult, prea mult în întuneric. Aceasta este politica pe care trebuie s´o facă preoțimea română unită astăzi. Să fie de datoria oricărui paroh român luminarea poporului al cărei păstor este şi aplicarea frumoaselor principii cari stau la baza sfintei biserici creştine de două mii de ani”[35].

Am citat în extenso, păstrând şi ortografia, documentul fiind relevant pentru mentalitatea şi modul de acțiune al Frontului Național Democrat în raport cu Episcopia Greco-Catolică a Maramureşului şi cu liderul său. Răspunsul episcopului nu s-a lăsat aşteptat, fiind analizat în cadrul şedinței consistoriale din 22 februarie 1945 şi transpus, „pentru orientarea tuturor celor interesați”, împreună cu o copie a adresei FND, tuturor oficiilor protopopeşti din subordine[36].

Îl vom analiza pentru a decripta poziția „celuilalt” la acuzele care anunțau ireconciliabilitatea între noua putere şi Biserica Greco-Catolică. Astfel, confirmând primirea adresei „acelui Onorat”, episcopul afirmă că „ nu putem să nu Vă arătăm, înainte de toate, că – după ce din cele opt iscălituri de pe adresă nici una nu este românească – Ne-ar plăcea să ştim, dacă această adresă Ni s-a trimis şi în numele şi cu asentimentul Românilor din organizația D-voastră, întrucât abia credem ca aceştia să-şi poată permite să susțină acuza răsuflată - luată parcă anume din gura păcătoasă a impilatorilor de totdeauna ai Budapestei, cunoscute în toată lumea ca „sdrobitoare de naționalități – că „preoțimea română unită din Ardealul eliberat ar continua a fi (cum afirmați) şi astăzi principalul isvor al neînțelegerii şi învrăjbirii naționale”(s.a)[37].

Călit în rezistența manifestată de-a lungul celor 4 ani de ocupație, episcopul Rusu nu putea accepta ca, după eliberare, acuzele la adresa preoțimii române să continue cu atâta vehemență şi să fie proliferate de un organism care sprijinea P.C.R. în încercarea de a cuceri întreaga putere în stat. Ferm, episcopul afirmă că „noi credem că nu poate exista Român conştient care să-şi însuşească această acuză nedreaptă şi grav injurioasă, aruncată – fără nici o dovadă şi cu intenții uşor de ghicit – global, întregii preoțimi române unite nu numai din acest județ, ci din tot Ardealul de Nord”[38].

„De aceea – continuă episcopul, într-un stil care aminteşte de articolele sale din „Cultura Creştină” şi „Unirea” – Ne bucurăm sincer că adresa ce Ne-ați prezentat nu are iscălitura nici unui român”[39].

Urmează apoi, în stilul energic caracteristic personalității episcopului, respingerea neechivocă a tuturor acuzelor: „Ne simțim datori ca – în numele preoțimei din Eparhia Noastră a Maramureşului şi (deşi nu avem autorizare specială de la Episcopiile de Oradea şi Cluj – Gherla) chiar în numele întregii preoțimi române unite din Ardealul eliberat – să respingem, cum prin aceasta şi respingem cu toată hotărârea acuza gratuită, lipsită de orice temeiu, ce i s-a adus (s.a)”[40].

[35] *Ibidem.*
[36] *Ibidem*, f. 1.
[37] *Ibidem,* f. 3.
[38] *Ibidem.*
[39] *Ibidem.*
[40] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro

Documentul continuă cu o adevărată pledoarie despre rolul slujitorilor altarelor: „preoții Noştri nu propovăduiesc ură şi învrăjbire, ci ca ucenicii – putem adauga ca vrednici ucenici – ai Celui ce s´a jertfit pentru întreaga omenire şi care El a ridicat peretele despărțitor dintre oameni şi neamuri, ei au vestit şi vestesc mereu numai cuvântul dragostei şi înfrățirii în Hristos, al păcii şi al iertării creştine. Cine spune altfel, nu cunoaşte pe preoții bisericii noastre, ori apoi îi insultă, pentrucă are interes să o facă şi pentrucă îşi închipuie, probabil, că ei ar putea fi câştigați pentru cutare gând şi pe altă cale decât aceea a unei persuasiuni cinstite, singură admisibilă într´un regim cu adevărat democratic, refractar față de alte mijloace[41].

În ceea ce priveşte „politica", episcopul aprecia „că preoții Eparhiei Noastre ca şi toți ceilalți preoți români sunt liberi să facă (la fel cu oricare alt cetățean!) – fireşte pe propria lor răspundere – orice politică îngăduită de legile țării (s.a) şi că singura restricție care li-se impune, în plus, de legea bisericească (deci nu de Episcopi, cari nu se amestecă activ în chestii politice) este aceea de a li-se interzice sprijinirea, în orice formă, a oricărei mişcări politice ostile intereselor credinței şi bisericii creştine. Dacă vreun preot de al Nostru s´ar face deci vinovat în această direcție şi Ni s´ar denunța cu acuză concretă, am fi datori să procedăm şi am proceda în cauză imediat fără nici o întârziere. Altă intervenție de natură politică nu Ne simțim îndreptățiți să le facem şi nici nu găsim că ar fi folositor să se facă"[42].

„De restul adresei acelui On. luăm act cu bucurie, -încheia episcopul- mulțumindu-Vă pentru atitudinea loială ce spuneți că F.N.D. înțelege să aibă față de biserică şi aşezămintele ei, cari n´au fost niciodată şi nu vor fi, Vă putem asigura, nici în viitor, unelte netrebnice în mâna celor ce propovăduiesc ură şi zavistie între oameni şi neamuri"[43].

Anul 1945 începea aşadar în condiții dificile pentru episcopia Maramureşului, Alexandru Rusu trebuind să se concentreze nu doar asupra problemelor organizaționale atât de stringente după 4 ani în care funcționase în cadrele instituționale ale statului ungar, ci şi să răspundă acuzelor şi atacurilor venite din partea noii puteri. Calitățile organizatorice prin care episcopul reuşise să valideze structura ecleziastică pe care o conducea într-un timp foarte scurt se fac şi acum simțite în încercarea de revenire la normalitatea oferită de „reintrarea noastră sub scutul şi ocrotirea legilor țării româneşti", aşa cum afirmă ierarhul în pastorala dată cu prilejul intrării în „postul cel mare," „vremea pregătirii pentru marea sărbătoare a învierii"[44].

Cu aceeaşi ocazie, episcopul constata că „nu au nici un temei şi sunt cu totul nedrepte ocara şi acuzele ce ar încerca unii să le ridice – cum s-a şi cercat de curând (aluzie la episodul F.N.D. Satu Mare, la care am făcut referire în paginile anterioare n.n.) – împotriva celor ce slujesc, cu credință şi devotamentul de totdeauna, altarele sfinte ale creştinității. Şi nu au temei şi dreptate, mai ales dacă se va considera că obştea noastră creştină este – după cuvântul Sf. Petru – în anumit înțeles ea însăşi o adevărată „preoție împărătească". Aceasta atât în ceea ce priveşte puterea de a învăța, cât şi în ce priveşte mijloacele harului, ba chiar şi sub respectul puterii de conducere"[45].

În contextul în care a încetat „orice dubiu privitor la suveranitatea statului român asupra teritoriului pe care se găsesc unitățile Noastre parohiale", episcopul subliniază că „urmează de la sine că pentru ele a încetat *eo ipso* şi obligativitatea oricăror dispoziții" date în temeiul legilor ungare[46].

În stilul său pragmatic, episcopul le trece în revistă şi transmite clerului noile dispoziții în ceea ce priveşte pomenirea la serviciile divine a „şefului statului român,

[41] *Ibidem*, f. 3, f. 3 verso.
[42] *Ibidem*, f. 3 verso.
[43] *Ibidem.*
[44] *Buletinul...,* nr. II/1945, 1-3.
[45] *Ibidem*, 2.
[46] *Buletinul...,* nr. I/1945, 3.

https://biblioteca-digitala.ro

Maiestatea sa Regele Mihai I", Te-Deum-urile prescrise pentru sărbătorile naționale, care se vor oficia după normele de dinainte de 30 august 1940, reintroducerea în uz doar, „a sigilelor oficiale aprobate de Noi sub era românească"[47].

Erau reglementate apoi problemele legate de corespondența parohiilor, stabilindu-se că „vom reintra în regimul poştal anterior, cu obişnuita scutire de porto a întregii corespondențe oficiale", dar şi chestiuni care priveau „binecuvântarea căsătoriilor mixte" care „se va face iarăşi de preotul mirelui şi nu de cel al miresei"[48].

În 1945 au fost reluate şi pelerinajele tradiționale „la sanctuarele Preacuratei", începutul fiind de „Sân-Petru" la „casa mamă a vrednicului nostru ordin călugăresc - care atât la Bixad, cât şi pretutindeni a ştiut să țină trează flacăra credinței, în ajutorul nedesmințit al Maicii Domnului"[49].

Bucuria unui „bun început" cum numea episcopul reluarea pelerinajelor era întregită atât de faptul că mănăstirea de la Bixad a rămas „întreagă şi cu totul neatinsă de urgia războiului ce-a trecut şi pe acolo", precum şi de „multele mii de credincioşi (cum rar am mai întâlnit la Bixad)" care „s-au întărit în convingerea, că scutul şi ocrotirea Preacuratei, de care li s-a vorbit de atâtea ori la această mănăstire – unde Eparhia Noastră a fost mereu în paza Ei sfântă - nu a fost şi nu este o vorbă deşartă, ci o scumpă şi mângâietoare realitate"[50].

Continuând circulara referitoare la pelerinajul de la Bixad, Alexandru Rusu nu uită să menționeze că „miile acestea de credincioşi, care au putut ieşi, din nou, cu banderii de călăreți în calea Arhiereului lor – primit iarăşi cu porți de triumf în culorile neamului – se vor fi întors desigur la vetrele lor şi cu sentimentul neînşelător, că tot Maicii Prea Curate şi dumnezeescului Ei Fiu au să-i mulțumească şi pentru reîntregirea lor în hotarele țării, care le asigură din nou dreptul la o liberă viață națională"[51].

În încheiere, episcopul spera că „drumul de apostolie creştinească şi românească început acum la Mănăstirea Bixadului, sperăm să-l putem urma, la termenele cunoscute (15 august, respectiv 8 septembrie, n.n.) şi la Moisei şi Şişeşti, celelalte două sanctuare mai însemnate ale Preacuratei"[52].

Problematica şcolară a rămas o constantă în activitatea episcopului, circulara „Noul an catehetic" fiind analizată în cadrul şedinței consistoriale din 30 august 1945. „Ferm hotărâți să ridicăm cateheza, începând cu noul an şcolar 1945/1946, din nou, pe primul plan al preocupărilor preoțimii Noastre, am găsit indicat – scria Alexandru Rusu – ca în fruntea acestor şire să punem exact titlul îndrumărilor referitoare date în cauză, sub Nr. 5000/1942, la începutul anului şcolar 1942/43 (Buletinul VII-1942), pe care continuăm a le socoti *norme obligatoare pentru învățământul religios primar* (s.a.) din întreg cuprinsul Eparhiei Noastre"[53].

Referindu-se la aplicarea acestora, Alexandru Rusu observa că aceste norme catehetice „au fost până acum nesocotite, în multe privințe, de mulți, şi necazurile cunoscute ale ultimului an şcolar Ne-au îndemnat şi pe Noi să trecem, fără a aplica sancțiunile puse în vedere, chiar şi peste neajunsuri şi neglijențe, care n-ar fi trebuit să rămână, poate, fără a fi pedepsite"[54].

Personalitate severă în raport cu cei care nu-şi îndeplineau obligațiile profesionale, episcopul Rusu afirma că această situație „nu poate să mai continue şi normalizarea tot mai deplină a învățământului, de orice natură, va trebui să deschidă şi învățământului Nostru religios toate perspectivele unei reintrări în normal, de pe urma căreia vor înceta, sperăm,

---

47 *Ibidem.*
48 *Ibidem.*
49 *Buletinul...,* nr. IV/1945, 13.
50 *Ibidem.*
51 *Ibidem.*
52 *Ibidem.*
53 *Buletinul...,* nr. V/1945, 19.
54 *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro

oarecum automat şi greutăţile ce-au stat, în timpul din urmă, în calea respectării integrale a îndrumărilor Noastre”[55].

Faţă de dispoziţiile cuprinse în Normativul catehetic din anul 1942 care rămâneau în vigoare, episcopul adăuga, „în parte întregitor,” un număr de 9 puncte în noua circulară. Le vom trece în revistă dat fiind faptul că acestea constituiau fundamentul activităţilor catehetice. Astfel, la primul punct se menţiona clar că „nimeni nu poate fi *înlocuit la cateheză* (s. a.) fără autorizare nouă, care neapărat trebuie să fie aranjată înainte de termenul fixat pentru raportul de început de an”[56].

Urma referirea la manuale, solicitându-se ca în raportul care trebuia să fie întocmit *„să se răspundă la tot ce se cere sub a.- f.”*(din Normativul emis în 1942, n.n.), inclusiv la întrebarea, „lăsată până acum de foarte multe ori fără răspuns: Care sunt, după clase, manualele ce se întrebuinţează?”[57].

Şefii districtuali erau atenţionaţi asupra respectării termenelor, episcopul subliniind că „nu vrem să mai primim abia prin Decemvrie (dacă nu şi mai târziu) *rapoartele sumare de început de an* şi mai ales nu înţelegem să admitem ca atari întârzieri, dublate de lipsa notărilor cerute la „Observări”, să continue a mai acoperi neglijenţele unora dintre preoţii mereu târzielnici, cari nu-i iertat să mai fie menajate”[58].

Următorul punct viza „introducerea materiei tratate în *registrul şcolar*, prescrisă la p.7 şi pe care o socotim pe cât de importantă în sine, pe atât şi de necesară în vederea controlului. Aşteptăm deci să nu se mai omită de nimeni şi niciodată, iar controlul catehetic să se facă totdeauna începând chiar cu cercetarea registrului”[59].

Punctul 5 făcea referire la *„chestia cântării bisericeşti*” care a ajuns, „în legătură cu recrudescenţa mişcărilor sectare, cari constituie un real pericol pentru credinţă, de îndoită importanţă. Ea nu va fi deci nicăieri neglijată şi, unde preoţii n-ar fi în stare să se ocupe de ea personal, va trebui găsită neapărat altă soluţie. Nu se va neglija apoi (cum s-a întâmplat până acum) nici chestia primei cuminecări, care trebuie introdusă – cu toată grija ce-o merită – pe linia întreagă”[60].

Episcopul solicita apoi „o *intensificare a controlului catehetic*, de care se ocupă p. 9 al Normativului. Întregim deci dispoziţiile referitoare cu aceea că, controlorii catehetici aprobaţi de Noi se îndatorează a-şi vizita unităţile ce li s-au designat cel puţin de 2 ori pe an, odată înainte de Crăciun şi a doua oară între Craciun şi Paşti. La fel vor fi vizitate de şefii districtelor unităţile conduse de controlorii catehetici. Iar pentruca aceste inspecţii să nu însemne numai osteneală şi cheltuială, îndatorăm în conştiinţă pe toţi cari fac să raporteze imediat (controlorii ad-hoc pe calea Of. protopopeşti) despre tot ce nu este cum ar fi trebuit să fie şi reclamă vre-o intervenţie de orice natură. Iar pentruca raportul de sfârşit de an al şefilor districtuali să poată fi făcut cu alt temei decât cele mai multe de până acum, controlorii catehetici le vor prezenta, la sfârşit de an şcolar şi cel mai târziu până la 15 iulie, câte un raport sumar – cuprinzând toate chestiunile (a-j) din p. 10 al Normativului – asupra catehezei din unităţile cari li s-au încredinţat spre control”[61].

Legat de control, paragraful următor insista asupra termenului până la care protopopii urmau să înainteze rapoartele finale, acesta fiind 31 iulie, pentru ca penultimul punct să vizeze aplicativitatea Normativului asupra Vicariatului rutean, menţionându-se că

[55] *Ibidem.*
[56] *Ibidem.*
[57] *Ibidem.*
[58] *Ibidem* .
[59] *Ibidem.*
[60] *Ibidem.*
[61] *Ibidem,* 20.

https://biblioteca-digitala.ro

acesta viza districtul ciscarpatin. „*Excepția din chestiune*- continua cu amărăciune episcopul- se referă deci pentru noul an şcolar numai la districtul bucovinean, atât cât ne-a rămas”[62].

Circulara se încheia cu precizarea că, în privința învățământului religios din şcolile secundare, rămâneau valabile dispozițiile publicate în nr. VII din anul 1935 al „Buletinul Episcopiei”[63].

Colecta pentru misiuni a fost o altă constantă prezentă în activitatea episcopului care menționa în şedința consistorială din 30 august 1945 rezultatele acesteia. „Deşi făcută – din cauza împrejurărilor cunoscute – abia în primăvara acestui an, când posibilitățile de contribuire sunt binişor mai reduse, colecta misionară privind anul 1944 a dat pe Eparhie un total de 3.489.382 Lei. Față de cei 41.320 pengo ai colectei misonare din 1943, corespunzând, pe paritatea de 1 la 30 de atunci, la 1.239.600 Lei, rezultatul aproape întreit de acum este totuşi numai în aparență superior celui de atunci, întrucât – aplicându-se cheia diferenței valutare – va trebui socotit, cum şi era de aşteptat, mult inferior celui din 1943. *Media generală pe Eparhie* este, ce-i drept, *de 1o,31 Lei pe suflet*, o medie mare în sine, dar în raport cu valoarea scăzută a leului de azi, nu avem cuvânt de a Ne mândri prea mult cu ea şi mai ales nu de-a o socoti ca atingând măcar măsura idealului ce preconizasem pe vremuri (când Leul prețuia binişor mai mult decât 10 Lei de azi) al câte unui Leu pe suflet”[64].

În continuare, episcopul realizează „darea de seamă obişnuită, spre a se vedea cum se prezintă de astă dată contribuțiile din singuraticele districte protopopeşti şi căror unități parohiale este a se mulțumi în prima linie media generală atinsă. Dar înainte de a prezenta cifrele referitoare, se impune să constatăm – şi o facem cu multă neplăcere, dar încă tot fără a da în vileag numele preoților tembeli, care trebuiau să dea ceva măcar din al lor – că numarul parohiilor care n-au răspuns la apel a crescut din nou simțitor, cu un total de 34, dintre care 7 în d. ciscarpatin, 6 în d. Iza, 5 în d. Țara Oaşului, câte 4 în dd. Chioar, Sighet şi Vişeu, 3 în d. Silvania şi 1 în d. Jibou. Avem deci acum numai 4 districte (Baia-Mare, Mănăştur, Satu-Mare şi Seini) ai căror şefi se pot mândri că n-au nici o unitate lipsă la apel”[65].

Documentul este interesant datorită posibilității de decriptare a gândirii economice a lui Alexandru Rusu care „constata, cu multă mângâiere” că două districte protopopeşti „*Mănăştur şi Satu-Mare au întrecut,* în raport cu sufletele ce au, *cu de 2 ori media eparhială*, colectând primul câte 29.38 Lei pe suflet, iar al doilea (cu peste de 3 ori mai mulți credincioşi) câte 21.30 Lei pe suflet. Au mai întrecut media eparhială *d. Țara Oaşului* cu câte 17.35 Lei pe suflet, *d. Baia-Mare* cu câte 14.65 Lei pe suflet şi *d. Seini* cu câte 12.37 Lei pe suflet. Celelalte 7 districte au rămas sub media eparhială şi anume d. Chioar, foarte aproape de ea, cu câte 10 Lei pe suflet, d. Silvania cu câte 8.54 Lei pe suflet, d. Sighet cu câte 8.37 Lei , d. Jibou cu câte 6.60 Lei, d. Iza (rămas fără protopop) cu numai câte 2.54 Lei, d. ciscarpatin cu câte 2.40 Lei şi, în sfârşit, d. Vişeu cu abia 0.96 Lei pe suflet. Dintre unitățile parohiale au întrecut media eparhială 87 unități (cu 2 mai puține decât de la colecta anterioară), numele cărora îl dăm aici cu scopul de totdeauna de-a se remunera şi prin aceasta osteneala rodnică a preoților titulari şi pentru a se evidenția vrednicia solidară a credincioşilor din aceste unități, care şi-au dat seama că prisosul ce au nu se poate investi nicăieri mai cu multă dobânda decât în sprijinirea misiunilor”[66].

„În fruntea acestor unități se ridică- observa episcopul- acum pentru a doua oară, în chip cu totul excepțional, Satu-Mare I, al cărei titular (păr. Dr. Ioan Dragomir) a reuşit să adune câte 177.77 Lei pe suflet, corespunzând de 17 ori media eparhială. Foarte frumoase sunt şi rezultatele de la *Ruşor* (păr. V. Buda) cu câte 103.60 Lei pe suflet (de 10 ori media eparhială), de la *Măgureni* (păr. E. Gâz), cu câte 102.76 Lei pe suflet (de aproape 10 ori media

[62] *Ibidem.*
[63] *Ibidem.*
[64] *Ibidem.*
[65] *Ibidem.*
[66] *Ibidem*, 20-21.

https://biblioteca-digitala.ro

eparhială) şi din *Copalnic-Mănăştur* (a treia din d. Mănăştur al păr. Preot E. Dragomir, care conduce, ca district, de atâția ani) cu câte 91.96 Lei pe suflet (de aproape 9 ori media eparhială). Tot aici se cere trecut şi *Satu-Mare III* (păr. E. Lemeny) cu 84.74 Lei pe suflet (cu peste 8 ori media eparhială)"[67].

În continuare, episcopul trecea în revistă unitățile parohiale „mai puțin strălucite, dar care merită totuşi mențiune specială," mulțumind, în final, „tuturor care au ajutat, în orice chip, o cauză atât de însemnată, avizată în aceste vremuri, mai mult decât oricând la obolul tuturor. Orientând pe credincioşi asupra celor de mai sus, într-un chip care sa fie deodată o pregătire pentru noua colectă ce se apropie, Ven. Cler eparhial le va arăta că, odată cu mulțumita Noastră, le împartăşim cu drag şi Binecuvântarea Noastră arhierească"[68].

În şedința consistorială din 30 august 1945 o altă problemă analizată a vizat „refacerea arhivelor." Episcopul dorea să se documenteze în privința deteriorării unor arhive parohiale în „urma evenimentelor războinice din toamna trecută" invitând „preoțimea din toate unitățile, în care arhivele parohiale au suferit pagube mai însemnate ca, pe calea Of. Protopopesti, să Ne arate (cel mai târziu *până la sfârşitul lui Octombrie c.*) de ce natură este paguba suferită, dacă se gaseşte a fi necesar, ori nu, să se încerce o refacere a arhivei, precum şi în ce chip se crede a se putea ajunge la această refacere. Deodată, invităm pe toți care su suferit daune de natură a putea fi refăcute fără ajutor din afară (ca cronici parohiale, registre familiare etc.) să se silească a le înlocui cât mai neîntârziat posibil, spre a se ajunge şi pe acest teren cât mai curând la o normalizare. Şefii districtelor se îndatorează să urgenteze şi să controleze de aproape lucrările de această natură"[69].

Abaterile de la „prescrisele canonice referitoare la felul cum trebuie să se îmbrace preoțimea" şi cazurile semnalate, „deosebit de supărătoare, care nu pot fi lăsate fara o reprobare publică," l-au determinat pe episcop să readucă în atenție „hotărârile primului nostru Conciliu provincial" în această privință[70].

„În sensul acestor hotărâri, nici un preot al Provinciei noastre bisericeşti de Alba-Iulia şi Făgăraş nu poate fi deci admis la sf. altar decât reverendat, după cum tot reverendat trebuie să se prezinte şi la Episcopie, la sinoade protopopeşti şi în fața autorităților de orice natură, precum şi la cateheza din şcoală şi la orice altă funcție preoțească. Veştmintele scurte mireneşti şi de culoare deschisă, sunt cu totul oprite, urmând ca în ocupațiuni, pentru care nu se prescrie veştmântul talar, să se poată folosi haina lungă, de culoare neagră, ori închisă, numită civil canonic"[71].

În încheierea acestei circulare, emisă la 24 august 1945, Alexandru Rusu menționa necesitatea respectării întocmai a dispozițiilor, „aşteptând ca ele să fie respectate întru totul şi îndrumând pe şefii districtelor protopopeşti să nu întârzie a Ne semnala orice abatere mai gravă de la aceste norme, spre a putea lua față de preoții indolenți, ori refractari, măsurile disciplinare care se impun. Împrejurările grele al războiului – în fața cărora am putut fi mai indulgenți şi în această materie – au trecut, ori sunt pe cale să treacă, şi intrând tot mai mult în normal, când veştmintele alterate, ori distruse, vor putea fi refăcute şi înnoite, dorim şi aşteptăm ca aceste operațiuni să se facă în deplină conformitate cu normele referitoare ale prescriselor bisericeşti, clare şi categorice"[72].

Noua colectă misionară a fost programată să înceapă în „în *Duminica de la 21 Octombrie c.*, când toată lumea catolică stă în serviciul Operei misionare de sub înaltul

[67] *Ibidem*, 21.
[68] *Ibidem.*
[69] *Buletinul...,* nr. VI/1945, 25.
[70] *Ibidem*, 24.
[71] *Ibidem.*
[72] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro

patronaj al Sf. Părinte, Operă, care reclamă azi mai mult decât oricând ajutorul spiritual şi material al marii obşte creştine”[73].

Mesajul transmis cu acest prilej de către episcop a fost unul extrem de important, fapt pentru care vom insista asupra lui: „În numele lui Isus şi al bisericii sale luptătoare, în numele miilor de misionari care se jertfesc pentru idealul încreştinării depline a tuturor şi – nu în ultimul loc – în numele milioanelor care zac încă “în întuneric şi în umbra morții”, chemăm deci, din nou, la rugă şi jerfă pe toți credincioşii Eparhiei Noastre, care – călăuziți de vrednicii lor preoți – au ştiut să fie mereu în fruntea acțiunii misionare a bisericii noastre”[74].

Referindu-se la ultima colectă misionară, episcopul menționa că aceasta a avut un rezultat „care întrece (după cum rezulta din “Misionarul”, care se trimite deodată cu acest *Buletin*) cu peste de două ori tot ce s-a colectat anul trecut la Blaj şi Lugoj împreună (1.598.202 Lei)”, ceea ce „a dovedit că încercările grele ale robiei horthyste de 4 ani n-au diminuat cu nimic, ci dimpotrivă au sporit ataşamentul credincioşilor Noştri față de altarele străbune, prin care li s-a păstrat dragostea pentru limbă şi neam, dar şi elanul pentru tot ce serveşte mărirea lui Dumnezeu şi propăşirea bisericii”[75].

Pe aceste „bune temeiuri”, episcopul îşi exprima speranța „că însuflețirea de totdeauna pentru cauza sfântă a misiunilor nu se va dezminți nici de data aceasta şi că devotamentul încercat al Ven. Cler eparhial va şti să asigure “Duminicii misiunilor” un rezultat spiritual cifrat cu multe zeci de mii de acte de pietate, iar colectei misionare ce va începe atunci o sumă vrednică de tradiția atât de mângâietoare a sforțărilor de această natură ale Eparhiei Noastre. Chemarea Noastră pentru o continuare însuflețită a acestei tradiții este o chemare a Mântuitorului Însuşi, care, atunci când a poruncit ucenicilor săi să “meargă în toată lumea şi să vestească Evanghelia la toată faptura”, ne-a poruncit, implicit, şi nouă tuturor să ajutăm, din toate puterile şi pe toate căile, pe cei ce au darul de a se putea jertfi, făclii aprinse de dragoste pentru biserica Domnului, pe altarul sfânt al misiunilor”[76].

Circulara prezentată în şedința consistorială din 27 septembrie 1945 şi tipărită în numărul VI al *Buletinului* episcopiei conținea detaliile tehnice ale activității, din care transpare însă şi ataşamentul față de instituția monarhică: „începută la 21 Octombrie c., colecta misionară din acest an se va continua până la sărbatoarea sf. Arhangheli din 8 Noiembrie c. pentru ca, tot ce se va putea strânge până atunci în natură să se poată valoriza, alăturându-se la ceea ce se va fi putut colecta, pe căile cunoscute (AGRU, reuniuni mariane, comitete speciale etc.) în bani. Publicat în această zi de mare sărbătoare națională (ziua Majestății Sale Regelui), rezultatul se va comunica fără amânare şi cel mai târziu *până la 15 Noiembrie c.*, în forma obişnuită, dar fără a se trimite şi banii (care se vor reține acum, excepțional, din retribuțiile de la stat ale preoțimii) Oficiului protopopesc, care le va totaliza apoi fără nici o întârziere, spre a Ni le putea prezenta până la data obişnuită de 10 Decembrie c”[77].

Finalul documentului este sugestiv, fapt pentru care îl redăm integral: „Binecuvântând cu drag pe toți care vor ajuta, în orice chip, fie şi numai printr-o scurtă rugăciune, ori printr-un singur ou de găină, cauza sfântă a misiunilor, încheiem această chemare la rugăciune şi muncă, cu nădejdea că - *măcar din recunoştință către Maica Domnului, prin care s-a pus capăt războiului şi am ajuns să fim iarăşi între hotarele țării iubite* (s.n.) – nici o singură unitate parohială nu se va dejosi prin a nesocoti complet această chemare. O muncă luminată şi febrilă – pornită şi îndrumată, sub ochiul de veghe al şefilor districtuali, cu însuflețire de purtătorii Oficiilor parohiale – trebuie să asigure Eparhiei Noastre şi de data

[73] *Ibidem*, 23.
[74] *Ibidem.*
[75] *Ibidem.*
[76] *Ibidem.*
[77] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro

aceasta un loc de cinste între cei ce înțeleg să-şi facă, din sprijinirea misiunilor, o sfântă datorie de cunoştiință. Sus deci inimile şi bunul Dumnezeu ne ajute!"[78].

O problemă importantă a fost cea a inventarierii bunurilor, ca urmare a deciziei Ministerului Cultelor nr. 37.754 din 10 septembrie 1945 care reglementa, în raport cu decretul-lege din 1941, chestiunea inventarierii bunurilor aparținând cultelor. Pentru a stabili modul concret de desfăşurare a activității, în şedința consistorială din 22 noiembrie 1945, episcopul Alexandru Rusu a dispus ca „titularii tuturor parohiilor (pentru cele vacante administratorii lor interimari) să cerceteze înainte de toate, dacă în arhiva Primăriei se găsesc, ori nu, acte cu privire la inventarierea bunurilor parohiale. Dacă da, ele vor fi utilizate la lucrările de inventariere, care şi altfel sunt a se face cu concursul primarului şi (în materie de evaluare) cu acela al agentului fiscal, respectiv (la oraşe) al Serviciului tehnic de la Primărie"[79].

În continuare, „utilizându-se Inventarele proprii ale parohiilor, se va proceda la o verificare la fața locului a tuturor imobilelor aparținând parohiei, consemnându-se într-un *Proces verbal* următoarele date: *Pentru bunurile imobiliare-Comuna* unde este situat imobilul. *Numărul* cărții funciare şi cel topografic. *Descrierea* imobilelor înşirate taxative, aparte clădirile şi aparte terenurile. La *clădiri* se va arăta din ce material este, cu ce este acoperită, numărul încăperilor (dacă are mai multe), anul construcției, starea în care se află ş destinația. La *terenuri* se va nota felul (arabil, fânaț, islaz, vie, livadă, grădină, pădure, teren viran, etc.) şi suprafața. *Valoarea imobilelor* şi anume atât cea stabilită (dacă se află în arhivă) în 1940, ori apreciată acum la prețurile din 1940, cât şi cea după prețurile de la 31 martie 1945. *Eventuala degradare sau distrugere* suferită de singuraticele imobile de la 1940 încoace, arătându-se când (data: anul, luna) a suferit degradarea şi care este valoarea (prețul de înlocuire) de atunci (data degradării) şi de acum (la 31 martie 1945) a pagubei. *Pentru bunurile mobile-Diverse bunuri mobile*. Se vor înşira (descrie) pe categorii şi se vor evalua la prețul de la 31 martie 1945. *Diverse materiale*. Se vor descrie şi evalua pe aceeaşi dată. *Efectele publice*. Hârtii de valoare (acțiuni, rente, etc.) şi valoarea lor nominală. *Numerarul de casă* la 31 martie 1945"[80].

Procesele verbale, „făcute pe coli obişnuite, în câte *4 exemplare originale* – separat pentru matre, şi separat pentru fiecare filii cu avere aparte - urmează a fi semnate de toți care au contribuit la compunerea lor. Câte un exemplar din acestea se va păstra în arhiva parohială, al doilea se va da Primăriei, şi două se vor trimite *extraurgent şi cel mai târziu până la 12 decembrie c.* Oficiului Protopopesc"[81].

În continuare, circulara viza modul de înaintare al documentelor şi termenele de conformare: „în temeiul acestor procese verbale, datele referitoare la construcții (care intereseaza aparte sub raportul daunelor suferite) se vor totaliza de şefii districtelor, cu respectarea rubricilor referitoare, în *Borderoul* ce anexăm în câteva exemplare (dacă n-ar ajunge se vor adăuga file întregitoare) trecându-se apoi la fel, tot cu respectarea precisă a rubricilor, şi în *Situația* comparativă, din care încă anexăm un numar egal de exemplare. Aceste „Borderouri" şi „Situații" – care trebuie să ajungă la Minister cel mai târziu pe ziua de 31 Decembrie c. – ni se vor prezenta de şefii districtelor, *împreună cu câte un exemplar din Procesele verbale* (prinse in borderou aparte) cel mai târziu *până la 20 decembrie c"*[82].

Importanța activității reiese şi din fermitatea exprimată în final de către episcop: „convinşi, că nimeni nu se va sustrage de la această datorie urgentă şi că totul va fi făcut în condițiile prescrise, Ne place să credem că nu vom fi siliți să amendăm pe nimeni, *cu reținerea retribuției de la stat pe o lună*, pentru neglijență în această materie"[83].

[78] *Ibidem,* 24.
[79] *Buletinul*...nr.VII/1945, 27.
[80] *Ibidem,* 28.
[81] *Ibidem.*
[82] *Ibidem.*
[83] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro

O problematică nouă a vizat modul de raportare la organizația înființată de comuniști sub titulatura de „Gruparea Preoților Democrați", al cărei nume a fost schimbat în februarie 1945 în „Uniunea Preoților Democrați" (UPD) și care a făcut parte din Frontul Național Democrat[84].

Ideea creării unei organizații care să-i grupeze pe „preoții democrați" urmărea promovarea unei noi imagini a comuniștilor, ca promotori ai libertății religioase, preoții fiind chemați să conlucreze cu FND „pe terenul realizărilor sociale"[85].

Organizații similare celei din România au fost create și în alte state din Europa Central-Răsăriteană ajunse în sfera de influență sovietică, fapt care confirmă existența unor repere comune ale politicilor religioase inspirate de interesele sovietice. Aceste organizații aveau menirea să provoace breșe în cadrul bisericilor prin încurajarea disensiunilor dintre ierarhie și cler, să împiedice solidarizarea clerului în jurul partidelor democratice, să contribuie la încadrarea bisericilor în noile regimuri de democrație populară[86].

Președintele UPD, preotul ortodox Constantin Burducea a devenit ministrul Cultelor în guvernul condus de Petru Groza, în toamna anului 1945 fiind organizat la București un congres general al preoților și al tuturor cultelor, fapt menit să elimine o parte din suspiciunile față de noul regim politic. Buletinul oficial al episcopiei de la Baia Mare conține un „aviz" referitor la această problematică, pe care îl redăm integral: „Neavând altă posibilitate de-a informa urgent pe cei interesați și fiind chiar pe punctul de-a tipări acest Buletin dăm aici, pentru orientarea Ven. Cler eparhial, următoarele două avizuri (primul aviz se referea la o problemă școlară): 2. Președintele "Uniunii preoților democrați", d. ministru Preot C. Burducea, Ne roagă să avizăm pe membrii Uniunii, că în zilele de 16 și 17 Octombrie c. se va ține – cum se știe altfel și din gazette – la București, cu binecuvântarea I.P.S. Sale patriarhul bisericii ortodoxe, un congres al preoților și altor slujitori ai cultelor, la care sunt poftiți toți care intră în această categorie. Cei ce doresc să participe urmează să anunțe în prealabil Uniunea organizatoare. Baia-Mare, la 4 Octomvrie 1945"[87].

Episcopii greco-catolici nu au ajuns la un consens referitor la participarea unei delegații a Bisericii Unite la congresul din București, episcopia Maramureșului nefiind reprezentată la manifestare. În schimb, eparhiile de Cluj-Gherla și Lugoj au trimis câte un delegat, protopopul Virgil Băliban din Cluj rostind și un scurt discurs[88].

Iritat de această participare, episcopul Alexandru Rusu a adresat arhiepiscopiei Blajului o scrisoare în care aprecia că prezența celor doi clerici la congres a cauzat bisericii „un însemnat prejudiciu", sugerând ca, în viitor, participarea la manifestări publice a unor delegați ai bisericii unite să fie realizată doar în urma unor „aranjamente prealabile, peste cadrul autorizării ce pot să aibă în materii binișor delicate, cum a fost și aceasta"[89].

Nu este deci de mirare că guvernul a continuat să supravegheze îndeaproape activitatea episcopului prin instrumentele sale specifice, rolul principal revenind și acum, ca la începutul anului 1945, Frontului Național Democrat. Astfel, într-un document cu ștampila „Secret" trimis Consiliului Central al FND de la București la data de 29 septembrie 1945 de către Consiliul Raional Baia Mare se afirma că „mișcarea reacțiunii a devenit mai accentuată în regiune", episcopul Alexandru Rusu fiind considerat „principalul sprijin moral pentru mișcarea antidemocratică, antiguvernamentală, antisovietică a reacțiunii din această regiune"[90].

---

84 Bucur 2003, 147.
85 *Ibidem.*
86 *Ibidem,* 148.
87 *Buletinul* 1945, 25.
88 Bucur 2003, 149.
89 *Ibidem.*
90 ANMM, fond *Consiliul Raional Baia Mare al Frontului Național Democrat (FND),* dosar 1/1945, f. 1.

https://biblioteca-digitala.ro

Termenii folosiți trebuie analizați şi înțeleşi în contextul epocii, toți cei care nu împărtăşeau linia politică a noului regim fiind etichetați în acest mod. În continuare, expeditorii documentului afirmă că „de repetate ori i s-a atras atenția episcopului Dr. Al. Rusu, asupra activității sale politice reacționare, deasemenea şi asupra a unora dintre subalternii săi – însă fără rezultat”[91].

În sprijinul afirmaților privind „linia şi activitatea politică reacționară a episcopului” erau anexate câteva documente, primul referindu-se la faptul că „în ziua de 23 Aug. 1945, Dr. Al. Rusu episcop, de la amvon anunța: poate în acest moment guvernul Groza este schimbat”[92].

Expeditorii menționau apoi că „masele muncitoare indignate peste măsură de această predic-provocațiune, în ziua de 28 Aug. a.c., după o întrunire entuziastă de solidarizare cu guv. Groza, demonstrează pe străzi pentru guv. Groza şi împotriva provocațiunilor reacționaro-fasciste. În timpul demonstrației, vreun provocator a spart un geam la rezidența episcopului”[93].

Următoarea acuză era aceea că „în ziua de 8 IX a.c., în fața a 5000 de țărani strânşi cu ocazia pelerinajului, episcopul Dr. Al. Rusu, a vorbit ca un agent electoral. Se foloseşte de poziția sa bisericească pentru a fi unul dintre difuzorii principali din țară ai politicii manisto-legionare”[94].

Concluzia acestor afirmații pe care expeditorii le argumentau cu „documente anexate” era aceea că episcopul „se foloseşte de poziția sa, de biserică şi de subalternii săi pentru a desfăşura această activitate reacționară, dăunătoare țării”[95].

Un al doilea set de acuze se referea la conlucrarea dintre episcop şi prefectul județului Satu Mare în plan politic: „Dr. Al. Rusu este un rafinat politician. A fost făcut episcop de către Iuliu Maniu. Şi de atunci este strâns legat de protectorul său. Are poziții puternice şi influență de conducere în aparatul de stat din județ. Prefectul reacționar al județului Satu Mare, Anderco Ştefan, de la început este sub influența şi conducerea spirituală a episcopului Dr. Al. Rusu. Un control administrativ ar putea să dea în vileag toată activitatea reacționară, tot sabotajul acestui prefect”[96].

Concluzia logică a demersului Consiliului Raional Baia Mare al FND era următoarea: „îndepărtarea acestor două elemente şi cât se poate de urgent este necesară în interesul reconstrucției economice şi consolidării politice a regimului democratic din acest colț de țară. Cu îndepărtarea lor grabnică, reacțiunea din regiunea noastră va primi o lovitură puternică”[97].

Rezoluția de pe documentul înregistrat la Consiliul Central al FND din Bucureşti şi datată 11 octombrie 1945 era următoarea: „Dr. Vâscă, cercetare urgentă şi referat cu propuneri. Va fi sesizat şi d-l Ministrul al Cultelor”[98].

Urmarea a fost că, în 23 octombrie 1945, preotul Ioan Vâscă, inspector general la Ministerul Cultelor, se afla deja la Baia Mare pentru a cerceta veridicitatea plângerilor formulate la adresa episcopului Alexandru Rusu. Şi, în stilul deja consacrat, procesul verbal încheiat la 23 octombrie 1945 era semnat, pe lângă reprezentantul guvernului, de un număr de 7 reprezentanți ai administrației locale şi ai organizațiilor componente ale FND, care, „ la apelul Pr. Inspector General Dr. Ioan Vâscă am declarat cele ce urmează drept informații concludente pentru veracitatea (sic!) plângerilor pe care Onor. Guvernul are cunoştință cu

[91] *Ibidem.*
[92] *Ibidem.*
[93] *Ibidem.*
[94] *Ibidem.*
[95] *Ibidem.*
[96] *Ibidem.*
[97] *Ibidem.*
[98] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro

privire la activitatea dăunătoare bunului mers şi intereselor guvernării democratice, de care s-a făcut vinovat P.S. Episcop Dr. Alexandru Rusu în regiunea Baia Mare”[99].

Documentul cuprindea zece puncte de acuzare la adresa înaltului ierarh, asupra cărora vom insista deoarece ilustrează diversitatea metodelor utilizate de guvern pentru a influența atitudinea clerului față de noul regim. Astfel, primul punct menționa că, „de la eliberarea regiunii noastre P.S. Episcop Dr. Alexandru Rusu a avut o atitudine duşmănoasă față de regimul democrat. Când din propriile noastre puteri a trebuit să organizăm un aparat administrativ înlocuind aparatul administrativ horthyst prăbuşit şi am solicitat concursul D-Sale, nu numai că nu ne-a dat nici un sprijin, dar mai mult a împiedicat elementele româneşti de sub influența D-Sale să primească funcțiuni în noua administrație democrată. În aceste împrejurări, fiind nevoiți a menține câteva elemente administrative din vechiul aparat, acest fapt a fost mai târziu exploatat chiar de D-Sa pentru aţâţări şoviniste, răspândind că şi după eliberare tot străinii stăpânesc în această parte a României”[100].

În al doilea rând se reținea neimplicarea episcopului în reconstrucția economică: „ după eliberare, când sindicatele şi organizațiile democratice au chemat tot poporul la muncă pentru a pune în funcțiune minele, fabricile, a repara calea ferată şi podurile distruse de fascişti, în urma cărora regiunea a rămas complect izolată, fără alimente, medicamente şi materii prime, Clerul de sub conducerea D-Sale nu a dat nici un ajutor”[101].

Al treilea paragraf se referea la faptul că, „în pastorala de Paşti, între altele s-a ocupat şi de convenția de armistițiu, despre care afirma că este relativ generoasă. La cenzură cuvântul „relativ” a fost şters.Pentru acest motiv, întreg pasagiul referitor la armistițiu a fost omis din pastorală. Iar mai târziu de la amvon si-a exprimat indignarea, cum vin unii nechemați să-l cenzureze pe D-Sa”[102].

În al patrulea rând, comisia de anchetă sesiza că, „până la 23 August 1945 a fost arborat pe clădirea Rezidenței Episcopale numai tricolorul românesc, deşi autoritățile cu ocazia diferitelor sărbători au invitat toate instituțiile să arboreze şi drapelele Națiunilor Unite. Arborarea şi a celorlalte drapele a făcut-o numai în urma intervenției categorice şi energice în scris a FND-ului”[103].

Al cincilea cap de acuzare era acela că, „din diferite mine şi întreprinderi a organizat grupuri de muncitori români, cu care ținea în mod regulat şedințe secrete la Rezidența Episcopală şi la locuințele subalternilor D-Sale. Aceste grupuri aveau menirea de a face greutăți în uzine în ceea ce priveşte disciplina în muncă, mărirea producției, înfrățirea muncitorilor şi a duce agitație în contra organizațiilor democratice şi a Guvernului pe tema greutăților şi a lipsurilor, pe care ni le-a lăsat ca moştenire regimul fascist şi războiul său”[104].

O altă acuză era aceea că, „personal refuză, iar pe subalternii săi îi împiedică a lua parte la munca organizațiilor democratice”, fiind dat ca exemplu „cazul Preotului Berinde din Sighet, Maramureş, care activând în Apărarea Patriotică, spre mulțumirea tuturora, a fost chemat la Rezidența Episcopală, unde D-Sa i-a cerut să se retragă din organizație, pe motivul că ar fi acuzații contra lui în privința manipulării fondurilor şi astfel ar compromite Biserica.(...) Sub această presiune Părintele Berinde s-a şi retras”[105].

Un alt motiv de anchetă l-a constituit faptul că, la primirea „Batalionului 8 Vânători de Munte a refuzat să oficieze împreună cu reprezentantul Busericii Ortodoxe, amenințând că,

[99] *Ibidem,* f. 2. Un exemplar din acest document s-a păstrat şi în Arhiva Serviciului Român de Informații , fond D, dosar 2322, f. 161-162, fiind citat în mai multe studii şi lucrări.
[100] *Ibidem.*
[101] *Ibidem.*
[102] *Ibidem.*
[103] *Ibidem.*
[104] *Ibidem.*
[105] *Ibidem,* f. 3.

https://biblioteca-digitala.ro

în caz contrar, Biserica Gr. Cat. nu va participa la primirea şi serbare organizată în acest scop”[106].

Totodată, „folosindu-se de poziția sa a influențat preoțimea să ia o atitudine contrară înfăptuiriii Legii de Reformă Agrară”[107].

În altă ordine de idei, documentul face referire la faptul că, „organizațiile democratice şi reprezentanții lor de mai multe ori în scris şi chiar personal au intervenit pe lângă D-Sa pentru a-şi schimba atitudinea şi a lua măsuri în contra unora din subaltrenii săi. Toate aceste intervenții au rămas însă fără rezultat. Aceasta a determinat apoi FND-ul local ca printr-un memoriu să se adreseze Consiliului Central al FND, unde a relatat cuvântarea cu substrat politic ținută de D-Sa în ziua de 23 August a.c. în catedrala din Baia Mare şi în ziua de 8 Septembrie a.c. la Şişeşti”[108].

Episcopul mai era acuzat că, „prin unii din subalternii săi ia parte activă la toată mişcarea reacționară din această regiune”, fiind nominalizat canonicul dr. Gheorghe Bob, „care lucrează foarte activ pe teren, fiind preşedintele aşa numitei organizații Uniunea Democrată Română, care ține şedințe camuflate în localul băncii „Gutinul.” Activitatea acestei organizații ilegale, în care se întâlnesc principalele elemente ale reacțiunii, este de a duce în mod organzat munca, acțiunile provocatoare şi aţâţările şoviniste şi, în general a ține la suprafață mişcarea reacționară”[109].

Concluzia anchetei era aceea că episcopul Alexandru Rusu, „prin activitatea sa politică duşmănoasă democrației, Guvernului, Uniunii Sovietice şi a dreptului naționalităților conlocuitoare, desfăşurată la orice ocazie, provoacă nemulțumiri în rândurile poporului,” iar împreună cu apropiații săi „au devenit difuzorii principali ai ştirilor alarmiste tendențioase, dăunătoare liniştii, muncii, poporului şi Guvernului”, asfel că, „este absolut necesar - notau semnatarii procesului verbal - de a pune cât se poate de repede în imposibilitate pe D-Sa şi sfetnicii principali în frunte cu Dl. canonic Dr. Gheorghe Bob, de a mai putea face rău țării noastre”[110].

Documentul a fost semnat, în afara trimisului centrului, pr. Ioan Vâscă, de către Alexandru Orosz, primarul oraşului Baia Mare, Ernest Miszovits, secretarul FND Baia Mare, Gavril Birtaş, secretarul regional al Sindicatelor Unite, Alexandru Farcaş, şeful Comisariatului de Poliție, Gheorghe Pop, secretarul Plăşii Baia Mare, Florian Pop, şeful Gării şi Aurel Berindan, membru în comitetul UP din localitate.

Ancheta de la Baia Mare ilustrează diversitatea metodelor utilizate de guvern în scopul influențării atitudinii clerului, în acest caz a clerului superior, față de noul regim.

Dealtfel, în acea perioadă, activitatea de supraveghere a ierarhilor greco-catolici a revenit mai mult decât organismelor politice, structurilor specifice precum Biroul II Contrainformații din cadrul Direcției Generale a Siguranței şi Secția de contrainformații a Serviciului Special de Informații, acestea întocmind numeroase note informative, fişe personale şi rapoarte, investigațiile, supravegherea şi denunțul nefiind acțiuni izolate. Au fost întocmite fişe individuale care încercau să surprindă mai ales defectele celor supravegheați, atitudinea față de regim, legăturile cu partidele istorice, bunurile pe care le posedau, pentru ca, la momentul considerat potrivit, să poată fi folosite împotriva lor[111].

Aceste note informative despre ierarhii greco-catolici, ca dealtfel toate sursele documentare, trebuie decriptate cu metodele specifice istoriei, critica textelor respingând tentația idealizării şi a preluării integrale a informațiilor.

---

106 *Ibidem.*
107 *Ibidem.*
108 *Ibidem.*
109 *Ibidem.*
110*Ibidem.*
111 Dobeş 2004, 124-133.

https://biblioteca-digitala.ro

Vom ilustra acest gen de documente printr-o notă informativă despre episcopul Alexandru Rusu a Serviciului Special de Informații din data de 5 noiembrie 1945[112].

Încă de la început, autorul notei menționează că „episcopul Alexandru Rusu este cunoscut ca un aprig militant catolic venit în Maramureş cu intenția de a încorpora pe toți românii în cadrele bisericii greco-catolice. A dus o luptă continuă împotriva Ortodoxiei şi a dat neîncetat dovadă de intoleranță religioasă. În alte regiuni s-au mai văzut preoți ortodocşi slujind la zile mari împreună cu cei greco-catolici. În Eparhia de la Baia Mare acest fenomen nu s-a petrecut niciodată”[113].

În acelaşi timp, aşa cum a remarcat istoricul Ioan-Marius Bucur, episodul din octombrie 1945 de la Baia Mare trebuie coroborat cu un alt eveniment, derulat câteva luni mai târziu, în martie 1946 – alegerile pentru demnitatea de mitropolit[114].

Concluzionând, mărturiile documentare confirmă că, în perioada 1944-1945, Episcopia Greco-Catolică a Maramureşului a reuşit să îşi îndeplinească misiunea ecleziastică şi cea socială, în pofida realităților politico-statale şi militare care nu au fost deloc prielnice desfăşurării normale a activității „slujitorilor altarelor”. Documentele cercetate aduc în discuție evenimentele petrecute în Maramureşul Istoric în perioada 23 august-18 octombrie 1944, surprinzând avatarurile perioadei, suferințele populației, arestarea intelectualilor (inclusiv a preoților) români de către autoritățile maghiare imediat după ieşirea României din alianța cu Germania la 23 august, retragerea trupelor germane şi maghiare şi intrarea Armatei Roşii în Sighet în 18 octombrie 1944. Perioada următoare a fost însă una dificilă, Maramureşul intrând în ceea ce s-a numit „era ucraineană” care a durat până în 9 aprilie 1945.

După instalarea la 6 martie 1945 a unui nou regim politic în România, episcopul Alexandru Rusu a fost unul dintre ierarhii pe care autoritățile l-au urmărit şi supravegheat constant, datorită rolului extrem de important pe care episcopul îl avea în cadrul comunității româneşti din Maramureş şi Sătmar, cu precădere după ce perioada ocupației maghiare îl validase ca lider incontestabil. Studiul aduce în atenție asemenea momente care s-au înmulțit şi au crescut în intensitate odată cu apropierea alegerilor pentru demnitatea de mitropolit. Deşi electorii l-au ales la 16 martie 1945, guvernul de la Bucureşti nu l-a agreat şi, în pofida numirii sale de către Sf. Scaun, episcopul de la Baia Mare nu avea să fie instalat niciodată la Blaj. Autoritățile au amânat *sine die* inițierea procedurilor pe care Concordatul le prevedea pentru numirea/confirmarea mitropolitului Bisericii Române Unite, menținând astfel o stare de provizorat în interiorul structurilor acestei confesiuni.

112 Arhiva Serviciului Român de Informații, Fond D, Dosar 2322, f. 159-160, *Apud* Dobeş, 2008, 90.

113 *Ibidem.*

114 Bucur 2003, 158. Scaunul mitropolitan de la Blaj era vacant încă din iunie 1941, după moartea mitropolitului Alexandru Nicolescu, însă alegerile au fost amânate, factorii determinanți fiind războiul, situația *de facto* a mitropoliei, ale cărei episcopii se aflau, după „arbitrajul de la Viena” (30 august 1940) atât pe teritoriul României cât şi al Ungariei, problemele juridice ivite în urma acestui act, la care s-au adăugat, după anul 1945, problematica politică nouă, precum şi situația internațională complexă şi complicată.

https://biblioteca-digitala.ro

Literatura

ANMM	Serviciul Județean Maramureş al Arhivelor Naționale.
Bucur 2003	Ioan-Marius Bucur, *Din istoria Bisericii Greco-Catolice Române (1918-1953)*, Cluj-Napoca, 2003.
Buletinul 1945	*Buletinul Episcopiei Greco-Catolice a Maramureşului*, Baia Mare, nr. I, 1945.
Dobeş 2004	Andreea Dobeş, *Biserica Greco-Catolică în atenția serviciilor de informații (1945-1950)*, Țara Bârsei. Revistă de cultură, Braşov, 2004, p. 124-133.
Dobeş 2008	Andreea Dobeş, *Episcopul Alexandru Rusu şi regimul comunist (1945-1963)*, RevArhMM 1, 2008, 88-105.
Gherheş 2002	Ilie Gherheş, *Maramureşul între Dictatul de la Viena şi Conferința de Pace de la Paris (30 august 1940-10 februarie 1947*), Baia Mare, 2002.
MJIA MM	Muzeul Județean de Istorie şi Arheologie Maramureş.
Puşcaş 1995	Vasile Puşcaş (ed.), *Al Doilea Război Mondial. Transilvania şi aranjamentele europene*, Cluj- Napoca, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, 1995.
Socol 1991	Aurel Socol, *Furtună deasupra Ardealului*, Cluj- Napoca, Biblioteca Tribuna, 1991.
Şorban 1991	Raoul Şorban, *Emil Hațieganu*, Timpul, Bucureşti, nr. 27/5 iulie 1991, 10.
Varga 2011	Varga Zsolt, *Criminali şi „Drepți" în vremuri de neomenie*, RevArhMM 4, 2011, 199-227.

https://biblioteca-digitala.ro

From one regime to the next. The Greek-Catholic Bishopric of Maramureş in the period 1944-1945

(Abstract)

This study is based on the information included in the unedited ecclesiastical documents kept by the Maramureş County Museum of History and Archaeology and illustrates the way in which the Greek Catholic Bishopric of Maramureş, located in Baia Mare relates to the political and military events taking place in this region in the autumn of the year 1944 and throughout the year 1945. The studied documents highlight the events which happened in the historical region of Maramureş in the period 23 August– 18 October 1944, emphasising the changes which occurred in this period, the sufferance of the population, the arrests of the Romanian intellectuals (including the priests) by the Hungarian authorities right after Romania broke away from the alliance with Germany on 23 August 1944, the withdrawal of the German and Hungarian troops and the arrival of the Red Army in Sighet on 18 October 1944. The period that followed was very difficult, as Maramureş entered what would be called „the Ukrainian era", which lasted until 9 April 1945.

After the installation, on 6 March 1945, of a new political regime in Romania, bishop Alexandru Rusu became, according to documents, one of the hierarchs placed under constant surveillance by the authorities due the extremely important role he played within the Romanian communities of Maramureş and Sătmar, particularly after he had been validated as an undisputed leader during the Hungarian occupation. Our study brings into discussion such moments, which became more frequent and whose intensity increased as the elections for the position of metropolitan approached. The election of Alexandru Rusu, on March 16, 1946, was not approved by the Romanian government and, despite his appointment by the Holy See, the bishop of Baia Mare would never be chaired at Blaj. The authorities postponed *sine die* the initiation of the procedures provided by the Concordat provided for the appointment/confirmation of the metropolitan of the Romanian Church United with Rome, thus maintaining a state of uncertainty within this denomination.

Viorel RUSU
Muzeul Județean de Istorie şi Arheologie Maramureş
viorelrusu70@yahoo.com

https://biblioteca-digitala.ro

Cartea de aur a Afinăriei din Baia Mare

LUCIA POP

Cuvinte cheie:*, minerit aurifer, instalația de afinare, colecții muzeale, Cartea de aur a Afinăriei de aur şi argint, perioada 1934–1951, Baia Mare.*
Keywords*: gold mining, refining installation, museum collections, Golden Book of the gold and silver refinery, 1934-1951 period, Baia Mare.*

Contextul general necesar prezentării cărții de onoare a Secției de afinare din Baia Mare, cu numele generic, ***Cartea de aur a Afinăriei de aur şi argint,*** constă în expunerea secvențială a evoluției instituționale miniere din această zonă, de la intrarea sub jurisdicția austriacă până în primele decenii ale secolului XX precum şi scurta caracterizare a colecțiilor specifice din care face parte.

Evoluția mineritului în bazinul băimărean a fost de-a lungul timpului fluctuantă. Au alternat perioadele de dezvoltare cu acelea de stagnare sau regres în funcție de interesul manifestat de oficialități dar şi de conjunctura social-politică. Distrugerile periodice provocate de atacuri străine asupra oraşului, de surparea sau inundarea unor galerii sunt cauze care, asociate cu menținerea condițiilor foarte grele de lucru şi a tehnologiei înapoiate, întreținеau şi favorizau evoluția fluctuantă a mineritului. Această instabilitate a fost generată şi de investițiile insuficiente iar desele schimbări ale proprietarilor au generat de asemenea etape de stagnare şi chiar închiderea temporară a unor mine. În perioada cuprinsă între secolele XIV-XVII, în perimetrul oraşului Baia Mare sunt consemnate mai multe lucrări miniere concentrate pe Dealul Crucii şi Valea Roşie iar din secolul al XVIII-lea cele de pe Valea Borcutului, Valea Usturoiului şi alte câteva puncte din zonă[1]. În prima jumătate a secolului al XVIII-lea, minele din Baia Mare, intrate sub jurisdicția austriacă, au aparținut, din punct de vedere instituțional, de *Direcția minelor din Košice* (Kaschau, Caşovia-Slovacia). Înființarea *Inspectoratului superior minier* (*Inspectorat Oberamt*), în anul 1748, a deschis o etapă nouă cu importante schimbări organizatorice şi tehnologice în evoluția mineritului. În cursul secolului al XIX-lea creşte considerabil rentabilitatea exploatărilor miniere. Sunt amplificate lucrările pentru extinderea rețelei de filoane şi deschiderea de noi galerii. Sunt introduse tehnologii avansate şi se acordă mai multă atenție siguranței vieții în subteran. În ultimele decenii ale secolului amintit, atribuțiile Inspectoratului superior minier au fost preluate de *Direcția minelor şi uzinelor metalurgice din Baia Mare* moment în care au fost demarate o serie de schimbări în administrația minelor.

După Unirea Transilvaniei cu România la 1 decemrie 1918, toate proprietățile miniere care au aparținut Direcției minelor au trecut în proprietatea statului român iar instituția a primit numele de *Direcția minelor şi uzinelor statului Baia Mare* **(pl.1/1)**. De Direcția minelor Baia Mare, în această perioadă au aparținut, o vreme şi exploatările Rodna Veche, Roşia Montană şi Săcărâmb. Reutilarea şi modernizarea instalațiilor de extracție şi prelucrare au determinat descoperirea de noi zăcăminte dar şi o apreciabilă creştere a productivității miniere[2].

În România mineritul aurifer s-a dezvoltat preponderent în două regiuni şi anume: în aşa numitul patrulater aurifer al Munților Apuseni şi în regiunea Baia Mare. Implicarea statului român a fost mult mai evidentă şi mai eficientă în dezvoltarea mineritului din bazinul băimărean prin activitatea *Regiei Intreprinderilor Miniere şi Metalurgice ale Statului din Ardeal (**R.I.M.M.A.,*** viitoarea Societate *„Minaur")*. Pe de altă parte a fost foarte importantă prezența şi implicarea capitalului privat în activitatea minieră, a societăților particulare,

[1] Kacsó 2011, 118-119.
[2] Kacsó 2011, 122.

https://biblioteca-digitala.ro

unele cu capital străin (Phönix, Petroşani, Aurum etc.) dar nu au fost neglijați nici micii producători grupați şi ei în asociații care au fost în mod evident încurajați.

O mare problemă a mineritului aurifer din Transilvania, înainte dar şi după 1918, a constituit-o ultima etapă din procedeul tehnologic de obținere a metalului prețios de mare finețe şi anume afinarea. Cel mai modern procedeu de afinare, la vremea respectivă a fost considerat procedeul electrolitic. Acesta presupunea două etape importante şi anume: separarea argintului cu obținerea nămolului aurifer şi separarea aurului, depunerea acestui la catozi de unde era recoltat şi turnat în lingouri[3].

Deşi Transilvania asigura în jur de 90% din producția de aur a Ungariei, până în anul 1918, singura instalație de afinare se afla la Schemnitz (Banska Stiavniča –Slovacia). După 1918, aurul brut obținut în Transilvania s-a predat Consiliului Dirigent iar după desființarea acestuia, în aprilie 1920, aurul brut s-a predat către Banca Națională a României. Pentru obținerea metalului prețios, aur şi argint, de mare finețe, statul român a trimis, o perioadă de câțiva ani, aurul brut provenit de la Firiza de Jos, Strâmbu şi Zlatna, spre afinare la Londra ceea ce ridica o serie de probleme inclusiv financiare[4]. Pentru a elimina aceste inconveniente dar mai ales pentru a face față nevoilor interne, este luată hotărârea de a construi în România trei instalații de afinare, două în zona Baia Mare şi una la Gurabarza în Apuseni. Dintre cele două instalații înființate la Baia Mare instalația construită de Societatea „Petroşani" la Săsar (1943) se pare că nu a beneficiat de activitate industrială niciodată.

La Baia Mare a fost înființată în perioada 1923-1925, prima secție de afinare a aurului şi argintului din România, începând producția în anul următor. Instalațiile şi utilajele au fost furnizate de firma *Siemens & Halske* din Germania (Berlin), pentru suma de 1.183.062 lei. Această instalație deservea minele statului şi producătorii particulari cu excepția Societății Mica, aceasta vânzând aurul brut direct către B.N.R. care îl depozita în spațiile sale de tezaurizare. Vechea secție de afinare a aurului şi argintului (1925) cuprindea, conform documentelor de arhivă, toate elementele tehnice specifice ultimei etape a procesului de preparare în vederea obținerii, în formă pură, a metalelor prețioase, aur şi argint. Capacitatea instalațiilor de afinare din această perioadă de început era de 1000 kg, respectiv 4000 kg, aur fin şi argint fin pe an[5]. Din cauza creşterii producției de aur brut, foarte curând capacitatea instalațiilor de afinare de la Baia Mare, care rămâneau în continuare unice în România, a fost depăşită astfel încât s-a pus problema refacerii acestora după noi standarde tehnologice. Aceeaşi firmă *Siemens & Halscke,* se regăseşte alături de alte două firme participante la licitația din anul 1932 pentru retehnologizare în vederea rentabilizării instalației, a creşterii capacității de producție. Aceste lucrări au fost finalizate în anul 1933 afinăria băimăreană fiind la acea dată una dintre cele mai moderne din Europa. Construită după modelul celei din Baia Mare, o nouă instalație de afinare a fost deschisă la Gurabarza în anul 1937 şi a funcționat până în anul 1946, intr-o primă etapă[6]. După această dată Baia Mare redevine o perioadă de timp singurul centru de afinare din țară. Afinăria de la Baia Mare a funcționat neîntrerupt în vechea locație din incinta Direcției minelor până în anul 1967 când au fost puse în funcțiune noile instalații din arealul Uzinelor metalurgice Phönix. O parte a vechilor instalații şi utilaje au fost duse în noua locație dar o mare parte din ele au rămas fiind păstrate *in situ,* încorporate astăzi în patrimoniul şi în spațiile administrate de Muzeul Județean de Istorie şi Arheologie Maramureş **(pl.1/2)**. Aşadar, în perioada 1925-1967, în spații administrate astăzi de muzeu a funcționat prima instalație de afinare a aurului şi argintului din România ca secție a Direcției minelor şi uzinelor statului Baia Mare. Deşi a fost un spațiu

[3] *Enciclopedia,* 1939, 171.
[4] Baron, 2010, 194.
[5] *Ibidem*.
[6] *Ibidem,* 201-202.

https://biblioteca-digitala.ro

în care munca se termina zilnic cu turnarea în lingouri a metalului prețios de mare finețe totuşi, o perioadă lungă de timp, aceste spații au fost deschise publicului vizitator.

Înainte de a prezenta cartea de onoare a afinăriei, considerăm oportune câteva considerații generale privind patrimoniul şi mai ales colecțiile specifice din care aceasta face parte. Având în vedere faptul că Baia Mare a fost un important oraş minier, primele colecțiile muzeale au cuprins, încă de la începuturile constituirii lor, în jurul anilor 1900, obiecte specifice acestei vechi îndeletniciri.

La început prin donații apoi prin achiziții, aceste colecții s-au dezvoltat în timp devenind astăzi una dintre cele mai importante şi reprezentative colecții de acest fel din România. Ca şi structură acest patrimoniu cuprinde obiecte tridimensionale (unelte, mijloace de transport, instalații, recipiente de preparare, aparate de topografie, balanțe şi grutăți, tipare de sigilii) şi un foarte consistent fond documentar (planşe tehnice, fotografii, clişee pa sticlă, hărți, cărți şi manuscrise), patrimoniu care se înscrie ca datare în perioada cuprinsă între secolele XIV şi XX. O constantă în dezvoltarea de-a lungul timpului a acestor colecții speciale, alături de donațiile făcute periodic de către instituțiile de profil, Direcția Minelor (după 1900), Centrala Minelor (anii 1980-1985) sau REMIN (anii 2000), cu sediul în Baia Mare sau instituții miniere din zonele Baia Sprie, Cavnic, Borşa, Târgu Lăpuş, o constituie descoperirile întâmplătoare sau în contextul cercetărilor arheologice sistematice precum şi recuperările de pe teren. Acest patrimoniul de excepție alcătuit din colecții bine conturate, permite o fericită completare a istoriei documentare scrise privind evoluția mineritului în Maramureş pentru o perioadă de peste 500 de ani.

Revenind la cartea de onoare a afinăriei din Baia Mare menționăm faptul că acest document face parte din patrimoniul secției de istorie, segmentul tehnicii miniere, a intrat prin achiziție în anul 1991 (Număr de inventar: 411 D), în prezent fiind în curs de clasare cu propunerea categoriei juridice Tezaur.

Cartea de Aur a Afinăriei din Baia Mare consemnează impresii ale vizitatorilor din perioada 1934–1951. Documentul manuscris, format *in folio,* are 49 de file, 85 de pagini scrise şi cuprinde aproximativ 300 de semnături. Textele manuscrise sunt redactate cu scriere cursivă în limbile: română, franceză, germană, maghiară, rusă şi bulgară şi reflectă impresiile celor care au vizitat spațiile afinăriei după retehnologizarea acesteia până în anul 1951, an în care, probabil, vizitele au fost oprite. Menționăm faptul că, aşa cum rezultă din aceste consemnări, nu existau restricții, vizitatorii făcând parte din cele mai diferite categorii sociale şi profesionale, de la reprezentanți ai regalității şi înalți demnitari de stat la simpli preoți, profesori sau elevi. Prin conținut *Cartea de Aur* are valoare documentară ea ilustrând istoria evenimențială desfăşurată în Baia Mare. Spre exemplu perioada ocupației horthyste este consemnată cu însemnări în limba maghiară începând cu data de 9 septembrie 1940 şi terminând cu 16 octombrie 1944 (7 septembrie 1940 trupele horthyste au intrat în Baia Mare iar în 17 octombrie 1944 a intrat armata română). Ultimele însemnări făcute în anul 1951 probabil sunt şi ultimele făcute în perioada în care instalațiile de afinare puteau fi vizitate. Ce puteau vedea vizitatorii? Conform unor descrieri destul de amănunțite făcute în publicații de specialitate, în sala de eloctroliză se aflau 10 băi pentru argint, 5 băi pentru aur (5), cuptoare pentru topirea metalelor, în incintă se mai aflau un laborator de docimazie, o sală pentru cântărirea boabelor de aur brut precum şi un atelier de reparații[7]. Exista bineînțeles spațiul special de depozitare a lingourilor de aur şi argint, respectiv trezoreria, unde accesul publicului vizitator a fost interzis.

Din utilajele şi instalațiile care au existat în incinta secției de afinare din Baia Mare în perioada interbelică se mai păstrează astăzi, *in situ*, următoarele:

- Cuptor mare pentru. topit argint(cu hota);
- Cuptor mic pentru topit aur (cu hota);

[7] *Ibidem*, 205.

https://biblioteca-digitala.ro

- Generator de curent continuu pentru instalația de electroliză (unul din cele trei existente în perioada interbelică);
- Scheletul metalic al instalației electrolitice pentru argint;
- Patru cuve folosite odinioară în instalația electrolitică pentru aur;
- Pod rulant (pentru. manevrarea cuvelor şi tăvilor de electroliză);
- Cementator (moara), care producea nămolul bogat în argint care mergea la electroliză (unul din două existente înainte);
- Filtre (nuci) cu vacuum pentru. spălarea nămolului de aur şi argint.

Aceste elemente tehnice sunt distribuite în două spații din cele trei în care a funcționat afinăria. Spațiul destinat păstrării în siguranță a lingourilor la care se accede printr-un coridor îngust din prima sală, este de formă circulară, cu sistemul de protecție adecvat păstrării valorilor respectiv o masivă uşă metalică cu sistem cfrat de deschidere. În interiorul acestei încăperi sunt distribuite rafturi de lemn pe care se aşezau lingourile, lingotierele, cântarele, resturile de metal prețios şi documentele aferente. Din acest loc ligourile de aur şi argint luau drumul Băncii Naționale a României. Titlul (puritatea) metalelor prețioase era cuprinsă între 999,5-999,8 gr la kg, iar greutatea lingourilor era de 6,600-7 Kg pentru aur şi aproximativ 10 Kg pentru argint[8].

Vom prezenta în cele ce urmează considerații privind însemnările din cartea de onoare insistând asupra acelor consemnări care prin conținut sau datorită semnatarilor au o valoare documentară şi memorială deosebită.

Principiul de prezentare a impresiilor şi constatărilor publicului vizitator este cel cronologic cum apar de altfel în conținutul documentului. Desigur că, asemenea tuturor documentelor de acest fel, vorbim despre texte cu grafie foarte diferită, de multe ori sunt fragmente ilizibile aşa cum foarte multe semnături sunt indescifrabile. Cu toate acestea valoarea documentar-istorică nu este afectată iar caracterul de unicitate fac din acest document unul de importanță națională.

Foaia de titlu prezintă un text scris caligrafic, cu majuscule, în care se regăsesc instituțiile care coordonau activitatea minieră din zonă şi bineînțeles titlul cărții de onoare. Acest text este: „MINISTERUL INDUSTRIEI ŞI COMERȚULUI; REGIA INTREPRINDERILOR MINIERE ŞI METALURGICE ALE STATULUI DIN ARDEAL; DIRECȚIA MINELOR ŞI UZINELOR BAIA MARE; CARTEA DE AUR A AFINĂRIEI DE AUR ŞI ARGINT" **(pl.2/1)**.

Prima pagină a cărții de onoare consemnează, începând cu luna iunie, vizitele unor demnitari şi a unor personalități cunoscute la vremea aceea. Astfel, primul semnatar este Constantin Georgescu, secretar general în Ministerul Industriilor şi Comerțului: „Cu toată admirațiunea pentru geniul şi munca românească. Cu noroc mereu înainte pe calea propăşirei" (26.06.1934). În toamna aceluiuaşi an (02.09.1934), stația de afinare este vizitată de Alexandru Rusu, episcopul Eparhiei Greco-Catolice a Maramureşului care însoțea doi reprezentanți ai papalității dintre care unul consemnează. „Sunt bucuros de a fi vizitat minele din Baia Mare, ofer cele mai bune felicitări D-ului Director" **(pl.2/2)** Elevii şi studenții se numărau deseori printre vizitatori. Spre exemplu: „Profesorii şi elevii Şcoalei Politetehnice *Regele Carol* din Bucureşti aduc expresia sentimentelor lor de admirație pentru strălucita activitate depusă de inginerii de la Direcția minelor din Baia Mare (16.04.1935).

În general sunt apreciate de către vizitatori explicațiile pertinente şi pe înțelesul tuturor care le erau oferite, informații în general referitoare la fluxul tehnologic din spațiul afinăriei. Era pentru români un domeniu industrial nou şi foarte puțin cunoscut iar Baia Mare era singurul loc din țară la data respectivă unde acesta se desfăşura aşadar, vizitatorii primeau informații despre parcursul aurului din subteran şi vedeau pentru prima dată cum era obținut în formă pură metalul prețios.

[8] *Ibidem*, 206.

https://biblioteca-digitala.ro

Adânc impresionați de cele văzute şi auzite vizitatorii îți exprimau mulțumirile şi satisfacția de a fi martorii acelor transformări extraordinare posibile unei tehnologii de ultimă oră, una dintre cele mai moderne din Europa.

Astfel, unul dintre numeroşii delegați ai Băncii Naționale a României consemnează: „cu cele mai bune mulțumiri pentru lămuririle date şi gentileţea arătată" (19.04.1935).

În perioada 1934-1937 afinăria a fost vizitată de personalități mai mult sau mai puțin cunoscute. Astfel amintim pe: Valeriu Pop, ministru al Industriilor şi Comerțului (19.09.1935), episcopul Lugojului, Alexandru Nicolescu, mitropolit al Blajului între 1935 şi 1941 (25.10.1935), Ioan Costinescu ministru al Sănătății şi Ocrotirii Sociale în guvernul Tătărăscu (1936), Eugen Dunca, prefectul de Cluj (1936), Vasile Stan (1875-1945), arhiereu vicar la Mitropolia Ardealului, primul episcop al Episcopiei Ortodoxe a Maramureşului (reînființată în anul 1937).

Spre exemplu, episcopul Vasile Stan, în timpul vizitei oficiale însoțit fiind de Alexandru Baciu, protoiereu din Bucovina, de Sebastian Stanca, consilier eparhial din Cluj, de Oreste Tarangul, consilier referent din Cernăuți şi de alți reprezentanți ai bisericii din județul Bălți, Basarabia (25.10.1937), consemnează următoarele: "Dumnezeu să binecuvânteze cu harul său pe producătorii de aur care împodobeşte şi sfintele altare bisericeşti".

Ilie Gănescu, inspector general în Ministerul de Interne, cu soția sa Corina, consemnează următoarele: „Admirând munca românească condusă de inginerii noştri, le urăm spor, noroc şi progres mai cu seamă că autoritatea superioară a luat în grija sa deosebită încurajarea acestei valoroase industrii" (21.09.1936). Face referire la trecerea minelor în proprietatea statului român după anul 1918.

Aurul a fascinat în toate timpurile astfel că toți vizitatării de la mic la mare, indiferent de vârstă şi ocupație sau funcție ascultau cu deosebit interes explicațiile date de inginerii din afinărie. Spre exemplu, un vizitator oarecare spune: „Am văzut cu multă plăcere şi am ascultat cu mult interes lucrările şi mijloacele de dobândire a prețiosului metal-aurul-bogăția şi frumusețea țării. Mulțumiri alese pentru explicațiuni" (iunie 1937). „Cu mult drag am vizitat modul cum este strânsă bogăția țării noastre bucată cu bucată spre binele celor care o locuiesc şi o iubesc", semnează maior Petre, Corpul Grănicerilor şi locotenent I. Stoian (09.01.1937). Aurul este perceput şi definit în feluri foarte diferite, el este fie bogăția supremă a țării fie un „zeu" al tuturor.

„Extrem de interesant şi de aceea mulțumesc Direcției care mi-a dat posibilitatea să admir acest zeu al omenirii....aurul!" semnează colonel Mihail P. Grigoriu, inspectorul Comadamentului II Treitorial şi colonel Muntean Ioan, comandantul Cercului de Recrutare Satu Mare şi Baia Mare.

Studenții şi elevii care vizitau deseori în grupuri instalațiile de afinare erau extrem de interesați de „drumul aurului", erau fascinați de importanța acelei tehnologii precum şi de acurateţea informațiilor oferite de specialistul, inginerul care-i însoțea. Iată câteva impresii lăsate nouă peste timp de astfel de vizitatori: „Am vizitat cu mult interes instalațiile de exploatare minieră ale Statului din Baia Mare şi suntem recunoscători Direcțiunii de exploatare care a fost cum nu se poate spune mai prevenitoare pentru a ne face vizita cât mai interesantă". Şcoala Politehnică din Iaşi (15.07.1937); „Excursia Colegiului Național *Carol I* din Craiova, cl. VIII-a ştiințifică. Mult interes şi prin frumoasele explicații ne-am îmbogățit sufletul şi mintea de bogățiile țării noastre" Conducătorul excursiei, prof. M. Danciu (19.07.1937).

Tinerii erau cei mai impresionați de cele văzute. Astfel, un alt grup, elevi de la Liceul „Sf. Vasile" din Blaj îşi exprimă admirația pentru „bogățiile neprețuite care se găsesc în pământul acestui minunat colț de țară" (09.09.1937).

Deseori, oameni cu mari răspunderi în societatea românească din acele timpuri, veneau la Baia Mare însoțiți de familiile lor. Generalul de Divizie, Florescu, împreună cu

https://biblioteca-digitala.ro

soția Florentina şi fiicele sale, Viorica şi Rodica, ne-au lăsat peste timp aceste mărturii: „Am vizitat Afinăria de Aur şi Argint din Baia Mare rămânând în admirație pentru această producție a țării noastre pe care personalul de direcție o conduce cu atâta măiestrie" (07.09.1937). În toamna aceluiaşi an, vizitează afinăria inginerul Bulat, directorul Salinei Ocna Şugatag, cu soția, inginerul P. Butuc, directorul Cămării din Sighet precum şi Constantin N. Tomescu, eminent profesor universitar din Chişinău, aceştia au format un grup însoțit de Gheorghe Latiş, binecunoscută personalitate băimăreană.

Deosebit este mesajul lăsat nouă de către „un preot din Cernăuți": „La 18 septembrie 1937 am avut plăcuta ocaziune să văd întreg procesul pregătirii aurului până la depozitarea lui în tezaurul minei. Mulțumesc d-nului subdirector Marin, inginerului Zoltan Walincs şi conducătorului Chio... pentru bunăvoința ce mi-a arătat-o. Rog ca Domnul nostru Iisus Hristoa să le dea sănătate şi tot binele".

Anul 1938 aduce mai puțini vizitatori comparativ cu anii precedenți. Probabil acest lucru are legătură cu precipitarea evenimentelor policice la nivel european. Este semnalat spre exemplu un grup de medici şi farmaciști din Caracal care au fost impresionați de instalațiile care „produc aur şi argint-bogățiile țării din cele mai importante" sau un grup de de ingineri care şi-au exprimat „toată considerația pentru ştiința şi munca colegilor".

Evident este faptul că în perioada 1938-prima jumătate a anului 1940 predomină vizitele grupurilor de militari probabil din acelaşi considerente amintite mai înainte. Dintre vizitele din această perioadă amintim revenirea episcopului Eparhiei Greco-Catolice a Maramureşului, Alexandru Rusu, însoțind de această dată un cardinal (20.09.1939). Puțin mai târziu, un simplu inspector C.F.R. din Bucureşti, pe nume Nanu Ioan, ne spune de ce este bine ca românii să viziteze aceste spații ale afinăriei din Baia Mare: „Am vizitat bogăția cea mai mare a țării care merită a fi văzută de bunii români spre a-şi cunoaşte şi păzi țara" (13.11.1939).

Ultima consemnare dinaintea Diktatului de la Viena (30 august 1940), când regiunea de nord-vest a României a intrat în componența Ungariei, este din data de 28 august şi constă doar într-o semnătură indescifrabilă. După această dată, aşa cum am menționat în parcurs, a început perioada ocupației horthyste reflectată în document cu însemnări în limba maghiară începând cu data de 9 septembrie 1940 şi terminând cu 16 octombrie 1944. Prima consemnare, în traducere, este: „Prima vizită oficială la Baia Mare şi împrejurimile miniere după revenirea la Țara-mamă. D-zeu să binecuvânteze pe unguri" **(pl.3/1)**. Această primă vizită oficială are loc la două zile după intrarea lui Horthy Miklós în Baia Mare, la 7 septembrie 1940.

Este momentul oportun pentru prezentarea conjuncturii istorice prin care trecea în acea perioadă mineritul băimărean. Spuneam la începutul acestei prezentări că în zona oraşului Baia Mare erau proiectate două afinării, una în incinta Direcției Minelor şi una la Săsar, aceasta din urmă era responsabilitatea Societății „Petroşani". Societatea comandase la aceleaşi firme din Berlin (Siemens & Halske) principalele componente ale stației. Lucrările au fost începute în anul 1942 urmând a fi finalizate în anul următor. Însă, Ministerul Maghiar de Finanțe pe considerentul că afinarea este apanajul exclusiv al Statului a oprit proiectul intenționând să monteze toată aparatura şi linia tehnologică în incinta Direcției Minelor alături de instalația existentă acolo. Au avut loc tratative între Societatea „Petroşani"-sucursala din Ungaria şi Ministerul Maghiar de Finanțe dar mersul războiului a schimbat cursul evenumentelor făcând ca în martie 1945, nord-vestul Transilvaniei să treacă din nou sub jurisdicția statului român iar instalația de afinare a Societății „Petroşani" nu a înregistrat nici un progres. De altfel, această instalație a funcționat intermitent şi numai experimental, numai pentru încercare, în fiecare an apărând alte probleme care întârziau funcționarea sa pe scară industrială. Pe de altă parte Secția de afinare de la Direcția Minelor din Baia Mare avea capacitatea tehnică suficientă pentru producția de metale prețioase a României din perioada

https://biblioteca-digitala.ro

respectivă[9]. Informații documentare privind Secția de afinare din Baia Mare pentru perioada 1944-1946 sunt foarte puține dar se presupune că nu au avut loc schimbări importante cel puțin în structura organizatorică. În schimb se ştie cu certitudine că, de la 1 februarie 1946, când s-a oprit funcționarea stației de afinare a Societății „Mica" de la Brad, toată producția de aur brut din România a fost preluată spre afinare de Direcția Minelor şi Uzinelor Statului din Baia Mare[10].

Revenind la cartea de onoare, în perioada ocupației horthyste instalațiile de afinare au continuat să fie vizitate de grupuri compacte, de familii, de oficialități, în majoritate maghiari, puține fiind cazurile în care textele însemnărilor sunt mai consistente. Ultima consemnare, în limba maghiară, din perioada ocupației, este datată 16 octombrie 1944, cu următorul conținut tradus: „Cu inima îndurerată, toți laolaltă ne luăm rămas bun cu voia lui Dumnezeu care ne-a despărțit de locul acesta" **(pl.3/2)**. În anii 1945-1949, sunt relativ frecvente vizitele în grup a militarilor şi a reprezentanților B.N.R.

Dintre vizitele oficiale din această perioadă amintim grupul format din George Siliu, secretar general în Ministerul Afacerilor Interne, Mihai Şuta, prefectul de Satu Mare şi Gheorghe Palcău, subprefect (05.09.1946) sau vizita ministrului Minelor şi Petrolului, Tudor Ionescu (12.06. 1947).

În general se aduc mulțumiri pentru munca depusă de tehnicieni şi muncitori după ce „Prin bunătatea celui de sus, care ne-a adus din nou dreptatea, am început munca în această instalație...ca sfânta noastră țară din nou să-nflorească", cum spunea un funcționar al B.N.R. (24.04.1947). Printre ultimele vizite (21.12.1949), se numără aceea a unui grup de geologi bulgari care felicită echipa de conducere a secției de afinare şi aduc mulțumiri pentru explicațiile acordate **(pl.4/1)**. În anii 1950-51, vizitele sunt foarte rare, ultima însemnare fiind din 23 februarie 1951 **(pl.4/2)**.

Din multele impresii consemnate de români, din toate regiunile istorice, în mod evident răzbate patriotismul, mândria de a fi român şi mândria de a avea asemenea bogății, ceea ce nu este de mirare într-o perioadă istorică frământată. Nu puțini sunt aceia care recunosc faptul că, pentru păstrarea acestor bogății este nevoie de putere şi muncă multă dar, în egală măsură de prevedere şi cinste. În ceea ce-i priveşte pe străini, aceştia îşi manifestă în primul rând uimirea şi admirația pentru tehnologia avansată dar şi pentru dimensiunile neaşteptate ale bogățiilor subterane româneşti.

[9] *Ibidem*, 198-201.
[10] *Ibidem,* 213.

https://biblioteca-digitala.ro

Literatura

Baron 2010	Mircea Baron, *Instalațiile de afinare a aurului brut de la Baia Mare şi Săsar până în anii '40 ai secolului al XX-lea*, RevArhMM 3, 2010, 193-215.
Enciclopedia 1939	*Enciclopedia României*, vol. III, Bucureşti, 1939.
Kacsó 2011	Carol Kacsó, *Repertoriul arheologic al județului Maramureş*, BiblMarm 3, Baia Mare, 2011.

https://biblioteca-digitala.ro

The Golden Book of the Baia Mare Refinery

(Abstract)

In the period 1925-1973, in the buildings currently held by the Maramureş County Museum of History and Archaeology, operated the first gold and silver refining plant in Romania, which was a section of the Directorate of State-Owned Mines and Plants in Baia Mare. Although it was a place where work finished every day by casting fine precious metal bars, these buildings were opened to the public for a long time. Therefore, ***The Golden Book of the Gold and Silver Refinery*** includes the impressions of the people who visited the refinery in Baia Mare in the period 1934-1951. The hand-written entries and the over 300 signatures included bestow a special documentary and memorial value to this book of honour. Among the visitors visitors to the refinery were high officials of the Romanian state, representatives of the army and the church, but also professors, doctors, teachers and students. Thus the document reflects the visitors' impressions but some important historical events as well.

Lucia POP
Muzeul Județean de Istorie şi Arheologie Maramureş
lucipop50@yahoo.com

https://biblioteca-digitala.ro

1. Sediul Direcției minelor şi uzinelor statului din Baia Mare, perioada interbelică.
Headquarters of the State mines and factories from Baia Mare, the interwar period.

2. Componente ale vechii afinării păstrate *in situ*: cuptoare, generator de curent continuu, parte din instalația electrolitică.
Components of the old refineries preserved in situ: ovens, DC generator, part of the electrolytic installation.

Pl.1

https://biblioteca-digitala.ro

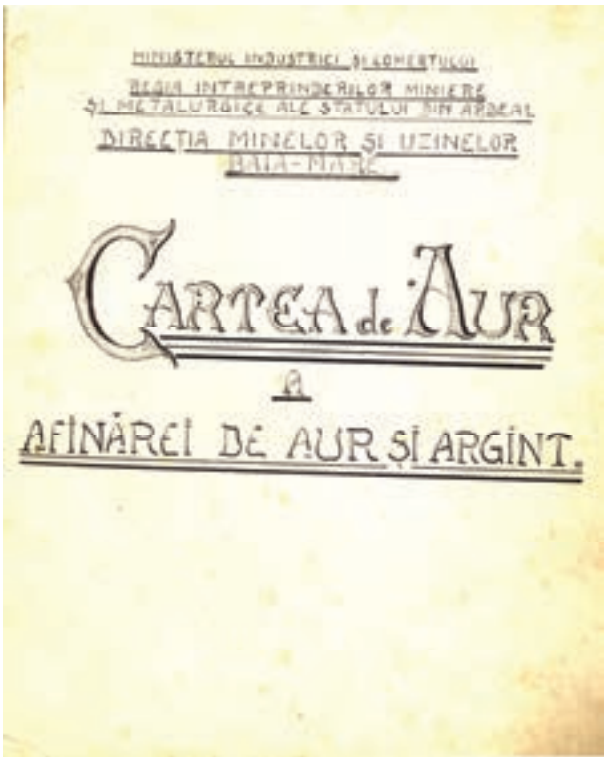
MINISTERUL INDUSTRIEI ŞI COMERŢULUI
REGIA INTREPRINDERILOR MINIERE
ŞI METALURGICE ALE STATULUI DIN ARDEAL
DIRECŢIA MINELOR ŞI UZINELOR
BAIA-MARE

CARTEA de AUR
A
AFINĂREI DE AUR ŞI ARGINT.

1. Cartea de aur a afinăriei de aur şi argint, Foaia de titlu.
Golden Book of the gold and silver refinery, the title page.

2. Cartea de aur a afinăriei de aur şi argint, pagina 1.
Golden Book of the gold and silver refinery, page 1.

Pl.2

https://biblioteca-digitala.ro

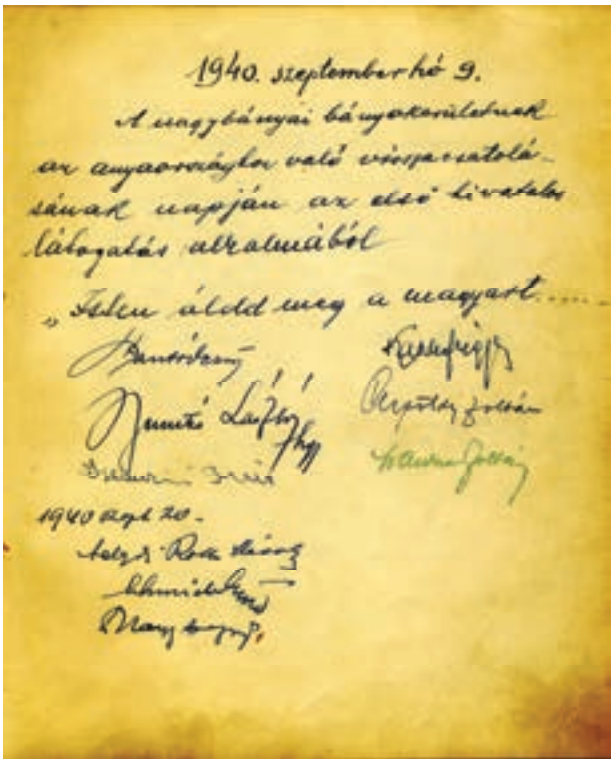
1940. szeptember hó 9.
A nagybányai bányakerületnek
az aranyaranyról való visszavatolá-
sának napján az első hivatalos
látogatás alkalmából
„Isten áldd meg a magyart.....

1. Cartea de aur a afinăriei de aur şi argint, pagina 38.
Golden Book of the gold and silver refinery, page 38.

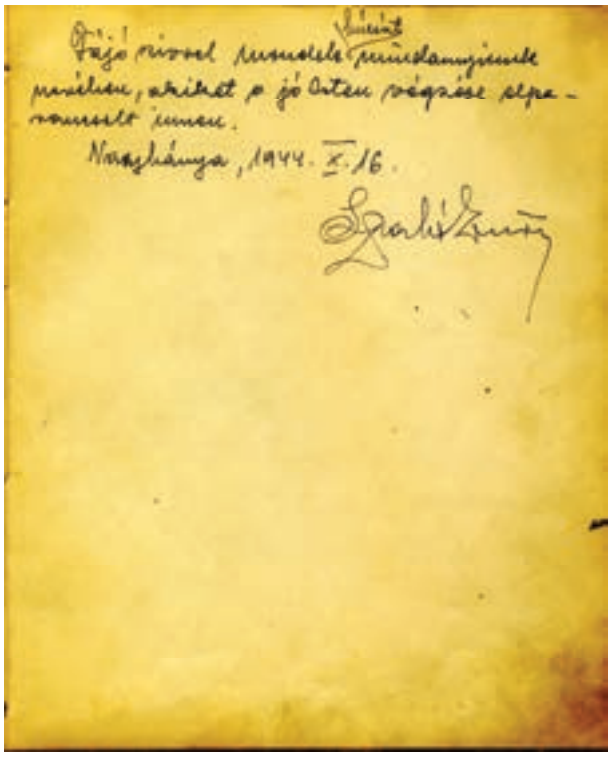
Fájó szívvel szemlélte
pusztulásunkat
Nagybánya, 1944. X. 16.

2. *Cartea de aur a afinăriei de aur şi argint,* pagina 76.
Golden Book of the gold and silver refinery, page 76.

Pl.3

https://biblioteca-digitala.ro

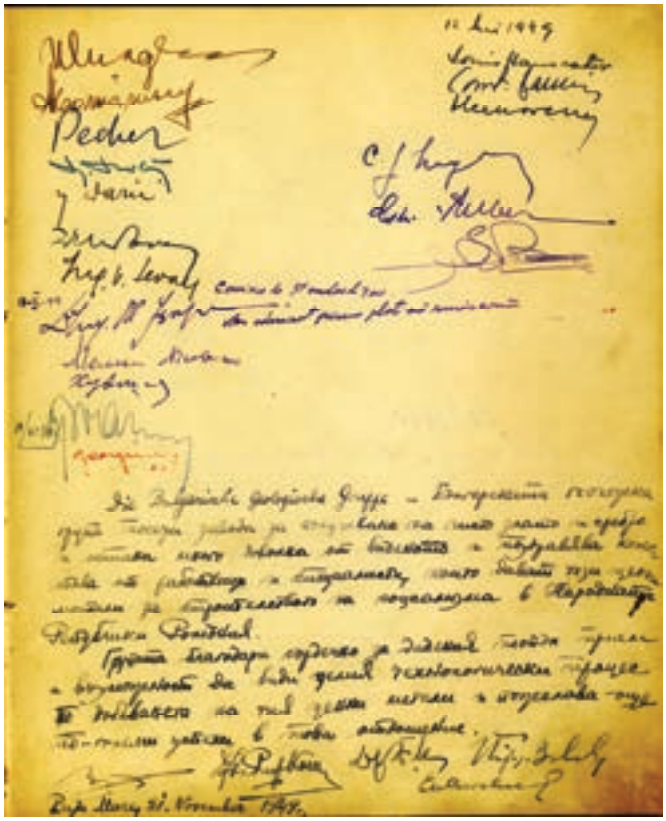

1. Cartea de aur a afinăriei de aur şi argint, pagina 84.
   Golden Book of the gold and silver refinery, page 84.

2. *Cartea de aur a afinăriei de aur şi argint,* pagina 85.
   Golden Book of the gold and silver refinery, page 85.

Pl.4

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

Cristian Virag, *Situl neolitic Halmeu-Vamă*, Editura Muzeului Sătmărean 2015

Cristian Virag, *Situl neolitic Halmeu-Vamă*, Editura Muzeului Sătmărean 2015, 301 pagini din care 151 de pagini de text (rezumatul cărții în limba engleză şi ucraineană), 149 de ilustrații (hărți, planuri de săpătură, desenele materialului arheologic precum şi fotografii ale acestuia şi imagini din timpul cercetărilor arheologice). Autorul, cercetător la Muzeul Județean Satu Mare, cu preocupări pentru perioada preistorică din zona de nord-vest a României, zona Ungariei şi Ucrainei, a cărui activitate ştiințifică poate fi urmărită în studiile publicate în reviste de specialitate (în colaborare sau ca unic autor), reuşeşte şi prin această lucrare să aducă un plus de informații cu privire la cercetările întreprinse în situl de la Halmeu-*Vamă*.

Cartea prezintă rezultatul cercetărilor arheologice preventive efectuate în situl mai sus amintit în perioada 2000 - 2014 şi este structurată pe capitole, numerotate de la I la VI: *Cadrul Geografic*, *Istoricul Cercetărilor*, *Cultura Materială şi Spirituală*, *Organizarea Internă a Aşezării*, *Corelații Cronologice şi Culturale*, *Concluzii* iar la finalul lucrării Bibliografia şi Lista Ilustrațiilor.

În capitolul dedicat cadrului geografic sunt prezentate zona în care este situat situl, sistemul hidrografic, solurile, paleoflora şi paleofauna, acesta fiind continuat cu istoricul cercetărilor din situl de la Halmeu, punctele *Vamă* şi *Király-Domb* (*Dâmbul Craiului*) – cercetările sunt prezentate pe ani cu numărul complexelor descoperite şi descrierea acestora. Capitolul al treilea, *Cultura Materială şi Spirituală*, prezintă totalitatea materialului arheologic descoperit de-a lungul cercetărilor: materialul ceramic, materialul special (plastică, vase miniaturale etc.) şi materialul litic. Capitolul cuprinde o serie de grafice, tabele şi date statistice realizate pe baza materialului arheologic descoperit. În urma cercetărilor de teren, corelate cu metode moderne de cercetare de genul măsurătorilor magnetometrice, limitate de unele restricții, s-au făcut observații privind organizarea internă a aşezării: sistemul de fortificație, locuințele (de suprafață, adâncite şi cele semiadâncite) precum şi un număr mare de gropi cu sau fără precizarea funcționalității acestora (gropi pentru exploatarea lutului transformate ulterior în gropi menajere, gropi de provizii, gropi de pari/stâlpi etc.). Pentru capitolele de final, *Corelații Cronologice şi Culturale* şi *Concluzii*, autorul prezintă pe baza unei bibliografii bine documentate o serie de date şi informații ale orizonturilor culturale situate la acelaşi palier cronologic cu descoperirile de la Halmeu-*Vamă*. Natura cercetărilor întreprinse, săpături arheologice preventive, determinate de construcția unor clădiri, nu a permis o cercetare de amploare a sitului, dar informațiile furnizate precum şi materialele rezultate în urma cercetărilor au fost încadrate de autor în recent definita cultură Zau.

Modalitatea în care sunt prezentate rezultatele cercetărilor din situl de la Halmeu-*Vamă* reprezintă un exemplu demn de lăudat şi de urmat. Lucrarea cuprinde date tehnice, date statistice (de exemplu pentru ceramică au fost studiate un număr de 8000 de fragmente), informații şi interpretări cu privire la manifestările culturale din perioada neolitică din zona de nord-vest a României. Demersul ar trebui urmat şi de alți cercetători sau de instituții care realizează săpături arheologice preventive (exemplul cercetărilor realizate cu ocazia construirii de autostrăzi – sunt numeroase situațiile în care după finalizarea săpăturilor, vestigiile arheologice *sunt uitate* în depozitele instituțiilor) pentru punerea în circulație în cadrul literaturii de specialitate a materialului arheologic rezultat în urma cercetărilor.

Ancuța BOBÎNĂ
Şcoala Doctorală de Istorie
Universitatea "1 Decembrie" din Alba Iulia
bobinaancuta@gmail.com

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

Prescurtări bibliografice - Bibliographische Abkürzungen - Bibliographical abbreviations

AAASzeged	Acta Antiqua et Archaeologica. Acta Universitatis de Attila József Nominatae , Szeged
ActaArchCarpathica	Acta Archaeologica Carpathica. Polska Akademia Nauk Komisja Archeologiczna. Oddział w Krakowie
ActaArchHung	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest
ActaMN	Acta Mvsei Napocensis. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca
ActaMusAp	Acta Mvsei Apvlensis. Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia
ActaMuseiMaram	Acta Mvsei Maramorosiensis. Muzeul Maramureşului, Sighetu Marmației
Aluta	Aluta. Muzeul Național Secuiesc, Sfântu Gheorghe / Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy
Amiculu Scólei	Amiculu Scólei fóia pentru naintarea invetiamentului si a educatiunei la Romani, Sibiu
AnBan	Analele Banatului. Muzeului Banatului, Timişoara
Angustia	Angustia. Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni, Sfântu Gheorghe
Apulum	Apvlvm. Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia
ArchAdriatica	Archaeologia Adriatica. Sveučilište u Zadru. Odjel za arheologiju, Zadar
Archaeoslavica	Archaeoslavica. Instytut Archeologii Universytetu Jagiellonskiego, Kraków
ArchBulg	Archaeologia Bulgarica. National Institute of Archaeology with Museum. Bulgarian Academy of Sciences , Sofia
ArchÉrt	Archaeologiai Értesitő. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest
ArchPolona	Archaeologia Polona. Instytut Historii Kultury Materialnej. Polska Akademia Nauk, Warszawa
ArchRomanica	Archaeologia Romanica. Academina Română, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan", Bucureşti
ArchRozhl	Arheologické Rozhledy. Archeologický ústav. Akademie věd České republiky, Praha
ArhMold	Arheologia Moldovei. Academia Română, Institutul de Arheologie, Iaşi
ArhVestnik	Arheološki vestnik. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana

https://biblioteca-digitala.ro

Balcanoslavica	Balcanoslavica. Institut za Staroslovenska Kultura, Prilep / Beograd
BiblHR	Bibliotheca Historica Romaniae. Academia Română, Bucureşti
BiblMarm	Bibliotheca Marmatia. Muzeul Județean de Istorie şi Arheologie Maramureş, Baia Mare
BiblSept	Bibliotheca Septemcastrensis. Institutul pentru Cercetarea Patrimoniului Cultural Transilvanean în Context European, Sibiu
BiblThrac	Bibliotheca Thracologica. Institutul Național Român de Tracologie, Bucureşti. Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan", Bucureşti
BullExpArch	Bulletin of Experimental Archaeology. Department of Adult Education, University of Southampton
CCDJ	Cultură şi Civilizație la Dunărea de Jos. Muzeul Dunării de Jos, Călăraşi
CercArch	Cercetări Arheologice. Muzeul Național de Istorie a României, Bucureşti
Crisia	Crisia. Muzeului Țării Crişurilor, Oradea
CronCercArh	Cronica cercetărilor arheologice. Ministerul Culturii, Institutul Național al Patrimoniului, Bucureşti
Dacia / Dacia N.S.	Dacia. Recherches et Découvertes Archéologiques en Roumanie, Bucureşti; Dacia N.S. Revue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne. Academia Română, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan", Bucureşti
Dolgozatok	Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem és Régiségtárából, Új Sorozat, Kolozsvár
EphemNap	Ephemeris Napocensis. Academia Română, Institutul de Arheologie şi Istoria Artei, Cluj-Napoca
euroREA	EXARC Journal online. http://journal.exarc.net/ Netherland
FAH	Fontes Archeologici Hungariae, Budapest
FileIst	File de Istorie. Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud, Bistrița
FolArch	Folia Archaeologica. Magyar Nemzeti Múzeum – Törteneti Múzeum, Budapest
Hesperia	Hesperia. American School of Classical Studies at Athens, Princeton
JAMÉvk	A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza
Marisia	Marisia. Muzeul Județean Mureş, Târgu Mureş

https://biblioteca-digitala.ro

Marmatia	Marmatia. Muzeul Județean de Istorie şi Arheologie Maramureş, Baia Mare
Materiale	Materiale şi Cercetări Arheologice. Academia Română, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan", Bucureşti
MemAntiq	Memoria Antiquitatis. Complexul Muzeal Județean Neamț, Piatra Neamț
MittArchInstUngAkad	Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften / Régészeti Intézet, Magyar Tudományos Akadémia, Budapesta
Molnár István Múz	Molnár István Múzeum Kiadványai. Molnár István Múzeum, Székelykeresztúr / Muzeul Molnár István, Cristuru Secuiesc
PAT	Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum. Academia Română, Institutul de Arheologie şi Istoria Artei, Cluj-Napoca
Peuce	Peuce. Institutul de Cercetări Eco-Muzeale Tulcea, Tulcea
Přehled výzkumů	Přehled výzkumů. Archeologický ústav AV ČR, Brno
RevArhMM	Revista Arhivei Maramureşene. Arhivele Naționale, Serviciul Județean Maramureş; Asociația Arhiviştilor "David Prodan" Maramureş, Baia Mare
RevBistriței	Revista Bistriței. Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud, Bistrița
RRH	Revue Roumaine d'Histoire. Academia Română, Bucureşti
Sargetia	Sargetia. Muzeul Civilizației Dacice şi Romane, Deva
SCIV (A)	Studii şi Cercetări de Istorie Veche (şi Arheologie). Academia Română, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan", Bucureşti
Slavia Antiqua	Slavia Antiqua. Rocznik poświęcony starożytnościom słowiańskim, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań
SlovArch	Slovenská Archeológia. Časopis Archeologického Ústavu Slovenskej Akadémie vied, Nitra
SprawArch	Sprawozdania Archeologiczne, Polska Akademia Nauk. Instytut Historii Kultury Materialnej, Wrocław
StCom Satu Mare	Studii şi Comunicări Satu Mare. Muzeul Județean Satu Mare, Satu Mare
StComSibiu	Studii şi Comunicări. Arheologie-Istorie, Muzeul Național Brukenthal, Sibiu
StudArch	Studia Archaeologica. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica. Móra Ferenc Múzeum, Szeged
ŠtudZvesti	Študijné Zvesti Archeologického ústavu Slovenskej Akadémie vied, Nitra

https://biblioteca-digitala.ro

Thraco-Dacica	Thraco-Dacica. Institutul Național Român de Tracologie, Bucureşti. Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, Bucureşti
UPA	Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie. Aus dem Seminar für Ur- und Frühgeschichte der Freien Universität Berlin
VAH	Varia Archaeologica Hungarica. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest
Veröff. der österr. Ges. für Ur- und Frühgesch.	Veröffentlichungen der Österreichischen Gesellschaft für Ur- und Frühgeschichte. Österreichische Gesellschaft für Ur- und Frühgeschichte, Wien
ZborMuzBeograd	Zbornik Narodnog Muzeja Arheologia. Narodni Muzej, Beograd
ZeitschrArch	Zeitschfrit für Archäologie. Deutsches Archäologisches Institut, Berlin
МИА	Материалы и Исследования по Археологии СССР. Академия Наук СССР, Москва

https://biblioteca-digitala.ro

Tipar:
EUROTIP
Baia Mare, str. Dacia nr. 4
tel/fax: 0262 211 118
eurotipbm@yahoo.com
www.eurotip.ro

https://biblioteca-digitala.ro